Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

Hadis Tarihi ve Usulü

Bu kitabın, basım, yayım ve saĞş hakları Atatürk Üniversitesi'ne ai ĸ r. Bireysel öğrenme yaklaşımıyla hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır. Atatürk Üniversitesi'nin izni alınmaksızın kitabın tamamı veya bir kısmı mekanik, elektronik, fotokopi, manyeək kayıt veya başka şekillerde çoğalĞlamaz, basılamaz ve dağıĞlamaz.

Copyright ©2018

The copyrights, publicaəons and sales rights of this book belong to Atatürk University. All rights reserved of this book prepared with an individual learning approach. No part of this book may be reproduced, printed, or distributed in any form or by any means, techanical, electronic, photocopying, magneəc recording, or otherwise, without the permission of Atatürk University.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ

Hadis Tarihi ve Usulü

ISBN: 978-605-2278-27-7

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI

ERZURUM, 2018

İÇİNDEKİLER

1. Temel Hadîs Kavramları 4
   Prof. Dr. KAMİL ÇAKIN
2. İlk Asırdaki Râvîler 27
   Prof. Dr. SADIK KEMAL SANDIKÇI
3. Tesbît ve Tedvîn Çalışmaları 47
   Prof. Dr. ADEM DÖLEK
4. Tasnîf Çalışmaları (Hicrî II. Asır) 72
   Prof. Dr. YUSUF ZİYA KESKİN
5. Tasnîf Çalışmaları (Hicrî III-IV. Asır) 96
   Dr. Öğr. Üyesi TEVHİT BAKAN
6. Tehzîbü's-Sünne Dönemi 125
   Doç. Dr. HARUN ÖZÇELİK
7. Anahatlarıyla Hadîs İlimleri I Cerh-Ta'dîl İlmi 145
   Prof. Dr. MEHMET EREN
8. Anahatlarıyla Hadîs İlimleri II Muhtelifu'l-Hadîs, Müşkilü'l-Hadîs ve İlelü'l-Hadîs İlimleri 169
   Prof. Dr. YAVUZ KÖKTAŞ
9. Anahatlarıyla Hadis İlimleri III Garîbu'l-Hadîs Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu Şerhu'l-Ha 188
   Prof. Dr. TALAT SAKALLI
10. Hadîs Usûlü I Kabûl ve Reddine Göre Hadîsler İttisâline Göre Hadîsler Müntehâsına Göre Hadîsler 215
    Doç. Dr. ABDULVAHAP ÖZSOY
11. Hadîs Usûlü II Râvî Sayısına Göre Hadîsler Kaynağa Yakınlığına Göre Hadîsler 242
    Prof. Dr. ENBİYA YILDIRIM
12. Hadîs Usûlü III Sıhhatine Göre Hadîsler 269
    Doç. Dr. HARUN ÖZÇELİK
13. Hadîs Usûlü IV Yaygın (Müştehir) ve Uydurma (Mevzû') Haberler 305
    Prof. Dr. NİHAT YATKIN
14. Hadîs Öğrenim ve Öğretimi 327
    Prof. Dr. SELÇUK COŞKUN

Editör

Prof. Dr. SADIK KEMAL SANDIKÇI

Prof. Dr. SELÇUK COŞKUN

TEMEL HADİS KAVRAMLARI

İÇİNDEKİLER

- Hadis, Sünnet, Haber, Eser
- Hadisin Unsurları
- Hadis İle İlgili BazıTeknik Kavramlar
- Hadislerin Rivayet Şekilleri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadis ve sünnet kavramlarının anlamları öğrenilecek,
  - Bir hadisin kısımları ve hadis ile ilgili en çok kullanılan teknik kavramlar hakkında bilgi sahibi olunacak,
  - Hadis ilminin sonraki safhaları için bilimsel ve kavramsal zemin elde edinilecektir.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

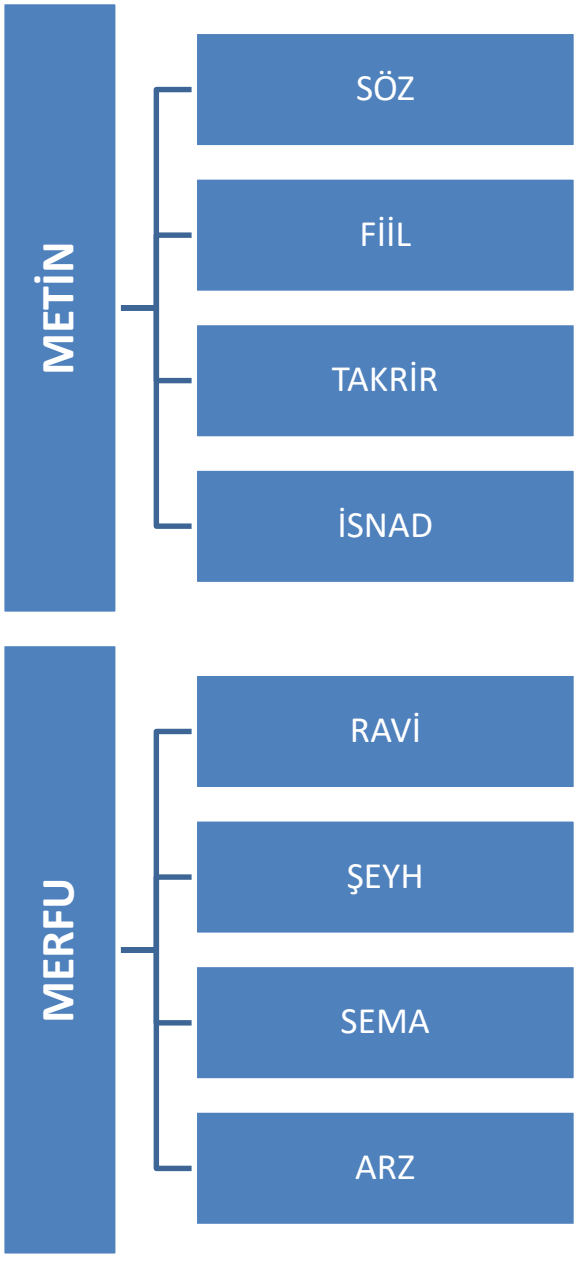
HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

ÜNİTE

1

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

METİN
SÖZ
FİİL
TAKRİR
İSNAD
MERFU
RAVİ
ŞEYH
SEMA
ARZ

GİRİŞ

İslam dininin Kur'an'dan sonraki temel kaynağı Hz. Muhammed'in (bu eserde Hz. Muhammed anlamında çoğunlukla Hz. Peygamber ifadesi kullanılacaktır) söz, fiil (eylem) ve takrîrleri (onayları) olmuştur. Hz. Peygamber hayattayken gerek Kur'ân'ın anlaşılması gerek Allah'ın emirlerinin yaşanması ve gerekse yeni meselelerin çözümünde doğrudan ona müracaat edilmiştir. Vefatından sonra ise ona ait olan söz, fiil ve takrîrler nakledilmiş, incelenmiş, araştırılmış ve bu çerçevede Müslümanlara has "hadis ilmi" teşekkül etmiştir. Bilindiği üzere ilimler, kavramlar üzerine kurulur, ilim adamları o alanın kavramlarıyla düşünür, konuşur ve yazar. Bu gerçeğe göre, bir bakıma ilim demek, kavramlaştırma demektir. Hadis âlimleri de başta 'Hadis've 'Sünnet' olmak üzere, bu çerçevede sayısız kavram üretmişlerdir. Hadis ve sünnete dair kavramları bilmek, şüphesiz ki hadis ilminin temel anahtarıdır.

Dinler açısından kurucuların söz ve fiilleri oldukça önemlidir. Çünkü peygamberlerin söz ve fiilleri vahyin sözlü ve pratik yorumlarını içermektedir. Böylece vahyin nasıl yaşanacağı noktasında örnek oluştururlar.

Dinler açısından kurucuların söz ve fiilleri oldukça önemlidir. Çünkü peygamberlerin söz ve fiilleri vahyin sözlü ve pratik yorumlarını içermektedir. Böylece vahyin nasıl yaşanacağı noktasında örnek oluştururlar. Diğer taraftan peygamberler vahyin ışığında yeni hükümler de ortaya koyabilirler. Yeni olarak ortaya konan bu hükümler, vahiyden tamamen müstağni olmayıp, yine vahyin getirdiği nosyon ışığında gerçekleşirler. Başka bir deyişle, sünnet denilen davranışların, özellikle dinî nitelikte olanlarının bağlayıcı karakterde olduğu İslam alimleri tarafından Kabul edilmiştir.

Hadis ve sünnetin Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olmasında icma vardır. Ancak çeşitli ilmî disiplinlerin sünnet ve hadislere bakışında farklılaşmalar görülmektedir. Hadisçiler sahih hükmünü verdikleri her hadisin değer ve bilgi ifade ettiğini söylemektedirler. Fıkhi ekoller hadis ve sünnetlerle amel etme noktasında daha farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Kelam ekolleri ise daha ziyade mütevatir hadisler ile amel etmeyi tercih etmişlerdir. Bunların yanı sıra tasavvuf gibi daha çok ahlak felsefesi üzerinde duran akımlar rivayetleri pratik değerleri ve tasavvuf felsefesine uygunluğu açısından değerlendirmişlerdir. Bu yöntem farklılıklarına rağmen, İslam alimleri, mezhepler, tasavvufi ve felsefi ekoller hadis ve sünnet ile amel etmekten uzak durmamışlardır.

Hadis ve sünnet kavramları hadisçiler tarafından nasıl tanımlanmıştır?

Bu ünitede diğer ilim dallarından ayrı olarak ehl-i hadisin tarih içerisinde inşa ettikleri metodolojiye kaynaklık eden genel geçer ve temel kavramlar ele alınmaktadır.

HADİS, SÜNNET, HABER, ESER

Hadis (الحديث)*: Hz. Muhammed'in söz* (القول)*, fiil* (الفعل) *ve takrirlerine* (التقرير) *hadis denir.*

Hadisin tanımı içinde yer alan bu unsurlara bazen "Hz. Muhammed'in sıfatı" da eklenmektedir.

- Hz. Peygamber'in sözleri, onun dinî ya da gayr-ı dinî anlamda söyledikleri/ifade ettikleridir.

- Hz. Peygamber'in fiilleri dinî ya da gayr-ı dinî anlamdaki davranışları/amelleridir.
- Hz. Peygamber'in takrîrleri (التقرير) ise onun huzurunda yapılan veya söylenen bir söze onay ya da itiraz sadedinde bir tepki vermediği, vâkıf olduğu hâlde sükût ile karşıladığı ve aslen başkalarına ait davranışlardır. Takrîre konu olan fiil peygamberimizden değil sahabilerden sâdır olmuş (ortaya çıkmış) fakat Peygamberimiz bu davranışları men etmemiştir. Peygamberimizin dine aykırı olduğunu gördüğü davranışı men etmesi, O'nun peygamberlik görevinin bir gereği olduğundan, men etmemesi söz konusu davranışın dine ters düşmediği anlamına gelecektir. Bu nedenle, bizzat Peygamberimize ait olmayan bu gibi takrirler, dolaylı açıdan, sünnet veya hadis adı altında toplanmıştır.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerine hadis denir.

Hz. Peygamber'in bütün ahvalini (hâllerini) O'nun fiilleri içerisinde telakki eden ulema, hadis ilmini "Hz. Peygamber'in söz, fiil ve ahvali'dir" şeklinde tanımlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında hadis, Peygamberimiz'in Sîretini de içine alacak kadar geniş bir hüviyete bürünmektedir.

Sünnet (السنة): Sünnet kavramı genellikle söz, fiil ve takrir nev'inden olmak üzere Hz. Peygamber'e izâfe (nispet) edilen şeylere denir.

Yukarıda hadis kavramının tanımında da görüldüğü gibi, sünnet kavramı hadis kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Bununla beraber, bazı âlimler hadis kavramını sadece Hz. Peygamber'in sözlü açıklamalarına hasretmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, bu kimselere göre, sünnet kavramı hadis kavramından daha genel bir kullanıma sahiptir.

Hadis âlimlerinin hadis ve sünnet kavramlarını eş anlamlı kullanmaları hadis ilminin doğal bir tesbitidir. Fakat her iki kavramı ayırarak sünneti sadece amele tahsis etmek -tamamen yanlış sayılmasa da- ilmî çevrelerin değil, daha çok halkın tercih ettiği bir kullanım biçimidir. Halk sünnet denildiğinde Hz. Peygamber'in fiilini hatırlar. Buna karşılık hadis ilmi çerçevesinde bu iki kavramın kesin olarak ayrılması mümkün görünmemektedir.

Hadis ve sünnet kavramlarıyla beraber, hatta onlar kadar sıklıkla kullanılan 'Haber' ve 'Eser' kavramlarına da rastlamaktayız.

Bireysel Etkinlik

- Hadis, haber, eser, rivayet kavramları arasındaki farklar nelerdir?

Haber (الخبر)*: Hadis kavramı merkeze alındığında, 'Haber'in üç farklı konumu ortaya çıkmaktadır:*

- Haber ile hadis eş anlamlıdır,
- Hadis Peygamber'den gelenler, haber başkalarından gelenlerdir (bu manada hadis ile haber kavramları birbirinden farklıdır),
- Hadis sadece Hz. Peygamber'den gelen, haber ise hem O'ndan hem de başkalarından gelenleri içine almaktadır. Bu tanımda da haber kavramı hadis kavramından daha geniş anlama sahiptir.

Günümüzde haber kavramı hadis kavramından oldukça geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Hadis denilince "sadece Peygamber'e has olanlar" kastedilir ve anlaşılır hatta hadis kaynaklarında sıklıkla geçen sahabeye ve tâbiûna ait olanlar bile hadis olarak düşünülmez. Bugün için haber kavramı Hz. Peygamber'den gelenleri de içine alacak kadar geniş bir kullanıma kavuşmuştur; bununla beraber haber ile kast olunan; dinî olmayan ve ekseriyetle tarihî nakillerdir.

Eser (الأثر): *Bu kavram; dar anlamdaki hadis ile eş anlamlı kullanılabildiği gibi, geniş anlamda sahabe ve tabiûnun söz ve fiilleri için de kullanılmaktadır. 'Eser' kavramı, Hz. Peygamber'den yapılan rivayetler için kullanılmakla beraber, zamanla daha çok ikinci anlamda sahabe ve tabiûnun söz ve fiilleri için kullanılır olmuştur.*

Şimdi örnekler vermek suretiyle hadisin bazı temel unsurlarını ve kavramlarını görmeye çalışalım:

HADİSİN UNSURLARI

Hadis, temelde iki kısımdan meydana gelmektedir:

- Hadisi kaynağından alarak bize kadar ulaştıran şahıslardan oluşan *SENED*
- O şahısların bize ulaştırdığı ve hükme kaynak olan *METİN* (المتن). Şu örneğe bakalım:

حدثنا الحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُـــفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ رَضِـيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى المِنْبَرِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِـــيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ»

(Buhari, Bed'u'l-Vahy.1)

البخاري

↓

الحميدي عبد الله بن الزبير

↓

سفيان

↓

يحي بن سعيد الانصاري

↓

محمد بن ابراهيم التيمي

↓

علقمة بن وقاص الليثي

↓

عمر بن الخطاب

↓

رسول الله

Şekil 1.1. İsnad

Buhârî şöyle rivayet etmiştir:

"Muhakkak ki ameller niyetlere göre değerlendirilir. Muhakkak ki her insana niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti, elde etmek istediği bir dünya menfaati ya da nikâhlamak istediği bir kadın için olursa onun hicreti, niyet ettiği şeye olur."

"Bize Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî anlattı ve dedi ki: Bize Sufyan anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said el-Ensârî anlattı ve dedi ki: Muhammed b. İbrahim et-Teymî, Alkame b. Vakkas el-Leysî'den şöyle işittiğini haber verdi: Ömer b. El-Hattab'tan şöyle dediğini işittim: Rasulullah'ın şöyle dediğini duydum:

"Muhakkak ki ameller niyetlere göre değerlendirilir. Muhakkak ki her insana niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti, elde etmek istediği bir dünya menfaati ya da nikâhlamak istediği bir kadın için olursa onun hicreti, niyet ettiği şeye olur."

Arapça metni ile beraber tercümesini verdiğimiz bu örnekte bir hadisin iki temel unsuru açıkça görülmektedir. Buna göre; hadisin baş kısmında yer alan ve sırasıyla *el-Humeydî, Sufyân, Yahya b. Saîd, Muhammed b. İbrahim, Alkame ve Abdullah b. Ömer isimli şahısların bulunduğu bölüme İSNÂD* (الاسناد) *veya SENED*(السند) *adı verilir.*

Sened kelimesi sözlükte "dağın eteğinden yukarı olan kısmı, bir kimsenin güvendiği biri, *sığınak* ve *dayanak* manalarına gelir."

Sened kelimesi kavram olarak kullanıldığında, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin yer aldığı metni bize kadar ulaştıran şahısların/râvilerin meydana

getirdiği zincire denir.

Sened kavramıyla eş anlamlı kullanılan *İSNÂD* kelimesi "if'al" babında masdar olup, "bir hadis metnini kaynağına kadar iletmek, dayamak, yaslamak" anlamlarına gelir. İsnâd kelimesi masdar olmakla beraber, hem Sened kavramı hem de İsnâd kavramı hadisi ulaştıran râvilerden oluşan kısmın ismi olarak kullanılmıştır.

Sened kavramına *TARîK* (الطريق) ve *VECH* (الوجه) adı da verilmektedir. Bu kavramların daha çok bir hadisin birden fazla isnâdı söz konusu olduğunda kullanıldığı görülür. Meselâ bir hadisin birden fazla isnâdı varsa, hadis âlimleri "bu hadis falan tarîk ile sahihtir" veya "bu hadis falan vecihten zayıftır" gibi ifadeler kullanmaktadırlar.

Sened, İsnâd, Tarîk ve Vech kavramları aynı manaya delalet etmektedirler.

Buna göre Sened, İsnâd, Tarîk ve Vech kavramları aynı manaya delâlet etmektedirler.

METİN ise bir isnâd ile rivayet edilmiş olan ve Peygamberimize ait söz, fiil ve takrîrlerin yer aldığı kısma denmektedir. Yukarıda verilen örneğe göre, Hz. Peygamber'in sözlerinden oluşan kısım 'metin' olmaktadır. Aşağıdaki tabloda, yukarıda verilen hadisin sened ve metin kısmı ayrılarak verilmiş ve konu daha netleştirilmiştir.

Tablo 1.1. Hadisin Unsurları

HADİS	
Sened, İsnâd, Tarîk, Vecih	حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى المِنْبَرِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ "Bize Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî anlattı ve dedi ki: Bize

	Sufyan anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said el-Ensârî anlattı ve dedi ki: Muhammed b. İbrahim et-Teymî, Alkame b. Vakkas el-Leysî'den şöyle işittiğini haber verdi: Ömer b. el-Hattab'tan şöyle dediğini işittim: Rasulullah'ın şöyle dediğini duydum:
Metin	إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا، أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ "Muhakkak ki ameller niyetlere göre değerlendirilir. Muhakkak ki her insana niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti, elde etmek istediği bir dünya menfaati ya da nikâhlamak istediği bir kadın için olursa, onun hicreti, niyet ettiği şeye olur".

HADİS İLE İLGİLİ BAZI TEKNİK KAVRAMLAR

Hadis ile ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramların önemli görülen bazılarının örnek bir hadis üzerinde gösterilmesinde fayda vardır:

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:

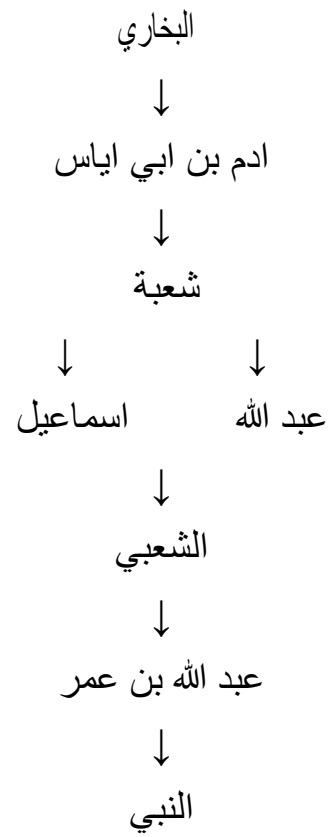
«المُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ المُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ"

(Buhari, İman 10)

Hadisin Tercümesi

"Bize Âdem b. Ebi İyâs anlattı (حدثنا)*, dedi ki: Bize Şu'be, Abdullah b. Ebi's-Sefer ve İsmâil'den*(عن)*, onlar Şa'bî'den* (عن)*, Şa'bî de Abdullah b. Amr'dan* (عن) *anlattı* (حدثنا)*, Abdullah b. Amr Rasûlullah'dan şöyle dediğini* (قال) *söyledi:*

'Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Muhâcir ise Allah'ın yasakladığından kaçan kimsedir'."

Şekil 1.2. İsnad İle İlgili Kavramlar

Yukarıda verilen bilgilerin ışığından değerlendirecek olursak bu hadisin isnâdı (senedi, tarîki) *Âdem, Şu'be, Abdullah ve İsmâil, Sa'bî, Abdullah b. Amr ismindeki şahıslardan oluşmaktadır.* Hadisin metni ise onların bize ulaştırdığı ve Peygamberimize ait *"Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Muhâcir, Allah'ın yasakladığından kaçan kimsedir."* ifadesinin yer aldığı kısımdır. İnsanlar hadisin metin kısmı ile ilgilenirler ve âlimler metne bakarak hüküm çıkarırlar. Hadisin isnâdı, hadisin sıhhatinin tesbitinde faydalanılan kısmıdır.

Hadisin isnâdında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine RÂVÎ denir.

Ravi (الراوي): Hadisin isnâdında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine RAVİ denir. 'Ravi' kelimesi 'rivayet eden' anlamındadır ve Arapça "ra-vâ" (روي: rivayet etti, aktardı) fiilinin ism-i fâilidir. Çoğulu "ruvât" (الرواة) şeklindedir. *Bu hadisin isnâdında yer alan Âdem, Şu'be, Abdullah, İsmâil, Sa'bî, Abdullah b. Amr'dan her biri bir râvidir.*

Ricâl (الرجال): Sözlükte "adamlar, kişiler, şahıslar" anlamına gelir; "racul"(الرجل) kelimesinin çoğuludur. Hadis ilminde genellikle "râviler" anlamında "ricâl" şeklinde kullanılmaktadır. Tek tek her bir râvi söz konusu olduğunda bu kelimenin tekili olan "racul" kelimesi kullanılmaz. Yani bu hadisin ricâli, *" Âdem, Şu'be, Abdullah, İsmâil, Sa'bî, Abdullah b. Amr'dan ibarettir".*

Müellif (مؤلف): Genel anlamda –günümüz Türkçesi'nde olduğu gibi- "kitap yazarı" demek olan 'müellif' kelimesi, özel anlamda hadis kitaplarının yazarları için

kullanılmaktadır. 'Müellif' kelimesi daha çok tasnif dönemi hadis eserlerinden bahsedilirken bu eserlerin yazarlarını belirtmek için başvurulan bir kelimedir. Aynı anlamda olmak üzere *"MUSANNIF"* (مصنف) kelimesi de kullanılır. Mesela söz konusu hadisimizin yer aldığı kaynak İmâm Buhâri'nin *el-Câmiu's-Sahîh* (الجامع الصحيح) isimli eseridir. *El-Câmiu's-Sahîh isimli bu eseri te'lîf eden Buhâri'ye bu eserin Müellifi ya da Musannıfı denir.*

Hadis ilmi bir bakıma isnâd ilmi olduğu için " hadis usulü"nde kullanılan kavramların büyük bir çoğunluğu isnâdla ilgili kavramlarıdır.

Bir hadisin isnâd ve metin olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini yukarıda söylemiştik. Dikkat edilecek olursa isnadın bir Müellif tarafı, bir de Peygamber/Sahabi tarafı vardır. Bu açıdan bakıldığında aşağıdaki bazı kavramlar ortaya çıkmıştır:

Evvelu's-Sened (السند اول): Senedin "baş tarafı, başlangıcı" anlamında kullanılan bir tabirdir. Bununla senedin Müellif tarafı kastedilmektedir. Buna göre yukarıdaki hadiste senedin baş tarafı yani EVVELU'S-SENED, *Buhâri'ye en yakın olan Âdem b. Ebî İyâs'ın olduğu taraftır.* Buna İBTİDÂU'S-SENED (إبتداء السند: senedin başlangıcı) de denir.

Âhiru's-Sened (آخر السند): Senedin "son tarafı, sonu" anlamındadır. İsnâdın Sahabi ve Tâbiî tarafına denir. MUNTEHÂ'S-SENED (منتهي السند:senedin son tarafı), İNTİHÂU'S-SENED (انتهاء السند)adı da verilmektedir.

Esna's-Sened (اثناء السند): "Senedin ortası" anlamında kullanılan bir tabirdir. Senedin başını oluşturan Müellif tarafındaki iki râvi ile senedin sonunu oluşturan Sahabi ve Tâbiî râviler çıktıktan sonra kalan kısım ESNÂU'S-SENED'dir.

Bireysel Etkinlik

- Evvelu's-sened, Esnâu's-sened ve Ahiru's-sened kavramlarını temel hadis eserlerinden seçeceğiniz örnek hadisler üzerinde araştırınız.

Bu üç kavram ile bakıldığında, yukarıdaki isnâdın Müellif (İmâm Buhâri) tarafında yer alan *Âdem* ve *Şu'be Evvelu's-Sened'i,* Hz. Peygamber'e yakın olan *Sahabi Abdullah b. Amr ile tâbiî Şa'bî Âhiru's-Sened'i oluşturmaktadırlar. Bunlar dışında kalan ortadaki kısım Esna's-Sened adını almaktadır.*

Hz. Peygamber'in kendisi hadisin kaynağıdır. Yani bir rivayette yer alan söz, fiil ve takrirlerin sahibi O'dur. O'nun söz ve fiillerini bize ileten ilk halkayı Sahabe nesli

oluşturmaktadır. Sahabe neslinden sonraki nesil ikinci halkayı meydana getirmektedir.

Hadisin bu şekilde nesilden nesile aktarılması keyfiyeti *Tabaka (الطبقة)* ve *Nesil* kavramlarını doğurmuştur. Aslında aynı çağda yaşayan her nesil, birbirlerine mülaki olsun veya olmasınlar aynı Tabaka'yı oluştururlar. Bu yüzden Ehl-i Hadis "Sahabe Tabakası", "Tâbiûn Tabakası", "Tebeu't-Tâbiîn Tabakası", "Etbâu't-Tâbiîn Tabakası" gibi kavramlar kullanmaktadır. Buna göre,

Sahabi (الصحابي-çoğulu sahabe: الصحابة): Müslüman olarak Hz. Peygamber'e mülaki olan (onunla karşılaşan) ve –araya irtidâd girmiş olsa bile- Müslüman olarak vefat eden kimseye *Sahabi* denmektedir. 'Sahabi' kelimesinin çoğulu olan 'Sahabe' için *'Ashâb' (الاصحاب),* "Ashâbu'n-Nebî" deyimleri de kullanılmaktadır. Bu kelime de "sahabe" ile aynı anlamda olup "Sâhib"(صاحب) kelimesinin çoğuludur.

Tâbi'î (التابعي) çoğulu (Tâbiûn:التابعون): Sözlükte "takip eden", "peşinden gelen", "bir kimseye tâbi olan" gibi manalara gelmektedir. Hadis kavramı olarak Sahabe'yi gören, Sahabe'ye tâbi olan, Sahabe'den sonra gelen kimselere denir.

Etbâu't-Tâbi'în (التابعين أتباع): Tâbiûn'u gören, onlara tâbi olan ve onların ardından gelen nesle denmektedir.

Buna göre yukarıdaki hadisin isnâdında yer alan Abdullah b. Amr Sahabi'dir. Abdullah'tan hadisi işiten Şa'bî Tâbiî'dir. Hadisi Şa'bî'den alan Abdullah b. Ebi's-Sefer ile İsmâil, her ikisi de Etbâu't-Tâbiî'dir.

Bu üç nesil/tabaka, İslam'ın ve özellikle konumuz açısından hadis ve sünnetin gelecek nesillere ulaştırılmasındaki ilk halkalarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu nesillerin dindeki konumu son derece önemli görülmüştür.

Hadis âlimleri sahabe neslini adâletleri bakımından tenkid dışı kabul etmişlerdir. Çünkü onların Hz. Peygamber'e kasten yalan isnâd etmeyecekleri ve hadis uydurmayacakları kabul edilmiştir. Ancak hafızaları yönünden onlar da diğer insanlardan farklı görülmemişlerdir.

Tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesilleri de "kurucu" nesil şeklinde tanınmış olmakla beraber, "adâlet ve hıfz" bakımlarından tenkide tâbi tutulmuşlardır.

Şeyh (الشيخ): Bir râvinin rivayet etmek üzere kendisinden hadis işittiği/aldığı

kimseye o râvinin *Şeyhi* denir. Yani hadisi rivayet eden kimse Râvi ise o râvinin hadisi işittiği kimse *Şeyh*'dir.

Bireysel Etkinlik

- Şeyh kelimesi arapçada ve değişik ilimlerde ne gibi anlamlara gelmektedir?

Buna göre yukarıdaki örnekte müellif/musannıf olan Buhâri'nin şeyhi *Âdem b. Ebi İyâs*'tır. Çünkü Buhâri, Âdem ile karşılaşmış, bu hadisi ondan almıştır.

Âdem b. Ebi İyâs'ın şeyhi Şu'be'dir. Şu'be'nin iki tane şeyhi vardır: *Abdullah b. Ebi's-Sefer ve İsmâil. Yani Şu'be bu hadisi iki şeyh'ten işitmiştir. Abdullah ile İsmâil'in şeyhi Şa'bî; Şa'bî'nin şeyhi Abdullah b. Amr'dır.*

Dikkat edilirse hemen hemen her şahıs bir *Şeyh* konumundadır. Önemli olan bir nokta da şudur ki burada şeyh sadedinde zikrettiğimiz ricâlin her biri aynı zamanda bir RAVİ'dir.

Tehammulu'l-Hadis veya Ahzu'l-Hadis (Hadisin rivayet edilmek üzere Şeyh'ten alınması) denilen durum söz konusu olduğu zaman, Şeyh'ten hadisi alan Râvi'ye "öğrenci" manasında *Tâlib* adı verilmektedir.

Tehammulu'l-Hadis (تحمل الحديث): Tahammul kelimesi sözlükte "bir şeyi yüklenmek" anlamına gelir. Hadis ilminde, hadisin rivayet edilmek maksadıyla Şeyh'ten alınmasına, yüklenilmesine *Tehammulu'l-Hadis* adı verilir.

Buna göre hadis tâlibi bir şeyhe giderek ondan hadisi alır. Bu ana kadar o bir *Tâlib'tir (الطالب).* Fakat hadisi aldıktan sonra artık onu rivayet edecek olan bir *Ravi* olur. Bir başkasına rivayet ettiğinde ise *Şeyh* olur.

Hadis râvileri hadisleri rastgele almazlar; bir hadisi almanın usul ve adâbı olduğu gibi, onu rivayet etmenin de kuralları vardır. Bu işlerin hiçbiri gelişi güzel yapılmaz.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir kavram da *Edâ Lafızları (الفاظ الاداء)* kavramıdır. Çünkü bu kavramlar hadisin nakledilmesi esnasında kullanılan kavramlar olsalar da aslında o hadisin hangi yöntem ile alındığını gösteren kavramlardır.

Tahammulu'l-Hadis konusunda ele alınması gereken kavram ve lâfızları anlayabilmek için şu örnek üzerinde duralım:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي، لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ

Bize İbrahim b. Musa **anlattı** ve dedi ki: Bize İsa b. Yûnus **haber verdi** ve dedi ki: Bize Muhammed b. İshak; Muhammed b. İbrahim et-Teymi'**den**: O da Ebu Seleme b. Abdirrahman'**dan:** O da Ebu Seleme Zeyd b. Halid el-Cüheni'**den,** onun şöyle dediğini **anlattı:** Rasûlullah**dan (SAS)** şöyle dediğini **duydum:**

"Ümmetime zor gelmeyeceğini bilsem, her namaza kalkıldığında misvak kullanmayı emrederdim".

Ebû Dâvud Şöyle rivayet etmiştir:

Örnek hadisin isnâdındaki rivayet lâfızları: BİZE ANLATTI (**حدثنا**)

BİZE HABER VERDİ (اخبرنا)

DEN (**عن**)

DUYDUM (سمعت) lâfızlarıdır.

Bu lâfızlar bu üçünden ibaret olmayıp daha fazladır. İşte bir Tâlibin hadisi Şeyhinden alıp (Tahammul) rivayet ederken kullandığı ve her biri özel bir anlama gelen bu lâfızlara *Edâ lafızları* adı verilmektedir. *"EDÂ" (أداء)* kelimesi, Türkçemizde kullandığımız gibi "edâ etmek", "bir görevi yerine getirmek", "görevi ifâ etmek" anlamlarına gelmektedir. Bu hadiste üç Edâ Lâfzı geçmiştir.

Önemli lâfızlardan bazıları da şunlardır: *SEMİ'TU* (سمعت: işittim), *SEMİ'NÂ* (سمعنا: işittik), *AHBERENÂ* (اخبرنا: bize haber verdi), *AHBERENÎ* (اخبرني bana haber verdi), *ENBE'ENÂ-ENBE'ENÎ* (انبأنا- انبأني Bize haber verdi-Bana haber verdi).

Bunların özel anlamlarını ve diğer Edâ Lâfızlarını sonraki ünitelerde ayrıntılarıyla göreceksiniz.

Bireysel Etkinlik

- Rivayet lafızları (Eda Lafızları) ve bunlar arasındaki kullanım farklarına dikkat ediniz.

RİVAYET TÜRÜ HADİS ESERLERİ

Rivayet türü hadis eserlerini iki ana grupta toplamak mümkündür:

Râviler esas alınarak tertib ve tasnif edilmiş eserler. Bunlara *Ale'r-ricâl (علي الرجال)* eserler denilmektedir. Bu eserlerde Müellif, kitabına aldığı hadisleri ilk veya son raviyi esas alarak tertib ve tasnif eder. Hadisin ilk râvisi, isnâdın son kısmında bulunan sahabîdir. Sahabi râviyi esas alan eserlerde her sahabinin hadisi belli bir kısımda toplanmıştır. Mesela, Ahmed b. Hanbel (v.h.241) el-Müsned isimli altı ciltlik eserinde "sahabi Ebû Bekir'den gelen rivayetleri" bir arada, sahabi Ebû Hureyre'den gelen hadisleri" bir arada, "Hz. Ayşe'den gelenleri" bir arada zikretmiştir. Bu şekilde isnadı öne çıkararak tasnif edilen eserlere *Ale'r-ricâl* eserler denmektedir. Bu tür kitapların değişik türlerine ayrıca temas edilecektir.

Hadisin ihtiva ettiği konular dikkate alınıp metnin bize ilettiği mevzular esas alınmak suretiyle yapılan tasnif şekline de konularına göre tasnif anlamına gelen "Ale'l-ebvâb (علي الابواب)" kitaplar adı verilmektedir.

Hadisin ihtiva ettiği konular dikkate alınıp metnin bize ilettiği mevzular esas alınmak suretiyle yapılan tasnif şekline de konularına göre tasnif anlamına gelen *"Ale'l-ebvâb (علي الابواب)"* kitaplar adı verilmektedir. Mesela, İmâm Buhâri'nin (v.h.256) *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eseri konulara göre tasnif edilmiş bir eserdir.

Bu iki tarz yazılmış eserlerde ortak özellikler ve şeklen benzerlikler olmakla beraber – mesela her iki türde de hadisin isnâdı ve metni yer alır-, birbirlerinden ayrıldıkları esaslı noktalar da bulunmaktadır. İşte bu tip kitaplar dikkate alındığı zaman, hem isnâd hem de metin cihetinden bilinmesi zaruri olan birtakım kavramlar ile karşılaşmaktayız. Söz konusu kavramların önemlilerini şu şekilde izah etmek mümkündür:

KİTÂB (الكتاب): Âla'l-Ebvâb tasnif edilmiş eserler birçok ana bölümden oluşmaktadır. Her ana bölümde o konuyla alakalı hadisler yerleştirilmiştir. Bir hadis eserini meydana getiren her ana bölüme ayrı ayrı *"KİTÂB"* denilmiştir. Mesela "KİTÂBU'l-İMÂN" kısmı, iman ile ilgili rivayetlerin toplandığı ana bölümün adıdır.

BÂB(الباب): Konularına göre yazılmış eserlerde, her KİTÂB'ın altında BÂB'lar yer alır. Bâb için *alt başlık* ifadesini kullanabiliriz. Her bâb, *TERCEME (ترجمة),* çoğulu: *TERÂCİM:(تراجم)* adı verilen Bâb Başlıklarından müteşekkildir. Tercemeler, o bâb başlığı altında toplanan rivayetlerin konusunu veya hükümlerini ifade etmektedir.

Râviler esas alınarak tertib ve tasnif edilmiş eserler. Bunlara Ale'r-ricâl eserler denilmektedir.

MAKSAD (المقصد) veya *ASL (الاصل):* Tercemenin altında yer alan kısmın, bâb başlığına uygun olmak üzere rivayetleri ihtiva ettiğini belirtmiştik. Bizler esasen bu kısımda yer alan hadislerden yararlanırız. Başka bir deyişle, hadislerin alındığı esas kısım bu bâb başlıklarının altındadır. Bu nedenle bu kısma *el-MAKSAD (çoğulu MAKÂSID:(المقاصد) veya el-ASL adı verilmiştir.*

Bu kavramları şu örnek üzerinde görmek mümkündür:

Tablo 1.2. Ale'l-Ebvâb Kitaplara Örnek

كِتَاب الْجُمُعَةِ

بسم الله الرحمان الرحيم

بَابُ فَرْضِ الجُمُعَةِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {إِذَا نُودِيَ لِلصَّلاَةِ مِنْ يَوْمِ الجُمُعَةِ، فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا البَيْعَ، ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ هُرْمُزَ الأَعْرَجَ، مَوْلَى رَبِيعَةَ بْنِ الحَارِثِ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ القِيَامَةِ، بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ، فَاخْتَلَفُوا فِيهِ، فَهَدَانَا اللَّهُ، فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ اليَهُودُ غَدًا، وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ»

KİTÂBU'L-CUM'A

Bismillahirrahmanirrahim

BÂB: Cuma Namazının Farz Olması. Bu Konuda Yüce Allah Şöyle Buyurmuştur: Cuma günü Namaz için ezân okunduğunda hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.Bize Ebu'l-Yemân rivayet etti ve dedi ki: Bize Şuayb haber verdi ve dedi ki: Bize Ebu'z-Zinâd'ın haber verdiğine göre, Abdurrahman b. Hurmuz, Ebu Hureyre'nin Peygamber'i şöyle derken işittiğini rivayet etti: Biz son ümmetiz, ama âhirette ilk olacağız. Onlara bizden önce kitab verilmiştir. Bu (Cuma) öyle bir gündür ki onlara farz kılınmış, onlar bunda ihtilafa düşmüşlerdi. Sonra Allah o günü bize nasib etti. Bizim için Cuma mübarek gündür. Yarın (Cumartesi) Yahudilerin, Öbür gün (Pazar) Hıristiyanlarındır.

Tablo 1.2'de *Kitâb, Bâb ve Terceme* örneklerini görmekteyiz. İmâm Buhâri'nin el-Câmiu's-Sahîh'inden alınan bu örneğe göre, ana bölüm *(KİTÂB) KİTÂBU'L-CUMU'A'dır.* Bu ana bölüm isminden hemen sonra *BÂB* denilmiştir. Ardından *TERCEME* (bâb ismi, başlığı) olarak "Allah'ın Şu Ayetine Göre Cuma Namazının Farz Oluşu…" ifadesini kullanmıştır. Bundan sonra o konuyla ilgili elinde mevcut hadisin isnadinî ve metnini vermiştir. Bu isnad ve metin *MAKSAD* veya *ASL* (asıl) denilen kısımda yer almaktadır.

Hadis kaynaklarında yer alan rivayetlerin isnâd ve metin hâlinde bulunduklarını söylemiştik. Özellikle isnâd yönünden bakıldığında, rivayetlerin tamamının Hz. Peygamber'e kadar ulaşmadıkları, bazen bir sahabide, bazen bir

İmâm Buhâri'nin el-Câmiu's-Sahîh'inden alınan yandaki örneğe göre, ana bölüm (KİTÂB) KİTÂBU'L-CUMU'A'dır. Bu ana bölüm isminden hemen sonra BÂB denilmiştir. Ardından TERCEME (bâb ismi, başlığı) olarak "Allah'ın Şu Ayetine Göre Cuma Namazının Farz Oluşu…" ifadesini kullanmıştır. Bundan sonra o konuyla ilgili elinde mevcut hadisin isnadını ve metnini vermiştir. Bu isnad ve metin MAKSAD veya ASL (asıl) denilen kısımda yer almaktadır.

tâbiîde sona erdikleri görülebilir. Başka bir deyişle, hadis kitaplarında sadece Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri bulunmaz, aynı zamanda sahabe ve tâbiûn âlimlerinin söz ve fiilleri de yer alabilir. Hadis âlimleri kendilerine ulaşan haberlerin isnâdlarının nerede kesildiğini dikkate alarak, her bir rivayet için değişik kavramlar kullanmışlardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

MÜSNED (المسند): Kopuksuz olarak Hz. Peygamber'e ulaşan isnâda MÜSNED/MUTTASIL denir. (Müsned teriminin sekiz farklı anlamı vardır. Bunlardan biri 'muttasıl' anlamıdır. Burada sadece muttasıl anlamından bahsedilecektir).

Burada isnâdın kopuk olmaması önemlidir. Müsned'i, Merfû' isnâddan ayıran en önemli fark budur.

MERFÛ' (المرفوع): Kopukluk olsun veya olmasın Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnâda MERFÛ' denir.

Merfû' ve müsned kavramları bir hadis türünü göstermekten çok, isnâdın durumunu tanımlayan kavramlardır. Biz hadis kitaplarında geçen bir hadise baktığımızda onun bir isnâda sahip olduğunu görürüz. Fakat bu isnâdın merfû' veya müsned olup olmaması önemlidir.

İsnâddaki kopukluk ile kastedilen, râvi düşmesidir. Yukarıdaki hadisi (Şekil 1. 2.) ele alırsak bu hadisin *" Şu'be, Abdullah ve İsmâil, Şa'bî, Abdullah b. Amr"* şeklinde bir isnâdının olduğunu görürüz. Bu isnâda göre hadisi Buhâri Şu'be'den, Şu'be Abdullah ve İsmâil'den, onlar Şa'bî'den ve Şa'bî de Abdullah'tan almıştır.

Bireysel Etkinlik

- Müsned hadis ile merfu hadis arasındaki farka dikkat ediniz.

Fakat durum gerçekten öyle midir? Bu râvilerden herhangi birinin diğerinden doğrudan işitmemiş olması, aralarından bir râvinin düşmüş olması her zaman imkân dâhilindedir. Eğer iki ravi arasından bir ravi düşmüş ise bu durumda rivayet *MUNKATI'* (kopuk) olur. Herhangi bir yerinde kopukluk bulunan bir isnâd, eğer Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılmış ise Müsned değil Merfû' adını alır. Hadisin râvileri arasından bir başka râvinin düşmesi gibi bir durum söz konusu değilse yani râviler gerçekten birbirinden işitmişlerse o hadise Müsned/muttasıl denmektedir. Burada isnâd ile ilgili yeni bir kavram görüyoruz: MUNKATI'.

MUNKATI' (المنقطع): Munkatı', isnâdda yer alan açık veya gizli râvi düşmesine denir. Her durumda isnâddan râvi düşmesi, isnâdın değerini ve sıhhatini azalt

durumdur. Bu nedenle bir hadisin sahih olabilmesi için gerekli şartlardan biri, isnâdın Munkatı' değil *MUTTASIL* (bitişik) olması zorunluluğudur.

MEVKÛF (الموقوف): İsnâdın sahabide sona ermesi durumudur. Böyle bir durumda nakledilen söz veya fiil doğrudan Hz. Peygamber'e değil sahabiye ait olmuş olur. Başka bir deyişle Mevkûf hadis aslında sahabinin söz ve fiilleridir.

Sahabenin söz ve fiillerinin hadis kavramı altında ele alınmasının nedeni, sahabeye ait olarak nakledilen şeylerin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinden dolayıdır. Çünkü sahabiler bazen bir söz veya fiili Hz. Peygamber'den işittikleri ya da gördükleri hâlde açıkça O'na atfetmezler. Bu durumda hadis sahabeye aitmiş gibi bir görüntü arz eder.

*MAKTÛ' (المقطوع):*İsnâdın tâbiîde sona ermesi durumudur. Demek ki Maktû'da söz ve fiilin tâbiîye ait olması söz konusudur.

*MERVÎ (المروي)*veya çoğulu olan *MERVİYYÂT (المرويات):* Bu kavram, "rivayet edilen hadis ya da haberler" anlamına gelmektedir. Daha ziyade herhangi bir muhaddisin şeyhlerinden rivayetlerini ifade eden bir tâbir olarak kullanılmaktadır.

CERH ve TA'DÎL (الجرح و التعديل):"Cerh" kelimesi yaralamak anlamına gelir. Türkçemizde kullanılan "cerahat" kelimesi buradan gelir. *Hadis ilminde, cerh, bir ravinin güvenilirliğini zedeleyen sıfatlar atfedilerek gözden düşürülmesidir.* Raviler ya adâletleri/doğrulukları nedeniyle ya da hafızaları bakımından ele alınıp değerlendirilirler. Ravinin âdil kabul edilebilmesi için "günlük hayatında ve hadis rivayetinde yalan söylememesi", "ehl-i bid'attan olmaması", "büyük günah işlememesi", "meçhul olmaması" gibi olumsuz sıfatlardan kurtulmuş olmalıdır. Bu olumsuz sıfatlar ravileri gözden düşürür ve hadislerinin reddedilmesine sebep olur.

Bazen ravilerde bu gibi ağır olumsuzluklar bulunmaz fakat hafızalarındaki / *Zabt sıfatlarındaki* zayıflıklar onların rivayetlerinin yara almasına yol açar. Mesela "kötü hafıza", "vehim", "çok hata yapmak", "gaflet" gibi nedenler ile raviler eleştirilir. Hafıza yönünden eleştirilmek, adâlet yönünden eleştirilmek kadar ağır değilse de sonuçta hadis zayıflamış olmaktadır.

Bir ravinin rivayetlerini yaralayan sıfatlar olduğu gibi, onları muteber kılan sıfatlar da söz konusudur. Ravilerde bulunan "yalan söylememek", "güçlü hafıza", "mürüvvet sahibi olmak", "fakih olmak", "güvenilir olmak" gibi sıfatlar ravileri temize çıkarır ve rivayetlerini muteber kılar. Bir ravinin iyi sıfatlar ile tesbit ve tebcil edilmesine *TA'DÎL* denilmektedir. Başka bir deyişle, *TA'DÎL,* ravinin âdil kılınmasıdır. Hadis âlimleri bu niteliklere sahip ravilerin rivayetlerini alır, cerhe uğramış olanların rivayetlerini terk ederler.

*ADÂLET (العدالة):*Yukarıda belirtildiği gibi, ravilerin güvenilir olduklarını ifade eden sıfatlardır. Bu vasıflara sahip olan bir ravi için "âdil" (عادل), "sadûk"(صدوق), "sika"(ثقة) gibi isimlendirmeler yapılmaktadır. Ravinin adâlet vasfını kaybettiği

MERFÛ' (*المرفوع*): Kopukluk olsun veya olmasın Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnâda MERFÛ' denir. MEVKÛF (*الموقوف*): İsnâdın sahâbide sona ermesi durumudur. Böyle bir durumda nakledilen söz veya fiil doğrudan Hz. Peygamber'e değil sahâbiye ait olmuş olur. Başka bir deyişle Mevkûf hadîs aslında sahâbinin söz ve fiilleridir. MAKTÛ' (*المقطوع*):İsnâdın tâbiîde sona ermesi durumudur. Demek ki Maktû'da söz ve fiilin tâbiîye ait olması söz konusudur.

Kütüb-i sitte:
Buhari
Müslim
Ebuu Davud
Tirmizi
Nesai
İbn Mace

durumlar için "kâzib", "sâhibu'l-hata"(صاحب الخطأ), "vaddâ"(وضاع), "hadisuhu münker"(حديثه منكر) gibi sıfatlar ile anılmaktadır.

*ZABT (الضبط):*Ravinin hafızasına tekabül eden bir kavramdır. Daha açık ifade edilecek olursa *zabt sıfatı, ravinin bir hadisi işittiği andan rivayet ettiği ana kadar hafızasında koruyabilme yeteneğidir.* Raviler zabt güçleri bakımından farklıdırlar. Hadis rivayetinde ravinin zabt kuvveti hadisin sıhhatini pekiştiren önemli bir niteliktir.

KÜTÜBÜ SİTTE (الكتب الستة): "Altı Hadis Kitabı" anlamına gelir. Hadisleri bize nakleden birinci derece kaynaklardır. Hadis tarihinin altın çağı adı verilen hicri

3. yüzyılda yazılmışlardır. Bu eserlerin müellifleri, kendilerinden önceki sözlü ve yazılı kaynakları "hadis metodolojisi" kaideleri altında gözden geçirmişler, eleştiriye tabi tutmuşlar ve sahih olduklarına kanaat getirdikleri hadisler arasından seçmeler yaparak eserlerini oluşturmuşlardır. Bu altı hadis kitabı ve yazarları şunlardır:

Buhârî (v.h.256), el-Câmiu's-Sahih Müslim (v.h.261), el-Câmiu's-Sahih Ebû Dâvud (v.h.275), es-Sünen

Et-Tirmizî (v.h.279), es-Sünen En-Nesâî (v.h.303), es-Sünen İbn Mâce (v.h.273), es-Sünen

SAHİHAN/SAHİHAYN (الصحيحين/الصحيحان): Yukarıda adı geçen altı eserden ilk ikisi "iki sahih kitap" anlamında *"sahihân"* şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bunun nedeni, hem bu iki eserin isimlerinin "Sahih" olması, hem de İslam âlimlerinin bu eserleri en sağlam iki kaynak olarak kabul etmeleridir.

Kütübü Sitte, hadis kaynaklarının başında gelir. Buhârî ve Müslim'in yazdıkları *Sahihân* da Kütübü Sitte'nin zirvesinde yer almaktadır.

Sahâbîler âdil kabul edilmelerine rağmen, beşeri zayıflıklar yönünden diğer insanlar gibidirler. Hata etme, unutma, karıştırma gibi birtakım insani zayıflıkların onlarda da bulunması söz konusudur. Bu nedenle, sahâbîlerin bazen hadîsleri Hz. Peygamber'in ifadelerine riayetle ya da en yakın şekilde korumalarına rağmen, çoğu zaman mana ile rivâyet ettiklerini görüyoruz. Bu durum hadîs tarihinin ilerleyen dönemlerinde rivâyetlerin LAFZEN ya da MÂNÂ ile rivâyet edilmeleri şeklinde iki kısımda ele alınmalarına sebep olmuştur.

HADİSLERİN RİVAYET ŞEKİLLERİ

Sahabe hadislerin rivayeti noktasında büyük bir titizlik göstermişler, Peygamberimizden işittiklerini ya da gördüklerini mümkün mertebe olduğu gibi nakletmeye gayret göstermişlerdir. Hatta bazı sahabiler hata yaparız korkusuyla fazla hadis rivayetinden kaçınmışlardır. Bunun en güzel örneklerini ilk halifelerin uygulamalarında görmekteyiz. İlk halife Hz. Ebû Bekr kendisine ulaşan bir rivayet ile amel etmeden önce şahit arardı. Hz. Ömer hilafeti döneminde işittiği rivayetlerin ravilerinden yemin etmelerini isterdi. Bu ve benzeri uygulamalara sahabenin *TESEBBÜT* gayreti denmektedir.

Sahabiler âdil kabul edilmelerine rağmen, beşeri zayıflıklar yönünden diğer insanlar gibidirler. Hata etme, unutma, karıştırma gibi birtakım insani zayıflıkların onlarda da bulunması söz konusudur.

Bu nedenle, sahabilerin bazen hadisleri Hz. Peygamberin ifadelerine riayetle ya da en yakın şekilde korumalarına rağmen, çoğu zaman mana ile rivayet ettiklerini

görüyoruz.

Bu durum hadis tarihinin ilerleyen dönemlerinde rivayetlerin *LAFZEN* ya da *MANA* ile rivayet edilmeleri şeklinde iki kısımda ele alınmalarına sebep olmuştur:

Rivayet Bi'l-Lafz (الرواية باللفظ)

Yukarıda belirtildiği gibi, hadisin özellikle sahabe ravisi başta olmak üzere, raviler tarafından işitildiği şekline sadık kalınarak rivayet edilmesidir. Buna göre, sahabi ravi, hadisi peygamberden işittiği gibi, tabiî ravi sahabiden işittiği gibi, bu şekilde tüm raviler rivayetin aslına sadık bir şekilde rivayet ederlerse buna hadisin lafzen rivayet edilmesi denir. Bu tanımdan elde edilen ilk mana, hadisin olduğu gibi korunduğudur.

Bununla beraber şu hususun altını çizmekte fayda vardır ki bir hadisteki lafız değişmesi, hatta lafızlardaki değişmeler, eğer manayı bozmuyor ve hadisten elde edilecek hükmü değiştirmiyorsa meydana gelen değişiklikler hadisin lafzen rivayet edildiği durumunu bozmaz. Çünkü bazen yapılacak lafız değişiklikleri hadisin anlamını pekiştireceği gibi, elde edilecek hükmü açık ve net bir hâle getirebilir.

Demek oluyor ki Lafzen Rivayet, hadisin kelime kelime korunmasını ifade etmekten ibaret olmayıp bir veya birkaç kelimenin değişmiş olması da lafzi rivayet ilkesini zedeleyen bir husus değildir.

Rivayet Bi'l-Mâ'nâ (الرواية بالمعني)

Mana ile rivayet, hadisi işiten ravinin hadisi kendisine rivayet edildiği andaki lafızlara sadık kalmaksızın, kendi kelimeleriyle nakletmesidir. Burada lafızlar değil anlamlar öne çıkmakta, ravi, işittiği şekilde değil, anladığı şekilde rivayette bulunmaktadır. Başka bir deyişle, manevi rivayet, ravinin müdahalelerine açık bir naklediş şekli olmaktadır.

Bu nedenledir ki ulema mana ile rivayetin caiz olup olmadığı noktasında ihtilaf etmişlerdir. İbn Sirin ve Ebû Bekr er-Razi gibi bazı âlimler mana ile rivayete karşı çıkmışlardır. Fakat çoğunluk mana ile rivayete cevaz vermişlerdir.

Mana ile rivayetin caiz olduğunu kabul edenler, ravi ile ilgili iki şart ileri sürmüşlerdir:

- *Ravinin âlim olması ve hadisin maksadlarına vakıf bulunması,*
- *Manayı muhal hâle getiren –olmadık şekilde değişime uğratan- tağyir ve tahriften uzak durması.*

Esasen hadislerin çoğu lafzen değil mana ile rivayet edilmiştir. Bugün bize hadisleri ulaştıran kıymetli eserlerdeki rivayetlerin çoğu böyledir. Ulema, bu eserlerde yer alan manevi rivayetlerin tahrif ve tağyirden uzak oldukları noktasında fikir birliği etmiştir.

Özet

- Hadis, Hz. Peygamber'den nakledilen söz, fiil ve takrirlere denmektedir. Mesela bir hadiste peygamberimiz, "İslam beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna iman etmek, namazı kılmak, zekatı vermek, hacca gitmek ve oruç tutmaktır" (Buhari, İman, 1/11). Buhari, el-Câmiu's-Sahih isimli eserinde bu hadisi: Ubeydullah b. Musa-Hanzala b. Ebi Süfyan-İkrime b. Halid-İbn Ömer tariki ile nakletmektedir. Bu örnek üzerinden hareket edilecek olursa, hadiste geçen Hz. Peygamber'e ait sözlerin yer aldığı kısım hadisin "METNİ"dir. Metin kısmında Hz. Peygamber'e ait bir lafız veya davranış bulunmaktadır. Peygamberimizin bu söz ve fiilleri dinî olsun veya dünyevi olsun fark etmez, rivayet edilen her konu hadis ilminin kapsamına girmektedir. Bu örneğimizde görüldüğü gibi hadisin "METNİ" bize birtakım kişiler tarafından iletilmiştir. Hadisi ileten kişilerin (râvi) yer aldığı kısma da "İSNAD/SENED/TARİK" gibi isimler verilmektedir. Bu noktada önemli bir soru şudur: Hadisler rivayet edilirken senedlerin kurulmasının amacı ve hikmeti nedir? Bilindiği gibi hadisler dinin ikinci kaynağını oluşturmaktadırlar. Müslümanlar Allah'ın emirlerini yerine getirirken peygamberi örnek almaktadırlar. Bu açıdan hadisler, herhangi bir insanın sözleri ile aynı değerde olmayıp, dinin kurucu kaynaklarından birini oluşturmaktadırlar. Tarih boyunca nakledilen dinî metinlerin sıhhati/sağlamlığı bu nedenle çok önemli görülmüş, hadisleri nakleden ravilerin durumları çeşitli açılardan incelenmiş, böylece yalan söylemeyen, dürüst ve ahlaklı Müslümanların rivayetleri alınmış; yalancı, hata eden ve hafızası zayıf ravilerin rivayetleri terk edilmiştir. İşte isnadın kurulmasının asıl amacı budur, yani isnadda yer alan raviler çeşitli yönlerden incelenmekte, ravilerinin hepsi olumlu bulunan rivayetler ile amel edilmektedir. Hadisler ile amel etmenin şartları sadece isnadı sahih olmasıyla sınırlı değildir; diğer huşular kitabınızın diğer ünitelerinde ele alınmaktadır. Her bir hadis özel bir isnad ile nakledilmiştir. Bu isnadlar ayrıntılı bir şekilde incelendikten sonra hadis eserlerine yazarlar (musannıf, müellif) tarafından alınmış ve bize kadar güvenli bir şekilde ulaştırılmaya çalışılmıştır. Burada Tirmizi'den seçtiğimiz şöyle bir örnek üzerinde durabiliriz: "Süfyan b. Veki' bize rivayet etti ve dedi ki bize Abdullah b. Vehb, Zeyd b. Hubab'dan, Zeyd b. Hubab da Ebu Muâz'dan, o Zühri'den, Urve ve Hz. Ayşe kanalıyla Hz. Ayşe'nin şöyle dediğini nakletti: "Hz. Peygamber'in bir havlusu/hırkası var idi. Abdest aldıktan sonra onunla kurulanırdı" (Tirmizi, 1/107). Bu rivayeti bize ulaştıran musannıf Tirmizi'dir. Tirmizi'nin eserinin adı es-Sünen adını taşımakta ve Kütüb-i Sitte içerisinde yer almaktadır. Tirmizi bu hadisi naklettikten sonra, hadisin ravilerinden Ebu Muâz üzerinde durmakta ve onun hakkında şöyle demektedir: "Ebu Muâz (adı Süleyman b. Erkam'dır) ehl-i hadis indinde zayıf bir ravidir." Görüldüğü gibi Tirmizi hadisin isnadında yer alan bir ravinin (Ebu Muâz) zayıf olduğunu tespit etmekte ve hadisi bu yönüyle eleştirmektedir. Burada görüldüğü gibi hadis metodolojisini oluşturan kavramlar hadislerin sıhhatinin tespitinde kullanılmaktadır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi “söz, fiil ve takrir” kavramlarının yanı sıra hadisin tanımına dâhil edilmektedir?
   a) Merfû’
   b) Peygamberin sıfatı
   c) Müellif
   d) Sahihân
   e) İsnâd

2. İsnâddaki raviler esas alınarak yapılan tasniflemeye …… boşluğa aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?
   a) Ale’l-Ebvâb denir.
   b) Munkatı’ denir.
   c) Ta’dîl denir.
   d) Ale’r-Ricâl denir.
   e) Zabt denir.

3. Hadisi işiten ravinin, hadisi kendisine rivayet edildiği andaki lafızlara sadık kalmaksızın kendi kelimeleriyle nakletmesine aşağıdakilerden hangi isim verilir?
   a) Hadisin lafzen rivayeti
   b) Hadisin mana ile rivayeti
   c) Ravinin cerh ve tadile tabi tutulması
   d) Hadisin Sahihân tarafından rivayeti
   e) Hadisin değişik vecihlerden nakli

4. “Hadisuhu münker” ne ifade eder?
   a) Hadisin merfû’ olduğunu
   b) Hadiste takrîrî bir unsurun bulunduğunu
   c) Ravinin âdil olduğunu
   d) Ravinin cerhe uğradığını
   e) İsnadda ravi düşmesi olduğunu

5. İsnadın sahabide sona ermesi durumunda ortaya çıkan isnâd türüne aşağıdakilerden hangi isim verilir?
   a) Munkatı’
   b) Maktu
   c) Merfû’
   d) Adâlet
   e) Mevkûf

6. Hz. Peygamber'in huzurunda yapıldığı hâlde reddetmediği susarak onayladığı davranışlara ne ad verilir?
   a) İkrârî sünnet
   b) Takrîrî sünnet
   c) Mukarrerî sünnet
   d) Karârî sünnet
   e) Makrûrî sünnet

7. Aşağıdakilerden hangisi "hadis" için söylenemez?
   a) Hadis, haber ile eş anlamlıdır.
   b) Hadis Peygamberden gelenler, haber başkalarından gelenlerdir.
   c) Hadis sadece Hz. Peygamber'den gelen, haber ise hem ondan hem başkasından gelendir.
   d) Hadis, sünnetle aynı anlamda da kullanılır.
   e) Hadis Hz. Peygamber'den sonraki nesillere ait haberlerdir.

8. Aşağıdakilerden hangisi hadiste ravi isimlerinin zikredildiği kısım için kullanılmaz?
   a) Sened
   b) İsnâd
   c) Tarîk
   d) Vecih
   e) Ravi

9. Hadisin isnadında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine ne ad verilir?
   a) Ravi
   b) Ricâl
   c) Ruvât
   d) Müellif
   e) Sika

10. "Sened" için aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
    a) Senedin başına "evvelu's-sened" denilir.
    b) Sened râvilerden oluşur.
    c) Senedin sonuna "âhiru's-sened" denilir.
    d) Hadis usulünde kullanılan kavramların az bir kısmı senedle ilgilidir.
    e) Senedin ortasına "esnâ's-sened" denilir.

Cevap Anahtarı

1.b, 2.d, 3.b, 4.d, 5.e, 6.b, 7.e, 8.e, 9.a, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadis Istılahları Sözlüğü, Hadisevi: İst.

El-Hakim en-Neysaburi. (1424/2003). Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis, Daru İbn Hazm: Beyrut

Es-Suyuti, Celaluddin. (1425/2003). Tedribu'r-Ravi fi Şerhi Takribi'n-Nevâvi, Tahkik: Muhammed Eymen, Daru'l-Hadis: Kahire

İbnu's-Salâh. (1998). Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, Ulûmu'l-Hadis, Tahkik: Nuruddin Itr, Daru'l-Fikr Dımaşk-Daru'l-Fikri'l-Muasır: Beyrut.

Koçyiğit, Talat (1985). Hadis Istılahları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : Ankara

Koçyiğit, Talat. (1997). Hadis Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara Koçyiğit, Talat. (1997). Hadis Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Salih, Subhi (1981). Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları, Çeviren: M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Uğur, Mücteba.(1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara

Uğur, Mücteba (1996). Hadis İlimleri Edebiyatı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

İLK ASIRDAKİ RAVİLER

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

İÇİNDEKİLER

- Ravi ve vasıfları
- Ravi tabakaları
- Sahabe tabakası
- Tâbiîler tabakası
- Etbâu't-tâbiîn tabakası

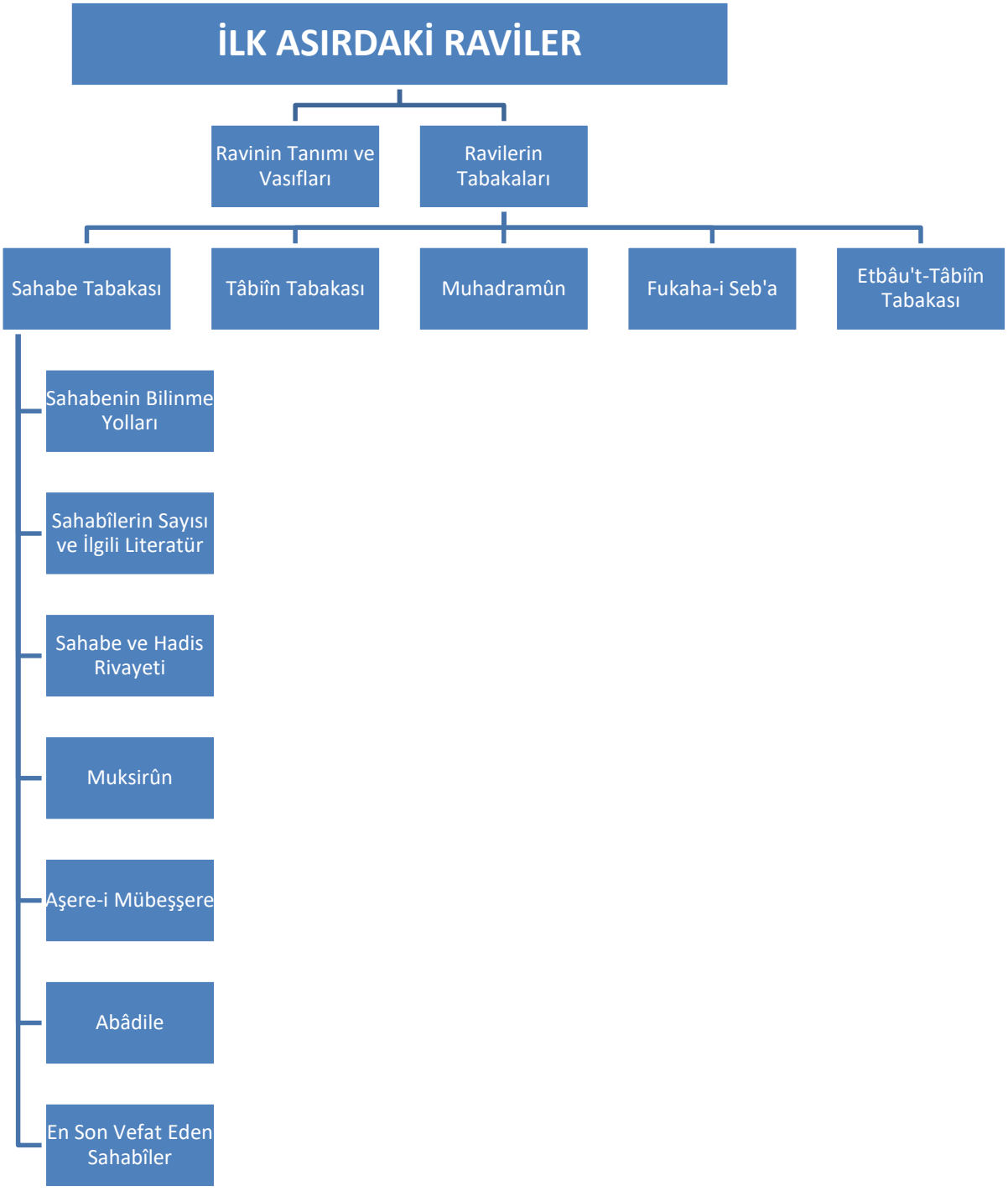
HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadis ravilerini ve vasıflarını anlayacak,
  - Ravilerin tabakalarını tanıyacak,
  - Sahabenin önemini ve hadis rivayetindeki yerini görecek,
  - Tâbiîler tabakası ve onların hadis rivayetindeki yeri ile
  - Etbâu't-tâbiîn tabakası ve hadis rivayetindeki yerini anlayabileceksiniz.

ÜNİTE

2

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İLK ASIRDAKİ RAVİLER
Ravinin Tanımı ve Vasıfları
Ravilerin Tabakaları
Sahabe Tabakası
Tâbiîn Tabakası
Muhadramûn
Fukaha-i Seb'a
Etbâu't-Tâbiîn Tabakası
Sahabenin Bilinme Yolları
Sahabîlerin Sayısı ve İlgili Literatür
Sahabe ve Hadis Rivayeti
Muksirûn
Aşere-i Mübeşşere
Abâdile
En Son Vefat Eden Sahabîler

GİRİŞ

Yazılı kaynakların yaygın olmadığı ilk dönemlerde hadisler insanlar aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktaydı. Bunu gerekli kılan sebepler arasında yazı malzemelerinin yaygın ve kolay temin edilir nitelikte olmaması yanında, o dönemde yazılı malzemeye duyulan güvensizlik sayılabilir. Zira yazılı malzemelere bazı eklemeler yapılabileceği gibi onların kaybolma riski de oldukça fazlaydı. Bu yüzden ilk dönemlerde hafıza gücüne daha çok güven duyulmuştur. İster hafızadan, ister sahip olduğu yazılı bir metinden olsun hadisleri nakleden kişilere *ravi* adı verilmiştir.

RAVİNİN TANIMI

Yukarıda da bahsedildiği gibi, *Ravi* (الراوي) kelimesi sözlükte nakleden, ileten, rivayet eden anlamına gelir. Çoğulu *ruvât*'tır.

Terim anlamı ise; *"hadisi edâ lafızlarından biriyle başkalarına nakleden kişi"* demektir.

Hadisi belli usullere göre hocasından almaya *tahammül* **(التحمل)**, aynı usullere uygun rivayet lafızları kullanarak başkasına nakletmeye *edâ* (الأداء) denir.

Ravi, rivayet esnasında *ahberenâ*, *haddesenâ, semi'tu* vb. tahammül ve edâ lafızlarını kullanmak zorundadır. Bu kriter, dürüstlük ve bilimsel ciddiyet gereği olduğu kadar, hadisin sıhhatini belirlemede de önemlidir.

RAVİ VE VASIFLARI

Şüphesiz rivayette asıl amaç hadisin metni, yani Hz. Peygamber'in sözüdür. Metnin kabul edilecek nitelikte olup olmadığını gösteren en önemli unsur da ravinin niteliğidir. Güvenilir nitelikte raviler zinciriyle nakledilen hadisler genelde sahih kabul edilir. Böyle olan raviye de *sika* ravi denir. *Sika* (ثقةٌ), sağlam ve güvenilir ravi demektir.

Sika bir ravide bulunması gereken iki temel vasıf vardır:

1. Adalet: Ravinin sözlerinde ve davranışlarında haktan ve doğrudan ayrılmaması, her türlü günahtan kaçınması demektir.

Râvînin söz ve davranışlarında doğru olmasına adalet, hadîsi hatasız ezberlemesine zapt denir.

Adalet vasfının içerisinde; Müslüman olmak, büluğ çağına ulaşmış olmak, takvâ sahibi olmak, söyleneni doğru anlayabilecek bir temyiz gücüne sahip olmak ve üstün insani meziyetlere sahip olmak da bulunur.

Bir kısım muhaddisler**,** ravinin adaletini tespit konusunda son derece sıkı davranır; ravinin en küçük kusurunu cerh sebebi sayarlar. Meselâ; çarşı-pazarda tur atan, sokakta yemek yiyen, şakacı olan ravilerin rivayetini kabulden kaçınırlar. Buna mukabil bazıları da son derece gevşek ve müsamahakâr davranırlar. Ravinin ufak-tefek hatalarını görmezden gelirler. Bazıları ise mûtedil bir çizgide yer alırlar. Böylece

raviyi değerlendirmek konusunda muhaddisler, *müteşeddit, mütesâhil* ve *mutedil* olmak üzere üç guruba ayrılırlar.

2. Zapt: Ravinin işittiği hadisi çok iyi anlaması, hatasız bir şekilde ezberlemesi ve bu vasıflara hadisi işittiği andan başkasına naklettiği ana kadar (semâ anından edâ anına kadar) sahip olmasıdır. Görüldüğü üzere burada hafıza kudreti öne çıkmaktadır.

Bir ravinin zâbıt olduğunu anlamanın yolu, rivayet ettiği hadisleri sika ravilerin rivayetleriyle karşılaştırmaktır. Zabt vasfına sahip olduğu bilinen ravilerin rivayetleriyle genelde uyumlu olursa onun da zabt vasfına sahip olduğu kanaatine varılır ve rivayeti delil kabul edilir.

Bir râvîde adâlet ve zabt vasıfları birleşirse ona sika denir ve rivâyeti delil kabul edilir.

Zabt vasfına sahip bir ravinin gafil ve dalgın olmayıp uyanık ve dikkatli olması, hadisi ezberden rivayet ediyorsa iyi ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını iyi korumuş olması, mana ile rivayet ediyorsa manayı bozacak unsurları bilmesi gerekir.

Bir ravide adalet ve zabt vasıfları birleşirse ona sika denir ve rivayeti delil kabul edilir.

Ravileri adalet ve zabt yönünden inceleyip değerlendiren bilim dalına *Cerh ve Ta'dîl İlmi* denir.

RAVİ TABAKALARI

Tabaka (الطبقة) kelimesi hadis ıstılahında, belli bir vasıfta ortak olan raviler demektir. Çoğulu tabakât' tır. Bu vasıflar; yaş itibarıyla akran olmaları, aynı asırda yaşamış olmaları, aynı şehirde yaşamış olmaları, aynı hocadan ders almış olmaları, birbirine yakın tarihlerde vefat etmiş olmaları, belli bir vasfa ortaklaşa sahip olmaları, sikalık veya zayıflıkta benzer durumda olmaları gibi hususlardır. Buna göre bir ravi bir açıdan belli bir tabakaya dâhil olabileceği gibi, başka bir kritere göre diğer bir tabakaya girebilir. Bazen iki ravi bir açıdan aynı tabakadan sayıldıkları hâlde, başka bir kritere göre ayrı tabakalara dâhil olabilirler. Tabakat türü eserlerde mutlak anlamda sınırlayıcı bir ölçü yoktur, asıl ölçüyü ve sınırı müellifin kendisi koyar. Esas olan, belli bir vasıfta birbirine denk olan kişileri aynı tabakaya koymaktır.

Temel hadis kitapları olan Kütüb-ü Sitte Dönemi'nin sonuna kadar olan sürede genel olarak beş tabaka vardır. Yaklaşık bir tarih sınırı olarak sahabe tabakası 110/728 tarihinde, tâbiûn tabakası 180/796 tarihinde, etbâu't-tâbiîn tabakası 220/835'de, dördüncü nesil olan etbâu etbâi't-tâbiîn tabakası 260/874'te ve beşinci nesil etbâu etbâi etbâi't-tâbiîn tabakası da 300/912 yılında biter.

Tabakat çalışmalarının en önemli faydası;

- Raviyi zaman ve mekân itibarıyla sınırlandırıp tanıma imkânı vermesi ve birbirine benzeyen isimleri ayırmakta yardımcı olması,

- Ravinin kendi beldesi ve tabakası içindeki ilmî durumunu tayin imkânını vermesi; onu çevresinden soyutlamadan bütün çevresi ile birlikte ele alması,
- Ravinin, hocası ile mümâresesi, onun hadisini ezberlemesi vb. gibi hocası nezdindeki durumunu bilme imkânı vermesi,
- Mürsel, munkatı ve müsned hadisleri tefrik etmekte kolaylık sağlamasıdır.

İlk Asırdaki Ravi Tabakaları

Hadis rivayeti açısından raviler tabakasına bakıldığında özellikle ilk üç tabaka önem arz eder. Bunlar sahabe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn tabakasıdır. Hadisleri sonraki nesillere aktaran bu üç nesildir. Hadisin altın çağı denilen hicri üçüncü asırda yazılan hadis kitaplarına bu üç nesil vücut vermiştir. Bu üç tabakaya mensup ravilerin birbirlerinden rivayet ettikleri hadisler, tasnif çağı denilen hicri üçüncü asırda çeşitli telif sistemleriyle kaleme alınan eserlerde toplanmıştır.

Bu üç nesil, genelde üç tabaka olarak kabul edilmekle birlikte, her biri kendi içinde farklı kriterlere göre farklı tabakalara ayrılırlar. İbn Hacer (ö. 852/1448) sahabeden üçüncü asrın sonuna kadar olan ravilerin bazı ortak noktalarını esas alarak onları on iki tabakaya ayırır; ashâbı bir tabakada toplar, tâbiîleri dört tabakaya, etbâu't-tâbiîn'i dört, etbâu etbâi't-tâbiîn'i de üç tabakaya ayırır.

Bu üç nesil hakkında Allah'ın Rasûlü (As.) şöyle buyurmuşlardır:

خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ

"Ümmetimin en hayırlısı çağdaşlarımdır. Sonra onları takip edenler, sonra onlardan sonra gelenlerdir." (Buhârî, Şehâdât, 9; Fedâilu'l-Ashâb, 1; Rikâk, 7; Eymân, 10, 27; *Müslim,* Fedâilu's-Sahabe, 210-212, 214-215; *Tirmizî,* Fiten, 45;

Şehâdât, 4; Menâkıb, 56; *Ebû Davud,* Sünnet, 9; *İbn Mâce,* Ahkâm, 27.)

Bu hadis, hem bu üç neslin bütün Müslümanlar içersindeki önemine hem de güven açısından konumlarına işaret etmektedir.

Özellikle sahâbîler hakkında da;

طُوبَى لِمَنْ رَآنِي وَ آمَنَ بِي

"Beni görüp iman edenlere ne mutlu!" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 71, 155; V, 248, 257, 264; *İbn Hibbân, es-Sahîh*, XVI, 213, hadis, 7230, 7232-33; *el Müstedrek*, IV, 96, hadis, 6994.) buyurmuşlardır.

Bu hadisin farklı rivayetlerinde *"Beni göreni görene de ne mutlu!"* ifadesi de yer almakta, böylece tâbiîler de dâhil edilmektedir.

SAHABE

Sahabe (الصَّحَابَة) kelimesi sözlükte; beraber olmak, arkadaş olmak, sohbet etmek anlamına gelen bir mastardır. Aynı kökten gelen *Sâhib* (الصَّاحِب) kelimesi,

arkadaş demektir. *Sahâbî* (الصَّحَابِي) ise sahabeye mensup olan, onlardan biri olan anlamına gelir. *Ashâb* (الأَصْحَاب) da sâhib kelimesinin çoğuludur.

Sahâbî'nin ıstılah anlamı; Müslüman olarak Hz. Peygamber'i gören ve Müslüman olarak ölen insandır. Hz. Peygamber'i görme olayı, risâletin ilanından itibaren vefatına kadar geçen süre ile sınırlıdır.

Hz. Peygamber'i mü'min olarak gören kişiye sahabî denir.

Buna göre Müslüman iken Hz. Peygamber'i gördüğü hâlde sonra irtidat edip İslam'dan çıkan biri sahâbî değildir. İbn Hatal diye bilinen kişinin durumu böyledir.

Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i gördüğü hâlde bilahare Müslüman olduktan sonra bir daha O'nu göremeyenler de sahâbî sayılmaz.

Rasûlullah'ı (As.) risâletin ilanından önce gören, daha sonra göremeyen kişiler de sahâbî değildirler. Varaka b. Nevfel'in durumu böyledir.

Körlük gibi tabii bir arıza sebebiyle Rasûlullah'ı (As.) göremeyenler ise sahâbî sayılır. İbn Ümmi Mektûm böyledir.

Bir çocuğun sahâbî sayılması için büluğa ermesi şart değildir ama söylenen sözü anlayıp cevap verebilecek derecede temyiz çağına girmesi şarttır.

Sahabe Tabakası

İslam davetini neşretmek, Rasûlullah'ın (As.) bıraktığı kültür mirasını yaymak ve gelecek nesillere aktarmak açısından ilk halkayı, şüphesiz ki sahabe teşkil eder. Bu itibarla sahabe, ricâl ilminin temelidir.

Ashâb, sahabî vasfına sahip olmaları itibarıyla genelde tek bir tabakadır. Ancak onlar da kendi içlerinde farklı kriterlere göre farklı tabakalara ayrılırlar. Meselâ el-Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014), sahabîleri on iki tabakaya ayırır; onları ilk Müslüman olanlar, Dâru'n-Nedve azaları, Akabe ehli, Bedir ehli, Uhud ehli ve benzeri niteliklere göre gruplandırır. Böyle olmakla birlikte hadisçiler arasında büyük sahabîler, orta yaşlı sahabîler ve küçük sahabîler şeklinde üç tabakada toplanması daha yaygındır.

Sahabînin Bilinme Yolları

Sahabîler dinin pratik yanını ve Hz. Peygamber'in hayat tarzını sonraki nesillere aktarmışlardır.

Bir insanın sahabî olduğu şu yollarla bilinebilir:

- *Tevâtür yolu:* Tevâtür, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalık tarafından yapılan rivayete denir. Ashâbın bir kısmı bu yolla tanınır. Meselâ ilk dört halifenin sahabîliği tevâtür yoluyla sabittir. Hz. Peygamber tarafından sağlıklarında cennetle müjdelenen ve kendilerine aşere-i mübeşşere denilen kişilerin sahabîliği de tevâtür yoluyla bilinmektedir.
- *Şöhret yolu:* Tevâtür derecesine ulaşmamış olmakla birlikte yine sahabî olduğu yaygın olarak bilinen, sahabî diye meşhur olan kişilerdir. Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mıhsan gibi sahabîler böyledir.

- *Şâhitlik yolu:* Bir sahabînin, başka birinin sahabî olduğunu söylemesi, buna şâhitlik etmesidir. Ebû Musa'l-Eş'arî'nin (ö. 44/664), Hümeme b. Ebî Hümeme'nin sahabî olduğuna şâhitlik etmesi gibi.
- *İkrâr yolu:* Güvenilir bir kişinin, kendisinin sahabî olduğunu söylemesidir. Yalnız bu beyanın kabul edilebilmesi için o kişinin adaleti sabit olmalı ve tarih bakımından da mümkün olan bir zaman dilimi içinde yaşamış olmalıdır.

Bu zaman dilimin nihaî sınırı hicri 110 yılıdır. Zira bu tarihte sahabî asrı sona ermektedir. Son vefat eden sahabî de hicri 100 veya 110 yılında vefat ettiği bilinen Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir. Herhangi bir kişinin bu tarihten sonra sahabîlik iddiasına kalkışması kabul edilmez. Zira Hz. Peygamber ömrünün sonlarında; *"Bugün hayatta olanlardan hiç kimse, yüz sene sonra sağ kalmayacaktır."* (*Müslim,* Fedâilu's-Sahabe, 217, 218, 220.) buyurmuştur.

Sahabeleri tanımanın iki önemli faydası vardır:

- Onlar, dinin tatbikî şeklini ve Rasûlullah'ın (As.) hayat tarzını aksettirirler. Çünkü onlar vahyin nuzûlüne şahit olmuş, Hz. Peygamber'in elinde yetişmiş, O'nunla oturup kalkmış, İslam'ı aracısız olarak doğrudan Hz. Peygamber'den almışlardır. Ayrıca onlar, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini aynen yaşamak ve diğer insanlara da bunları öğretmek konusunda tarifi imkânsız bir heyecan duymuşlar ve hayatlarını bu yolda harcamışlardır.
- Ashâbı tanımakla hadisin mürsel olup olmadığı anlaşılır. Bu da bize, mevsûl/muttasıl ve munkatı rivayetleri birbirinden ayırma imkânını verir.

İslam davetini neşretmek, Rasûlullah'ın (As.) bıraktığı kültür mirasını yaymak ve gelecek nesillere aktarmak açısından ilk halkayı teşkil eden sahabe, hem ricâl ilminin, hem de her türlü rivayetin temelini teşkil eder.

Sahâbîlerin Sayısı ve İlgili Literatür

Ashâbın sayısı konusunda kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Zira hicretin ikinci yılında yapılan bir sayımdan başka nüfus sayımı yapıldığına dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Değişik kaynaklarda 40,000 ile 120,000 arasında farklı rakamlar zikredilmektedir. Sahabenin biyografisini toplayan kaynaklarda ise 12,000 civarında ashâbın biyografisi verilmektedir. Bununla birlikte hadis rivayeti ile uğraşan ashâbın sayısı son derece sınırlıdır.

Sahabe ve diğer ravilerin biyografilerini toplayan umumi mahiyette kitapların yanında sadece sahabe neslini tanıtmayı amaçlayan, onlara mahsus eserlerin sayısı da bir hayli fazladır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu alfabetik tarzda, bir bölümü kabilelerine göre, bazıları da sahabelerin faziletlerine göre tertip edilmişlerdir. Bunların en meşhurlarından üç tanesi şunlardır:

- *El-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb;* (Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, 1992, I-IV.) İbn Abdülberr el-Kurtubî (ö. 463/1071). Bugün elimizde bulunan ilk döneme ait en önemli müracaat kaynaklarımızdan biridir. İsimlerin bas

harflerine göre alfabetik olarak tertip edilen eser, 4227 sahâbîyi içine almaktadır. Kitapta hem ashâbın sayısı ve hem de tanıtılan kişiler hakkında verilen bilgiler açısından hayli eksiklik bulunmaktadır.

- *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabe;* (Thk., Halil Me'mûn, Beyrut, 1418/1997, I-V.) İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233). Daha önce bu konuda yazılan birçok eseri içine alan ve bu eserlerdeki bazı yanlışlıkları da düzelten bu kitapta 7703 sahabînin biyografisi yer almakta ve onların rivayetlerinden örnekler verilmektedir. Kitap, alfabetik olarak düzenlenmiştir.
- *El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe;* (Thk., Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, 1415/1995, I-VIII.) İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448). Bu sahada yazılan eserlerin en kapsamlısıdır. 12279 sahabînin biyografisi verilmektedir. Daha önceki eserleri kapsamış olması yanında onlardaki hataları düzeltmekte, bilgi eksikliklerini de tamamlamaktadır. Alfabetik tarzda düzenlenen eserde yer alan kişiler dört ayrı grup hâlinde tasnife tabi tutulmuştur. Bu dörtlü tasnif türü, her harfte geçen isimlere ayrı ayrı uygulanmıştır:
- Birinci grupta herhangi bir hadiste sahabî olduğu belirtilen kişiler zikredilmiştir.
- İkinci grupta sahabîlerin çocukları toplanmıştır. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatı sırasında temyîz çağına gelmiş olan kişilerdir.
- Üçüncü grupta hem İslam'dan önce hem İslam Dönemi'nde yaşadıkları hâlde Hz. Peygamber'le görüşmemiş olan ve kendilerine Muhadram adı verilen kişiler yer almaktadır.
- Dördüncü grupta da daha önce yazılan sahabe biyografisine dair eserlerde yanlışlıkla sahabî olarak zikredilen kişiler toplanmıştır.

Sahabe ve Hadis Rivayeti

Hz. Peygamber'i mü'min olarak görmek bahtiyarlığına eren ashâb, hadis rivayeti açısından en önemli halkayı teşkil eder. Farklı görüşler olmakla birlikte genel kanaat olarak sahabenin tamamı adil kabul edilmiştir. Yani onların hepsi güven ve itimada layık görülmüştür. Yalnız onların *"adil"* kabul edilmesi, şüphesiz ki hiç yanılmadıkları, hiç hata yapmadıkları anlamında değildir. Çünkü onlar da insandırlar ve insani niteliklere sahiptirler. Bu itibarla onlar da unutur ve hata ederler. Onların *"adil"* kabul edilmelerinden maksat, asla Hz. Peygamber'e yalan isnat etmemeleridir. Unutma ve yanılma gibi tabii-beşerî hâller dışında onlar, Rasûlullah'a (As.) yalan isnadı gibi bir cinayetten uzaktırlar.

Ashâb-ı kirâm her ne kadar adalet yönünden cerhe tabi tutulmazlar ise de zabt açısından tenkide tabi tutulabilirler.

Hz. Muhammed'in ashâb-ı kirâm hakkında bir vasiyet niteliğinde söyledikleri dışında Kur'ân-ı Kerîm'de de onların güvenilir olduklarını ifade eden pek çok ayet yer almaktadır.

Haşr suresi ayet 8-9'da şöyle buyrulmaktadır:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ و أَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ و رِضْوَانًا و يَنْصُرُونَ اللهَ ورَسُولَهُ اولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ .وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّرَ وَ الإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَجَرَ إِلَيْهِم...

"Vatanlarından sürülen ve mallarından uzaklaştırılan muhâcirler Allah'ın rızasını aramışlar, Allah'a ve Rasûlü'ne yardım etmişlerdir. İşte gerçek doğru kişiler onlardır. Daha önce Medîne'yi yurt ve iman ocağı edinen (ensâr da) o muhâcirleri severler…"

Fetih suresi ayet 18'de de şöyle buyurulur:

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ...

"O ağacın altında sana bîat eden mü'minlerden Allah razı olmuştur. Allah onların kalplerindekini bilmiştir…"

Âl-i İmrân suresi ayet 110'da;

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ

"Siz insanlar için yeryüzüne çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz…"

Ve Bakara suresi ayet 143'de;

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ...

"Biz sizi, insanlara karşı hakkın şahitleri olmanız için âdil bir ümmet yaptık…"

Bunlara benzer pek çok ayette ashâbın konumuna ve faziletine işaret edilmektedir.

Yüce Allah, Tevbe suresi ayet 100'de Ensâr ve Muhacirlerden ve onlara güzel bir şekilde tabi olan kişilerden, yani tâbiîlerden sitayişle söz etmekte ve ayetin sonunda da onlardan razı olduğunu söylemektedir:

والسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ والَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْبِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ ورَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَ اَبَدَا ذَلِكَ الْفَوْزَ الْعَظِيم.

"Muhacirlerin ve Ensâr'ın ilk öncüleri ile onlara iyi amellerle tâbi olanlar… onlardan Allah razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular. Allah onlara altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır; onlar orada ebedî kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur."

Ashâb-ı kirâmın hemen hepsi kâmil bir imanla Allah'a ve Rasûlü'ne (As.) bağlanmış insanlardı. Onlardaki ihlâs ve samimiyet, Allah ve Peygamber sevgisi, Allah yolunda vatanlarını ve mallarını göz ardı edecek, kendi canlarını ve evlatlarını feda etmeyi göze alacak derecede gösterdikleri feragat, her türlü takdirin üstündedir. İnsan olmaları hasebiyle işledikleri bazı günahlara karşı sergiledikleri sâdıkane tevbeleri ve ilahi cezaya kendi rızalarıyla boyun eğmeleri de nasıl samimi ve güçlü bir imana sahip olduklarını gösterir. Böyle bir kişilik yapısına sahip olan insanların Allah'a ve Peygamber'e karşı son derece dürüst ve güvenilir bir hassasiyet sergileyeceklerini akıl da kabul eder.

Ehl-i sünnet âlimlerinin genel kanaati ashâb-ı kirâmın hepsinin adil, yani güvenilir oldukları şeklindedir. Daha önce söylediğimiz gibi sahabenin adil kabul edilmesi, Hz. Peygamber'e asla yalan isnadında bulunmadıkları anlamındadır. Dolayısıyla hata ve unutma buna dâhil değildir. Şîa ise sadece ehl-i beyte mensup olan ashâbı adil sayar.

Mu'tezile mezhebine mensup âlimler de Hz. Ali'ye karşı savaşanlar hariç bütün sahabeyi adil saymalarına mukabil, dört halife dâhil pek çok sahabînin rivayet ettiği hadislere itiraz ederler. Hatta Nazzâm, bazı sahabeyi yalancılıkla ithâm eder.

Muksirûn (المُكْثِرُون)

Sahabîlerden 1000'den çok hadîs rivâyet denlere *muksirûn*, daha az rivâyet edenlere *mukıllûn* denir.

Şüphesiz ki her sahâbî Hz. Peygamber'den aynı sayıda hadis rivayet etmemiştir. Binlerce hadis rivayet edenler yanında bir tek hadis rivayet edenler de vardır. Bakî b. Mahled (ö. 276/889) *Kitabu'l-A'dâd* (nşr., Ekrem Ziya Ömerî, 1404/1984, Beyrut) adlı eserinde hadis rivayet eden 1013 sahabînin ismini vermektedir. İbn Hazm el-Endülüsî (ö. 456/1064) de 1000 sahâbînin ismini tek tek zikrederek her birinin rivayet ettiği hadis sayısını *Esmau's-Sahabe ve mâ li külli Vâhidin minhum mine'l-Aded* (Thk., Mes'ad Abdülhamîd es-Sa'danî, Kahire, 1411/1990) adlı eserinde toplamıştır. Bu eserlerde zikredilen sahabeden sadece 38 kişisi 100'den çok hadis rivayet etmiş, onların da sadece 7'si 1000'den çok hadis rivayet etmiştir.

Binden çok hadis rivayet eden sahabelere *Muksirûn*, daha az rivayet edenlere de *Mukıllûn* (المُقِلُّون) denir. Muksirûn yedi kişidir.

- *Ebû Hureyre (ö. 59/679):* 5374 hadisi bulunmaktadır. Ebû Hureyre Müslüman olduktan sonra bütün gayretini ve mesaisini Hz. Peygamber'in hadislerini ezberlemeye hasreden biridir. Bütün zamanını Hz. Peygamber'in yanında geçirmeye azmetmişti, O'nun hücresinin eşiğinden ayrılmazdı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra da yarım asır gibi uzun bir zaman yaşamış ve bu zamanı da Mescid-i Nebî'de hadis rivayet etmekle geçirmişti. Hadis rivayetini meslek edinmişti. Bu itibarla en çok hadis rivayet eden sahabî olması anlaşılır bir durumdur. Medîne hadis ekolünün kurucusudur.

- *Abdullah b. Ömer (ö. 73/693):* Hz. Peygamber'den 2630 hadis rivayet etmiştir. Hz. Ömer'in oğlu olan ve bütün hayatını Peygamber gibi yaşamaya hasretmiş olan ideal bir mü'min örneğidir. Medîne hadis ekolünün kurucularındandır.
- *Enes b. Mâlik (ö. 93/711):* Onun 2286 hadisi bilinmektedir. On yaşında Rasûlullah'ın (As.) hizmetine giren ve on yıl boyunca O'nun yanında kalan bir sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra da seksen yıl gibi uzun bir zaman yaşamıştır. Basra hadis ekolünün kurucusudur.
- *Hz. Âişe (ö. 58/678):* Rivayetlerinin sayısı 2210'dur. Hz. Peygamber'in eşi olması münasebetiyle O'nun bütün özel hayatını en iyi bilen kişidir. Son derece zeki ve dikkatli biriydi. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra da uzun müddet yaşamış, bu sayede Hz. Peygamber'den gördüklerini ve duyduklarını rivayet etme imkânına sahip olmuştur.
- *Abdullah b. Abbas (ö. 68/687):* Hadislerinin sayısı 1660'dır. Rasûlullah'ın (As.) yanından ayırmadığı kuzenidir, amcazâdesidir. Özellikle Tefsir ilminin babası kabul edilir. Tercümanu'l-Kur'ân ve Hibru'l-ümmet ünvanıyla meşhurdur. Mekke ekolünün temsilcilerindendir.
- *Câbir b. Abdullah (ö. 74/693):* Medînelidir, kendisi ve babası Akabe ehlindedir. Hz. Peygamber'den 1540 hadis rivayet etmiştir. Hz. Peygamber'le birlikte 19 gazâya gittiğini söyler. Medîne hadis ekolünün temsilcilerindendir.
- *Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693):* Rivayetlerinin sayısı 1170'dir. Meşhur sahabîlerdendir.

Aşere-i Mübeşşere

Sağlıklarında Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on sahâbîye *Aşere-i Mübeşşere* denir. Bunlar fazilet açısından bütün ashâbın en önde gelenleridir. Aşere-i mübeşşere'ye yetişen tâbiûn zümresi de ayrı bir tabaka olarak önem kazanmıştır. Bu on kişi şunlardır:

Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on sahabîye *Aşere-i mübeşşere* denir.

- Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634),
- Hz. Ömer (ö. 23/644),
- Hz. Osman (ö. 35/656),
- Hz. Ali (ö. 40/661),
- Talha b. Ubeydullah (ö. 36/)657),
- Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/657),
- 7-Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652),
- Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675),
- Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639),
- Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö. 55/675).

Abadile (العَبَادِلَة)

Sahâbîler arasında *Abdullah* adıyla bilinen dört kişi vardır ki bunlar hem hadis rivayeti ve hem de ilmî ehliyetleri açısından son derece önemlidirler. Bunların

herhangi bir konunun hükmünde ittifak etmeleri *Kavlu'l-Abadile* (قَوْلُ الْعَبَادِلَة), yani *'Abdullahların sözü'* diye şöhret bulmuştur. Abadile diye bilinen dört kişi şunlardır;

- Abdullah b. Abbas (ö. 68/687),
- Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),
- Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/693) ve
- Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684).

En Son Vefat Eden Sahâbîler

Çeşitli şehirlerde sahâbîlerin en son vefat edenlerini bilmek, bu tarihten sonra sahâbîlik iddiasına kalkışanları reddetmek açısından önem arz etmektedir.

Bütün ashâbın en son vefat edeni, Mekke'de hicri 100 ile 110 tarihleri arasında vefat ettiği rivayet edilen Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö. 110/728)'dir. Diğer şehirlerde son vefat eden ashâb da şunlardır:

Medîne'de; Mahmud b. er-Rabî (ö. 99/715),

Tâif'te; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687),

Kûfe'de; Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 87/706),

Basra'da; Enes b. Mâlik (ö. 93/713),

Şam'da; Vâsile b. el-Eska' (ö. 86/705),

Humus'da; Abdullah b. Büsr (ö. 96/716),

Mısır'da; Abdullah b. el-Hâris (ö. 89/708),

Afrika'da; Ruveyfe' b. Sâbit (ö. 56/676),

Horasan'da; Bureyde b. el-Husayb (ö. 73/692),

Semerkant'ta; Fadl b. Abbas (ö. 68/687).

Ashâb-ı kirâmın vefat ettiği yerler hakkında Radıyyuddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Derru's-Sahabe fî Beyâni Mevâdii Vefeyâti's-Sahabe* (Thk., Tarık Tantavî, Kahire, 1992) adlı bir eseri vardır. Alfabetik olan eserde 763 sahabînin isimleri ve öldükleri yerler belirtilir.

Sahabî ile görüşen kişiye tâbiî denir.

Yüce Allah "Ensâr ve muhâcirlere güzelce tâbi olanlardan Allah razı olmuştur." buyurur.

TÂBİÎLER TABAKASI

Sözlükte tabi olan, uyan, arkadan gelen anlamına gelen *tâbiî* kelimesi terim olarak, sahabe ile görüşen kişi demektir. Çoğulu *tâbiûn* gelir. Bir kişinin tâbiî sayılabilmesi için bir sahabî ile sadece görüşmesi yetmeyip ondan ilim alması gerektiği ileri sürülmüştür.

Tâbiîler, hadis ravilerinin ikinci tabakasıdır. Ashâb-ı kirâmdan sonra İslam ümmetinin en hayırlı neslidir. Onlar hem Yüce Allah tarafından hem de Hz. Peygamber tarafından övgüye değer görülmüş nesildir. Yüce Allah; *"...Ensâr ve*

muhâcirleri güzellikle takip edenlerden Allah razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır." ayetinde (Tevbe, 100) tâbiîleri kastetmektedir. Hz. Peygamber de yukarıda geçen *"Ümmetimin en hayırlısı çağdaşlarımdır, sonra onların arkasından gelenlerdir…"* hadisinde ve *"Beni göreni görene müjdeler olsun!"* hadisinde tâbiûn nesline işaret etmektedir.

Nasıl ki sahabe sayılmak için Hz. Peygamber'i mü'min olarak görmek şart ise tâbiî sayılmak için de sahabeyi mü'min olarak görmek şarttır. Tâbiîler Dönemi

Hz. Peygamber'in vefatından, yani hicri 11. yıldan 180 yılına kadar devam eder. Tâbiîlerden ilk vefat edeni Ma'mer b. Yezîd (ö. 30/651), en son vefat edeni de Halef b.Halîfe (ö. 180/796)'dır.

"Tâbiîlerin en hayırlısı Üveys denilen adamdır."

Tâbiîlerin en büyüğünün ve en faziletlisinin kim olduğu konusunda şehirler arasında farklı görüşler vardır. Medînelilere göre Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Mekkelilere göre Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Basralılara göre Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'dir. Kûfelilere göre ise Üveys el-Karanî (ö. 37/658)'dir. Hz. Ömer'in rivayet ettiği *"Tâbiîlerin en hayırlısı Üveys denilen adamdır."* (*Müslim,* hadis, 2542; *Müsned,* I, 38, III, 480) hadisi, en hayırlısının Üveys el-Karanî olduğunu teyit etmektedir. Hanımlar arasında en hayırlısının Hafsa bint Sîrîn (ö. 101/719) ve Amra bint Abdurrahman olduğu kabul edilir.

Hadis ilmi açısından tâbiîlerin en meşhurları şunlardır:

Mekke'de; Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732) ve İbn Abbas'ın âzâdlısı İkrime (ö. 105/723),

Medîne'de; Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), ez-Zührî (ö. 124/742), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713) ve İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi (ö. 117/735),

Kûfe'de; eş-Şa'bî (ö. 104/722), Alkame (ö. 64/684) ve İbrahim en-Nehaî (ö, 96/715),

Basra'da; Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735),

Şam'da; Mekhûl eş-Şâmî (ö. 118/736) ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719), Yemen'de; Tavus b. Keysân (ö. 106/724) ve Vehb b. Münebbih (ö. 110/728).

Tâbiîler kendi aralarında farklı tabakalara ayrılırlar. Müslim (ö. 261/875) onları üç, İbn Sa'd (ö. 230/845) dört, Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014) ise onbeş tabakaya ayırır. Bununla birlikte genelde;

- Büyük tâbiîler,
- Orta yaşlı tâbiîler ve
- Küçük tâbiîler şeklinde üç tabakaya taksim daha yaygındır.

İslam bilim tarihinde tâbiîlerin çok büyük ve önemli bir görev ifa ettikleri inkâr edilemez bir hakikattir. Başta hadis olmak üzere bütün İslami ilimlerin cem'i,

tedvîni ve tasnifi onlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tâbiîlerin sayısı hakkında sağlıklı bir rakam vermenin imkânı yoktur. Sadece hadis rivayet eden tâbiîlerin isimleri biyografik kaynaklarda yer almaktadır. Bütün tâbiîlerin bunlardan ibaret olduğunu söylemek elbette ki mümkün değildir.

Muhadramûn

Hem câhiliye ve hem de Hz. Peygamber Dönemi'nde yaşamış olmalarına ve Müslüman da olmuş olmalarına rağmen Rasûlullah'ı (as.) göremeyen kişilere de *Muhadramûn* adı verilir. Bunlar Hz. Peygamber'i mü'min olarak göremedikleri için sahabe sayılmazlar. Rasûlullah'dan (As.) sonra sahabelerle görüştükleri için tâbiûn tabakasından kabul edilirler. Bunların en meşhurları; Üveys el-Karanî (ö. 37/658), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/682) ve Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107/726)'dır.

Fukaha-i Seb'a

Tâbiîler tabakasından Medîne'de ilimde temayüz etmiş yedi kişi vardır ki bunlar ilmî ehliyetleri ve yaygın şöhretleri itibarıyla *fukaha-i seb'a* diye tanınırlar. Yedi fakih anlamına gelen bu deyimle kastedilen kişiler şunlardır:

- Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713),
- Kasım b. Muhammed (ö. 107/725), 3- Urve b. Zübeyr (ö. 94/713),
- Hârice b. Zeyd (ö. 63/683),
- Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/713),
- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716) ve 7- Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725)'dır.

Eserler

Sahabe tabakatı hakkında çok sayıda müstakil eserler bulunmasına rağmen sadece tâbiîlerin biyografilerine tahsis edilen eserlerin sayısı fazla değildir. Kütübü sitte ricâline dair yazılan eserlerde tâbiîler de geniş şekilde yer almaktadır. Böyle olmakla birlikte *ed-Dârekutnî*'nin (ö. 385/995) *Zikru esmâi't-tâbiîn* (Thk. Boran ed-Danâvî-Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1406/1985, I-II) adlı eseri, ilk kaynak olması itibarıyla zikre değer.

Tâbiûn tabakasına dâhil olmakla birlikte ayrı bir kategoride kabul edilen Muhadramûn hakkında da *Sibt b. el-Acemî*'nin (ö. 841/1437) *Tezkireti't-Tâlibi'l-Muallem bi men Yukalu innehu Muhadram* (Riyad, 1414/1994; Delhi, 1406/1985, *Selâsü resâil fî usûli'l-hadis* içinde) adlı bir eseri vardır.

ETBÂU'T-TÂBİÎN TABAKASI

Etbâu't-tâbiîn de mü'min olarak tâbiîlerle görüşen, onlardan rivayette bulunan ve mü'min olarak vefat eden insanlardır. Rasûlullah'ın (As.) en hayırlı

olduğunu haber verdiği üç neslin üçüncüsüdür. Hz. Peygamber *"…sonra tâbiîleri takip eden nesildir." (Müslim,* Fedâil, 210-212, 214-215; *Ebû Davud,* Sünnet, 9) hadisinde onları Müslümanların en hayırlı üçüncü nesli saymaktadır.

Etbâu't-tâbiîn Dönemi 110/728 tarihinden 220/835 tarihine kadar devam eder. Hadis ravilerinin üçüncü tabakasını teşkil ederler.

Etbâu't-tâbiîn nesli içerisinde İmâm Mâlik (ö. 179/795), Evzâî (ö. 157/774), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797) gibi büyük imamlar bulunmaktadır. Etbâu't-tâbiîn hakkında biyografik malumat, kütübü sitte ricâline dair yazılan eserlerde (Meselâ İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eseri) bulunabilir.

Gerek tâbiîler ve gerek etbâu't-tâbiîn neslinde hadis rivayeti bakımından hata, unutmak, vehim ve yanılma görülür. Hatta üçüncü nesilde az da olsa yalan da görülmüştür. Bu yüzden ikinci ve üçüncü nesil cerh-ta'dîl ilminin konusuna girerler.

Özet

- Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm ayetleriyle karıştırılır endişesiyle başlangıçta hadislerin yazılmasını yasakamıştı. Ancak Kur'ân ayetleri Müslümanlar tarafından iyice ezberlendikten sonra ve onların artık başka şeylerle karıştırılma ihtimali söz konusu olmayınca bu endişe ortadan kalkmış, Hz. Peygamber de dikkatine ve titizliğine güvendiği sahabilerine hadislerin yazılması için izin vermişti. Bununla birlikte yine de hadislerin şifahi rivayetler hâlinde nakledilmesi hâkim bir gelenek olarak bir müddet daha devam etmiştir. Bunun ana sebeplerinden biri yazı malzemelerinin yaygın ve kolay temin edilir nitelikte olmaması ise diğeri de o dönemde yazılı malzemeye duyulan güvensizlikti. Zira yazılı malzemelere bazı eklemeler yapılabileceği gibi onların kaybolma riski de oldukça fazlaydı. Bu yüzden ilk dönemlerde hafıza gücüne daha çok güven duyulmuştur. İster hafızadan ister sahip olduğu yazılı bir metinden olsun hadisleri nakleden kişilere **ravi** adı verilmiştir.
- Hz. Peygamber'in hadisleri sonraki nesillere insanlar vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Bu rivayeti gerçekleştiren ve râvî adı verilen bu kişilerin rivayetlerinin kabul edilebilmesi için başta adalet ve zapt olmak üzere belli bazı vasıflara sahip olmaları gerekir. Bu vasıflara sahip olan kişilere **sika ravi** denir ve rivayetleri kabul edilir.
  - Çeşitli tabakalar hâlinde gruplandırılan ravilerin ilk ve en önemli tabakası sahâbîlerdir. Hz. Peygamber'i Müslüman olarak gören kişi anlamına gelen sahabeyi İslâm âlimleri, çeşitli ayet ve hadislerin delaletlerinden hareketle adil kabul ederler. Ashâbın adil kabul edilmesinden maksat, onların Hz. Peygamber'e asla yalan isnat etmemeleridir. Unutma ve yanılma gibi insani hâller gayet tabii onlar için de söz konusudur. Sahabeler de rivayet ettikleri hadislerin sayısına göre kendi içlerinde muksirûn ve mukıllûn diye ikiye ayrılırlar. Binden çok hadis rivayet edenlere muksirûn, daha az rivayet edenlere mukıllûn denilir. Ayrıca ilmî ehliyeti itibarıyla bazıları da fakih sahabe olarak diye bilinir.
  - Rivayette ikinci halkayı teşkil eden nesle tâbiûn tabakası adı verilir. İslâm ümmetinin en hayırlı ikinci nesli Kabul edilen tâbiîler, ashab-ı kiramı gören ve onlardan hadis rivâyet eden kişilerdir. Bunlar Hz. Peygamber'in hadîslerini ashâb-ı kiramdan alıp sonraki nesillere aktaran aracı görevini ifa etmişlerdir. Tâbiîler içersinde fukaha-i seb'a diye bilinen, ilmî ehliyetleri itibarıyla ayrı bir konuma sahip olan kişiler de vardır.
  - Râvîler tabakasının en önemlileri kabul edilen ilk üç tabakanın üçüncüsü etbâu't-tâbiîn tabakasıdır. Bunlar, tâbiîlerin sahâbelerden öğrendikleri hadîsleri alarak kendilerinden sonraki nesle intikal ettirmişler ve böylece üçüncü asırda yazılan temel hadîs kaynaklarına vücut vermişlerdir.
  - İkinci ve üçüncü halkayı teşkil eden tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn tabakası, sahâbîlerden farklı olarak hem adalet, hem de zapt açısından tenkide tabidirler.
  - Hadis rivayetinde ismi geçen sahabe, tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn neslinin her birini tanıtmak amacıyla biyografileri için müstakil kitaplar telif edildiği gibi, bütün ravileri toplayan eserler de kaleme alınmıştır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdaki seçeneklerden hangisi hadis ilmi açısından sahabeyi tanımanın faydaları konusunda en uygun olanını işaret etmektedir?
   a) Sahabe vasıtasıyla Hz. Peygamber'i tanırız.
   b) Onlar İslamın dünyaya yayılmasını sağlamışlardır.
   c) Ashâbı tanımakla hadisin mürsel olup olmadığını anlarız.
   d) Ashâbı tanımakla hadisin sahih olup olmadığını anlarız.
   e) Ashâbı tanımakla zayıf ve uydurma rivayetleri ayırt etmek imkânını buluruz.

2. Bir ravinin adil sayılabilmesi için aşağıdakilerden hangisi şart değildir?
   a) Müslüman olması
   b) Doğru sözlü olması
   c) Takva sahibi olması
   d) Hiç günah işlememesi
   e) Âkıl-bâliğ olması

3. En çok hadis rivayet eden sahâbîlerin ilk beşi aşağıdakilerden hangisinde sırasıyla verilmiştir?
   a) Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah
   b) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî
   c) Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas
   d) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas
   e) Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer

4. "Tabaka kelimesi genel olarak ……. tanımlanır."

   Boşluğa aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?
   a) Aynı yaşta veya akran olan raviler
   b) Aynı şehirde yaşamış olanlar
   c) Aynı hocadan ders almış olanlar
   d) Sikalık veya zayıflıkta benzer olanlar
   e) Belli bir vasıfta ortak olanlar

5. “Abdullahların sözü” terimi içinde yer almayan Abdullah, aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Abdullah b. Mübarek
   b) Abdullah b. Abbas
   c) Abdullah b. Ömer
   d) Abdullah b. Zübeyr
   e) Abdullah b. Amr b. el-Âs

6. Sahabeye dair eser ve müellifi olarak verilen aşağıdaki bilgilerden hangisi yanlıştır?
   a) İbnu’l-Esîr, el-İstîâb
   b) İbn Hacer, el-İsâbe
   c) İbn Abdülber, el-İstîâb
   d) İbnu’l-Esîr, Üsdü’l-ğâbe
   e) Radıyyuddin Sağânî, Derru’s-sahabe

7. Aşağıdakilerden hangisi etbâu’t-tâbiîn ravilerinden değildir?
   a) İmam Mâlik
   b) Şu’be b. Haccâc
   c) Süfyan Sevrî
   d) el-Evzâî
   e) Hasan el-Basrî

8. Aşağıdakilerden hangisi tâbiîlerden değildir?
   a) Zührî
   b) Abdullah b. Mübarek
   c) Mekhûl
   d) Muhammed b. Sîrîn
   e) Tavus b. Keysân

9. Aşağıdakilerden hangisi aşere-i mübeşşereden değildir?
   a) Zübeyr b. Avvâm
   b) Sa’d b. Ebî Vakkas
   c) Zeyd b. Sâbit
   d) Saîd b. Zeyd
   e) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh

10. Aşağıdakilerden hangisi son vefat eden sahabîlerden değildir?
    a) Abdullah b. Abbas, Abdullah b. el-Hâris
    b) Cabir b. Abdullah, Fadl b. Abbas
    c) Bureyde b. el-Husayb, Ruveyfe b. Sâbit
    d) Vâsile b. el-Eska, Abdullah b. Ebî Evfâ
    e) Mahmud b. er-Rabî, Abdullah b. Büsr

Cevap Anahtarı
1.c, 2.d, 3.c, 4.e, 5.a, 6.a, 7.e, 8.b, 9.c, 10.b

YARARLANILAN KAYNAKLAR

el-Buharî, Muhammed b. İsmail. (1313). el-Câmiu's-sahîh. Bulak.

el-Hâkim en-Nisabûrî. (1977). Ma'rifetu ulûmi'l-hadis. Thk. S. Muazzam Hüseyin. Haydarabad.

el-Hatîb el-Bağdadî. (1357). el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye. Haydarabad.

el-Irakî, Zeynuddin. (1988). Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadis. Kahire.

İbn Abdülberr. (1992). el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb. Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, (1997), Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabe. Thk. Halil Me'mûn, Beyrut.

İbnu'l-Esîr. (1973). Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahabe. Thk., Mahmud Abdülvehhâb Fâyid-Muhammed Ahmed Aşûr-Muhammed İbrahim el-Bennâ. Kahire.

İbn Hacer. (1995). el-İsâbe fî temyîzi's-sahabe. Thk., Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut.

İbn Hacer. (1968). Tehzîbu't-Tehzîb. Beyrut.

İbn Sa'd. (1968). et-Tabakatu'l-kübrâ. Beyrut. Daru Sâdır.

İbn Salah. (1972). Ulûmu'l-hadis. Thk., Nureddin Itır. Medine.

Müslim. (1956). el-Câmiu's-sahîh. Thk., Muhammed Fuad Abdülbakî. Mısır. en-Nesâî; (1930). es-Sünen. Kahire.

Suyutî. (1966). Tedrîbu'r-ravi. Thk., Abdülvehhab Abdüllatif. Mısır.

et-Tirmizî; es-Sünen. Thk., Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdülbakî- İ. Atve Ivâd ,Kahire, 1357-81/1938-62, I-V.

Muhammed Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih, (1967). Trc. Ali Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınevi.

Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Usulü. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları. Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Tarihi. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi. Ankara: DİB Yayınları.

Zübeyr Sıddîkî. (1966). Hadis Edebiyatı Tarihi. Trc. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi.

TESPÎT VE TEDVÎN ÇALIŞMALARI

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Adem DÖLEK

ÜNİTE
3

İÇİNDEKİLER

- Hadislerin Tespiti
- Hz. Muhammed Dönemi'nde Hadislerin Tespiti
- Hadislerin Ezber Yolu ile Tespiti ve Muhafaza Edilmesi
- Hadislerin Yazılı Olarak Tespit ve Muhafaza Edilmesi
- Hadislerin Hz. Muhammed'in Vefatından Sonra Tespiti ve Muhafaza Edilmesi
- Hadislerin Tedvini
- Hadis Uğruna Yapılan Yolculuk

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Hz. Peygamber Dönemi'nde hadislerin nasıl muhafaza edildiğini,
- Ashap Dönemi'nde hadislerin nasıl muhafaza edildiğini,
- Tâbiûn Dönemi'nde hadislerin nasıl muhafaza edildiğini ve resmî olarak hadislerin toplanmasını,
- Hadislerin toplanması için yapılan yolculukları
- öğreneceksiniz.

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Hadîslerin Tesbîti
Hadisleri Toplamak için Yapılan Yolculuklar
HADÎSLERİN TEDVÎN VE TESBÎTİ
Hadîslerin Tedvîni
Hadîslerin Tesbît ve Tedvîn için Yapılan Faaliyetler

GİRİŞ

Birinci ünitede belirtildiği gibi kelime olarak "söz" ve "haber" manasına gelen "hadis" kelimesi, terim olarak İslam'ın ilk dönemlerinde "Hz. Peygamber'in sözleri" için kullanılırken zamanla "Kavlî, fiilî, vasfî, hulkî ve takrîrî olarak Hz. Peygamber'e izâfe edilen her şey için kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in sünnetinin yazıya geçirilmiş şekline hadis denilmiştir. Hadisler, en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in örnek yaşayışının gerek kendi dönemindeki insanlara gerekse kendinden sonra gelen insanlara Kur'ân'ın, hayatın bütün yönlerine uygulanışının gösterilmesinin yazılı ifadesidir.

Hadisler, Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslam'ın ikinci temel kaynağıdır. Hadisler, Kur'ân'ın birinci tefsiri olarak, mücmel ayetleri tafsil, mutlak ayetleri takyid, umum ifade eden ayetleri tahsis etmesi ve müşkilini açıklaması bakımından çok önemlidir. Bu bakımlardan hadis, Kur'ân'ın şerhi ve açıklayıcısıdır.

Böylesine büyük önem arz eden hadislerin nasıl ve ne şekilde tespit ve muhafaza edildiği ve günümüze kadar nasıl nakledildiği üzerinde durmaya çalışalım.

HADİSLERİN TESPİTİ

Hadisler, sözlü, yazılı olarak ve yaşanarak korunmutur.

Kelime olarak sağlamlaştırmak, istikrarlı duruma getirmek, kuvvetlendirmek manasına gelen "tespit" kelimesi, "hadislerin tespiti" şeklinde hadis ıstılahı olarak; hadisleri kaybolmaktan kurtarmak için sözlü ya da yazılı olarak korunmayı ifade etmektedir. Hadislerin tespiti ve muhafaza edilmesi, Hz. Peygamber zamanında, ashap zamanında ve sonraki dönemlerde olmak üzere üç durumda ele alınabilir.

Hz. Muhammed Dönemi'nde Hadislerin Tespiti

Hadis tarihinin birinci merhalesini, hadislerin ve sünnetin, sözlü ve yazılı olarak tespit ve muhafaza edilmesi faaliyeti oluşturmaktadır. Bu, hicri birinci asrın sonuna kadar devam eden bir faaliyettir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) evinin dışında olduğunda ashabının içerisinde, evinin içinde olduğunda da eşlerinin yanında hayatını geçiriyordu. Her iki durumda da ashap Hz. Peygamber (s.a.s.) ile aralarında herhangi bir engel olmaksızın her zaman görüşme imkânı bulabiliyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında veya açıklanması gereken bir mesele olduğunda onları Hz. Peygamber'e soruyorlardı.

Allah'ın, Hz. Peygamber ve Kur'ân vasıtasıyla, ashâbı hidayete erdirmesi, onları mânevî karanlıklardan aydınlığa çıkarması sebebiyle ve ashap da kendilerinin hidayete erdirilmesi karşılığında Hz. Peygamber'in sözlerini ve yaşayışını mescitte, çarşıda, evde, pazarda, yolculukta ve yolculuğa çıkmadığı zamanlarda her nerede olursa olsun, son derecede bir arzu ile takip ediyorlardı. Hatta işlerinden dolayı her gün Hz. Peygamber'e gidemeyen bazı sahabiler, kendi aralarında anlaşarak

nöbetleşe Hz. Peygamber'e gidiyorlardı. O gün Hz. Peygamber'den gördüklerini ve öğrendiklerini veya Hz. Peygamber'e gelen vahyi, gelip arkadaşlarına bildiriyorlardı. Medine'nin merkezinden uzak olan kabileler de dinin emirlerini öğrenmek maksadıyla zaman zaman Hz. Peygamber'e bazı kişileri gönderiyorlardı. Bunlar, dinin emirlerini öğrendikten sonra kabilelerine dönüyorlar ve onları irşat ediyorlardı (es-Sibâî, 1978).

Yine ashap ailevi konularda zihinlerine takılan bazı soruları Hz. Peygamber'in eşlerine soruyorlardı. Kadın sahabiler de Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek kendi durumları ile ilgili bilgiler soruyorlar ve cevabını da Hz. Peygamber'den istiyorlardı (es-Sibâî, 1978). Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.), zaman zaman hem erkeklere hem de kadınlara nasihatte bulunuyordu. Böylece ashap hadisleri Hz. Peygamber'den ya bizzat işitiyorlar ya bizzat Hz. Peygamber'in fiillerini görüyorlar ya da Hz. Peygamber'den işitenden ve O'nu görenden alıyorlardı. Bu sebeple de Hz. Peygamber'in gerek sözleri gerekse fiilleri, her zaman ve zeminde ashap tarafından müşahede ediliyor ve uygulamaya konuluyordu.

Hadislerin Ezber Yolu ile Tespiti ve Muhafaza Edilmesi

Sahabeler, Hz. Peygamber'den duyduklarını ve gördüklerini hayatlarına aktarma hususunda gayret gayret etmişlerdir etmişlerdir

Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında hadisler çoğunlukla ezberleme yoluyla muhafaza ediliyordu. Sahabiler, Hz. Peygamber'in sözlerini ezberliyorlar, aynı zamanda O'nun yaşayışını da iyice gözetleyerek hem kendi hayatlarına hem de kendileri dışındaki insanlara ve sonraki nesillere aktarıyorlardı. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.)'in resmî ya da özel olarak bazı şahıslar için yazdırdığı hadisler yanında bazı sahabiler de Hz. Peygamber'in bazı sözlerini yazıyorlardı (es- Sibâî, 1978).

Hz. Peygamber zamanında hadislerinin tümü resmî olarak tedvin edilmemiştir. Dolayısıyla ilk dönemde, hadislerin ve sünnetin büyük çoğunluğu ezber yoluyla nakledilmekle birlikte Hz. Peygamber'in yaşayış tarzı, sözleri, emir ve tavsiyeleri sahabiler tarafından hayatın her alanında uygulanıyordu. Bu bakımdan sahabiler, Hz. Peygamber'in sünnetini bilfiil yaşamış ve hayatın her safhasına uygulamışlardır.

Hadislerin gerek ezber gerek uygulama ve gerekse yazılı tespitine sebep olan bazı etkili amiller bulunmaktadır. Bunlar:

Kur'ânî amiller

Ashap tarafından Hz. Peygamber'in sözlerinin ve fiillerinin ihtimamla öğrenilmesinde ve muhafaza edilmesinde Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ etmesini, tebliğ ettiği Kur'ân'ı açıklamasını ve Hz. Peygamber'e itaat edilmesini emreden birçok ayetin bulunmasının önemi büyüktür. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ /*Ey Rasûlüm! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez*." (Mâide, 5/67).

"وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ /*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için Sana bu Kur'ân'ı indirdik, ta ki iyice düşünüp anlasınlar*." (Nahl, 16/44).

" وَمَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ /*Biz bu Kitab'ı, sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye Sana indirdik*." (Nahl, 16/64)

Hz. Peygamber'in vafilerinden biri tebyindir.

Kur'ân'ı insanlara açıklaması için gönderilen Hz. Peygamber (s.a.s.), açıklamasını bazen fiilen, bazen kavlen, bazen de fiilen ve kavlen yapıyordu. Mesela, namazın kılınışını bizzat kendisi kılarak ve kıldırarak, hac ibadetini yaparak bilfiil gösterdiği gibi kavlî olarak da:

"صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي /*Benim kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılın*". (Buhârî, 1992: Ezan, 18; Edeb, 27) ve "خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ /*Hac ibadetinizi benden alınız*." (Nesâî, Menâsik, 220; Ahmed b. Hanbel, III, 318).

buyurmuştur.

"لَقَدْ مَنَّ اللّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلاَلٍ مُّبِينٍ /*And olsun ki Allah, içlerinden kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, kendilerini temizleyen, kendilerine Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi göndermekle müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler*." (Âl-i İmrân, 3/164).

Âlimler, ayette geçen "kitabı öğretmesi"nden maksadın Kur'ân, "hikmeti öğretmesi"nden maksadın da sünnet olduğunu söylemişlerdir.

"يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ /*O Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. ...*" (A'raf, 7/157).

Ayette yer alan "Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar." ifadesiyle Hz. Peygamber'in Kur'ân'da bulunmayan bazı hükümleri koyacağı bildirilmektedir.

"وَأَطِيعُوا اللّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ/*Allah'a ve Rasûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız*." (Âl-i İmrân, 3/132).

Hz. Peygamberin görevlerinden biri de Kur'ân'da olmayan hükümleri koymaktır.

"مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً/*Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, Seni onlara bekçi göndermedik*!" (Nisa, 4/80).

"وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلاّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّهِ/Biz her peygamberi, Allah'ın izniyle, kendisine ancak itaat edilmesi için gönderdik". (Nisâ, 4/64-65).

"قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ /*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir*." (Âl-i İmrân, 3/31).

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ/Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir." (Haşr, 59/7).

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “ */ O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar*.” (Nûr, 24/63)

Bütün bu ve buna benzer ayetler, Hz. Peygamber'in sözlerinin ve davranışlarının en güzel şekilde dinlenip fiiliyata geçirilmesi hususunda çok etkili olmuştur.

Nebevi amiller

Hadislerin tespitinde Hz. Peygamber'in ilme teşviklerinin büyük tesiri olmuştur.

Hadislerin tespitinde Kur'ân'da bulunan emirlerin büyük etkisinin olduğu kadar Hz. Peygamber'in yaşayış tarzının, öğrenmeye ve soru sormaya teşviklerinin, konuşma tarzının, ilim öğrenmeye teşviklerinin ve Mescid-i Nebevi'nin içinde ilim öğrenme merkezi ve yatılı okul hüviyetinde olan Suffe'nin tesis edilmesi gibi durumların da hadislerin ve sünnetin hem yaşama tarzı olarak hem hafızalarda hem de yazılı olarak tespit edilmesinde çok büyük rolleri olmuştur (Canan, 1988; I, 9 vd.).

Rasûlullah'ın yaşayışı

Hz. Peygamber'in hane-i saadetlerinin, Müslümanların beş vakit namazlarını eda ettikleri Mescid'in yanında olması sebebiyle Müslümanlar onu her zaman görebilmekteydiler. Rasûlullah da genellikle ashabın içerisinde bulunurdu. Mescid âdeta bir kültür merkezi hüviyetinde birçok hizmetlerin yapıldığı mekândı. Bu sebeple de Müslümanlar her vesile ile Mescid'e gelir, Rasûlullah ile görüşme imkânı bulabilirlerdi. Bütün bunlardan dolayıdır ki ashap Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenme imkânı buluyorlardı.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً مُبِيناً “ */Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüştür*.” (Ahzab, 33/36).

Sünnetin nakledilmesine teşvikleri

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, kendisinden duyulan şeylerin sonraki nesillere aktarılmasını isteyen birçok hadisi bulunmaktadır. Bu da hadislerin nakledilmesindeki önemli amillerden biridir. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur:

نَضَّرَ اللهُ إِمْرَءًا سَمِعَ مَقَالَتِى فَبَلَّغَهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَه مِنْه/*Sözümü işitip de başkalarına ulaştıranın Allah yüzünü ak etsin. Zira nice fıkıh sahibi vardır ki nakledenden daha iyi kavrayış sahibidir*." (Ebû Dâvud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 8).

Soru sormaya teşvikleri

Hz. Peygamber (s.a.s.), dinin emir ve yasaklarının öğrenilmesi hususunda ve karşılaşılan problemlerin çözüme kavuşturulmasında kendisine soru sorulmasına teşvik edici bir tavır sergilemiş, neticede kadın, erkek herkes çekinmeden soru sorabilmişlerdir.

Konuşma şekli

Hz. Peygamber konuştuğunda tane tane konuşur, bazen de sözlerini üç kere tekrar ederdi.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in konuşmaları, hitabeleri genellikle kısadır. Nadiren uzun hitabeleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sözlerinin kısa, veciz ve cevâmiu'l-kelim olması, hadislerin ezberlenmesini ve zihinde kalıcılığını sağlamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) konuştuklarında sözlerinin harfleri sayılabilecek kadar yavaş ve tane tane konuşur, zaman zaman da sözünü üç kere tekrarlardı. Bütün bunlar, hadislerin hafızalarda iyice yerleşmesini sağlamıştır (Canan, 1988).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلَاثًا لِتُعْقَلَ مِنْهُ/*Rasûlüllah (s.a.s.), akılda tutulması için sözünü üç kere tekrar ederdi*." (Tirmizî, ts.: I, 2)

عن عائشة قالت: ما كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْرُدُ سَرْدَكُمْ هَذَا وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلَامٍ بَيِّنٍ فَصْلٍ يَحْفَظُهُ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ/*Rasûlüllah (s.a.s.), sizin şu konuştuğunuz gibi konuşmazdı fakat O, öylesine açık seçik konuşurdu ki, yanında oturan onu ezberlerdi*." (Tirmizî, ts.: I,1)

İlme teşvik etmesi

Hz. Peygamber'in ilmi yaymak için aldığı tedbirler çerçevesinde hadislerin öğrenilmesi ve öğretilmesinde en etkili amillerden bir diğeri de ilim öğrenmeye ve öğretmeye yaptığı teşvikleri olmuştur.

عن أبي ذرّ قال، قال رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ " بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ/*Rasûlüllah (s.a.s.), "İlimden bir konu öğrenmek için sabahleyin yola çıkman yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır."* buyurmuştur. (İbnu Abdilberr, 1975: 25)

عَن انسِ بْنِ مَالِكٍ قال ، قال رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ، فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ/Rasûlüllah (s.a.s.), *"Çin'de bile olsa İlim öğrenin, zira ilim öğrenmek her Müslüman'a farzdır."* buyurmuştur (İbnu Abdilberr,1975: 2).

Suffe okulunun tesisi

Sünnetin tespiti bakımından ashab-ı suffanın büyük önemi vardır.

Mescid-i Nebevi'nin içinde yer alan ve bir manada yatılı okul hüviyetini taşıyan Suffe'de bekâr, kimsesiz ve fakir sahabiler yatılı olarak kalıyorlardı. Bunlar genellikle Kur'ân öğrenmekle ve öğretmekle, ilim müzakeresinde bulunmakla vakitlerini geçiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu öğrencileri ile çok yakından ilgileniyordu ve çoğu zaman bunlarla meşgul oluyordu. Bu da Hz. Peygamber'in sünnetinin yakından takip edilmesi ve öğrenilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu okulda yetişenlerden ve en çok hadis rivayet edenlerden biri, Ebû Hureyre'dir.

Sahabe ile ilgili amiller

Hz. Peygamber'e itaat edilmesini ve O'nun Kur'ân'ı açıklama görevinin olduğunu Kur'ân'dan öğrenen ashap Hz. Peygamber'in sözlerine, yaşayışına ve Kur'ân'ı açıklamalarına büyük önem vermişlerdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in sünnetinin dindeki yerini daha iyi anlayan ashaptan başka bir nesil yoktur. Sünnetin kıymetini iyi bilen ashap Hz. Peygamber'in kavlî, fiilî ve takrîrî olarak bütün davranışlarına büyük ehemmiyet vermişlerdir. Sadece davranışlarına değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'e ait olan her şeye değer vermişlerdir. Kur'ân'ın fiilî olarak yaşayanı Hz. Peygamber olduğu gibi ashap da Hz. Peygamber'in sünnetinin fiilî olarak yaşayanları olmuştur. İşte bu yaşayış, sünnetin uygulamalı olarak tespitinin ve muhafazasının neticesi olmuştur. Zira Rasûlullah en güzel örnektir. Nitekim ayette:

" لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً/*And olsun ki, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için Rasûlüllahta güzel örnek vardır."* (Ahzab, 33/21).

buyrulmuştur.

Yine Hz. Peygamber'in aile hayatı ile ilgili davranışları, eşleriyle olan özel ilişkileri ve bir manada Hz. Peygamber'in özel hayatı ve herkesin görmesi mümkün olmayan durumları, müminlerin anneleri tarafından nakledilmiştir. Bununla birlikte kadınlarla ilgili hâller, aile hayatı ile ilgili birçok bilgiler, onlar vasıtasıyla nakledilmiştir. Aynı zamanda müminlerin anneleri, diğer kadınlar arasında elçilik görevleri de yaparlardı. Yani diğer Müslüman kadınlar, doğrudan Hz. Peygamber'e soramadıkları mahrem meselelerini annelerimize sorarlar ve bu vasıta ile sorularına cevap alırlardı. Nitekim büyük sahabiler bile herhangi bir meselede şüpheye düşseler Hz. Aişe'ye sorarlar ve o konuda muhakkak bir ilim bulurlardı.

Aile hayatı ile ilgili sünnetin naklinde ezvâc-ı tâhirâtın tesiri çok büyüktür.

Mahmud b. Lebid; Peygamber'in hanımlarının, Hz. Peygamber'in birçok hadislerini ezberlediklerini söyler. Başta Hz. Ömer ve Hz. Osman olmak üzere birçok büyük sahabi, sünnet konusunda Hz. Aişe'ye soru sorarlardı.

Savaşlar

Hz. Peygamber zamanında birçok savaş yapılmıştır. Bu savaşlara sayı bakımından birçok insan iştirak etmiştir. Savaşlara iştirak eden bu insanlar, Hz. Peygamber'in hem davranışlarını müşahede ediyorlar hem de Ensâr ve Muhâcirînle kaynaşıyorlardı. Bu savaşlarda ve yolculuklar esnasında cereyan eden olayları ve sünnetleri, savaş ahkâmını görerek öğreniyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında bunların çözümlerini Hz. Peygamber'den öğrenme imkânını buluyorlardı. Esirlerle ilgili yapılacak muâmeleler, mut'a nikâhının yasaklanması, bazı hayvanların etlerinin haram kılınması, ganimet mallarının taksimi ve ganimetler dağıtılmadan önce herhangi bir malın kullanılmasının haram olması, Mekke'nin haram oluşu, cahiliye âdetleri ile tefahür edilmesi, hata ile öldürmenin hükmü gibi birçok ahkâm savaş yolculuklarında teşrî kılınmıştır. Bu bakımdan savaşlar, savaşa katılan Müslümanlar tarafından bu sünnetlerin öğrenilmesinde ve tespitinde önemli rol oynamıştır (Canan, 1988).

Veda haccı

Hz. Peygamber (s.a.s.), Veda haccında kırk bini aşkın insana, İslam'ın en önemli ibadetlerinden biri olan hac ibadetinin nasıl yapıldığını bilfiil öğrettiği gibi, hac esnasında irat ettiği Veda Hutbesi'yle de aile hukuku, kan davalarının kaldırılması, faizin yasaklanması, kamerî takvimin olduğu gibi kullanılması gibi birçok içtimai ve hukuki hükümleri de öğretmiştir.

İslâm'ın yayılmasında ve hadîslerin tesbîtinde ihtidâ heyetlerinin rolleri çok büyüktür

İhtidâ heyetleri

Hadislerin öğrenilmesi ve öğretilmesi bakımından en önemli hareketlerden biri de Hz. Peygamber'e gelen ihtidâ heyetleridir. Mekke'nin fethedilmesinden sonra Müslüman olmak ve Hz. Peygamber'le anlaşmak üzere birçok kabile, Hz. Peygamber'e heyetler göndermişlerdir. Hatta hicretin dokuzuncu senesi "elçiler senesi" olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber bu heyetlere gerekli ihtimamı

göstermiş, onların memnun kalmaları için en güzel şekilde onları ağırlamıştır. Gelen bu heyetler, İslam'ın yaşanışını Medine'de bizzat görüyorlar, zamanları elverdiği ölçüde Kur'ân'ı ve sünneti öğreniyorlardı. Hz. Peygamber de kendilerine geri döndüklerinde İslam'ı kabilelerine öğretmelerini tavsiye ediyordu. Nitekim birçok hadis de bize bu heyetler tarafından nakledilmiştir.

Zikredilen amillerin ve burada zikredilmeyen daha birçok hareketlerin, hadislerin tespitinde önemli rolleri olmuştur. Bütün bunlar, hadislerin hem hayata uygulanışı hem de hafızalarda muhafaza edilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Beldelere görevlilerin gönderilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e heyetler geldiği gibi, Hz. Peygamber de Yemen, Bahreyn, Yemâme, Hadramût, Amman ve benzeri Arap beldelerine dini ve sünneti öğretecek görevliler göndermiştir. Bu görevliler gittikleri memleketlerde Kur'ân'ı ve sünneti öğretmişlerdir.

Hadislerin yazılı olarak tespit ve muhafaza edilmesi

Yukarıda da atıfta bulunulduğu üzere Hz. Peygamber zamanında hadisler ezber ve uygulamalı olarak tespit ve muhafaza edildiği gibi yazılı olarak da tespit edilmiştir. Hadislerin yazılı olarak tespitini üç kısımda ele alabiliriz. Bunlar:

- Hz. Peygamber'in emriyle yazılan resmî vesikalar,
- Hz. Peygamberin emriyle yazılan gayriresmî vesikalar,
- Hz. Peygamber zamanında bazı sahabilerin yazdıkları hadisler (Hamidullah, 1957; Yardım, 2000).

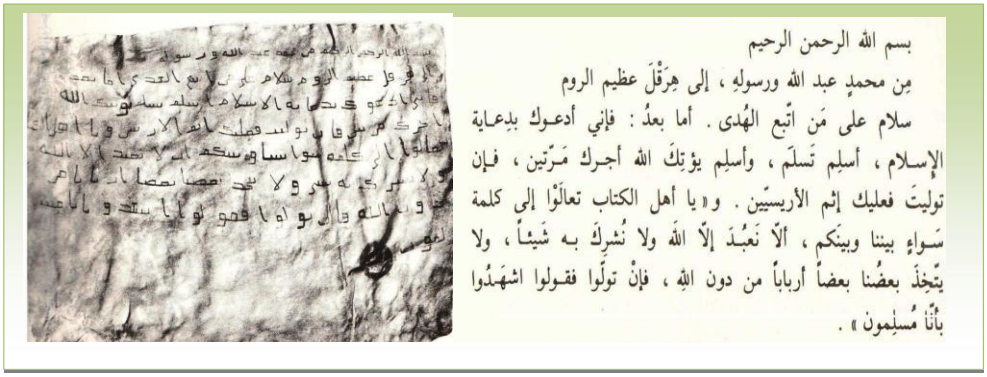
Hz. Muhammed'in emriyle yazılan resmî vesikalardan bazıları şunlardır:

- Hz. Peygamber (s.a.s.) henüz Mekke'de iken ilk Müslümanlar Habeşistan'a hicret ettiklerinde Habeş kralına hitaben, gelen Müslümanlara sahip çıkması için bir mektup yazmıştır.
- Hicretten önce Müslüman olan Temim ed-Dârî'ye, talebi üzerine bir mektup yazmıştır.
- Hz. Peygamber, hicret esnasında kendilerini yakalamak için arkalarından gelen Sürâka için bir emân yazmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye geldiğinde devlet reisi ile tebaa arasındaki hakları ihtiva eden oradaki Müslim ve gayrimüslim vatandaşlar için Medine Anayasası'nı yazmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.), Medine'ye geldikten kısa bir zaman sonra oradaki Müslümanların nüfus sayımını yaptırmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.), hicretin ilk senesinde Cüheyne, Gifar, Damra, Müdlic ve başka kabilelere giderek onlarla yazılı anlaşmalar yapmıştır.
- Daha sonraları emân mektupları yazmıştır.

Araştırmalar, Hz. Peygamber zamanında birçok hadisi yazıldığını göstermektedir.

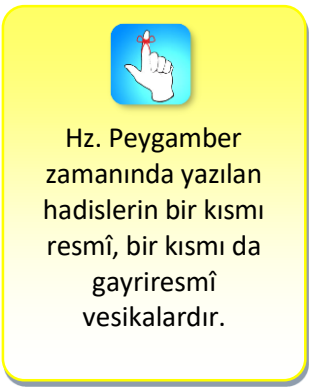
- Hz. Peygamber (s.a.s.) askerî ve sivil memurlarına emirler yazmış ve onların sorularına yazılı cevaplar vermiştir.
- Habeş kralı Necâşî, Mısır hükümdarı Mukavkıs, Rum imparatoru Herakliyus, İran Kisra'sı Hüsrev Perviz, Yemen Meliki Münzir b. Sâvâ gibi bazı krallara davet mektupları yazmış ve onları İslam'a davet etmiştir (Hamidullah, 1957).

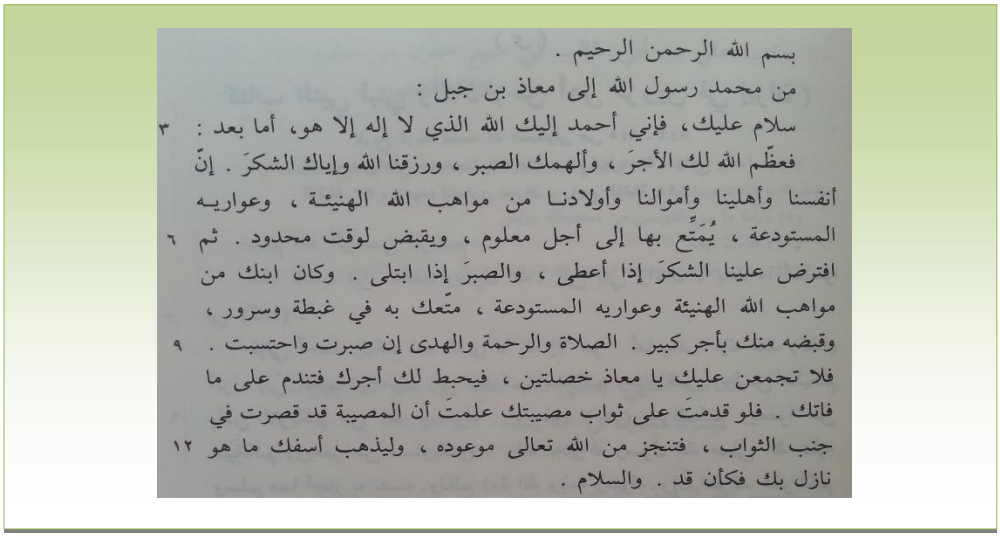
بسم الله الرحمن الرحيم
مِن محمدٍ عبد الله ورسولِهِ ، إلى هِرَقْلَ عظيم الروم
سلام على مَن اتّبع الهُدى . أما بعدُ : فإني أدعوك بدِعاية الإسلام ، أسلِم تَسلَم ، وأسلِم يؤتِكَ الله أجرك مَرّتين ، فإن توليتَ فعليك إثم الأريسيّين . و« يا أهل الكتاب تعالَوْا إلى كلمة سَواءٍ بيننا وبينكم ، ألّا نَعبُدَ إلّا الله ولا نُشرِكَ به شَيئاً ، ولا يتّخِذَ بعضُنا بعضاً أرباباً من دون الله ، فإنْ تولّوا فقولوا اشهَدُوا بأنّا مُسلِمون » .

Resim 3.1. Hz. Peygamber'in Herakliyus'a gönderdiği İslam'a davet mektubu

- Valilerine zekâtın kaynakları ile ilgili yazılar yazmıştır.
- Yaralama neticesinde organların diyeti hususunda listeler yazmıştır.
- Muaz b. Cebel'e taziye mektubu yazmıştır.

Hz. Peygamber zamanında yazılan hadislerin bir kısmı resmî, bir kısmı da gayriresmî vesikalardır.

بسم الله الرحمن الرحيم .
من محمد رسول الله إلى معاذ بن جبل :
سلام عليك، فإني أحمد إليك الله الذي لا إله إلا هو، أما بعد : ٣
فعظّم الله لك الأجرَ ، وألهمك الصبر ، ورزقنا الله وإياك الشكرَ . إنّ أنفسنا وأهلينا وأموالنا وأولادنا من مواهب الله الهنيئة ، وعواريه المستودعة ، يُمَتِّع بها إلى أجل معلوم ، ويقبض لوقت محدود . ثم ٦
افترض علينا الشكرَ إذا أعطى ، والصبرَ إذا ابتلى . وكان ابنك من مواهب الله الهنيئة وعواريه المستودعة ، متّعك به في غبطة وسرور ، وقبضه منك بأجر كبير . الصلاة والرحمة والهدى إن صبرت واحتسبت . ٩
فلا تجمعن عليك يا معاذ خصلتين ، فيحبط لك أجرك فتندم على ما فاتك . فلو قدمتَ على ثواب مصيبتك علمتَ أن المصيبة قد قصرت في جنب الثواب ، فتنجز من الله تعالى موعوده ، وليذهب أسفك ما هو ١٢
نازل بك فكأن قد . والسلام .

Resim 3.2. Hz. Peygamber'in Muaz b. Cebel'e taziye mektubu (M.H. 567)

Muhammed Hamidullah'ın tespitine ve ifadesine göre Hz. Peygamber zamanında bu şekilde yazılan vesikaların sayısı üç yüzden fazladır ve bunlar *"Mecmuatu'l-Vesâiki's-Siyasiyye"* isimli eserinde yayınlanmıştır.

Hz. Peygamber'in emriyle yazılan gayriresmî yazılan vesikalar ise:

- Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke'yi fethettiğinde Kâbe'de bir hutbe irat etmişti. Orada bulunan Yemenli Ebû Şah ismindeki bir kişinin bu hutbenin kendisi için yazılmasını istemesi üzerine Hz. Peygamber de yazılıp verilmesini emretmiş ve hutbe yazılarak Ebû Şah'ın isteği yerine getirilmiştir (Hamidullah, 1957: 2).

"فقَامَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ يُقَالُ لَهُ أَبُو شَاه، فقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَكْتُبْ لِي فقَالَ رَسُولُ اللهِ صلَّي الله عليه و سلم: أُكْتُبُوا لِأَبِي شَاه/ Ebû Şah denilen Yemenli bir adam kalktı ve 'Ey Allah'ın Rasûlü! Benim için yaz' dedi. Rasûlullah (s.a.s.) da 'Ebû Şah için yazın' buyurdu." (Ebû Davud, 1992; Diyât, 4).

Birçok sahabi de Hz. Peygamber'den işittiklerini yazmışlardır. Bununla ilgili olarak kaynaklarımızda birçok bilgi bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını zikretmeye çalışalım.

- Ensâr'dan biri Hz. Peygamber'e gelerek Peygamberimizin söylediklerini ve anlattıklarını aklında tutamadığını söylemesi üzerine Peygamberimiz ona:

"إِسْتَعِنْ بِيَمِينِكَ/*Sağ elinle yardım iste*." (Tirmizî, 1992: İlim, 12)

buyurarak yazmasını istemiştir.

- Hz. Peygamber döneminde hadis yazanlardan biri de Abdullah b. Amr İbni'l-Âs (v.65/684)'tır. Abdullah, Hz. Peygamber'den duyduklarını yazardı. Kureyşliler kendisine, Rasûlullah'ın bazen hoşnut bazen de öfkeli hâlinin olduğunu bu sebeple de O'ndan her şeyin yazılmasının doğru olmayacağı düşüncesiyle yazma konusunda engel olmak istemişlerdir. Bunun üzerine Abdullah, Hz. Peygamber'e gelip durumu arz etmiş, Hz. Peygamber de eliyle ağzına işaret ederek:

"أَكْتُبْ عَنِّي فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنْ فَمِي إِلاَّ الْحَقُّ/*Yaz, nefsin kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ağzımdan hakkın dışında bir şey çıkmaz*." (Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 162).

buyurmuştur.

Abdullah da yazmaya devam etmiş ve yazdığı hadisleri ihtiva eden sayfaya da "Sahife-i Sâdıka" demiştir. Böyle denmesinin sebebi, Abdullah'ın bu hadisleri doğrudan Rasûlullah'tan işitmiş olmasıdır. Nitekim Abdullah, "Hz. Peygamber'den işittiklerimi yazmak için izin istedim, O da izin verdi, ben de yazdım." der ve sahifedeki

hadislerin işitilmesi hususunda kendisi ile Hz. Peygamber arasında hiç kimsenin olmadığını yani doğrudan Hz. Peygamber'den işittiğini söyler. "Sahife-i Sâdıka"da bin kadar hadisin olduğu nakledilmektedir. Sahife-i Sâdıka, Abdullah'ın vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve torunları vasıtasıyla rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber zamanında yazılıp da günümüze intikal eden vesikaların biri, "Sahife-i Sâdıka"dır.

Hz. Peygamber zamanında hadis yazan Abdullah b. Amr'dan başka sahabiler de vardır:

Bunlar:

- Hz. Ali (v. 63?/682) ve Sahifesi: Hz. Ali'nin bu sahifesinde diyet, esirleri serbest bırakma, bir kâfire mukabil bir Müslümanın öldürülemeyeceği gibi meseleler bulunmaktadır.
- Câbir b. Abdillah (v.78/697) ve Sahifesi: Hz. Câbir'in Sahifesinde hac ibadetleri ile ilgili hükümlerin olduğu belirtilmiştir.
- Enes İbnu Mâlik (v.91/709) ve Sahifesi: Halktan bazılarının Enes'e hadis sorması üzerine Enes de bir kısım mecmualar getirerek bunları Hz. Peygamber'den yazdığını ve yine Rasûlullah'a okuyup arz ettiğini beyan etmiştir.
- Semure İbnu Cündeb (v.60/679) ve Sahifesi: Bazı rivayetler, Semure'nin, Hz. Peygamber'den işittiği bazı hadisleri kitap hâlinde topladığını belirtir. Bu sahife Semure'den oğlu Süleyman'a intikal etmiştir ve hadisler ondan rivayet edilmiştir.
- Abdullah İbnu Abbas (v.69/688) ve Sahifesi: Abdullah b. Abbas'ın, Peygamber (s.a.s.) vefat ettiğinde küçük olmasına rağmen hadise olan merakıyla elinde levhalarla ilim meclislerini ve hadis alabileceği âlimleri dolaşarak hadis yazdığı nakledilmektedir.
- Ebû Hureyre (v.58/677) ve Sahifesi: Ebû Hureyre'nin sahifesine "Sahife-i Sahiha" denilmektedir. Hemmâm b. Münebbih'in rivayeti ile bize kadar ulaşmıştır. Bu eserde 138 hadis bulunmaktadır. Bu Sahifedeki hadislerin, Rifat Fevzi Abdulmuttalib tarafından "Sahifetu Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hureyre" ismiyle tahkiki, tahrici ve şerhi yapılmıştır.
- Abdullah b. Ömer (v.74/693) ve Sahifesi: Abdullah, Hz. Peygamber'den işittiği bir hadisten bir şeyler ne eksiltirdi ne bir şeyler ilave ederdi, bu konuda çok dikkatli idi.
- Amr b. Hazm'dan nakledilen Sadakât (sünnet, ferâiz, zekât ve diyet konularını ihtiva eden ve Yemen'e gönderilen kitap).

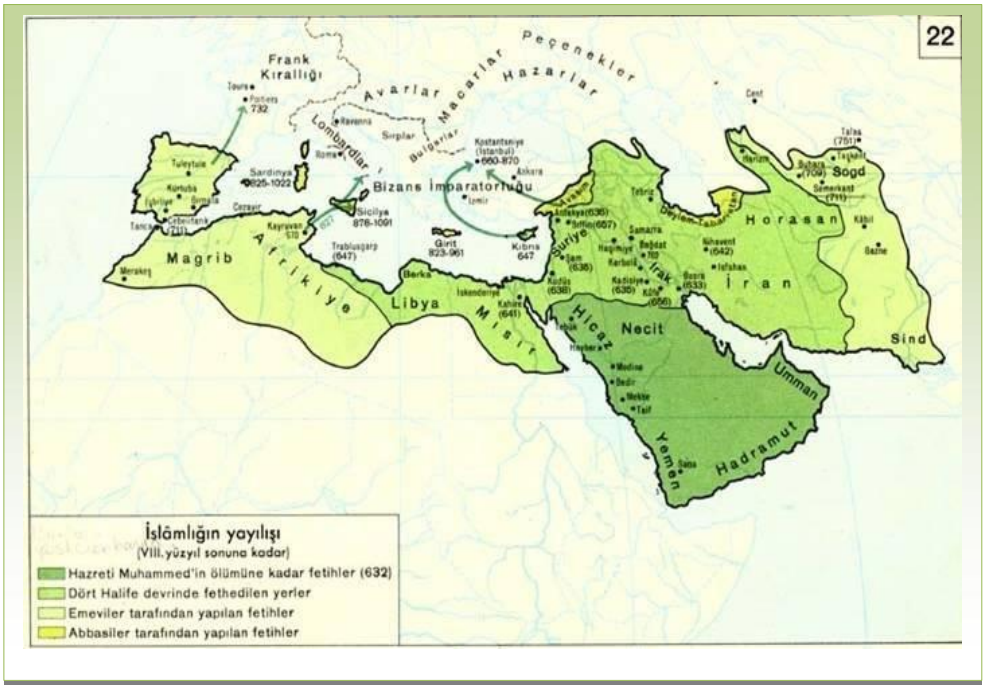
Hz. Peygamber zamanında birçok hadisin yazıldığında asla şüphe yoktur.

- Sa'd b. Ubade (v.11?/632) ve Sahifesi: Sa'd'ın, bu sahifesinde Hz. Peygamber'den yazdığı bazı hadisler ve sünnetler bulunmaktadır ve bu hadisler, oğlu tarafından nakledilmiştir.

Hz. Peygamber zamanında hadislerin yazılması ile ilgili makale kaleme alan Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber asrında yazılan hadislere ve belgelere örnekler verir ve yazılan hadislerin sayısının yirmi bini geçtiğinin söylenebileceğini ifade eder. Subhi es-Salih de; kitaplarımızın, haberlerimizin ve tarihî vesikalarımızın şüpheye yer bırakmayacak şekilde hadislerin daha Hz. Peygamber zamanında yazıya geçtiğini gösterdiğini söyler.

Hadislerin Hz. Muhammed'in Vefatından Sonra Tespiti ve Muhafaza Edilmesi

Yirmi üç yıllık peygamberlik dönemini, ashabının içinde geçiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadisleri, ekseriyetle ezber yoluyla ve yaşam şekli olarak muhafaza edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), iratta bulunduğu zaman hadislerinin, yanlarında olmayanlara ulaştırılmasını tavsiye emiştir. Bu sebeple ashap Hz. Peygamber'den aldıkları bu emâneti bütün Müslümanlara tebliğ etmişlerdir. Bu gaye ile de fethedilen bütün memleketlere dağılmışlar ve bildikleri sünnetleri ve hadisleri oralara nakletmişlerdir. Tâbiûn neslinden birçok kişi de bu sahabilerden hadisleri öğrenmenin yanında diğer beldelerde bulunan ashaptan hadis toplamak için bu ashabın bulunduğu yerlere giderek hadis almışlardır.

Resim 3.3. Hadislerin tasnif döneminin sonlarına kadar İslam'ın yayıldığı bölgeleri gösteren harita.

Hadisler, sahabe asrında bir araya toplanmıştır.

HADİSLERİN TEDVİNİ

Tedvin, kelime olarak cem edip kitap hâline getirmek manasına gelmektedir. Istılah olarak gerek dillerde gerekse değişik yazı malzemeleri üzerinde dağınık hâlde olan hadislerin herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadan resmen yazılması ve yazılı olanların toplanarak bir araya getirilmesine denilmektedir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra fitne olaylarının zuhur etmesi neticesinde birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar, kendi görüşlerini destekleme gayesiyle hadis uydurmaları yanında kendi fikirlerine muhalif olan hadisleri de reddetme yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte İslam coğrafyasının genişlemesi ve zamanın ilerlemesi ve birçok sahabinin hayatını kaybetmesi sebebiyle hadislerin ve sünnetin birinci derecedeki muhataplarının azalmasıyla, hicri birinci asrın sonunda iktidara gelen halife Ömer b. Abdilazîz (60-101), Medine valisi Ebû Bekir İbnu Hazm'a, diğer valilere ve hadis bilginlerine bir genelge yayınlayarak, yaşanmakta olan sünnetin ve hadislerin kaybolmasından endişe ettiğini, kendisinin ve etrafındaki hadis bilen âlimlerden ve Hz. Ömer'den nakledilen hadisleri, özellikle de Amra bintu Abdirrahman'ın rivayetlerinin alınmasını ister. Ömer b. Abdilazîz, "Rasûllahın hadislerini araştırın ve onları toplayın" şeklindeki bu tamimini bütün beldelere gönderir (Ebû Zehv, 1378 h.:244).

Ömer b. Abdilazîz, sadece tamim yayınlamakla kalmamış, aynı zamanda merkezde tedvin işlerini titizlikle takip etmiştir. Bu maksatla da tedvin işinde çalışacak kâtipler tayin etmiştir. Mesela, Zührî'nin emrine iki kâtip verilmiş ve bunlar tam bir yıl boyunca Zührî'nin hadislerini yazmışlardır.

Şunu hemen ifade edelim ki, tedvin sırasında Hz. Peygamber'e ait hadislerle birlikte Sahabe ve tabiûna ait de eserler yazılmıştır. Ömer b. Abdilazîz Dönemi'nde âlimlerin gayretleri ile bir araya getirilen hadisler, merkeze gönderilerek âlimlerin kontrolünden geçirilmiş ve bunlar çoğaltılarak Ömer b. Abdilazîz'in hâkimiyeti altında bulunan beldelere birer defter gönderilmiştir.

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hadislerini nakletmekte büyük bir dikkat ve titizlik göstermişlerdir. Bunu yaparken de tedvinin iki vasıtası olan ezbere ve yazıya aynı anda önem vermişlerdir. Bununla birlikte sadece lafza değil aynı zamanda manaya ve hadislerin hayata uygulanmasına da önem göstermişlerdir.

Hadislerin tedvininde emeği geçen âlimlerden bazıları şunlardır:

Zührî (v.124/742)

Hadisleri tedvin edenlerin en meşhuru Zührî'dir. Zührî'nin ismi, Muhammed b.Müslim'dir. Hicri 50 yılında Medîne'de dünyaya gelmiştir. Zamanında hayatta olan sahabileri dolaşarak onlardan hadis almıştır. Bununla birlikte yetiştiği sahabilerin çocuklarından da hadis almıştır. Ebu'z-Zenâd, Zührî ile ilgili "Biz Zührî ile birlikte

âlimleri dolaşırdık, onun yanında sayfalar ve levhalar olurdu, işittiği her şeyi yazardı." der.

Zührî, gündüzleri yazdıklarını ezberlemek için gecelerce uyumazdı. Zührî, ilim meclislerine gider, toplantılara katılır, o toplantılarda olan genç-ihtiyar herkese hadis ve fıkıh sorardı. Ensar ve Muhâcirînin bulunduğu mekânlara gider oralarda karşılaştığı erkek-kadın herkese yine hadis sorardı. Devamlı olarak hadis hocalarını dolaşır, elindeki sayfa ve levhalara hocalarından duyduklarını yazardı. Böylece Zührî, kendisinden önce hiç kimsenin yazmadığı ve toplamadığı kadar hadisleri toplamış ve netice olarak yaşadığı dönemde, hadisleri en iyi bilen konumuna gelmiştir. Bu sebeple olmalıdır ki, Ömer b. Abdilazîz "Yaşanmakta olan sünneti şu an Zührî'den daha fazla bilen başka bir kişi kalmamıştır." demiştir. Zührî'nin hanımının, kocasının etrafındaki kitap yığınlarını görünce, eve getirilecek üç kumadan daha tahammül edilemez bir durum olduğunu söylemesi, Zührî'nin ilmi yazmasını belirtmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Zührî hicri 124 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Said İbnu'l-Müseyyeb (v. 94/712)

Halife Ömer b. Abdilazîz'den daha önce hadisleri yazmaya başlayanlardan biri de Said İbnu'l-Müseyyeb'dir. Said, büyük tâbiûnlardan ve Medine'nin en büyük yedi fakihinden biridir. Said, birçok meşhur sahabi ile görüşmüş ve onlardan hadis almıştır. Hadis rivayetindeki titizliği ile bütün muhaddislerin dikkatini çekmiştir. Said, Ebû Hureyre'nin damadıdır. Bu sebeple de Ebû Hureyre'nin rivayetlerini en iyi bilenlerden biridir. Bununla birlikte hadis ilmi için birçok yolculuğa çıkmıştır. Kendisi şöyle der: "Bir tek hadis elde edebilmek için günlerce seyahat ederdim (el-Hatib, 1975: 127). "

Said İbnu Cübeyr (v.95/713)

Hadis yazmasıyla meşhur olanlardan biri de Said İbnu Cübeyr'dir. Said; Abdullah İbnu Abbas, Abdullah b. Muğaffel, İbnu Ömer gibi bazı büyük sahabilerden ders almıştır. Talebelik döneminde Abdullah İbnu Abbas'ı takip etmiş ve onun rivayetlerini yazmıştır. Öyle zamanlar olmuştur ki, beraberindeki kâğıtları dolduğunda hadisleri elbisesine, eline ayakkabısına veya bineğinin semerine yazar, eve gelince de temize çekerdi.

Amra Bintu Abdirrahman (v. 106? / 724)

Amra, Hz. Aişe'nin terbiyesinde yetişmiş bir kadındır. Hz. Aişe'nin rivayetlerini en iyi bilenlerden biridir. Amra, başta Hz. Aişe olmak üzere birçok sahabiden hadis rivayet etmiştir. Cerh ve ta'dîl âlimleri, Amra'nın sika olduğunda ittifak hâlindedirler. Ömer b. Abdilazîz ona çok güvenir ve zaman zaman kendisine müracaat ederdi. Bu sebeple Zührî'den, Amra'nın rivayetlerini almasını istemiştir. Zührî de, onun hakkında "Ben onu bitmeyen bir ilim denizi buldum." demiştir.

Hicri birinci asrın sonunda başlayan hadislerin tedvini, Ömer b. Abdilazîz'in yayınladığı genelge ile resmiyet kazanmış ve İslam beldelerindeki âlimler, Ömer b. Abdilazîz'in isteğine icabet etmişlerdir. Hicri ikinci asırda her bölgede özellikle de hadisleri toplama işi ile meşgul olan âlimler yetişmiş ve hadisleri ihtiva eden büyük eserler telif etmişlerdir. Nitekim Medine'de İmam Mâlik (v.179/795), Mekke'de Abdulmelik Abdülazîz b. Cüreyc (v.150/767), Şam'da el-Evzâî (v.156/772), Yemen'de Ma'mer b. Raşid (v.153/770), Basra'da Said b. Ebî Arûbe (v.156/772) ile Hammad b. Seleme (v.176/792), Kûfe'de Süfyan es-Sevrî (v.161/777), Horasan'da Abdullah b. Mübarek (v.181/797), Vasıt'ta Hüşeym b. Beşîr (v.188/803), Rey'de Cerir b. Abdilhamid (v188/803) gibi birçok hadis bilgini yetişmiştir (Ebû Zehv, 1378 h., 244). Bu asırdaki âlimler, hem Hz. Peygamber'in hadislerini hem Sahabenin sözlerini hem de tâbiûnun fetvalarını karışık olarak toplamışlardır.

Hz. Âişe'nin rivayetlerini en iyi bilenlerden biri, Amra bintu Abdirrahman'dır.

HADİS UĞRUNA YAPILAN YOLCULUK(اَلرِّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ)

İlk asırlarda hadis almak için yapılan yolculuklara hadis yolculuğu, orijinal adıyla "er-rıhle fî talebi'l-hadis /اَلرِّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ" denilmektedir.

Hz. Peygamber zamanında başlayan hadis yolculuğu ashap zamanında da devam etmiştir. Birçok sahabi bu maksatla Hz. Peygamber zamanında O'na, O'nun vefatından sonra da diğer sahabilere seyahat yapmıştır.

Hadislerin toplanması için Hz. Peygamber zamanından itibaren birçok yolculuklar yapılmıştır.

Hz. Peygamber zamanında başlayan hadis yolculuğuna şu örnek verilebilir. Nakledildiğine göre Sa'doğullarından Dımam b. Sa'lebe, kabilesinin elçisi olarak Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed! Bize elçin geldi ve Allah'ın, Seni Peygamber olarak gönderdiğini söyledi, (bu doğru mu?)" der. Rasûlullah da "Doğru söyledi." der. Dımam: "Semayı kim yarattı?" der. Rasûlullah: "Allah" der. Dımam: "Arzı kim yarattı?" der. Rasûlullah: "Allah" der. Dımam: "Bu dağları kim dikti ve dağlardakileri kim yarattı?" der. Rasûlullah "Allah" der. Bunun üzerine Dımam: "Semayı yaratan, arzı yaratan ve arza dağları diken ve dağlardakileri yaratana yemin olsun ki, Allah Seni elçi olarak gönderdi mi?" der. Rasûlullah: "Evet." der. Dımam: "Elçin günde bize beş vakit namazın farz olduğunu söyledi." der. Rasûlullah "Doğru söyledi." der. Dımam: "Seni elçi olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki, bunu Allah sana emretti mi?" der. Rasûlullah: "Evet" der. Dımam: "Elçin bize Ramazan ayı orucunu tutmamız gerektiğini söyledi." der. Rasûlullah: "Doğru söyledi." der. Dımam: "Seni elçi olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki, bunu sana Allah emretti mi?" der. Rasûlullah "Evet." der. Dımam: "Elçin bize imkânı olanın hac yapması gerektiğini söyledi." der. Rasûlullah: "Doğru söyledi." der. Bunun üzerine Dımam: "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, bunların üzerine ne artırırım ne de bunları eksiltirim." diyerek geri dönüp gider. Rasûlullah (s.a.s.) de: "Eğer doğru söylediyse kesinlikle Cennet'e girer." buyurur (Müslim, 1992: İman, 10).

Ashap zamanında Ebû Eyyub el-Ensârî, Câbir b. Abdillah, Enes b. Mâlik gibi sahabiler de diğer sahabilerden hadis almak için yolculuk yapanlardan bazılarıdır.

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Mısır'da bulunan Ukbe b. Âmir'in Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi almak için Mısır'a gitmiştir.

Câbir b. Abdillah anlatıyor: Bir kişinin, Rasûlullah (s.a.s.)'den bir hadis işittiğini duydum. Bir deve satın aldım ve yola koyuldum, bir ay gittim ve nihayet Şam'a geldim. O kişi, Abdullah b. Üneys'tir. Evinin kapısına vardım. Kapıcıya, "Ona kapıda Câbir var." de, dedim. O da Abdullah b. Üneys'e haber verince "Abdullah'ın oğlu Câbir mi? dedi. O da "evet" deyince evden çıktı ve beni kucakladı. Ben de ona "Senin, Rasûlullah'tan bir hadis duyduğun bana ulaştı, ben onu işitmeden ölürüm diye korktum." dedim. O da: Rasûlullah (s.a.s.): "İnsanlar kıyamet gününde çıplak olarak diriltilecekler." buyurdu, dedi. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Cerh ve tadil ilminin ortaya çıkması, hadis yolculuğunun sonuçlarından biridir.

İslam coğrafyasının genişlemesiyle ashap her tarafa dağıldılar. Gittikleri yerlerde ilim halkaları oluşturdular. Bu halkalar birbirlerinden bağımsız olduğu gibi birbirlerinden de habersizdiler. Mesela, Abdullah b. Mesud Irak'ta, Ebu'd-Derdâ Şam'da bulunmaktaydı (es-Sibâî, 1978: 65).

Tâbiûn ve etbeu't-tâbiîn zamanına gelince hadis ve ilim için seyahat yapmak her muhaddis için âdeta zaruri bir vasıf hâlini almıştır Bu maksatla da tâbiûndan ve etbeu't-tâbiînden birçok kişi hadis yolculuğu yapmıştır. Mesela, Ebu'l-Âliye şöyle der:

"كُنَّا نَسْمَعُ بِالرِّوَايَةِ عَنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صلّى الله عليه وسلّم وَنَحْنُ بِالبَصْرَةِ فَمَا نَرْضَى نَرْكَب الى المدينةِ فَنَسْمَعُهَا مِنْ أَفْوَاهِهِمْ//Biz, Basra'da olduğumuz hâlde Rasûlullah (s.a.s.)'ın ashabından rivayetleri işitirdik, bu hadisleri almak için bineklere binip Medine'ye varıp onların ağızlarından dinlemedikçe razı olmazdık." (el-Hatib, 1975: 21).

Said İbnu'l-Müseyyeb de "Bir tek hadis için günlerce yolculuk yapardım." demiştir (el-Hatib, 1975: 93).

Hadis Yolculuğunun Sebepleri

Hadis yolculuğunun önemli sebepleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Uluvvü İsnâd İçin

Ulüvvü isnâd; bir rivayetin ilk kaynağına yakınlığı demektir. Rivayet edilen bir hadisin senedindeki ravi zinciri ne kadar az olursa rivayet esnasında hata ihtimali de o kadar az olacaktır. Bu bakımdan Ahmed b. Hanbel: "Âl-i İsnad aramak dindendir." demiştir. Bütün hadisçiler tarafından benimsenen bu kaide, hadisle uğraşanların "Hadis almak için seyahat yapma"sını ortaya çıkarmıştır. Bu maksatla da birçok hadisçi bir tek hadis için seyahatler yapmıştır.

Raviyi Tanımak İçin

Hadis yolculuğunun gayelerinden biri de hadisi rivayet edeni, diğer bir ifade ile kendisinden hadis alınan raviyi iyice tanımaktır. Onun güvenilir olup olmadığını, adâlet ve zapt sahibi olup olmadığını öğrenmek ve hadisin ravisini yakından tanımak için seyahatler yapılmıştır. Onun için ilgili âlimler hadisleri rivayet etme yanında hadis aldıkları ravilerin durumları hakkında da araştırmalar yaparak telifât ortaya koymuşlar ve bunun neticesinde de cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.

Hadis Bilgilerini Artırmak İçin

Hadislerin ilk hameleleri sahabilerdir ve hadislerin yoğunlukla yaşandığı ve tedris edildiği ilk yer Medine'dir. Ancak İslam beldelerinin çoğalmasıyla ashap sünneti ve hadisi neşretmek için her tarafa dağılmıştı. Hadisler tedvin edilmeye başlayınca ashapla birlikte dağılan hadisleri toplamak için hadis talipleri her tarafa seyahatler yapmışlar, hadislerin tedris edildiği merkezlere gitmişlerdir. Bir hadisin bulunduğunu duydukları her yere gittikleri gibi birçok hadis için de yolculuk yapmışlardır. Bir tek hadis alabilmek için günlerce, haftalarca ve aylarca yolculuk yapanlar olmuştur.

Tahkik için

Hadis âlimleri bazen bir hadis, bir ayet, bir kelime veya ravinin durumunu öğrenmek ve aradaki işkâl ve ihtilafı ortadan kaldırmak için seyahat etmişlerdir (el-Hatib, 1975).

Hadis Yolcuğunun Sonuçları

Hadis yolculuğunun en önemli sonucu, her tarafa dağılmış olan hadislerin bir araya toplanmasıdır...

- Hadis almak için yapılan yolculuklar sayesinde irtibatsızlık ortadan kalkarak ilim meclislerinden haberdar olunduğu gibi ashapla birlikte her tarafa dağılan hadisler de bir araya toplanmaya başlamış oldu.
- Hadislerin farklı tarîkleri tespit edilmiş oldu.
- Ravilerle ilgili bilgiler elde edilmiş oldu. Bunun neticesinde de cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.
- Arap dilinin zenginliği icabı her bölgede farklı şekillerde tezahür eden İslami ve ilmî ıstılahlarda birlik sağlanmış oldu.
- Farklı kültürler de bu sayede birbirleri ile tanışmış oldu.
- Her çiçekten bal toplayan arı gibi hadis yolculuğuna çıkan âlimler de İslam medeniyet peteğini meydana getirmiş oldular.
- Kısaca ifade etmek gerekirse hadisçilerin başlattığı bu ilmî seyahatler, sadece hadis ilminin genişlemesinde değil, aynı zamanda bütün İslami ilimlerin genişlemesinde de rol oynamış ve kısa zamanda İslam medeniyetinin parlamasında etkili olmuştur (Canan, 1988: 144; Yardım, 2000: 159-160).

Bireysel Etkinlik

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebilirsiniz.

Bireysel Etkinlik

- Hadis tarihi kitaplarından istifade ederek Hz. Peygamber zamanında yazılan resmî vesikalardan beş tanesini tespit edip yazınız ve hazırladığınız ödevi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Özet

- Kavlî, fiilî, takrîrî, halkî ve hulkî olarak Hz. Peygamber'e nisbet edilen her şeye hadis denilmektedir. Hadisler, Hz. Peygamber'in yaşayış tarzının ifadesidir. Hadisler, Kur'ân'da bulunan mücmel ifadeleri tafsil, âmm ifadeleri takyid, mutlak ifadeleri tahsis, müşkül ifadeleri açıklaması bakımından Kur'ân'ın tefsiridir. Hadisler, aynı zamanda Kur'ân'da mevcut olmayan bazı hükümler de koymaktadır.
- Sahabiler, Hz. Peygamberin yaşayışını örnek alarak sünnetin bilfiil yaşayanları olmuştur. Onlar, Hz. Peygamber'in sözlerini ve yaşayışını mescitte, çarşıda, evde, pazarda, yolculukta ve yolculuğa çıkmadığı zamanlarda her nerede olursa olsun, son derecede bir arzu ile takip etmişlerdir. Öğrendiklerini ve gördüklerini hemen uygulamaya koydukları gibi aynı zamanda bilmeyenlere de tebliğ etmişlerdir.
- Ashap ailevi konularda da zihinlerine takılan bazı soruları Hz. Peygamber'in eşlerine soruyorlardı. Kadın sahabiler de Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek kendi durumları ile ilgili bilgiler soruyorlar ve cevabını da Hz. Peygamber'den istemişlerdir. Böylece ashap hadisleri Hz. Peygamber'den ya bizzat işitmişler ya bizzat Hz. Peygamber'in fiillerini görmüşler ya da Hz. Peygamber'den işitenden ve O'nu görenden almışlardı. Bu sebeple de Hz. Peygamber'in gerek sözleri gerekse fiilleri, her zaman ve zeminde ashap tarafından müşahede edilmiş ve uygulamaya konulmuştur.
- Böylece hadisler, aynı zamanda sahabeler tarafından yaşanarak korunmuş, bununla birlikte hadislerin bir kısmı, Hz. Peygamber döneminde gerek resmî gerekse gayriresmî olarak yazılmıştır.
- Hicri birinci asrın sonunda Ömer b. Abdilazîz'in vâlilere ve hadis âlimlerine gönderdiği emirle resmî olarak toplanmış, toplanan hadisler istinsah edilerek diğer beldelere gönderilmiştir. Hicri ikinci asırda da yine hadis sahasında birçok hadis âlimi yetişmiş ve müstakil olarak eserler telif edilmiştir.
- Hadislerin toplanması için birçok çaba ve yoğun gayret gösterilmiş, İslam coğrafyasında bulunan beldelere dağılan sahabilerden hadisleri almak ve toplamak için çok uzun ve meşakkatli yolculuklar yapılmış, hadislerin toplanmasında son derece titiz davranılmış, hadislerin ve sünnetin gelecek nesle sağlam şekilde aktarılması için her türlü fedakârlık gösterilmiştir.
- Hadis almak için yapılan yolculuklar sayesinde, ashapla birlikte her tarafa dağılan hadisler bir araya toplanmış, farklı tarîkleri tespit edilmiş, ravilerle ilgili bilgiler elde edilmiş, bunun neticesinde de cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır. Yine her bölgede farklı şekillerde tezahür eden İslami ve ilmî ıstılahlarda birlik sağlanmıştır. Hadisçilerin başlattığı bu ilmî seyahatler, sadece hadis ilminin genişlemesinde değil, aynı zamanda bütün İslami ilimlerin genişlemesinde çok büyük ve önemli rol oynamış ve kısa zamanda İslam medeniyetinin parlamasında da etkili olmuştur.
- Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde hem sözlü ve yazılı hem de yaşayış biçimi olarak muhafaza edilen hadisler, tâbiûn ve etbeu't- tâbiîn dönemlerinde son derece bir titizlik içerisinde toplanarak kitaplaştırılmıştır. Böylece bütün bu gayretlerle hadisler ve yaşanılan sünnet, o günden bugüne kadar sağlam bir şekilde bize ulaşmıştır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Hadisin tanımı bakımından aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
   a) Hadisler, sünnetin yazılı ifadesidir.
   b) Hadisler, Hz. Peygamber'in sözleridir.
   c) Hadisler, Kur'ân'ın birinci tefsiridir.
   d) Hadisler, İslam'ın ikinci temel kaynağıdır.
   e) Hadisler, İslam'ın birinci kaynağıdır.

2. Hadislerin muhafaza edilmesi bakımından aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Hadisler, sadece yazıyla muhafaza edilmiştir.
   b) Hadisler, sadece ezberlemek suretiyle muhafaza edilmiştir.
   c) Hadisler sadece yaşamak suretiyle muhafaza edilmiştir.
   d) Hadisler, yazmak, ezberlemek ve bütünüyle yaşanmak suretiyle muhafaza edilmiştir.
   e) Hadisler, ezberlemek ve yaşamak suretiyle muhafaza edilmiştir.

3. "Yaz, nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ağzımdan hakkın dışında bir şey çıkmaz." hadisi, hadislerin tespiti açısından aşağıdakilerden hangisini ifade eder?
   a) Hz. Peygamber'in sadece hakikati konuştuğunu
   b) Hz. Peygamber'in bazılarına hadisleri yazma izni verdiğini
   c) Hz. Peygamber'in Sünnetini
   d) Hz. Peygamber'in sözü olduğunu
   e) Hz. Peygamber'in bazı hadisleri kendisinin yazdığını

4. Aşağıdakilerden hangisi hadislerin tespiti açısından nebevi amillere girmez?
   a) Hz. Peygamber'in yaşayış tarzı
   b) Hz. Peygamber'in İlme teşviki
   c) Hz. Peygamber'in konuşma tarzı
   d) Hz. Peygamber'in soru sormaya teşviki
   e) Hz. Peygamber' in son derece zeki olması

5. Aşağıdakilerden hangisi hadislerin tespiti açısından etkili amillere girmez?
   a) Hz. Ömer'in Müslüman olması
   b) Kur'ân'da Hz. Peygamber'e itaat emrinin bulunması
   c) Kur'ân'da Hz. Peygamber'e tebyin emrinin bulunması
   d) Hz. Peygamber'in savaşları
   e) Suffe okulunun tesisi

6. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber zamanında yazılan vesikalardan değildir?
   a) Habeş kralı Necâşi'ye yazılan mektup
   b) Muaz b. Cebel'e yazılan taziye mektubu
   c) Hadislerin toplanması için Ömer b. Abdilazîz'in yayınladığı tamim
   d) İlk nüfus sayımı
   e) Medine anayasası

7. Aşağıdakilerden hangisi "Tedvin nedir?" sorusunun cevabıdır?
   a) Hadislerin ezberlenmesidir.
   b) Hadislerin muhafazasıdır.
   c) Hadislerin çoğaltılmasıdır.
   d) Hadislerin okunmasıdır.
   e) Gerek dillerde gerekse yazı malzemelerinde bulunan hadislerin tasnif edilmeksizin resmî olarak yazılıp toplanmasıdır.

8. Aşağıdakilerden hangisi hadislerin tedvininde emeği geçenlerdendir?
   a) Said İbnu Cübeyr
   b) Hz. Ali
   c) Hz. Osman
   d) Hz. Ebû Bekir
   e) Hz. Ömer

9. Aşağılardakilerden hangisi hadis yolculuğunun sebeplerinden değildir?
   a) Ulüvvü isnâd
   b) Tarihi yerleri ziyaret
   c) Raviyi tanımak
   d) Hadis bilgisini geliştirmek
   e) Hadisleri tahkik etmek

10. Aşağıdakilerden hangisi hadis yolculuğunun sonuçlarından değildir?
    a) Farklı beldelerdeki hadislerin toplanması
    b) Hadislerin farklı tarîklerinin tespit edilmesi
    c) Ravilerle ilgili bilgilerin elde edilmesi
    d) Farklı kültürlerin tanınmış olması
    e) İslam coğrafyasının genişlemiş olması

Cevap Anahtarı

1.e, 2.d,3.b, 4.e, 5.a, 6.c, 7.e, 8.a, 9.b, 10.e.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed b. H., (1992). Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Buhârî, M. b. İ., (1992). Sahih, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Canan, İ., (1988). Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi (I. Cilt), Akçağ Yayınları, Ankara.

Ebû Dâvud, S. b. E. (1992). Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ebû Zehv, M. (1378 h). el-Hadis ve'l-Muhaddisûn, Mısır.

Hatib, A. b. A. el-Bağdâdî. (1975). er-Rıhle fî Talebi'l-Hadis, Beyrut.

Sibâî, M. (1978). es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîi'l-İslamiyyi, Beyrut.

Faik Reşit Unat, (ts.). Tarihi Atlas, İstanbul.

Hamidullah, M., (1985). Mecmuatu'l-Vesâikı's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n- Nebiyyi ve'l-Hilâfet'r-Râşideti, Beyrut.

Hamidullah, (1957). "Hz. Peygamber Zamanında Hadisin Tedvini", (Terc. Nafiz Danışman), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı, IV, Ankara.

İbnu Abdilberr, Y., (1975). Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlihî, Kahire.

İbnu Sa'd, M., (2001). et-Tabakâtü'l-Kübrâ (tahk: Ali Muhammed Ömer), Kahire.

Koçyiğit, T. (1981). Hadis Tarihi, Ankara.

Muhammed b. M. E. Ş., (1988), Difâun ani's-Sünne, Kahire.

Rifat F. A. (1985). Sahifetu Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hureyre, Kahire.

Subhi S. (1959). Ulûmü'l-Hadis, Dımaşk.

Tirmizî, M. b. İ., (1992). Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Tirmizî, (ts.), eş-Şemâilü'l-Muhammediyye el-Hasâilu'l-Mustafaviyye,İhyâu Türasi'l-İslamiyye.

Özek, A. (heyet). 1993. Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Yardım, A. (2000). Hadis I-II, Damla Yayınevi, İstanbul

TASNİF ÇALIŞMALARI (HİCRİ II. ASIR)

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USÛLÜ

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

ÜNİTE
4

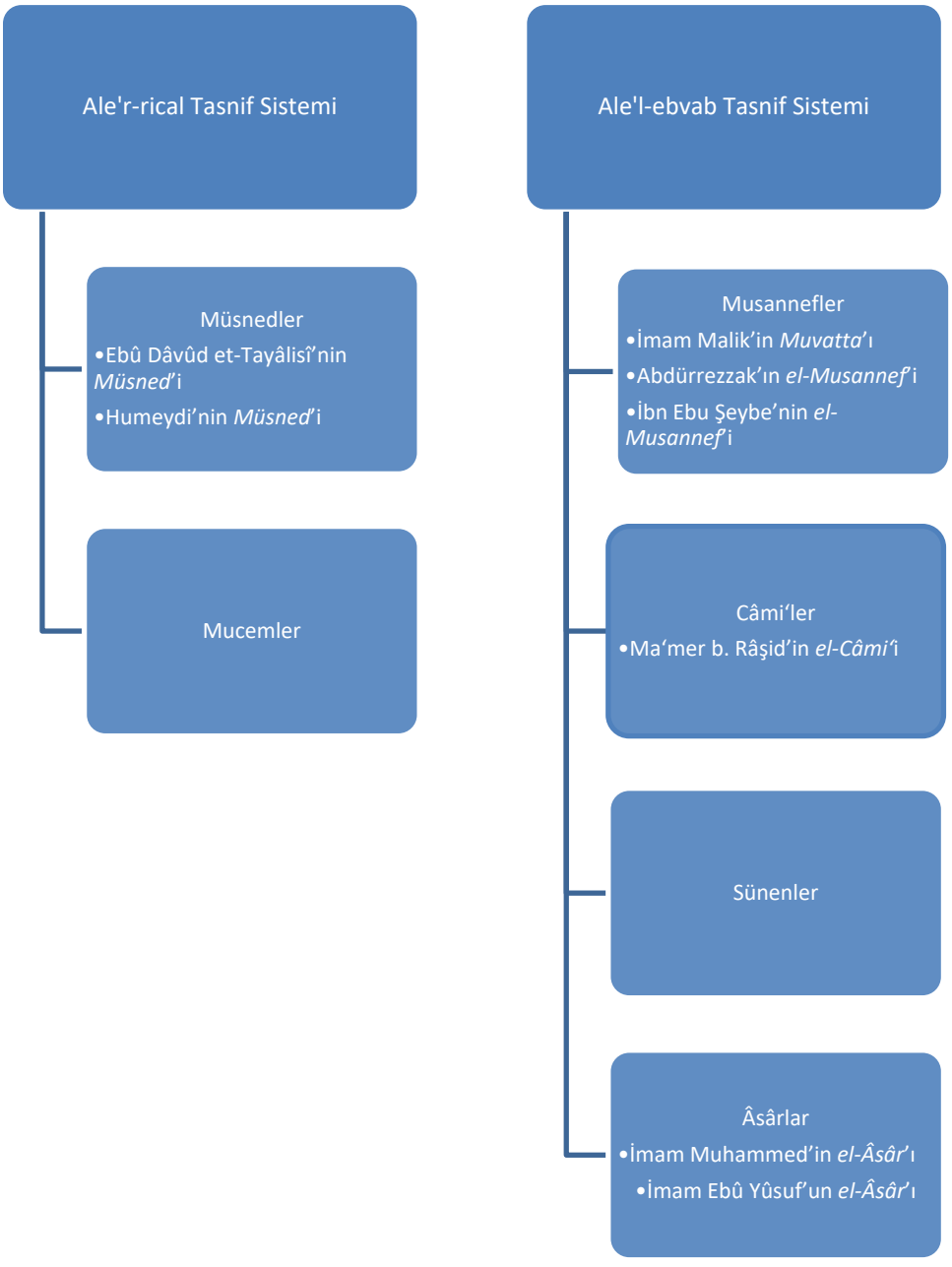
İÇİNDEKİLER

- Tasnif Çalışmaları
- Tasnif Sistemleri
- Ale'r-rical Tasnif Sistemi
- Ale'r-rical Sistemle Tasnif Edilen Hadis Eserleri
- Ale'l-ebvab Tasnif Sistemi
- Ale'l-ebvab Sistemle Tasnif Edilen Hadis Eserleri

HEDEFLER

- Buüniteyi çalıştıktan sonra;
  - Tasnifin ortaya çıkışını kavrayabilecek,
  - Tasnif sistemleri hakkında bilgi sahibi olabilecek,
  - Bu sistemlerle telif edilen hadis eserlerini tanıyabilecek,
  - Farklı sistemlerle tasnif edilen hadis eserlerini ayırt edebileceksiniz.

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Ale'r-rical Tasnif Sistemi
Müsnedler
•Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i
•Humeydi'nin *Müsned*'i
Mucemler
Ale'l-ebvab Tasnif Sistemi
Musannefler
•İmam Malik'in *Muvatta*'ı
•Abdürrezzak'ın *el-Musannef*'i
•İbn Ebu Şeybe'nin *el-Musannef*'i
Câmi'ler
•Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi*'i
Sünenler
Âsârlar
•İmam Muhammed'in *el-Âsâr*'ı
•İmam Ebû Yûsuf'un *el-Âsâr*'ı

GİRİŞ

Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri anlamına gelen hadis, Kuran'ın anlaşılması ve yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu öneminden dolayı İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanlar hadisin öğrenilmesi, öğretilmesi ve sonraki nesillere aktarılmasında büyük çaba sarf etmişlerdir. İlk dönemlerde ağırlıklı olarak ezber yoluyla korunmaya çalışılan hadisler, daha sonraki süreçte yazılmaya başlanmıştır.

Hz. Peygamber ve ashap döneminde hadisler henüz tedvin edilmemişti, yani yazılı olarak bir araya getirilmemişti. İslam toplumunda meydana gelen çeşitli siyasi ve sosyal olaylar, sahabilerin ahirete intikal etmeleri, hadislerin kaybolma riski, hadislere yanlış bilgilerin karışması endişesi ve hadislerin dindeki önemi gibi sebeplerle Allah Resulü'nden gelen bilgilerin tedvinine ihtiyaç hasıl oldu.

Hadis kitaplarının tasnifi faaliyetleri, hicri II. asrın ortalarından IV. asrın ortalarına kadar devam etmiştir.

İlk halifelerden Hz. Ömer, hadislerin yazıya geçirilmesi için ashapla istişare etti ve onların olumlu görüşlerini aldı, ancak Kuran'ın ihmal edileceği endişesiyle hadisleri yazma işinden vazgeçti. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde ise hadislerin yazılması konusunda herhangi bir faaliyetin olduğu bilinmemektedir. Hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren hadislerin yazı ile kaydedilmeye başlandığı ve ilim taliplilerinin ellerinde yazılı metinlerin olduğu bilinmektedir.

Hicri ikinci asrın başlarına gelince Halife Ömer b. Abdülaziz (Halifeliği h. 99-101), hadislerin kaybolabileceği endişesiyle valilere mektup yazdı ve bölgelerindeki hadislerin yazılıp gönderilmesini istedi. Bunun üzerine hadisler pek çok âlim tarafından yazılıp hilafet merkezine gönderildi. Konularına ve ravilerine bakılmaksızın toplanan bu hadisler, kolayca istifade edilebilmesi için daha sonra belli sistemlere göre tasnif edildi.

TASNİF ÇALIŞMALARI

Tasnifin (التصنيف) sözlük anlamı; sınıflandırmak, aynı cinsten olan şeyleri biraraya getirip diğer cinslerden ayırmak demektir. Hadis terimi olarak; hadisleri konularına veya ravilerine göre ayırıp aynı konudakileri veya aynı raviden gelenleri bir bâb içinde toplamak ve bir kitap içinde bir araya getirmek demektir.

Hadis kitaplarının tasnifi faaliyetleri, hicri II. asrın ortalarından itibaren başlayıp IV. asrın ortalarına kadar devam etmiştir.

Hadislerin tasnifinde, bazı marjinal grupların hadise yönelik tenkitleri, hadis akımı olan ehl-i hadisle, fıkıh akımı olan ehl-i re'y arasındaki tartışmalar ve Abbasî yönetiminin resmi bir hukuk tedvinine ihtiyaç hissetmesi gibi sebepler etkili olmuştur.

Tasnif dönemi, tedvin döneminin devamı olup ilk hadis eserlerinin ortaya çıkışını hazırlayan son aşamadır. Bu safhada tedvin edilen ve yazılı metinler hâline getirilen hadisler, ravilerine veya konularına göre kısımlara ayrılarak kitaplar

meydana getirilmiştir.

Hadis kitaplarının gerek hüküm çıkarma açısından gerekse aranılan bir hadisin daha kolay bulunması yönünden başvurulabilir birer kaynak hâline gelmesi, ancak hadislerin tasnif edilmesinden sonra mümkün olmuştur. Hadisler tasnif edilmemiş olsaydı, aranılan bir hadisi bulmak çok zor olurdu.

İlk tasnifin ne zaman ve kiminle başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı âlimler hicri 120'li yıllarda ilk tasnifin yapıldığını ve İmam Zeyd (ö. 120/737) ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'in (ö. 129/746) ilk musannif olduklarını söylerken çoğunluk ilk kitap tasnif edenin İbn Cüreyc (ö. 150/767) olduğu görüşünü benimsemiştir. *Kitâbu's-Sünen, Kitâbu'l-Menâsik* ve *Kitâbu't-Tefsîr* gibi eserleri bulunan İbn Cüreyc, Mekke'de hadisleri ilk defa sistematik tasnife tabi tutan muhaddis olarak tanınır. Bunun yanında ilk musannif olarak Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772) ve Rabî' b. Sabîh'in (ö. 160/776) adları da zikredilmektedir.

Görüldüğü üzere ilk musannifin kim olduğu konusundaki ihtilafların ortaya koyduğu bir gerçek var: O da tasnifin hicri ikinci asrın ortalarına doğru başlamış olması.

Tasnîf faaliyeti üçüncü asırda olgunluk dönemine ulaşmış ve en meşhur hadis kitapları olan Kütüb-i Sitte bu dönemde telif edilmiştir.

Hicri ikinci asırda İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde yoğun bir tasnif faaliyeti başlamış ve pek çok âlim çeşitli konulara dair eserler telif etmişlerdir.

Tasnifin başladığı ilk dönemlerde *Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu'l-Cihâd, Kitâbu't-Tahâre* gibi daha çok tek konulu eserler telif edilmiştir. Daha sonraki devrede ise birçok konuyu içine alan kitaplar telif edilmeye başlanmıştır.

Hicri ikinci asır, yoğun tasnif faaliyetlerine sahne olmuş ve bu dönemde siyer ve meğazî kitapları, sünenler, câmi'ler, musannefler, müsnedler ve belirli bir konuya tahsis edilen kitaplar olmak üzere, çoğu günümüze ulaşmayan pek çok eser telif edilmiştir.

Hicri ikinci asırda telif edilip günümüze ulaşan eserler de vardır. Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i,* Rabî' b. Habîb'in *el-Müsned'i*, İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'ı,* İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Âsâr'ı*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned'i* ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'i, hicri ikinci asırdan günümüze intikal eden hadis çalışmalarından bazılarıdır.

Tasnif faaliyeti üçüncü asırda olgunluk dönemine ulaşmış ve en meşhur hadis kitapları olan Kütüb-i Sitte, yani altı kitap bu dönemde telif edilmiştir. Bu eserler bir sonraki ünitede tanıtılacaktır.

Dördüncü asırda, az da olsa özgün hadis kitapları tasnif edilmeye devam etmiştir. *Hadis tarihinde hicri ilk dört asır, öncekiler dönemi anlamında Mütekaddimun Dönemi olarak anılır.* Bu dönemde tasnif edilen kitaplarda hadisler senedli olarak kaydedilmiş, bu dönem eserlerine dayalı meydana getirilen sonraki dönem hadis eserlerinde ise senedler çıkarılmıştır.

İlk dönemlerdeki tasnif faaliyetlerinin genel görünümünden bahsettikten sonra tasnif sistemleri hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

TASNİF SİSTEMLERİ

Gerek ikinci asırda ve gerekse sonraki dönemlerde tasnif edilen eserler, değişik amaçlar doğrultusunda farklı sistemlerle kaleme alınmıştır.

Hadis kitapları genel olarak ale'l-ebvab ve ale'r-rical sistemle kaleme alınmıştır

Hadislerin tasnif edildiği dönemlerde iki ana sistem ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, hadislerin, onu rivayet eden ravilerine göre sıralanması (ale'r- rical), diğeri ise hadislerin, ihtiva ettiği konularına göre (ale'l-ebvab) tasnif edilmesidir. Sonraki dönemlerde bu ikili tasnif sistemi yanında farklı tasnif sistemleri de geliştirilmiştir.

Ale'r-rical sistemle meydana getirilen eserler müsnedler ve mu'cemler, ale'l-ebvab sistemle meydana getirilen eserler ise genellikle musannefler, câmi'ler ve sünenler şeklinde tasnif edilmiştir. Sonraki dönemlerde meydana getirilen eserler de genellikle ale'l-ebvab sisteme göre tertip edilmiştir.

Ale'r-Rical Tasnif Sistemi (على الرجال)

Bu sistemin temel özelliği hadislerin, konularına bakılmaksızın ya ilk ravilerine ya da son ravilerine göre tasnif edilmesidir.

Senedin sonundaki ravilere (sahabilere) göre tasnif edilen sistemde sahabi raviler, farklı kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivayet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın isimleri altına kaydedilir. Kriter olarak da sahabilerin Müslüman olmadaki önceliği, Hz. Peygamber'e yakınlık derecesi vb. özellikleri dikkate alınır. Müsned diye isimlendirilen bu türün en meşhur örnekleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı eserleridir.

Senedin başındaki ravilere (müellifin hocasına) göre tasnif edilen sistemde ise müellif, kendi hocalarını alfabetik sıraya koyar ve her birinden rivayet edilen bazı hadisleri isimleri altına kaydeder. Bu şekilde tasnif edilen eserlere mu'cem denir. Bu türün en meşhur örneği Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat* ile *el- Mu'cemu's-sağîr* adlı eserleridir.

Ale'r-rical sistem, hadis metinlerini olduğu gibi korumak ve ravilere ait rivayetleri bir yerde toplamak maksadından kaynaklanmaktadır.

Bu sistem, belli ravilerden ne kadar hadis geldiğini ve hangi hadislerin rivayet edilmiş olduğunu tespitte kolaylık sağlamakla birlikte bu eserlerden konu merkezli istifade neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Yani konusu belli olan bir hadisi bu tür eserlerde bulmak mümkün olmamaktadır. Nitekim bu mahzuru ortadan kaldırmak için sonraki dönemlerde bazı müsnedler, ale'l-ebvab sisteme göre yeniden tertip ve tasnif edilmiştir.

ALE'R-RİCAL SİSTEMLE TASNİF EDİLEN HADİS ESERLERİ

Ale'r-rical tasnif edilen hadis edebiyatı müsnedler ve mu'cemlerdir. Bu başlıkta hicri ikinci asırda telif edilen müsnedlerden iki tanesini tanıtacak, mu'cemlere ise kısaca değineceğiz.

Müsnedler (المسند)

Kelime olarak bir yere veya birine dayandırılan şey anlamına gelen müsned, birden fazla tanımı olan bir kavramdır. Hadis usulü kavramı olarak müsned, ilk ravisinden son ravisine kadar muttasıl olarak rivayet edilen hadis anlamına geldiği gibi, muttasıl-merfu hadis anlamına da gelir. Bununla birlikte eğer müsned eserden bahsediliyorsa bu, hadislerin; sahih olup olmamasına veya konularına bakılmaksızın sahabi ravilerine göre (ale'r-rical) tasnif edildiği eserler demektir. Yine hadisleri senedleriyle birlikte ihtiva eden kitaplara da müsned denmiştir.

Sahabi ravilere göre tasnif edilen müsnedler hicri ikinci asrın sonlarında ortaya çıkmış ve müsned tasnifi üçüncü asır boyunca da devam etmiştir.

Bu türde telif edilen ilk müsned, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'i, en meşhuru ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir. Erken dönemde tasnif edilen sahabe müsnedi türündeki diğer önemli eserler Ali b. Ca'd, Züheyr b. Harb, Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Menî' ve Ebû Bekr el-Bezzâr'ın *Müsned*'leridir.

Müsnedler; sahabi isimlerine göre alfabetik olarak, İslam'a giriş sıralamasına göre, kabilelere göre veya nesep yönünden Hz. Peygamber'e yakınlığa göre olmak üzere farklı şekillerde tasnif edilmiştir.

Müsnedler; sahabi isimlerine göre alfabetik olarak, İslam'a giriş sıralamasına göre, kabilelere göre veya nesep yönünden Hz. Peygamber'e yakınlığa göre olmak üzere farklı şekillerde tasnif edilmiştir.

Birden fazla sahabinin veya belli ortak özellikleri olan sahabilerin rivayetlerini toplayan müsnedler olduğu gibi, sadece bir sahabinin rivayetlerini toplayan müsnedler de vardır. Müsnedlerde sadece Hz. Peygamber'in hadisleri bulunur. Sahabe ve tabiun sözleri yer almaz.

Bu arada bazı âlimlere nispet edilen ve bu âlimler tarafından rivayet edilen hadisleri toplayan eserlere de müsned denmiştir. Müsnedu Ebî Hanîfe, Müsnedu'ş-Şâfiî gibi. Ancak bu eserler, daha sonra gelen kimseler tarafından derlenmek suretiyle oluşturulmuştur. Mesela *Müsnedu Ebî Hanîfe*, Ebu'l-Müeyyed b. Mahmud el-Harizmî (ö. 665/1267) tarafından, *Müsnedu'ş-Şâfiî* ise Muhammed b. Yakûb el-Esamm (ö. 246/860) tarafından derlenmiştir.

Sahabi ravisi bilinmeyen hadisleri müsnedlerde bulmak neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte müsnedler, bir hadisin farklı tariklerini ihtiva etmesi, sadece merfu hadislere yer vermesi, hadisleri herhangi bir yorum katmadan nakletmesi, bir sahabiden kaç rivayetin geldiğini tespit etmede kolaylık sağlaması, sahabilerin rivayet ettikleri metinler arasında mukayese yapılmasına imkân tanıması, kendilerinden önce tasnif edilmiş hadis mecmualarındaki hadisler ...

ravilerine göre tertip etmesi ve kendilerinden sonra tasnif edilen büyük çaptaki hadis mecmualarına kaynaklık etmesi bakımından önemli eserlerdir.

Şimdi hicri II. asırda telif edilen müsned türü eserlerden meşhur iki tanesini tanıtacağız.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve el-Müsned'i

Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, aslen İranlı olup hicri 133/750 yılında Basra'da doğdu. Sarığının üzerine "taylese" denilen atkıyı sardığından et-Tayâlisî nisbesini aldı.

Erken yaşlarda ilim tahsiline başlayan Ebû Dâvûd; Bağdâd, Kûfe ve Medîne'ye seyahatler yaptı. İbn Avn, Hişâm ed-Destüvâî, Şu'be b. Haccâc, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve daha pek çok meşhur şahsiyetten hadis tahsil etti. O, kendi ifadesiyle "bin hocadan" hadis yazdı. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Yûnus b. Habîb, Muhammed b. Beşşâr, Mahmûd b. Ğaylân gibi dönemin meşhur hadisçileri rivayette bulundu.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, geniş hadis kültürü, hafızasının sağlamlığı ve uzun hadisleri iyi ezberlemesiyle meşhurdur. Bununla birlikte hafızasına fazla güvendiği için rivayetlerinde çok hatalar yaptığı söylenir.

Günümüze ulaşan ilk müsned, Ebû Dâvûd et- Tayâlisî'nin *Müsned*'idir.

Ömrünün sonuna doğru cüzzam hastalığına yakalanan Ebû Dâvûd et- Tayâlisî, 204/219 yılında Basra'da vefat etti.

Tayâlisî'nin en meşhur kitabı *el-Müsned*'dir. Bu eser, sahabilere göre tasnif edilmiş müsned türünün ilki kabul edilir. Onun *Fadâilu'l-ensâr* ve *Ma'rifetu'l-evkât* adlı eserleri de vardır.

El-Müsned'i Tayâlisî değil, onu imla meclislerinde dinleyen talebesi Yûnus b. Habîb tasnif etmiş, Yûnus'un öğrencisi Ebû Mes'ud er-Râzî'nin bunu hocası adına tasnif ettiği de ileri sürülmüştür.

281 (veya 292) sahabi tarafından rivayet edilen ve ilk dört halife, diğer ehl-i Bedr, muhacirler, ensar, kadınlar ve genç sahabiler sırasına göre tertip edilen eserde 2890 hadis kaydedilmiştir. Tayâlisî'nin *Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayetleri bulunmayan bazı sahabilerin hadislerini de ihtiva etmektedir.

El-Müsned, hicri 1321 yılında Haydarâbâd'da Dâiretu'l-ma'ârif tarafından tek cilt olarak yayımlanmıştır.

Ahmed b. Abdurrahmân es-Sâ'âtî, el-Müsned'i *"Minhâtu'l-Ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd"* adıyla ale'l-ebvab sisteme çevirmiş ve fıkıh bâblarına göre tanzim etmiş, *el-Müsned*'in basılı nüshasında yer almayan sekiz sahabinin rivayetlerini de Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden tamamlamıştır.

Hadislerinin çoğu sahih olan *el-Müsned*'de hasen ve zayıf rivayetler de

mevcuttur. İçerisindeki hadislerin çoğu merfu olan *el-Müsned*'de 8 tane mevkuf ve 15 tane de mürsel rivayet vardır. Tekrar edilen hadis sayısı ise 26'dır.

Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri, et-Tayâlisî tarikiyle gelen rivayetleri eserlerine almışlardır.

Ahmed b. Ebû Bekr el-Bûsırî (ö. 840/1436), aralarında Tayâlisî'nin de bulunduğu 10 ayrı müsnedin Kütüb-i Sitte'ye zevaidini (yani el-Müsned'de geçip de Kütüb-i Sitte'de yer almayan hadisleri) *İthâfu'l-hıyere bi zevaidi'l-mesânîdi'l- 'aşere* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), hadis kitaplarını sıhhat yönünden derecelendirdiği beşli tasnifinde Tayâlisî'nin *Müsned*'ini hadis kitaplarının üçüncü tabakasına dahil eserler arasında saymıştır.

Humeydî ve el-Müsned'i

Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Humeydî el-Mekkî'nin soyu, Kusay'da Hz. Peygamber'in soyu ile birleşir. Mekke'de dünyaya gelen Humeydî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Hicri 150 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Humeydi'nin *el-Müsned'i*, bu türün ilk örnekleri arasında yer alır.

Devrinde Mekke'nin en önde gelen âlimi idi. Süfyân b. Uyeyne'den 20 yıl ders alan Humeydî, onun hadislerini en iyi bilen biriydi. Fudayl b. 'İyâd, ed- Derâverdî, Velîd b. Müslim ve Vekî' b. el-Cerrâh, önemli hocaları arasındadır. Kendisinden de Buhârî, ez-Zühlî ve Ebû Zür'a er-Râzî gibi meşhur hadisçiler rivayette bulunmuştur.

Fıkıh ve hadis alanlarında Humeydî'den çokça etkilenen Buhârî, *Sahîh*'inde ondan 75 hadis rivayet etmiştir. Humeydî'nin rivayetleri, İbn Mâce'nin *Sünen*'i dışında diğer Kütüb-i Sitte kitaplarında da yer almıştır.

Mekke'de İmâm Şâfiî'ye (ö. 204/820) talebelik yapan Humeydî, onunla beraber Mısır'a gitmiş, hocası ölünceye kadar yanında kalmış, sonra Mekke'ye dönmüş ve burada 219/834 yılında vefat etmiştir.

Müsned türü kitapların ilk örneklerinden olan *el-Müsned*, Humeydî'nin en önemli eseridir. Onun *Usûlü's-sünne, Kitâbu'd-Delâil* ve *Kitâbu'n-Nevâdir* adlı eserleri de vardır.

Sahabenin faziletine ve Müslüman oluş sırasına göre tanzim edilen Müsned'de sırasıyla ilk dört halife, Talha b. Ubeydullah hariç diğer aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on sahabi), Hz. Peygamber'in eşleri, diğer hanım sahabiler, ensardan olan erkek sahabiler ve diğer erkek sahabilerin rivayetleri kaydedilmiştir. 180 sahabiye ait, tekrarlarla birlikte (Müsned'de 98 tekrar hadis vardır) 1309 rivayetin yer aldığı Müsned, Ebû Ali Bişr b. Mûsa'nın (ö. 288/901) rivayeti olarak bize ulaşmıştır. Müsned'deki rivayetlerin çoğu merfu, bir kısmı ise mevkuf ve maktudur.

Mu‘cemler (المعجم)

Mu‘cem, alfabetik sistemle kaleme alınan eserler için kullanılan bir terimdir.

Mu‘cem terimi, bilgilerin alfabetik düzenlendiği çalışmaların genel adıdır. Hadis ilminde ise mu‘cem, bir telif türü olup ale’r-rical sistemle yazılmış eserleri ifade eder. *Mu‘cemler ya ilk veya son ravilere (müellifin hocaları) yahut beldelere göre alfabetik olarak kaleme alınır.* Kitaba esas teşkil eden raviler alfabetik sıraya konulur, ardından her ravinin ismi altında ya bütün hadisleri ya da seçilen bazı hadisleri sıralanır. *Bu türün en meşhur örneği, et-Taberânî’ye (ö. 360/970) aittir. Onun bu eserleri III. asır işlenirken ele alınacaktır.*

Ale’l-Ebvab Tasnif Sistemi (على الأبواب)

Bu sistemde hadisler, kimin tarafından rivayet edildiğine bakılmaksızın ihtiva ettiği konulara göre tasnife tabi tutulur ve aynı konudaki hadisler alt başlıklarıyla birlikte bir araya getirilir. Bu sistem, herhangi bir konu hakkındaki hadisi/hadisleri bulmada kolaylık sağlamaktadır.

Ale’l-ebvab sistemle meydana getirilen eserlere genel olarak, konulara göre tasnif edilmiş anlamında musannef denir. Bununla birlikte musannef, daha özel bir anlamda da kullanılır. Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın (ö. 211/827) *el-Musannef*’i buna örnek verilebilir.

Hadis edebiyatı içinde tasnif edilen musannef, câmi‘ ve sünenler ile bunlara bağlı olarak oluşturulan müstedrek, müstahrec ve zevaid türü eserler de ale’l-ebvab sistemle meydana getirilmişlerdir.

ALE’L-EBVAB SİSTEMLE TASNİF EDİLEN HADİS ESERLERİ

Herhangi bir konuyla ilgili hadisleri bir arada bulma açısından kolaylık sağlayan ale’l-ebvab sistem, çoğu âlimlerin başvurduğu bir telif metodudur. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren musannifler, telif etmiş oldukları kitapları genellikle ale’l-ebvab sistemle kaleme almışlardır.

Hicri ikinci asırda ale’l-ebvab sistemle tasnif edilen hadis edebiyatı genellikle câmi‘ler, musannefler ve sünenlerdir. Bu eserler, temel ve tali derecedeki konular esasına göre tasnif edilmişlerdir. Ana konular, ale’l-ebvab sistemle yazılan hadis mecmualarının çeşitli bölümlerini teşkil ederler ve “Kitâb” unvanını alırlar. Kitâbu’l-îmân (iman bölümü), Kitâbu’l-‘ilm (ilim bölümü) gibi. Bu ana bölümlerin alt başlıklarına da “Bâb” denir. “Bâbu’l-îmâni billâhi” gibi. Bâbların içerisinde de hadisler kaydedilir. Buna göre hadislerin toplamı Bâb’ları, Bâb’ların toplamı Kitâb’ları, Kitâb’ların toplamı ise o eserin bütününü meydana getirmiş olur.

Şimdi hicri II. asırda telif edilen meşhur câmi‘ ve musanneflerden bazılarını tanıtacak, sünenlere ise kısaca değineceğiz.

Câmi'ler (الجامع)

Kelime olarak toplamak, bir araya getirmek anlamına gelen *câmi', hadis ilminde dinin hemen her alanıyla ilgili hadisleri konularına göre bir araya toplayan eser türüne denir.*

Câmi'ler, dinin hemen her konusuyla ilgili hadisleri ihtiva ederler.

Bir hadis mecmuasının câmi' kabul edilebilmesi için asgari olarak sekiz ana bölümü (kitabı) ihtiva etmesi gerekir. Başka bölümleri olsa bile bu sekiz bölümden biri eksik olan kitaba câmi' denmez.

Câmi'lerde işlenen sekiz konu şöyledir: Îmân ve akâid; ibadet ve muâmelat (ahkâm); ahlak ve nefis terbiyesi (rikâk); yeme, içme ve sefer âdâbı; oturup kalkma âdâbı; tefsîr, târih ve siyer; peygamberlerin ve ashapın menâkıbı (hayat hikâyeleri); fiten ve melâhim (gelecekle ilgili konular).

Câmi'ler, bu konular dışındaki bazı meselelere de yer vermiştir. Kitâbu't-tıb, Kitâbu'd-da'avât, Kitâbu'r-rü'yâ bunlardan birkaçıdır. Kısaca hakkında hadis bulunan her konu, bu eserlerde Kitâb adı verilen ana başlıklar ve Bâb adı verilen alt başlıklar halinde yer almaktadır.

Câmi'lerde yer alan konular, ilk devirlerde müstakil kitaplarda ele alınmaktaydı. Mesela zühd ve takvayla ilgili hadisleri toplayan Abdullah b. Mübârek'in *Kitâbu'z-Zühd*'ü, tefsirle ilgili rivayetleri derleyen Mücâhid'in *Kitâbu't-Tefsîr*'i ve ileride meydana gelecek karışıklıklara dair rivayetleri ihtiva eden Nu'aym b. Hammâd'ın *Kitâbu'l-Fiten*'i, müstakil olarak kaleme alınmış çalışmalardan bazılarıdır. Buna göre câmi'ler; ilk dönemlerde müstakil kitaplarda işlenen konular ile musannef ve sünen türü kitapların işlediği konuları da ihtiva ederler.

Câmi'ler hicri ikinci asırdan itibaren tasnif edilmeye başlanmış olup bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) el-Câmi' adlı eseridir. el-Câmi'u'l-kebîr ve *el-Câmi'u's-sağîr* adlı iki eseriyle Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Rabî' b. Habîb el- Basrî (ö. 170/786), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ve Abdullah b. Vehb (ö. 197/812) de o dönemde câmi' yazan müelliflerdir.

Câmi' türü eser yazma çalışmaları hicri III. asırda da devam etmiş ve Kütüb-i Sitte'nin önde gelen müellifleri olan Buhârî (ö. 256/869), Müslim (ö.261/874) ve

Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserleriyle bu türün en meşhur örneklerini meydana getirmişlerdir.

Şimdi câmi' türünün ilk musannifi Ma'mer b. Râşid'i ve onun *el-Câmi'* adlı eserini tanıtacağız.

Ma'mer b. Râşid ve el-Câmi'i

Künyesi Ebû 'Urve olan Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Basrî es-San'ânî, 95/714 veya 96/715 yılında Basra'da doğdu. Daha sonra Yemen'in başkenti San'a'ya yerleşti ve orada uzun süre kaldı. İlim tahsili için Basra, Medine, Dımaşk, Humus, Horasan,

Yemâme, Kûfe ve Yemen'e yolculuklar yaptı.

14 yaşında iken Basra'da Katâde b. Di'âme'den (ö. 117/738) ilim öğrenmeye başladı. Hemmâm b. Münebbih, İbn Şihâb ez-Zührî, Abdullah b. Tâvûs ve Eyyûb es-Sahtiyânî onun önemli hocalarından bazılarıdır.

Günümüze ulaşan ilk musannef eser, Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*idir.

Ma'mer b. Râşid, hadis tarihinin günümüze ulaşan en önemli belgelerinden olan Hemmâm b. Münebbih'in *es-Sahîfetu's-Sahîha*'sını ondan rivayet etmiştir.

Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Ebû İshâk es-Sebî'î, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr gibi bazı hocaları, ayrıca Saîd b. Ebû Arûbe, Ebân b. Yezîd, İbn Cüreyc, Hişâm ed-Destüvâî, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddisler rivayette bulundu. Ma'mer'in en yakın talebeleri, kendisinden on bin hadis yazdığı rivayet edilen Abdürrezzâk b. Hemmâm es- San'ânî ile San'a kadısı Hişâm b. Yûsuf'tur.

Takva ehli, güvenilir, samimi, gerçeği söylemekten çekinmeyen bir kimse olduğu belirtilen Ma'mer b. Râşid, 153/770 yılında Yemen'de vefat etti.

Hadis hafızı olan Ma'mer, yaşadığı devrin en âlimi, Zührî'den rivayette bulunanların en güveniliri kabul edilmiştir. İmâm Mâlik kendisini takdir etmekle birlikte Katâde'den yaptığı tefsire dair bazı rivayetler sebebiyle onu eleştirmiştir.

Ma'mer, Yemen'de hadisleri ilk tedvin eden ve ilk eser tasnif eden kişi kabul edilmektedir. Onun *el-Câmi'* dışında *Kitâbu'l-Meğâzî* adlı eseri de vardır.

Günümüze ulaşan hadis kitaplarının en eskisi olan *el-Câmi',* alanında ilk olması dolayısıyla *Kütüb-i Sitte*'ye malzeme temininde ve bâbların belirlenmesinde kaynaklık etmiştir.

282 bâbdan oluşan el-Câmi'de 1614 hadis mevcuttur. "İzin istemenin vücûbu" bâbıyla başlayan eser, "Birru'l-vâlideyn" bâbıyla son bulmaktadır.

Muhteva olarak câmi' türünde bulunması gereken konulara yer veren *el-Câmi'*; musannef, sünen ve câmi' türü eserlerin tasnif sisteminden farklı olarak ana bölümlere (kitab) ayrılmamış, bâblar şeklinde düzenlenmiştir. Hicri II. asrın hadis tasnif anlayışına uygun olarak çoğunlukla mürsel ve munkatı rivayetlerden oluşan *el-Câmi'*de muttasıl rivayetler azdır.

Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* adlı eserinde Ma'mer'den sıkça rivayette bulunmasına rağmen hocasına olan bağlılığı sebebiyle onun *el-Câmi'*ini eserinin sonuna eklemiştir. *el-Câmi',* Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inin sonunda (X. cilt 379-468 ve XI. cilt 3-471 sayfaları arasında) yayınlanmıştır.

Musannefler (المصنف)

Musannefler, sünenlerden farklı olarak mevkuf ve maktu haberlere de yer verirler.

Kelime olarak sınıflandırılmış, düzenlenmiş anlamına gelen *musannef, hadisleri konularına göre tertip eden eser türüne denir.* Musannef tabiri, genel çerçevede ale'l-ebvab sistemle tasnif edilen bütün eserleri kapsamaktadır. Bu anlamda câmi', sünen, müstedrek, müstahrec gibi eserler de musanneftir.

Musannef, kitap ve bâb başlığı esasına göre hazırlanmış telif türünü ifade etmekle birlikte hadis edebiyatının bir telif çeşidi olarak daha çok; merfu, mevkûf ve maktu rivayetlerin fıkıh konularına göre tertip edildiği kitap anlamında kullanılmıştır. Sünenlerden farklı olarak bu tür eserlerde sahabe ve tâbiînin sözleri ve fiilleriyle ilgili haberlere çokça yer verilmiştir. Ayrıca yalnız hukukî içerikli hadisler değil biyografi, tarih, zühd ve ahlaka dair rivayetler de musanneflerin bölümlerini teşkil eder. Bu bakımdan musannefleri, ihtiva ettikleri konular yönünden sünenler ile câmi'ler arasında mütalaa etmek gerekir.

Adı musannef olmamakla birlikte muhtevası musannef tanımına uyan eserler de vardır. Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta* adlı kitabı buna örnek verilebilir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/827) ve Ebû Bekr b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserleri bu türün en meşhur örnekleridir. Bunların dışında İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), İbrahim el-Eslemî (ö. 184/800) ve İbn Vehb'in (ö. 197/812) *el-Muvatta* adlı eserleriyle Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Nâfi' b. Abdullah (ö. 211/826) ve Süleyman b. Dâvûd el-'Atekî'nin (ö. 234/849) *el-Musannef* adlı eserleri bu türün diğer örnekleridir.

Şimdi musannef türünün en meşhurları olan İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ı ile Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserlerini tanıtacağız.

Mâlik b. Enes ve el-Muvatta'ı

Mâlikî mezhebinin imamı Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû 'Âmir el-Asbahî el-Yemenî, 93/712 yılında Medine'de dünyaya geldi. Künyesi Ebû Abdullah olan Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'le birlikte birçok gazvelere iştirak etmiş olan sahabi Ebû 'Âmir'in torunudur.

İmâm Mâlik, devrin önemli ilim merkezlerinden olan Medine'de yetişti. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı ve ilk olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'ten hadis dersi aldı. Bu arada İbn Ömer'in kölesi Nâfi', İbn Şihâb ez-Zührî, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Hişâm b. Urve gibi âlimlerin ilim meclislerine devam etti. 300'ü tâbiî, 600'ü tebe-i tâbiî olmak üzere 900 kişiden hadis rivayet etti.

İmâm Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve ictihad dirayetiyle de otorite kabul edilmiştir.

Hadis aldığı kimseler üzerinde titizlikle durur; onların güvenilir, zühd ve takva sahibi olmaları yanında hadis ehlinden olmalarını da şart koşardı. Mâlik, bu işe ehil olmadıkları için nice güvenilir kimselerden hadis almadığını söylemiştir.

İmâm Mâlik 20 yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî'deki ders halkasıyla kısa sürede üne kavuştu. Kendisinden ders alan talebelerinin sayısı binleri buldu. Hocaları Rabî'aturre'y, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn Şihâb ez-Zührî, Hişâm b. Urve ve Yezîd b. Abdullah, ayrıca Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve daha pek çok kimse ondan rivayette bulundu. Mâlikî mezhebinin Kuzey Afrika ve Endülüs'te yayılmasına öğrencilerinin önemli katkıları oldu.

Mâlik b. Enes, hadis ilminde, ravi tenkidinde (cerh ve tadil), Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada büyük şöhret kazanmış ve onun bu sahalardaki üstünlüğü, akranları ve asrının ileri gelen imamları tarafından da teslim edilmiştir.

Hadis rivayetine başlamadan önce abdest alır, yeni elbiseler giyer, güzel kokular sürünür, döşeğine vakar ve heybetle oturur, sonra rivayet ederdi.

Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmayan Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve hürmetinden dolayı Medine'de herhangi bir hayvana binmez, "*Burada Allah'ın Resûlü medfun bulunurken binmem*" derdi.

Son derece muttaki ve âbid bir zat olan İmâm Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebîulevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti.

Hadis konusunda telif ettiği *el-Muvatta*'ı ile ilk tasnif çalışması yapanlar arasında önemli bir yere sahip olan İmâm Mâlik, bütün hadis otoritelerince bu ilmin zirvelerinden biri kabul edilmiş, "hâfız, hüccet, imâm, emîru'l-müminîn fi'l-hadis" gibi vasıf ve unvanlarla anılmıştır.

İmâm Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve ictihad dirayetiyle de otorite kabul edilmiştir.

Gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılan, üzerinde fikir birliği edilen kitap anlamına gelen el-Muvatta (الموطأ), hicri II. asırdaki tasnif çalışmalarından günümüze ulaşan en önemli eserdir. İmâm Mâlik bu eserini, Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını yansıtan sahabe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını toplamak üzere kaleme almıştır. Eser fıkıh konularına göre tasnif edildiğinden fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadis ve fıkha dair yazılan ilk eser kabul edilir.

Dönemin halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un ve daha sonra gelen halifelerin *el-Muvatta*'ı hukukî uygulamalarda tek kitap kabul etme isteklerini İmâm Mâlik, sahabenin Hz. Peygamber'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivayet ettiklerini ve

bulundukları bölgelerde bunların esas alındığını söyleyerek kabul etmemiştir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un teklifiyle yazılmasına başlanıp 159/776 yılında tamamlanan *el-Muvatta*, kitâb (bölüm) ve bâb tertibinde yazılan ilk eser kabul edilmiştir.

İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı, en sahih hadis kitaplarından biridir.

Hadislerin kabulünde gösterdiği ihtiyat ve hadis ravileri hakkında giriştiği şiddetli cerh (tenkit) sebebiyle Muvatta, en sahih hadis kitapları arasında yer almıştır. *Nitekim İmâm Şâfiî, "Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Mâlik'in kitabından daha sahihi yoktur." diyerek bu gerçeği ifade etmiştir.* Bazı âlimler, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri telif edildikten sonra bile *Muvatta*'ın en sahih kitap olduğu görüşünü benimsemişlerdir. *Ancak genel kabule göre Muvatta, sıhhat yönünden Sahîhân'dan sonra gelmektedir.*

Kuzey Afrikalı bazı âlimler, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine *el-Muvatta*'ı kabul etmiştir.

Mâlik, 100 bin hadis arasından seçerek 40 yılda tamamladığı kitabına önceleri 10.000 hadis kaydetmiş, ancak daha sonra bu sayıyı Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiînden gelenler olmak üzere toplam 1720 hadise indirmiştir. Bunların 600'ü müsned (merfu), 613'ü mevkuf, 285'i maktu, 222'si de mürseldir.

Bir bâbdaki rivayetleri sıralarken önce Hz. Peygamber'den gelen hadisleri, sonra da sahabe ve tâbiînden gelen haberleri kaydeden İmam Mâlik, Medine dışına çıkmadığı için sahabe ve tâbiînden görüşlerini tercih ettiği kimselerin hemen hepsi Medinelidir.

İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-Muvatta*'daki mürsel, munkatı ve mu'dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu *et-Temhîd* adlı kitabında göstermiş, orada "beleğanî" veya "ani's-sika" şeklinde rivayet edilen 61 hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ise onların da muttasıl olduğunu *Risâle fî vasli'l-belâğati'l-erba'a fi'l-Muvatta*' adlı eserinde ortaya koymuştur.

Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye, *el-Muvatta*'ın en sahih senedlerinin Zührî – Sâlim – İbn Ömer tarikiyle rivayet edilenler olduğunu söylemiş, Buhârî ise Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada "silsiletu'z-zeheb" adını vermiştir.

İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ını 1000'den fazla kişi rivayet etmiş, ancak bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir: İbn Ziyâd el-'Absî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İbnu'l-Kâsım, Ka'nebî, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî ve Ebû Mus'ab rivayeti. Bunlar içerisinde en yaygın olanı, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetidir.

Muvatta üzerine İbn Abdülber en-Nemerî, Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, Suyûtî, Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî ve daha başka âlimler şerh

yazmıştır.

Abdürrezzâk'ın Musannef'inde çok sayıda mevkuf ve maktu haber yer almaktadır.

Muvatta, Ahmet Muhtar Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pusmaz ve Abdullah Yücel'den oluşan heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir (I-IV, İstanbul, Altuğ Yayınları, 1982).

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve el-Musannef'i

Yemen'in önde gelen âlimlerinden olan Abdürrezzâk, 126/743 yılında San'a'da doğdu. 20 yaşında hadis tahsili için seyahatlere başladı. Hicaz, Şam ve Irak gibi önemli ilim merkezlerini dolaştı. Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik b. Enes gibi tanınmış âlimlerden hadis aldı. Onun tahsil hayatında, yaklaşık 8 yıl öğrencilik yaptığı ve kendisinden 10 bin hadis yazdığı Ma'mer b. Râşid'in ayrı bir yeri vardır. İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadislerinde insanların en güvenileni Abdürrezzâk b. Hemmâm idi.

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medînî, İshâk b. Râhûye, Züheyr b. Harb gibi pek çok meşhur şahsiyet ondan hadis rivayet etti. Buhârî, *Abdürrezzâk'ın rivayet ettiği 110, Müslim ise 409 hadisini es-Sahîh adlı eserine almıştır.*

Abdürrezzâk'ın hadis ilmindeki üstünlüğü ve ravi olarak güvenilirliği pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Hz. Ali'yi sevmesi ve Ehl-i Beyt'in faziletine dair hadisler rivayet etmesi sebebiyle onu Şiîlikle itham edenler olmuşsa da bu ithamı doğrulayacak bir tutumu tespit edilmemiştir. *Yahyâ b. Ma'în, Şiîlikle itham edilmesi sebebiyle Abdürrezzâk'ın hadisleri hakkındaki kanaatini soran birine verdiği cevapta, "Eğer Abdürrezzâk irtidat etmiş olsaydı, biz yine onun hadislerini terk etmezdik." diyerek ona olan güvenini ifade etmiştir.*

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Abdürrezzâk, 211/827 yılında Yemen'de vefat etmiştir.

Ale'l-ebvab sistemle meydana getirilen *el-Musannef*, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olup Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eserini de ihtiva etmektedir. *Toplam 19.418 (el-Câmi' ile birlikte 21.033) rivayetin yer aldığı eserde dört bin kadarı merfu olmak üzere mevkuf, maktu, müsned, mürsel ve munkatı rivayetler de vardır. el-Musannef*'te münekkitlerin mevzu olarak nitelendirdikleri hadis çok azdır. Eser, özellikle sahabi ve tâbiî fetvaları yönünden zengin bir kaynaktır.

Sülâsî (üç raviden oluşan senedle rivayet edilen hadis) nitelikli hadislerin bolca yer aldığı eser 31 bölüm (kitâb), 2.133 bâbdan meydana gelmektedir. Bâblarda hadislerin tertibi konusunda özellikle takip edilen bir metot görülmemekte, merfu, mevkuf ve maktu rivayetler her bâbın başında, ortasında ve sonunda bulunabilmektedir.

el-Musannef'in muhtevasının büyük bir kısmını (yaklaşık 16.000 rivayet) Abdürrezzâk'ın hadis tahsilinde önemli yeri olan hocası Ma'mer b. Râşid ile diğer üç önemli hocası İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den alınan

rivayetler oluşturmaktadır. Eserde rivayetleri bulunan diğer hocalarının çoğu da güvenilir hadis âlimleridir.

Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadise dair pek çok eserde *el-Musannef*'ten alınan rivayetler mevcuttur.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), hadis kitaplarını sıhhat yönünden derecelendirdiği beşli tasnifinde *el-Musannef*'i üçüncü tabaka kitaplar arasında saymıştır.

el-Musannef, Habîburrahman el-A'zamî (ö. 1992) tarafından yayına hazırlanmış ve 1971-75 yılları arasında Beyrut'ta 11 cilt olarak basılmıştır. Bu baskının X. cildinin 379-468 ve XI. cildin 3-471. sayfaları arasında Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*i yer almaktadır.

Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* dışında *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-Meğâzî* ve *Kitâbu's-Salât* gibi eserleri de vardır.

İbn Ebû Şeybe ve el-Musannef'i

İbn Ebû Şeybe'nin *el- Musannef*'i, en çok hadis ihtiva eden kitaplardan biridir.

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe İbrahim el-'Absî el-Vâsıtî el-Kûfî, 159/775 yılında Kûfe'de doğdu. Aslen Vâsıtlı olup Kûfe'ye yerleşmiş ve oralı kabul edilmiştir. Çok sayıda hadisçi çıkaran bir aileye mensuptur. Müslim'in hocalarındandır. Hadisçi, tefsirci ve tarihçi olarak meşhurdur.

İbn Ebû Şeybe, erken yaşta hadis tahsiline başladı ve 14 yaşında iken Kâdı Şerîk b. Abdullah'tan hadis dersi aldı. Kûfe, Basra, Rey ve Bağdâd ile Hicâz bölgesindeki ilim merkezlerinde tahsilini sürdürdü.

Cerîr b. Abdülhamîd, Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis okudu. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Mâce, İbn Sa'd, Ebû Zür'a er-Râzî ve Bakî b. Mahled gibi meşhur şahsiyetler rivayette bulundu.

Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Ma'în onu sadûk diye nitelendirmiş, Ebu'l-Hasen el-'İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî de sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür'a er-Râzî ve Sâlih Cezere gibi kendisini yakından tanıyan hadis münekkitleri de hafızasının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

Abbasî halifesi Mütevekkil Alellah, daha önce Me'mûn'un başlattığı ve sonraki halifelerin devam ettirdiği Mutezile politikasının izlerini silmek üzere İbn Ebû Şeybe ile ağabeyi Osman'ın yardımlarına başvurmuştu. Halife bu âlimlerden Mutezile ve Cehmiyye'ye ait görüşleri reddeder mahiyetteki hadisleri halka anlatmasını istemesi üzerine İbn Ebû Şeybe, Bağdâd'daki Rusâfe Mescidi'nde 30.000'i aşkın kalabalığa ders verdi.

Yazdığı eserlerle hadis ve fıkıh ilmine önemli katkılarda bulunan İbn Ebû Şeybe 235/849 yılında Kûfe'de vefat etti.

Ale'l-ebvab sistemle yazılan *el-Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin en önemli eseridir. Kitabın ismi kaynaklarda *es-Sünen fi'l-fıkh* ve *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* şeklinde geçmektedir. İbn Kesîr'in "Benzerini kimsenin yazamadığı bir kitap" diye övdüğü *el-Musannef*, Kütüb-i Sitte öncesi dönemde telif edilmiş eserler arasında önemli bir yere sahiptir.

el-Musannef, fıkıh kitapları tertibine göre "Kitâbu't-tahâre" ile başlayıp "Kitâbu'l-ezân ve'l-ikâme", "Kitâbu's-salavât", "Kitâbu'z-zekât" şeklinde devam etmekte ve "Kitâbu'l-fiten" ile "Kitâbu'l-Cemel" bölümleriyle son bulmaktadır. Bu tertibiyle sünen kitaplarına benzeyen *el-Musannef*, özellikle son kısımlarda yer alan "Kitâbu't-târîh", "Kitâbu'z-zühd", "Kitâbu'r-red 'alâ Ebî Hanîfe" gibi bölümlerle Câmi' türü hadis kitaplarını andırmaktadır.

İbn Ebû Şeybe'ye nispet edilen *Kitâbu'l-Îmân ve Kitâbu'l-Edeb* gibi müstakil eserlerin, *el-Musannef*'teki aynı adı taşıyan bölümlerden seçmeler olduğu veya bazı tertip farklarıyla bu bölümlerin ayrı rivayetinden meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum, ona nispet edilen *Kitâbu'l-Evâil, Kitâbu'l-Fiten* vb. eserlerinin de *el-Musannef*'teki aynı bölümlerin ayrı istinsahı veya rivayeti olabileceği sonucuna götürmektedir.

el-Musannef'te 41 kitâb (bölüm), 5434 bâb ve yaklaşık 38.000 rivâyet yer almaktadır.

el-Musannef'te 41 kitâb (bölüm), 5434 bâb ve yaklaşık 38.000 rivayet yer almaktadır. Rivayetlerin dizilişinde belli bir metot gözetilmemiş, merfu, mevkuf ve maktu hadislere yerine göre bâbların başında, ortasında ve sonunda yer verilmiş, zaman zaman mürsel, munkatı ve mu'dal rivayetler de kaydedilmiş, ancak eserde mevzu rivayet bulunduğuna dair kaynaklarda herhangi bir iddiaya rastlanmamıştır.

Rivayetlerinin büyük bir kısmı güvenilir ravilerden nakledilmiş olan *el-Musannef*, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadis âlimlerinin başvuru kaynağı olmuştur. *Buhârî'nin İbn Ebû Şeybe'den 30, Müslim'in ise 1540 hadis naklettiği belirtilmektedir.*

Ebû Hanîfe'nin mezhep metoduna karşı olan İbn Ebû Şeybe, bu konudaki muhalefetini eserinin sonlarında yer alan "Kitâbu'r-red 'alâ Ebî Hanîfe" başlığı altında ortaya koymuş ve burada Ebû Hanîfe'nin 124 meselede Hz. Peygamber'den gelen hadislere muhalefet ettiğini ispat amacıyla 485 rivayet nakletmiştir. Onun tespit ve iddiaları, sonraki dönemlerde Hanefî âlimlerin yazdığı kitaplarla reddedilmeye çalışılmıştır.

el-Musannef ilk defa Abdülhâlik el-Efgânî ve Muhtar Ahmed ed-Nedvî tarafından tahkik edilerek *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* adıyla 1386-1403 yılları arasında Bombay'da yayınlanmıştır.

Sünenler (السنن)

Sünnet kelimesinin çoğulu olan ve sünnetler anlamına gelen *es-sünen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadislerinden oluşan eser türüne denir.* Sünenler, hicri II. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamı

sonraki dönemlerde pek çok sünen tasnif edilmiştir

Mekhûl b. Ebû Müslim'in (ö. 112/730) *Kitâbu's-Sünen fi'l-fıkh*'ı ile Saîd b. Ebû 'Arûbe'nin (ö. 156/772) *es-Sünen*'i bu türün ilk örnekleridir. Kaynaklarda hicri ikinci asırda sünen telif edenler arasında İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776), İbrahim b. Tahmân (ö. 163/780), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) ve Hüşeym b. Beşîr'in (ö. 183/799) isimleri zikredilmektedir. Ancak bu sünenlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Hicri III. asırda kaleme alınan ve Kütüb-i Sitte diye anılan altı hadis kitabının dördü; İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'leri bu türün en meşhur örnekleridir. Tirmizî'nin kitabı câmi' olarak da kabul edilmektedir. Bu eserler bir sonraki derste tanıtılacaktır.

Sünen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadîslerinden oluşan eser türüne denir.

Sünenler genellikle iman, ibadetler, muâmelat (bireysel ve toplumsal ilişkiler) ve ukûbâta (cezalara) dair hadisleri ihtiva eder. Bu eserlerde çoğunlukla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, kısmen de sahabe ve tâbiînin fetvaları yer alır.

Hadis âlimleri sünenleri, Ehl-i Re'y denen fıkıh akımına karşı sünneti öne çıkarmak maksadıyla kaleme aldıkları için sünenlerin işlediği konularla fıkıh kitaplarının konuları birbirine çok yakındır. Bundan dolayıdır ki sünenler, hadislerle yazılmış fıkıh kitabı olarak kabul edilir.

Hadislerin konularına göre tertip edildiği bir başka eser türü de el-Âsâr adıyla anılan kitaplardır. Bu eserlerde hadisler, fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir. Bu yönüyle el-Âsârlar, musannef ve sünenlere benzerler. Ancak el-Âsârlar, muhteva olarak tartışmalı bir fıkıh kitabı görünümü arz ederler. İmâm Ebû Hanîfe'nin talebeleri İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin (ö. 189/804) *el-Âsâr*'ları bu türe örnek verilebilir.

Özet

- Hadisler, Hz. Peygamber döneminden itibaren öğrenilip öğretilmeye, sonraki nesillere aktarılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerde ağırlıklı olarak ezber yoluyla korunan hadisler, zaman içerisinde yazılı olarak da kaydedilmiştir.
- Hicri ikinci asrın başlarında Halife Ömer b. Abdülaziz, hadislerin kaybolabileceği endişesiyle valilere mektup yazarak bölgelerindeki hadislerin yazılıp gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine hadisler pek çok âlim tarafından yazılıp hilafet merkezine gönderilmiştir. Konularına ve ravilerine bakılmaksızın toplanan bu hadisler, kolayca istifade edilebilmesi için daha sonra belli sistemlere göre tasnif edilmiştir.
- Hadislerin konularına veya ravilerine göre sınıflandırılması anlamına gelen tasnif, hicri ikinci asrın ortalarına doğru başlamış ve bu dönemde ilk musannef eserler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, günümüze ulaşan/ulaşmayan pek çok eser tasnif edilmiştir. Hadis kitaplarının tasnifi faaliyetleri, hicri II. asrın ortalarından IV. asrın ortalarına kadar devam etmiştir. Tasnif faaliyeti üçüncü asırda olgunluk dönemine ulaşmış ve en meşhur hadis kitapları olan Kütüb-i Sitte, yani altı kitap bu dönemde telif edilmiştir.
- Kitapların tasnifinde iki ana metot; ale'r-rical ve ale'l-ebvab tasnif sistemi esas alınmıştır. Sonraki dönemlerde bu ikili tasnif sistemi yanında farklı tasnif sistemleri de geliştirilmiştir.
- Ale'r-rical sistem; *hadislerin, konularına bakılmaksızın ya ilk ravilerine ya da son ravilerine göre tasnif edilmesidir.* Senedin sonundaki ravilere (sahabilere) göre tasnif edilen sistemde sahabi raviler, farklı kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivayet edilen hadisler, konularına bakılmaksızın isimleri altına kaydedilir. Kriter olarak da sahabilerin Müslüman olmadaki önceliği, Hz. Peygamber'e yakınlık derecesi vb. özellikleri dikkate alınır. Müsned diye isimlendirilen bu türün en meşhur örnekleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) ile Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı eserleridir.
- Senedin başındaki ravilere (müellifin hocasına) göre tasnif edilen sistemde ise müellif, kendi hocalarını alfabetik sıraya koyar ve her birinden rivayet edilen bazı hadisleri isimleri altına kaydeder. Bu şekilde tasnif edilen eserlere mu'cem denir. Bu türün en meşhur örneği Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat* ile *el-Mu'cemu's-sağîr* adlı eserleridir.
- *Ale'l-ebvab sistemde ise hadisler, kimin tarafından rivayet edildiğine bakılmaksızın ihtiva ettiği konulara göre tasnife tabi tutulur ve aynı konudaki hadisler alt başlıklarıyla birlikte bir araya getirilir.* Hicri ikinci asırda ale'l-ebvab sistemle tasnif edilen hadis eserleri genellikle câmi'ler, musannefler ve sünenlerdir.
- Câmi', hadis ilminde dinin hemen her alanıyla ilgili hadisleri konularına göre bir araya toplayan eser türüne denir. Câmi'ler hicri ikinci asırdan itibaren tasnif edilmeye başlanmış olup bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'* adlı eseridir.

Özet (devamı)

- *Musannef, hadis edebiyatının bir telif çeşidi olarak daha çok; merfu, mevkûf ve maktu rivayetlerin fıkıh konularına göre tertip edildiği kitap anlamında kullanılmıştır.* İmâm Mâlik'in *el-Muvatta* ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef* adlı eserleri de ale'l-ebvab sistemin günümüze ulaşan ilk örnekleridir.
- Sünnetler anlamına gelen *es-sünen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadislerinden oluşan eser türüne denir.* Sünenler, hicri II. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve sonraki dönemlerde pek çok sünen tasnif edilmiştir.
- Hadislerin konularına göre tertip edildiği bir başka eser türü de el-Âsâr adıyla anılan kitaplardır. Bu eserlerde hadisler, fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Tasnif faaliyeti ilk olarak ne zaman başlamıştır?
   a) Hicri birinci asrın ilk yarısında
   b) Hicri ikinci asrın ikinci yarısına doğru
   c) Hicri birinci asrın ikinci yarısına doğru
   d) Hicri üçüncü asrın ilk yarısında
   e) Hicri üçüncü asrın ikinci yarısına doğru

2. Aşağıdakilerden hangisi bir tasnif sistemi olamaz?
   a) Ale'l-ebvab
   b) Ale'r-rical
   c) Ale'l-ahruf
   d) Ale'r-ruvat
   e) Ale'l-müellif

3. Aşağıdakilerden hangisi çoğu âlimlere göre ilk musannıf kabul edilmektedir?
   a) İbn Cüreyc
   b) Süfyân b. Uyeyne
   c) Süfyân es-Sevrî
   d) Hammâd b. Seleme
   e) İbrahim b. Tahmân

4. Aşağıdakilerden hangisi ale'r-rical sistemle ilgili söylenemez?
   a) İlk raviler esas alınır.
   b) Son raviler esas alınır.
   c) Raviler Müslüman olmadaki önceliğe göre sıralanır.
   d) Hadisler ilk harfine göre sıralanır.
   e) Raviler alfabetik olarak sıralanır.

5. Aşağıdakilerden hangisi ale'r-rical sistemle yazılmış eserlerden değildir?
   a) Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-kebîr'i
   b) Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i
   c) İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı
   d) Humeydî'nin el-Müsned'i
   e) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin el-Müsned'i

6. Aşağıdakilerden hangisi ale'l-ebvab sistem için söylenemez?
   a) Hadis kitaplarının çoğu ale'l-ebvab sistemle yazılmıştır.
   b) Bu sistemle yazılan eserlerde hadisleri bulmak ale'r-rical'e göre daha zordur.
   c) Alel'l-ebvab sistemle tasnif edilen eserlere genel olarak musannef denir.
   d) Bu sistemde hadisler ihtiva ettiği konulara göre tasnif edilir.
   e) Bu sistemle yazılan eserler kendi içinde kitab ve bâblara ayrılır.

7. İlk tasnif edilen müsned aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'i
   b) Humeydî'nin Müsned'i
   c) Ebû Hanîfe'nin Müsned'i
   d) Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i
   e) İmâm Şâfiî'nin Müsned'i

8. Günümüze ulaşan ale'l-ebvab sistemle tasnif edilen ilk eser aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın el-Musannef'i
   b) İbn Ebû Şeybe'nin el-Musannef'i
   c) Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i
   d) İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı
   e) Buhârî'nin Sahîh'i

9. Fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadislerinden oluşan eser türüne ne denir?
   a) Câmi'
   b) Müsned
   c) Musannef
   d) Sünen
   e) Mu'cem

10. İmâm Mâlik'in hicri vefat tarihi aşağıdakilerden hangisidir?
    a) 211
    b) 153
    c) 198
    d) 219
    e) 179

Cevap Anahtarı

1.b, 2.e, 3.a, 4.d, 5.c, 6.b, 7.a, 8.c, 9.d, 10.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akyüz, Ali. (1998).“Abdürrezzâk es-San‘ânî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: I, 298-99.

Aydınlı, Abdullah. (1987). Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Timaş Yayınları.

A‘zamî, Muhammed Mustafa. (1993). İlk Devir Hadis Edebiyatı. Çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). el-Câmi‘u's-sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (2011). Hadis Edebiyatı. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah. (1986). Büstânu’l-muhaddisîn. Çev. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

Efendioğlu, Mehmet. (2006). “el-Musannef”, DİA, İstanbul: XXXI, 237-38.

Hamidullah, Muhammed. (1967). Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih. Çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınları.

Hatiboğlu, İbrahim. (2003). “Ma‘mer b. Râşid”, DİA, İstanbul: XXVII, 552-54. Hatiboğlu, İbrahim. (2005). “Mu‘cem”, DİA, İstanbul: XXX, 345-46.

Hatiboğlu, İbrahim. (2006). “Musannef”, DİA, İstanbul: XXXI, 235-36. Hatiboğlu, İbrahim. (2006). “Müsned”, DİA, İstanbul: XXXII, 99-101.

İzmirli, İsmail Hakkı. (2002). Hadis Tarihi. Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu. İstanbul: Darulhadis Yayınları.

Kandemir, Yaşar. (1993). “Câmi‘”, DİA, İstanbul: VII, 94.

Kandemir, Yaşar. (2006). “el-Muvatta’”, DİA, İstanbul: XXXI, 416-18. Kandemir, Yaşar. (2006). “el-Müsned”, DİA, İstanbul: XXXII, 103.

Kandemir, Yaşar. (2010). “Sünen”, DİA, İstanbul: XXXVIII, 141-42.

Kettânî, Muhammed b. Ca‘fer. (1994). Hadis Literatürü. Çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık.

Koçkuzu, Ali Osman. (1983). Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1988). Hadis Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1985). Hadis Istılahları. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Özel, Ahmed. (2003). "Mâlik b. Enes", DİA, İstanbul: XXVII, 506-513.

Özpınar, Ömer. (2005). Hadis Edebiyatının Oluşumu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Sandıkçı, S. Kemal. (1991). İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sezgin, M. Fuad. (2000). Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar. Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Sıddikî, Mumammed Zübeyr. (1966). Hadis Edebiyatı Tarihi. Çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Tirmizî, Ebû ʿÎsâ Muhammed b. ʿÎsâ. (1992). el-Câmiʻu's-sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tokpınar, Mirza. (2006). "el-Musannef", DİA, İstanbul: XXXI, 236-37.

Uğur, Mücteba. (1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uğur, Mücteba. (1996). Hadis İlimleri Edebiyatı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Umerî, Ekrem Ziya. (1990). Hadis Tarihi. Çev. İsmail Kaya. Konya: Esra Yayınları. Yardım, Ali. (1984). Hadis II. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Yardım, Ali. (1999). "İbn Ebû Şeybe, Ebu Bekir", DİA, İstanbul: XIX, 442-43. Yücel, Ahmet. (1998). "Humeydî", DİA, İstanbul: XVIII, 357.

TASNİF ÇALIŞMALARI

(HİCRİ III-IV. ASIR)

İÇİNDEKİLER

- III. ve IV. Asırda Yazılan Tasnif Çalışmaları: Müsnedler
- Mu'cemler
- III. ve VI. Asırda Konularına Göre Tasnif Edilen Eserler
- Musannefler
- Câmi'ler
- Sünenler

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Hadis tarihi açısından hicri III. asrın önemini,
- Temel hadis kaynaklarının oluşma dönemini,
- Kaynakların tasnif sistemini,
- Temel hadis kaynakları ve yazarlarını tanımış;
- Bu kaynakların yazılış amacı ve içerisinde yer alan hadislerin genel olarak güvenirlik derecelerini ve
- Kaynakların özelliklerini öğrenebilereceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

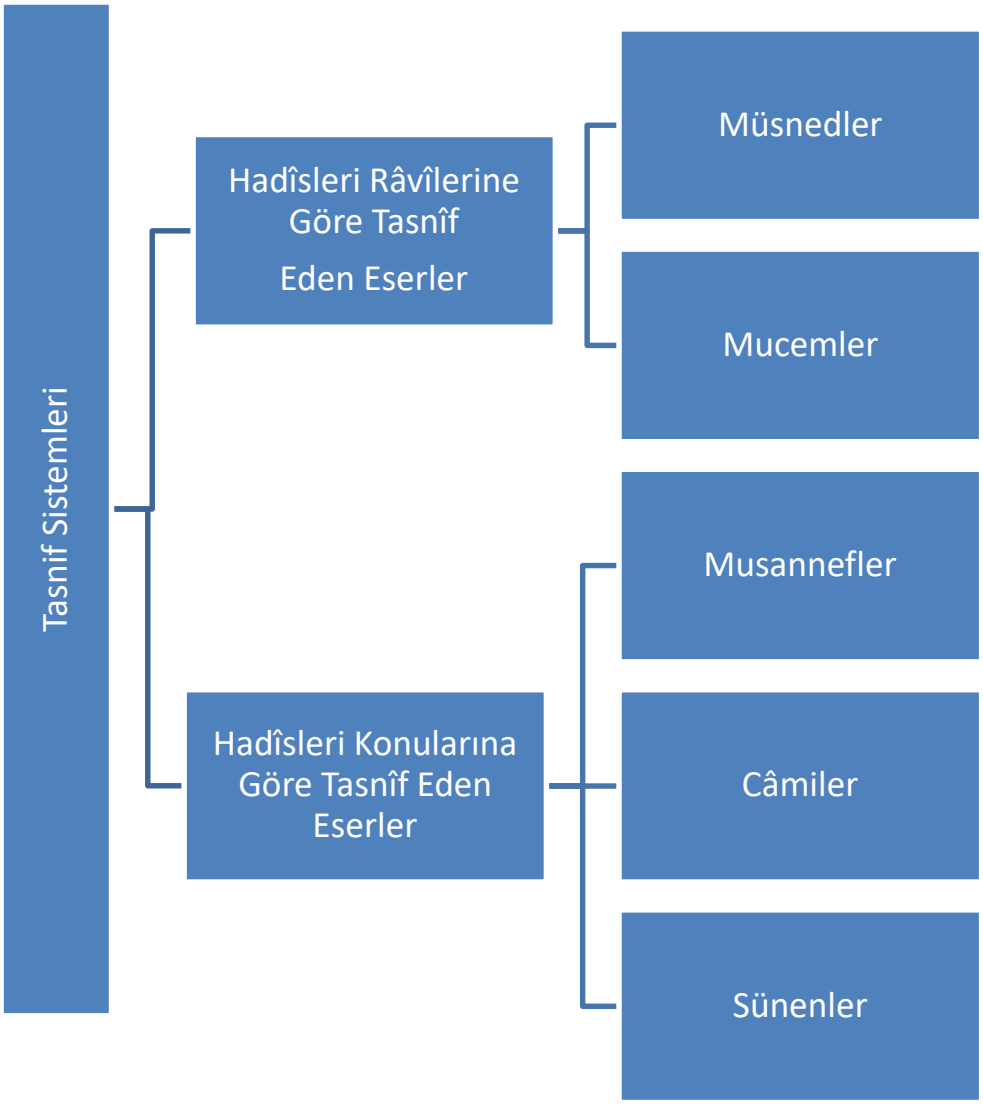
HADİS TARİHİ VE USULÜ

Doç. Dr. Tevhit BAKAN

ÜNİTE

5

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Tasnif Sistemleri
Hadîsleri Râvîlerine Göre Tasnîf Eden Eserler
Müsnedler
Mucemler
Hadîsleri Konularına Göre Tasnîf Eden Eserler
Musannefler
Câmiler
Sünenler

GİRİŞ

Daha önce hicri II. asırdaki tasnif çalışmalarından bahsedilmişti. Burada ise hicri III. ve IV. asırdaki tasnif faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Hadîs eserleri, ravi ve konu esaslı olmak üzere iki sistemle tasnif edilmiştir.

Hicri III. asır, hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Zira bu dönemde yazılan eserler, tertip, düzen ve muhteva zenginliği bakımından bir önceki dönemde yazılan eserlerden daha mükemmeldir. En geniş hadis kitaplarından İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserleri; Buhârî ile Müslim'in *el-Câmu's-Sahih* adlı eserleri; Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ve Darimî'nin *es-Sünen* adlı eserleri bu dönemde yazılmıştır. Bu eserler, hadis ilminin temel kaynaklarını meydana getirmektedir.

Kendilerinden önce derlenmiş olan hadis metinlerinden de yararlanılarak meydana getirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in hayatı, sözleri ve uygulamalarıyla ilgili bilgilerin kaynağını da çoğunlukla bu eserler oluşturmaktadır.

Bu eserlerin yazılmasının ortak amacı, hadislerin korunması, derlenen hadislerin düzenli, sistemli ve kolay kullanılır hâle getirilmesi, sonuçta sünnetin İslam tolumunda bir gelenek hâlinde yaşanmasının sağlanmasıdır.

Bu eserlerden yararlanabilmek için onların sistemlerini ve güvenirlik derecelerini, kısacası bu eserleri ve müelliflerini tanımak gerekmektedir. Ancak, önce bu dönemde oluşan tasnif sistemlerini ana hatlarıyla görmekte fayda var.

Daha önce de belirtildiği gibi hadis tarihinde hadis kitapları, ya hadisleri rivayet eden ravilere (ale'r-ricâl) göre veya hadislerin konularına (ale'l-ebvâb) göre yazılmışlardır.

Ravilerine göre tasnif edilen eserlere "müsned" ve "mu'cem"; konularına göre tasnif edilenler de "câmi", "sünen" ve "musannef" deniliyordu.

Sahâbî râvîlere göre yazılan eserlere "Müsned" denir.

III. VE IV. ASIRDA YAZILAN TASNİF ÇALIŞMALARI: MÜSNEDLER

Sahâbî ravilere göre yazılan eserlere "*Müsned*" denir. Bu tür eserlerde sahâbîler ekseriya fazilet sırasına göre sıralanır. Her sahâbînin rivayet etmiş olduğu hadis, konularına bakılmaksızın o sahâbînin adı altında ard arda sıralanır.

Müsned türü eserler, h. II. asırından itibaren telif edilmeye başlanmış ve h. IV. asra kadar devam etmiştir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'leri, bu türün en önde gelen örneklerini teşkil etmektedir.

Hicri ikinci asırda yaşamış olan Ebû Dâvûd et- Tayalîsî'nin eseri bir önceki ünitede tanıtılmıştı. Şimdi III. Asırda yaşamış olan Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini tanıyacağız.

Ahmed b. Hanbel ve Müsned'i

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Hanbel olmasına rağmen dedesine nisbetle Ahmed b. Hanbel ismiyle meşhur olmuştur. Hanbeli mezhebinin İmamı, muhaddis ve fakihtir.

Hicri 164'de Bağdat'ta doğdu. Henüz beşikte iken babasını kaybetti. Annesi Safiyye bint Meymûne'nin himayesinde büyüdü. Babasından kalma mütevazi bir kira ile geçinirdi.

Ahmed b. Hanbel, önce Kur'ân okumayı öğrendi ve onu ezberledi. Bir müddet Arapça gramer okudu. Okumaya çok hevesli idi. Derse çok erken giderdi. Annesi derse erken gitmemesi için bazen onun elbiselerini saklardı. 14 yaşında iken Bağdat'ta divan kâtipliği yaparak kalemini güçlendirdi. Hayatını ilme adadı.

Halife Me'mun döneminde Mu'tezile'nin ileri sürdüğü "Kur'ân mahlûktur." görüşünü tasvip etmedi. Çünkü bu görüşün, Kur'ân ve Sünnetten dayanağı yoktu. Fakat ne yazık ki devrin halifesi Memum bu görüşü benimsemiş herkese bunu kabul ettirmek istiyordu. Ahmed b. Hanbel, halifenin bu görüşün kabulü yönündeki emirlerini kabul etmedi. "Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı" olduğunu söyledi. Bu tavrından dolayı 18 ay hapis yattı. 150 görevli tarafından kırbaçlandı. Bileği kırıldı. Ağır şekilde yaralandı. Fakat Ahmed b. Hanbel asla mücadelesinden vaz geçmedi, onurlu bir tavır sergiledi ve sonunda başarılı oldu. Hicri 241 yılında 77 yaşında Bağdat'ta vefat etti.

Hocaları

Ahmed b. Hanbel, Mu'tezile'nin ileri sürdüğü "Kur'ân mahlûktur." düşüncesini tasvip etmemiştir.

Ahmed b. Hanbel, değişik hocalardan ders aldı, ilim için yolculuklar yaptı, çok sayıda talebesi oldu.

Ahmed b. Hanbel, önce Hanefi mezhebinin önde gelen âlimlerinden İmam Ebu Yusuf'tan ders aldı, fıkıh öğrendi ve ilk olarak bu hocadan bazı hadisler yazdı. İslami yaşama arzusu, onu hadis tahsil etmeye sevk etti. Hadis tahsiline 16 yaşında iken hicri 179 senesinde başladı. İlk hadis hocası, tanınmış muhaddis Hüşeym b. Beşîr (v.183/799) oldu.

Diğer hocaları arasında Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdi, İmâm Şafiî ve Abdürrezzâk b. Hemmam gibi âlimler bulunmaktadır. En çok hadis yazdığı hocası Vekî' b. el-Cerrâh'tır. Müsned'indeki rivayetlere göre hocalarının sayısı 280 kadardır. Öğrendiği hadisleri hem yazar hem de ezberlerdi.

İlmî yolculukları

Ahmed b. Hanbel Bağdatlı muhaddislerden yeterince faydalandıktan sonra hadis tahsilini tamamlamak üzere dönemin ilim merkezi sayılan Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Dımeşk, Vâsıt, Halep, Cezîre ve Yemen gibi şehirlere ilim yolculukları yapmış ve buralarda bulunan âlimlerden hadis ve ilim öğrenmiştir. Beş defa hacca

gitmiş ve bu seferlerinin her birinde Hicaz âlimlerinin ilminden faydalanmayı da hedeflemiştir. Yemen yolculuğunda ise yol harçlığını kazanmak için deve bakıcılığı bile yapmıştır. Talebelik hayatı kırk yaşına kadar devam etti, hadis dersi vermeye başladığı zaman da çevresinde beş bin öğrenci toplanmıştır.

Talebeleri

Kendisine talebe olan meşhur âlimler ise şunlardır: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hatim er-Râzî ve iki oğlu Abdullah ile Salih.

Kendisinden hadis alanlar arasında bizzat kendi hocaları da yer almaktadır: İmâm Şâfiî, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İmâm Mâlik'in talebesi Abdurrahman b. Mehdî ve Kuteybe b. Saîd bunlardan bazılarıdır.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde kendi rivâyetleriyle birlikte oğlu Abdullah ve talebesi el-Katıî'nin de ilaveleri bulunmaktadır.

Vefatı

Ahmed b. Hanbel, hicri 241 tarihinde Cuma günü Bağdat'ta vefât etti. Cenâze merasimine yüz binlerce insan iştirak etti. Bağdat'ta Dicle kıyısında bir yere defnedildi.

Müsned

Müsned, Ahmed b. Hanbel'in baş eseri olduğu kadar müsned türünün de en meşhurudur. Ahmed b.Hanbel'in 700 bin hadis arasından seçerek meydana getirdiği eser, 904 kadar sahâbînin rivayetlerini ihtiva etmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel, Müsned'ine rivayeti olan her sahabînin hadisini de almayı gerekli görmedi. Nitekim Sahihayn'da hadisleri bulunan 200 kadar sahâbînin rivayetlerine Müsned'de yer vermedi. (Koçyiğit, 1981: 241)

Müsned'deki hadis sayısı eski kaynaklara göre 30 bini Ahmed b. Hanbel'e, 10 bini de oğlu Abdullah ile talebesi Ebu Bekir el-Katıî'ye ait olmak üzere yaklaşık 40 bin olarak zikredilmektedir. Ancak hadisleri numaralanarak yapılan tahkikli baskılarda hadis sayısının 40 bin değil, 28 bine yakın olduğu görülmektedir. Mesela Ahmed Muhammed Şakir'in tahkikine başlayıp Hamza Ahmed ez-Zeyn'in tamamladığı *Müsned* baskısında hadis sayısı 27.519 dur.

Tertibi

Yukarıda da işaret edildiği gibi *Müsnedler, sahâbî raviler esas alınarak yazılan eserlerdir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan sahâbîler İslam'a giriş önceliklerine göre sıralanmıştır. Önce aşere-i mübeşşereden, ilk halife Ebû Bekir'in hadisleri ilk sırayı almaktadır. Sonra diğer halifelerin yani Hz. Ömer, Hz.Osman ve Hz. Ali'nin rivayetleri kendi isimlerinin altında kaydedilmiş ve daha sonra, diğer sahâbîlerin hadisleri sıralanmıştır.* Böylece 904 sahabenin Hz. Peygamber'den (s.a.s) işittiği hadisler bir yerde toplanmıştır.

Müsned'in Yazılış Amacı ve İçindeki Hadislerin Sıhhati

Ahmed b. Hanbel, eserini, rehber olsun ve insanlar Hz. Peygamber'in hadislerinde ihtilaf edince ona müracaat etsinler diye yazdığını söylemektedir. Kitapta 300 kadar sülâsî hadis vardır. Yani bu hadislerde Hz. Peygamber ile Ahmed b. Hanbel arasında sadece üç ravi vardır. Bu oldukça önemlidir.

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'ine aldığı hadislerin hepsinin sahih olduğunu iddia etmemiştir. Eserine sahih rivayetleri ve sahih rivayetlere ters düşmediği için sahih olması muhtemel rivayetleri de almıştır. Bu bakımdan *Müsned*'de sahih hadislerin yanı sıra hasen ve zayıf (za'îf) hadisler de vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel oğluna hitaben *"Hadis usulümü bilirsin: aynı konuda zıddına sahih bir hadis bulunmadıkça, zayıf (za'îf) hadislere karşı çıkmamışımdır."* demiştir.

Müsned'de sahih hadislerin yanı sıra hasen ve zayıf hadisler de vardır.

Mevzû' Hadis İddiası

İbn Teymiyye, *Müsned*'deki bazı hadislerin zayıf (za'îf) olduğunu kabul eder. Ancak İbn Hanbel' in rivayetiyle onda mevzû' hadis bulunduğunu kabul etmez. Mevzû' olduğu ileri sürülen hadislerin, oğlu Abdullah'tan *Müsned*'i rivayet eden Ebu Bekir el-Katiî'nin ziyadeleri, ilaveleri olduğunu söyler.

İbnu'l-Cevzî ise el-*Müsned*'de otuz sekiz kadar mevzu hadis bulunduğunu söylemiştir.

Ancak İbn Hacer, bu iddianın doğru olmadığını göstermek üzere *el- Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebbi an Müsnedi Ahmed* adlı eserini yazmıştır.

İbn Hanbel, yalancı olduğu bilinen kimselerden hadis rivayet etmemeyi prensip edindiğinden, eserde mevzû' hadislerin bulunmaması tabiidir. Bazı zayıf (za'îf) hadislerin bulunması *Müsned*'in kıymetini düşürmez. Nitekim hadis kitaplarının sıhhat derecesini tespit etmeye çalışan ed-Dihlevî, *Müsned*'i Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin yer aldığı ikinci tabakada zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel'in son dönemleri genelde hapis ve ev hapsinde geçmiştir.

Elimizdeki *Müsned*, oğlu Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği nüshanın, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î (ö.368/979) tarafından yapılan rivayetidir. Gerek oğlu Abdullah gerekse Abdullah'ın talebesi el-Katî'î *Müsned*'e bazı ilâveler yapmışlardır. Bu ilaveleri yaparlarken Ahmed b. Hanbel kadar titiz davranmadıkları ve eleştirilen hadislerin de bu tür hadisler olduğu tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Müsned'deki hadislerin başındaki ifade kalıpları ilaveleri tespit etmek bakımından oldukça önemlidir. Müsned'deki hadislere bakıldığında bu hadislerin senedlerinin başlangıç kısımları hadislerin kimler tarafından Müsned'e alındığını göstermektedir.

- Ahmed b. Hanbel'in rivayetleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي : Ebû Bekr el-Katıî "Bana Abdullah rivayet etti, Abdullah da bana " babam (Ahmet bin Hanbel) rivayet etti.

Müsned'deki hadislerin senedlerinin başlangıç kısımları, hadislerin kimler tarafından esere alındığını göstermektedir.

- Abdullah'ın ilaveleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي فلان: Ebû Bekr el-Katıî "Bana Abdullah anlattı ve dedi ki bana falan anlattı."

- Ebû Bekr el-Katıî'nin ilaveleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي فلان: Ebû Bekr el-Katıî "Bana falan anlattı."

Yukarıdaki ifadelerden *Müsned'*de yer alan hadislerin kime ait olduğunu kolayca belirleyebiliriz.

Müsned ilk defa h. 1313 yılında 6 cilt olarak Mısır'da basılmıştır.

Bir hadisin doğrudan *Müsned'*deki yerini bulmak için o hadisin sahâbî ravisini bilmek gerekir. Bu bilinmiyorsa hadisi, hadisin içinde geçen kelimelerinden bulmak gerekir. Bunun için de mutlaka çağımızda yazılan Concordance gibi modern fihristlerden veya eş-Şâmile gibi cd'lerden yaralanmak gerekmektedir.

Müsned üzerinde yapılan çalışmalar

Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Bennâ **es-**Sâatî, hadislerin kolayca bulunabilmesi için *Müsned'*deki hadisleri konularına göre düzenlemiş ve bu eserin adını *"el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî"* koymuştur. Sonra adı geçen eseri *"Bulûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethı'r-Rabbânî"* adıyla şerh etmiştir.

Ahmed Muhammed Şâkir ise *Müsned'*in tahkik ve tahricini yapmış, yer yer hadislerini şerh etmiş ve modern fihristlerle 20 cüz olarak neşre hazırlamıştır. Fakat çalışmasını tamamlayamadan vefat etmiştir. Kalan cüzlerin tamamlanması ise Hamza Ahmed ez-Zeyn'e nasip olmuştur. Bu kıymetli çalışma sayesinde *Müsned'*deki hadislerin hangisinin sahih; hangisinin hasen ve hangisinin zayıf (za'îf) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da ilim adamlarının bu eserdeki hadislerden faydalanmasını kolaylaştırmış ve kitaba olan güveni artırmıştır.

Müsnedlerde sahâbî râvîler fazilet sırasına göre sıralanırken mu'cemlerde bu sıralama harf sırasına göre yapılır.

MU'CEMLER

İçinde hadislerin ilk (Sahâbî) ravileri veya son ravileri (müellifin hocaları) yahut ravilerin memleketleri harf sırasına konularak her ravinin ismi altında rivayet etmiş olduğu hadislerin toplandığı kitaba Mu'cem denir.

Mu'cemlerde ya hadislerin sahâbî ravileri veya kitabın yazarı olan müellifin hocaları olan ravileri harf sırasına konulur, her bir ismin altında rivayet ettiği hadislerin tamamı zikredilir. Müsnedlerde sahâbî raviler fazilet sırasına göre sıralanırken mu'cemlerde bu sıralama harf sırasına göre yapılır.

Taberânî'nin (ö.360/971) el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat ve el-Mu'cemu's-Sağîr'i bu türün en meşhûr örneklerini oluşturur. Bunlara kısaca Meâcimu't-Taberânî de denir. *Mutlak olarak Mu'cem denilince Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-Kebîr'i kastedilir.*

- *El-Mu'cemü'l-Kebîr:* Taberânî' bu eserini harf sırasına göre sıraladığı sahâbî isimlerine göre tertib etmiştir. Her sahâbînin hadisini onun ismi altında zikretmiştir. Rivayetleri çok olduğu için Taberânî, Ebû Hüreyre'nin hadislerini Mu'ceme almamıştır. Onun hadislerini müstakil bir eserde toplamıştır. El-Mu'cemü'l-Kebîr içinde 25 bin hadis bulunmaktadır. 25 beş cilt hâlinde Beyrut'ta basılmıştır.
- *El-Mu'cemü'l-Evsat:* Bu eserde ise 2 bin civarındaki hocalarının isimlerini harf sırasına göre sıralamış her hocasından gelen rivayeti onun ismi altında kaydetmiştir. Bu eserde 30 bin kadar hadis bulunmaktadır. Eser, 1985 'te Riyad'da 11 cilt olarak basılmıştır.
- *El-Mu'cemu's-Sağîr:* Eserde Taberânî 1161 hocasının adını alfabetik olarak sıralamış, bunların her birinden bir veya iki hadisi senedleri ile zikretmiştir. Bu eserde 1198 hadis bulumaktadır. Değişik baskıları yapılmıştır.

III. VE VI. ASIRDA KONULARINA GÖRE TASNİF EDİLEN ESERLER

Hadislerin konularına göre tasnif edildiği eserlere genel olarak *musannef* adı verilmektedir. Bu genellemeden sonra Musannef eserler de kendi aralarında ayrıca *Musannefler*, *Câmi*'ler ve *Sünenler* olmak üzere üç gruba ayrılır. Yukarıda bunların tanımından bahsetmiştik.

I. Musannefler

Hadislerin konularına göre tasnîf edildiği eserlere genel olarak musannef adı verilmektedir.

Musannef adıyla anılan eserlerde hadisler, konularına göre tertip edilirler. Bu eserler Merfû, mevkûf ve maktû' haberleri içerirler. *Sünenlerden farkı musannef türü eserlerin içinde bol miktarda mevkuf ve maktu' hadislerin bulunmasıdır.* Abdürrezzak'ın (ö. 211/826) ile İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) *Musannefleri* bu türün meşhur örneklerini oluşturmaktadır. Bu eserleri bir önceki ünitede tanıtmıştık. Zira Abdurrezzak 211 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla ömrünün büyük kısmını II. asırda geçirmiştir. İbn Ebî Şeybe ise 235 yılında vefat etmiştir. O da ömrünün yarıdan fazlasını II. asırda geçirmiştir. Bu sebeple her iki müellifi ve eserini II. asır tasnif faaliyetleri içinde verdik.

II. Câmi'ler

Konularına göre tasnif edilmiş hadis edebiyatının ikinci büyük grubunu, cami' adıyla anılan eserler teşkil etmektedir.

Câmi', sözlükte "toplayan, bir araya getiren" anlamında ism-i fâildir. Çoğulu "cevâmi'"dir.

Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadisleri içine alan hadis kitaplarına câmi' denir.

Bu sekiz anabölüm şunlardır:

- *Îmân:* İnanç ve itikat konuları ile ilgili hadisler bu bölümde yer alır.
- *Ahkâm veya Sünen:* İbadât ve muamelât konuları ile ilgili hadisler bu bölümde yer alır.
- *Rikâk veya Zühd:* Ahlak ve nefis terbiyesi ile ilgili hadisler bu bölümde bulunur.
- *Et'ime - Eşribe veya Adâb:* Yeme-içme ve beşerî ilişkilerle ilgili hadisler bölümde bulunur.
- *Tefsir:* Ayetlerin hadislerle tefsir edildiği bölümdür.
- *Tarih-Siyer-Cihad:* Devletlerarası ilişkiler, savaş-barış ve benzeri konularla ilgili hadisler bu bölümde bulunur.
- *Menâkıb:* Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sahâbîlerin yaşayış ve davranışları, üstünlükleri ile ilgili hadisler bu bölümde bulunur.
- *Fiten ve Melâhim:* Geleceğe ve gelecekte olacak bir takım olaylara, kıyamet alametlerine dair hadisler bu bölüme dâhil edilmiştir.

Bu sekiz konudan herhangi biri ile ilgili hadisleri içinde bulundurmayan veya eksik bulunduran hadis kitabı "câmi'" olma özelliğini kaybeder.

Kuvvetli hafızaya sahip olan Buhârî aynı zamanda çok gayretli idi. Yüz bini sahîh olmak üzere toplam üç yüz bin hadis ezberlemişti.

En Meşhur Câmi'ler ise şunlardır:

- Buhârî'nin (ö.256/869) "el- Câmi'u's-Sahih"i;
- Müslim'in (ö.261/869) "el- Câmi'u's-Sahih"i;
- Tirmizî'nin "el- Câmi'u's-Sahih"i (Tirmizî'nin bu eseri hem Câmi' hem de Sünen grubuna girdiğinden biz onu Sünenler arasında zikretmeyi uygun gördük.)

Buhârî ve el-câmi'u's-sahih'i

Buhârî, 194/810 yılında Buhârâ'da doğdu. Doğduğu şehre nisbetle kendisine Buhârî dendi. Asıl adı Muhammed, künyesi Ebû Abdullah, babasının adı İsmail, nisbesi el-Buhârî'dir. Böylece tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el- Buhârî olmaktadır.

Çok küçükken bir hadis âlimi olan babası İsmail'i kaybetti. Annesinin terbiyesi altında büyüdü. Babasından kalan büyük serveti 40 yıl sürecek olan ilim yolculuklarında harcadı.

Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyip Arapça öğrendi. On yaşlarında iken Buhâralı muhaddislerden hadis öğrenmeye başladı. 16 yaşında iken ilk hadisçilere ait birçok hadis kitabını ezberledi. 18 yaşında Sahabe ve Tâbiûn'dan pek çok kimsenin rivayet ve fetvalarını tasnif etti.

Hadis tahsili için başta Suriye, Mısır, Cezîre, Basra, Kûfe, Belh olmak üzere pek çok ilim merkezine yolculuklar yaptı. 6 yıl Hicaz'da kaldı, sekiz defa Bağdat'a gitti. Ahmed b. Hanbel ile görüşüp ondan faydalandı. Adem b. İyas'ın yanına gitmek üzere çıktığı seyahatlerinden birinde yolda parası bitti. Bir müddet yabani bitki yaprakları üzerinde yattı ama yılmadı. Bini aşkın hocadan ders aldı. Bütün ömrünü ve her şeyini hadise adadı.

Hocaları arasında Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medinî, Yahya b. Maîn, İsmail b. idris el-Medînî, İshak b. Râhûye, Mekkî b. İbrahim el-Belhî ve Adem b. İyâs gibi meşhur muhaddisler bulunmaktadır.

Öğrencileri arasında Ebu Îsa et-Tirmîzî, Muhammed b. Nasru'l- Mervezî, İbni Ebî Dâvud, Müslim b. Haccac ve en-Nesâî gibi meşhur hadisçiler sayılabilir.

Müthiş bir hafızaya sahipti. Onun hafızası hususunda Muhammed b. Ebi Hatim şunu anlatır: "Buhârî çocuktu, beraber hadis derslerine devam ediyorduk. Biz dinlediğimiz hadisleri muntazaman yazıyorduk fakat o yazmıyor, sadece dinliyordu. Biz bir ara: 'Sen niye yazmıyor, vaktini aylak geçiriyorsun?' diye çıkışmaya başladık. Israr edince 'Çıkarın yazdıklarınızı.' dedi. O hepsini ezberden okuyuverdi. Biz defterden takip ettik, hiç eksiği yoktu."

Kuvvetli hafızaya sahip olan Buhârî aynı zamanda çok gayretli idi. Yüz bini sahih olmak üzere toplam üç yüz bin hadis ezberlemişti.

Buhârî, Bağdad'a geldiğinde devrin bilginlerince insaf hudutlarını aşacak tarzda imtihan edildi. Yüz kadar hadisin sened ve metinleri karıştırıldıktan sonra Buhârî'ye okundu ve bu hadisler hakkında ne düşündüğü soruldu. Buhârî bu hadislerin senedlerinin hepsini ezberden düzeltti ve soranların hayranlıklarını kazandı.

Buhârî'nin bu eserini yazmasının iki amacı vardı. Bunlarda birisi sahih hadisleri toplamak; diğeri de hadislerden fıkhî bilgi elde etmekti.

İbn Hacer, onun hakkında, "Gök kubbenin altında, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hadislerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim." demektedir.

Bir ara Buhârâ Valisi, İmâm Buhârî'ye elçi göndererek "Kitaplarını alıp saraya gelmesini, kendisine ve çocuklarına özel ders vermesini" istedi. Buhârî "İlmin kimsenin ayağına gitmeyeceği, ilmi talep edenin kendisinin gelmesi gerektiği" cevabını verdi. Vali elçisini ikinci sefer gönderip "çocuklarına, hiç olmazsa başkasının katılmadığı dersler vermesini" talep etti. İmâm Buhârî "Ben dersime bazılarını alıp bazılarını almamazlık edemem." dedi. Bunun sonucunda Vali Buhârî'ye husumet duydu ve Buhârâ'dan çıkmaya zorladı. Buhârî orayı terk ederek Semerkant yakınlarındaki Hartenk'e taşındı. Hicri 256 yılında Hartenk'te Cumartesi günü, Ramazan Bayramı gecesi 62 yaşında iken vefat etti. Arkasında pek çok talebe ve çok kıymetli eserler bıraktı.

En önemli eserleri arasında et-Târîhu'l-Kebîr, et-Târîhu's-Sâgîr, el-Edebü'l-Müfred ve el-Câmi'u's-Sahih adlı eserleri sayılabilir.

El-Câmi'u's-Sahih 'i

Buhârî'nin en meşhur ve ismiyle özdeşleşen eseri *el-Câmi'u's-Sahih'*idir.

Kısaca *Sahih-i Buhârî* veya sadece *Buhârî* diye de bilinen bu eserin tam adı şöyledir*: el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasaru min Umûri Resûlillâhi -sallellahu aleyhi ve sellem- ve Sünenihi ve Eyyâmih.*

Buhârî, bu eserini hocası İshâk b. Râhûye (ö.238/852)'nin, " Rasûlullah'ın "sahih" hadislerini muhtasar bir kitapta toplasanız!" diye temennide bulunması üzerine tasnif etti. Bu nedenle bir ilki gerçekleştirdi ve sahih hadisleri ilk defa toplayıp tasnif eden muhaddis ünvanını aldı. Buhârî'yi talebesi Müslim takip etti.

Buhârî, hadis toplamak için 40 yıl dolaştı. Yalnız Sahih'ini tasnif edebilmek için 16 yılını feda etti. O bu eserini Buhâra'da yazmaya başladı. Çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etti.

Sahih-i Buhârî'deki Hadis Sayısı

Buhârî ve Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadislere "müttefakun aleyh" denir.

Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* adlı eserini 600.000 hadis arasından seçti. Bu eser *Concordance'*a göre 97 kitab ve 3730 bâbtan/konudan oluşmaktadır. Mükerrerler dâhil 7275 hadis ihtivâ etmektedir. İbn Hacer bu sayıyı 9082 olarak vermektedir. Mükerrerler dışında dört bine yakın hadis vardır. İbn Hacer bu sayıyı da 2761 olarak vermektedir.

Hadislerinin Sıhhati

Buhârî'nin fıkhî görüşleri bâb başlıklarındadır.

Buhârî'nin bu eseri yazmasının iki amacı vardı. Bunlardan birisi sahih hadisleri toplamak; diğeri de hadislerden fıkhi bilgi elde etmekti. Bu nedenle *Buhârî'de herhangi bir bölümün istinâd ettiği, ona delil ve dayanak olan müsned hadisler sahihtir.* Bu tür hadislere "asl" denir.(Aydınlı, 1987: 38). Bunların içinde zayıf (za'îf) hadis yoktur.

Bununla beraber Buhârî, bazen bâb yani konu başlıklarında zayıf (za'îf) hadis zikreder. Yalnız bunları, öteki hadisleri zikrettiği gibi tahdîs sığasıyla vermez. Onları muallak olarak verir. Bu hadislerin zayıf (za'îf)lıkları da azdır. *Senedinin baş tarafından bir veya birkaç ravisi veya ravilerinin tamamı zikredilmeyen hadislere "muallak" hadis denir.* Yapılan bu işleme de "talîk" denir. Sahih'de 1341 'muallak' hadis vardır. Bunlar kitabın beşte birini meydana getirir. Ancak bu muallakların büyük bir kısmı kitabın başka bir yerinde muttasıl olarak da rivayet edilmiştir. *Kitabın hiçbir yerinde senedli olarak geçmeyenlerin sayısı ise sadece 159'dur.*Kitapta ayrıca mevkûf ve maktû' muallaklar da vardır. Bu tür hadisleri ilk olarak ciddi bir şekilde inceleyip onlara muallak adını veren ed-Dârekutnî (ö.385/995) olmuştur.

Bâb Başlıkları (Konu Başlıkları/Tercemeler)

Buhârî, bâb başlıklarını, çoğu zaman Kur'ân âyetlerinden, bazen de hadislerden iktibaslarla ve bazen de serbest şekilde ve fakat fıkhi bir anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim etmiştir. Bu yüzden pek haklı olarak, "Buhârî'nin fıkhi görüşleri bâb başlıklarındadır." (فقه البخاري في تراجمه) sözü meşhur olmuştur. Bâb başlıklarına terceme denir.

Örnek

- باب حَدِيثِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، وَقَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَعَلَى الثَّلاَثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا} [التوبة: 118] bu bab başlığında görüldüğü gib Buhârî bazen bab başlıklarında ayet de kullanmıştır.

Buhârî'nin *Sahih*'i, hadis kitaplarının birinci tabakasına dâhildir. Müslümanların çoğu tarafından en güvenilir hadis kitabı kabul edilmektedir. Hadis tarihinin üzerine en fazla çalışma yapılan eseridir.

Buhârî'nin Şerhleri

Sahih üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Bunların en meşhurları şunlardır:

- İbn Hacer (ö.852/1488) tarafından yazılan Fethu'l-Bârî,
- Bedruddîn el- Aynî (ö. 855/1451) tarafından yazılan Umdetü'l-Kârî,
- Kastallânî (ö.923/1517) tarafından yazılan İrsâdü's-Sârî.

Zeynüddîn ez-Zebîdî (ö.8921488) Sahih-i Buhârî'nin ihtisarını yapmış ve ona *et-Tecrîdü's-Sarîh* adını vermiştir. Bu eser, Bâbanzâde Ahmet Nâim ve Kâmil Miras tarafından *"Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi"* adıyla Türkçeye tercüme edilerek şerh edilmiştir.

El-Câmi'u's-Sahih, ülkemizin yetiştirmiş olduğu çok değerli bilim adamı Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek şerh edilmiş olan bu eser, 1987 yılında Ötüken yayınevi tarafından basılmıştır.

Buhârî ve Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadislere "müttefakun aleyh" denir. Muhammed Fuad Abdülbâkî bu hadisleri toplayarak bir eser yazmış ve "*el- Lü'lü vel-Mercân fima't-Tefaka aleyhiş-Şeyhân*" adını vermiştir. Bu çalışma Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bu araştırmaya göre "müttefekun aleyh" niteliğinde ve birinci derecede sahih hadis miktarı 1906'dır.

Müslim ve el-Câmi'u's Sahih'i

Müslim bu eserini hocası Buhârî gibi sahih hadisleri toplamak amacı ile yazmıştır.

Tam adı Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'dır. Künyesi Ebu'l- Hüseyin, ismi, Müslim, babasının adı el Haccâc, nisbesi el-Kuşeyrî'dir. Meşhur Arap kabilesi Kuşeyr'e mensuptur.

Hicri 206'da Nişabur'da doğdu. Bir eğitimci olan babasından ve çevredeki âlimlerden ilim öğrendiği söylenmektedir. Müslim de hocası Buhârî gibi bütün hayatını hadise adadı. Hicri 218 yılında henüz 12 yaşında iken hadis öğrenmeye başladı. 14 yaşından itibaren Horasan, Rey, Hicaz, Irak, Mısır, İran, Suriye, Mezopotamya ve Türkistan'a seyahatler yaptı. Bağdad'a birkaç kez gitti, geldi. Bu seyahatleri sırasında Buhârî'nin hocalarından ve daha başkalarından hadis tahsil etme fırsatı buldu.

Müslim'in hocaları arasında Yahya b.Yahya el-Minkârî, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a er-Râzî ve daha pek çok muhaddis bulunmaktadır.

Müslim'in önde gelen öğrencileri arasında Ebû Îsa et-Tirmizî, Ebû Hatim er-Râzî, İbn Huzeyme, gibi hadisçiler bulunmaktadır. Müslim bir hâdisi araştırmakla meşgulken 261/874'de vefat etti. Arkasında kıymetli eserler bıraktı. Hadis ve hadis ilimlerinin diğer dallarına ait pek çok eser yazdı. Bunların en meşhuru *el- Câmi'u's-Sahih* adlı eseridir.

El- Câmi'u's-Sahih'i

Buhârî ile Müslim'in sahîhlerinin ikisine birden iki sahîh anlamında "sahîhan" veya "sahîhayn"denilir.

"Sahih-i Müslim" diye şöhret bulmuş olan bu eser *Kütüb-i Sitte* diye bilinen altı temel hadis kitabının ikinci kitabıdır. Müslim onu, 300.000 hadis içinden seçe- rek meydana getirmiştir. Hicri 235 yılında kaleme almaya başladığı eserini 15 yıl emek harcayarak 250 yılında tamamlamıştır. Müslim bu eserini hocası Buhârî gibi sahih hadisleri toplamak amacı ile yazmıştır. O, kitabına aldığı hadisler hakkında şöyle der: *"Ben, bana göre sahih olan her hadisi bu kitaba almış değilim. Ben, bu kitaba sadece sıhhati konusunda ulemânın icma ettiği hadisleri aldım."*

Müslim'in *Sahih*'i "kitab" adını taşıyan 54 bölümden oluşmaktadır. Bâblarının sayısı ise 1322'dir. Tekrarlarla birlikte 7582; tekrarsız 3033 hadis ihtiva etmektedir. Kitab isimleri, Buhârî'deki kitab isimleriyle büyük ölçüde paralellik arz eder.

Müslim'in *Sahih*'i diğer hadis kitaplarından farklı bazı özelliklere sahiptir.

- *En önemli özelliği bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesi ve lafız farklılıklarına dikkat çekmesidir.*
- Müslim'in kitabına aldığı hadisler, genellikle, Buhârî'deki merfu' hadislerdir. O, Buhârî'de bulunmayan 820 merfû' hadisi de kitabına almıştır. Müslim'in Sahih'inde mevkûf ve maktu' hadisler çok azdır.

- *Müslim Nebevi lafızlara çok önem verir. Bu nedenle bir hadisi hem Buhârî, hem de Müslim kitaplarına almışlar ise Müslim'in kitabına almış olduğu hadisin metni tercih edilir.*
- *Müslim kitabına bâb başlıkları koymamıştır. Onun kitabında görülen bâb başlıkları daha sonra Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277) tarafından konulmuştur.*
- *Buhârî gibi hüküm elde etmek amacıyla hadisleri çok tekrar etmez. Yine de bazı hadisleri birden fazla yerde tekrarladığı olmuştur. Tekrar ettiği hadislerin sayısı 137'dir.*
- *Müslim eserinin başına bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddime kısmı ilk hadis usulü çalışmalarından biridir. (Buna daha sonra değinilecektir.)*
- *Aynı konudaki hadisleri bir arada verir. Bu nedenle bir hadisi Müslim'de bulmak kolaydır.*

Müslim'in Şerhleri

Müslim'in *Sahihi*'ne 30'a yakın şerh yazılmıştır. Bunların en meşhur ve yaygın olanları arasında:

- Kadı Îyad (ö.544/1149)'ın İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâid Müslim adlı şerh
- El-Mâzerî (536/1141)'nin el-Mu'lim bi fevâidi Müslim'ine yazdığı tekmile niteliğindeki şerhi
- Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277)'nin el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim İbni'l-Haccâc isimli şerhi yer almaktadır.

Bilhassa Nevevî'nin Müslim şerhi oldukça yaygındır. Hatta Müslim Şerhi deyince akla Nevevî şerhi'nden başkası gelmez.

Sünenlerde mevkûf ve maktû' olan, yani sahâbe ve tâbiûnun kendilerine ait olan söz ve fiillerine çok fazla rastlanmaz.

Müslim'in *Sahih*'i ülkemizin yetiştirmiş olduğu iki değerli ilim adamı tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bunlardan Mehmet Sofuoğlu, 1965 yılında Müslim'in Sahih'ini Türkçeye tercüme etmiştir. Ahmed Dâvûdoğlu ise 1968 yılında aynı eseri tercüme ve şerh yapmıştır. Buhârî ile Müslim'in sahihlerinin ikisine birden iki sahih anlamında "sahihan" veya "sahihayn" denilir.

Sahihayn'ın Mukayeyesi

Sıhhat yönünden

Sıhhat açısından Buhârî'nin üstünlüğü kabul edilmiştir. *Buhârî, bir hadisin muttasıl olması için "lika"*yı (لقاء) *-yani ravi ile hadis aldığı hocasının karşılıklı görüşmesini- şart koştuğu hâlde; Müslim "muâsara"'yı (معاصرة) yani ravi ile hadis aldığı hocasının çağdaş olmasını yeterli bulur. Buhârî'nin en önemli üstünlüğü budur.*

Tertip yönünden

Bu açıdan Müslim'in üstünlüğü kabul edilir. Buhârî, kitabında hadisleri, hadiste var olan fıkıh hükmü adedince, bölerek tekrar ederken; Müslim, hadisleri kitabının en uygun yerinde kaydeder ve nadiren tekrara yer verir. Çünkü Müslim'in esa

fıkıh yapmak değil; hadislerin senedlerini bir araya getirmektir. Nebevi lafızlara önem vermesi açısından Müslim üstündür.

Fıkıh yönünden

Bu hususta Buhârî üstündür. Buhârî, daha önce de belirttiğimiz gibi, bâbları fıkhi açıdan düzenlemiş, terceme denilen bâb başlıklarında özellikle fıkıh beyanına gayret göstermiş; bâblar arasında mantıkî bir irtibat gözetmiştir.

Müslim'in bâb başlıkları, daha sonra kitabı şerh eden İmâm Nevevî tarafından konulmuştur.

Müslim ise yukarıda da işaret edildiği gibi kitabını fıkhi maksatla yazmamıştır. Hatta bundan uzak durmuştur. Nitekim kendisi kitabına bâb başlıkları bile koymamıştır. Müslim'in şu anda elimizdeki mevcut baskıdaki bâb başlıkları, daha sonra kitabı şerh eden İmâm Nevevî tarafından konulmuştur. Müslim'in bundan maksadı, kitabına "Mukaddime"den sonra hadisten başka bir şey koymamaktır. Buhârî'de ise fıkıh öylesine üstünlük gösterir ki bazı âlimler onun müstakil bir müctehid olduğu kanaatine varırlar.

III. Sünenler

Taharetten vasiyyete kadar bütün fıkhi konulara dair hadisleri ihtiva eden eserlere sünen denir. Sünenler, sadece ahkâm hadislerini ihtiva eder, tarih ve diğer konularla ilgili hadislere yer vermezler. Sünenlerde yer alan hadisler, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan ve merfu' sayılan haberlerdir. Bu bakımdan sünenlerde mevkûf ve maktû' olan, yani sahabe ve tâbiûnun kendilerine ait olan söz ve fiillerine çok fazla rastlanmaz.

Sünen denilince, öncelikle Kütüb-i Sitte'ye dâhil olan sünenler akla gelir. Bunlar da Ebû Dâvûd, Tirmîzî (bu aynı zamanda Câmi' dir), Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleridir. Bu dört sünene "Sünen-i Erbe'a" denir.

Ebû Dâvûd (ö.275/888) ve Sünen'i

Ebû Dâvud'un Sünen'i, sünenlerin en önemlilerinden biridir.

Hadis kitapları içerisinde kendisine ilk şerh yazılan bir Sünen'idir.

Tam adı, Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî'dir. Bu ifadeyi açarsak şöyle deriz: Ebû Dâvûd'un adı Süleyman, künyesi Ebû Dâvûd, baba adı, el-Eş'as; dedesi, İshak, nisbesi el-Ezdî es-Sicistânî'dir.

Hicri 202'de Sicistan'da doğdu, 275'de Basra'da vefat etti. Hadis öğrenimine memleketinde başladı. İlk tahsilden sonra on sekiz yaşlarında Nişabur, Horasan, Kûfe, Arabistan Mezopotamya, İran, Suriye ve Mısır'a ilim yolculukları yaptı. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Kuteybe b. Saîd gibi devrin meşhur muhaddislerinden hadis tahsil etti. Ulemanın takdirini kazandı. Hocası Ahmed b. Hanbel kendisinden bir hadis almıştır. Ebû Dâvûd bununla iftihar eder. *Risâle ila ehli Mekke, el-Merâsil, Mesâilü'l-İmâm Ahmed* gibi eserleri vardır. Onun en önemli eseri *es-Sünen* adlı eseridir.

Sünen'i

Sünenlerin en önemlilerinden biridir. Hadis kitapları içinde kendisine ilk şerh yazılan Sünen'dir. Altı ana hadis kitabının Buhârî ve Müslim'den sonra üçüncü sırasında yer alır. İmâm Gazâlî'nin Sünen hakkında: "Bir müctehide ahkâm hadisleri hususunda kifayet eder." dediği rivayet olunur. Ebû Dâvud Süneni yazdıktan sonra hocası Ahmed b. Hanbel'e arz eder, hocası kitabı beğenerek takdirlerini belirtir.

Sünen, Mısır, Mezopotamya, Mağrib ve dünyanın birçok bölgesindeki muhtelif mezheb âlimlerince standart bir hadis kitabı olarak hüsnü kabul görmüş ve çokça okunmuştur.

Ebû Dâvud'un Sünen'i, Concordance'a göre 40 kitab ve 1889 bâbtan meydana gelmektedir. Toplam olarak müellifin kendi ifadesiyle 4800 hadis ihtiva etmektedir.

Bâb Başlıkları

Sünen'de bâb başlıkları (tercemeler) kısadır. Pek sık olmamakla beraber, hadisleri, ilgileri dolayısıyla birkaç bâbta zikrettiği olur. Fakat bu hâlde asla takti' yoluna gitmez. Sadece hadis uzun ise o takdirde ilgili kısmın vermekle yetinir. Gerekli gördüğü yerde şahıs tanıtması yapar. Bazen bir ravi hakkında ileri sürülen iki ayrı isimle ilgili açıklama yapar.

Sünen'deki bazı kitapların bâb'ları bulunmamaktadır. Genellikle, bâb başlıkları altında oldukça az hadise yer verir. Nadiren de olsa bu genel durumun dışına çıkıldığı birkaç sayfalık hadislerin yer aldığı bâblar görülebilmektedir.

Hadislerin Sıhhati

Ebû Dâvûd'un Sünen'i hadis kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Ebû Dâvûd, fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkâm hadislerini bir araya toplamak gayesi gözetmiştir. Bu nedenle kitabına Sahih, Hasen, Leyyin ve amel edilebilir zayıf (za'îf) hadisleri almıştır. Çünkü ona göre, aşırı derecede zayıf (za'îf) olmayan hadis, rey ve kıyas'tan önde gelir. Nitekim Mekkelilere yazdığı mektupta, Ebû Dâvûd, Sünen'inde; sahih, sahihe benzer, sahihe yakın ve kendisinde aşırı vehn/zayıf (za'îf)lık bulunup durumlarını açıkladığı hadisler zikrettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediklerinin salih olup bir kısmının diğer bir kısmından daha sahih olduklarını belirtir.

Ebû Dâvûd, terkinde icma edilmemiş herkesten hadis almayı prensip edindiği için sahih bir hadis bulamadığı konularda zayıf (za'îf) hadis zikreder ve zayıf (za'îf) olduğunu açıklar. Bu tür hadislerin zayıf (za'îf)lık derecesi aşırı değildir.

Başka bir rivayeti desteklemek amacıyla isnadı zayıf (za'îf) hadisler naklettiği gibi terğîb ve terhîb içerikli zayıf (za'îf) hadisler de nakleder. Fakat zayıf (za'îf) olduğunu belirtir. Bâb içinde sahih bir senedi desteklemek amacıyla zayıf (za'îf) hadis zikrettiği de olur. Ebû Dâvûd, prensip olarak her hadis hakkında ayrı ayrı değil, gerekli gördükçe değerlendirme yapar.

Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki hadisler, Zehebî'ye göre şöyledir:

- Şeyhân'ın birlikte tahrîc ettikleri hadisler (bunlar kitabın yarısını teşkil eder.
- Şeyhân'dan sadece birinin kitabına aldığı hadisler.
- Sahihân'da olmamasına rağmen, senedi ceyyid olan ve aynı zamanda şaz ve illetli olmayan hadisler.
- İsnadı sâlih olan iki ya da daha fazla leyyin tarikten geldiği için ulemânın kabul ettiği hadisler.
- Ravideki hafıza noksanlığı sebebiyle isnâdı zayıf (za'îf) kabul edilen hadisler (ki bu tür hadisler hakkında Ebû Dâvûd çoğu kere sükût eder.)
- Râvisinin za'fı çok açık olan hadisler (Bu tür hadislerin za'fını Ebû Dâvud genellikle açıklar.)

Bu durum, Ebû Dâvud'un, "fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkâm hadislerini bir araya toplamak" gayesinin tabiî bir sonucudur. Böyle bir maksatla yola çıktığı için Ebû Dâvûd, kitabına sahih, hasen, leyyin ve amel edilebilir hadisleri almıştır.

Sonuç olarak Ebû Dâvûd'un Sünen'inde sahih, hasen amel edilebilir zayıf (za'îf) hadisler bulunmaktadır. Onun hadislerini değerlendirirken her hadis için ayrı ayrı hüküm vermek, müellifin tavrını dikkate almak daha isabetli ve ilmî bir tutum olacaktır. Bu hâliyle Ebû Dâvûd'un Sünen'i hadis kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Tirmizî (ö.279/892) ve Sünen'i

Tirmizî'nin hadis kabulündeki ölçüsü hadisin ma'mûlun bih olmasıdır.

Tam adı, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî'dir. Bunu daha açık söylemek istersek şöyle deriz: Tirmizî'nin adı Muhammed b. İsâ, künyesi Ebû İsâ, nisbesi et-Tirmizî'dir.

Hicri 209 yılında bugün Özbekistan toprakları içinde yer alan Tirmiz'de doğdu. Yirmi yaşlarında Arabistan, Mezopotamya, İran ve Horasan gibi çeşitli ilim merkezlerine hadis öğrenmek için seyahatler yaptı. O, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi öteki *Kütüb-i sitte* müellifleriyle görüştü. Onlardan ilim öğrendi.

Kendisinden pek çok kişi hadis aldı. Onun hakkında Hocası Buhârî ve devrin ulemâsının gerçekten gıpta edilecek değerlendirmeleri ve övgüleri vardır. Ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetti. Hicri 279'da Tirmiz'de vefat etti.

Tirmizî, pek çok eser bıraktı. Onun eserleri arasında başta *el-Câmius-Sahih* diğer bir adıyla *Sünenü't- Tirmizî,* eş-Şemâilü'n-Nebî, Esmau's-sahabe, *Kitâbu'l-İlel*, ve *Kitâbu'z-Zühd* gibi eserleri sayabiliriz.

Sünen'i

Tirmizî'nin en meşhur eseri *Sünenü't-Tirmizî*, *Kütüb-i sitte*'nin dördüncü kitabı olarak kabul edenler olduğu gibi üçüncü olarak kabul edenler de vardır. Sadece

ahkâm hadislerini değil câmi' türü eserlerde bulunan diğer konulara dair hadisleri ihtiva ettiği için bu eser için el-Câmi'u's-Sahih ismi de kullanılmaktadır. *Tirmizî'nin eserine es-Sahih denmesinin sebebi, ihtiva ettiği hadislerin hepsinin değil büyük bir kısmının sahih nitelikli olmasıdır.* Yoksa Tirmizî'de bulunan hadislerin hepsini sahih kabul etmek mümkün değildir.

Tirmizî'nin Sünen'inde her hadîsin sıhhat durumunu belirtmesi, onun en önemli, özelliğidir.

Tirmizî'nin hadis kabulündeki ölçüsü hadisin *ma'mûlun bih olmasıdır.* Yani Tirmizîye göre bir hadisle amel edilmiş olması o hadisin *Sünen'*e alınması için yeterli bir sebeptir. Nitekim Tirmizî, "fukahadan herhangi birinin amel etmiş olması"nı dikkate alarak zayıf (za'îf) hadisleri de kitabına almıştır. Yine o, "iki hadis dışında" kitabındaki bütün hadislerin *ma'mûlun bih* olduğunu da söylemektedir.

Tirmizî, eserini Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerine sunmuş, hepsi de beğenmişlerdir. O, kitabını *"Kimin evinde bu kitap bulunursa orada konuşmakta olan Peygamber var demektir."* diye takdim etmektedir.

Sünen ale'l-ebvâb bir tertibe sahiptir. Diğer sünenler olduğu gibi "Kitâbu't-tahâre" ile başlar. Ancak Tirmizî, ilk bölümde bölüm adı verirken "Kitâb" yerine "Ebvâb" kelimesini kullanır. (Ebvâbu't- Tahâre, Ebvâbu's-Salât gibi.)

Tirmizî, her hadisin güvenirlik derecesini belirtir. Hangi sebepten dolayı zayıf (za'îf) olduğunu da açıklar. Bu Tirmizî'nin en önemli özelliğidir. Sünenin tertibi mükemmel, tekrarı azdır. Üslûbu da açık ve kolaydır.

Hadis Sayısı

Tahâret **(الطهارة)** bölümünden *İlel* **(العلل)** bölümüne kadar uzanan 46 kitabı ihtiva etmektedir. *Concordance*'a göre *Sünen*; 46 kitab içinde 2496 bâb ve A. M. Şakir'in tahkiki ile yapılan baskıya göre de 3956 hadisten meydana gelmektedir. *Tuhfetu'l-ahvezî* şerhi ile birlikte olan baskıda hadis sayısı 4051'dir.

Tirmizî, bâb başlığı altında bir veya birkaç hadîsi verdikten sonra, sırasıyla belirli işlemler takip eder.

Mevkûf ve *maktu' hadisler* Tirmizî'de merfu' hadislerin değerlendirilmesi sadedinde sevk edilmişlerdir. Buhârî bu iki çeşit hadisi bâb başlıklarında muallak olarak verir. Müslim ise bu iki çeşit hadise çok az yer verir.

Tirmizî, bâb başlığı altında bir veya birkaç hadisi verdikten sonra, sırasıyla şu işlemleri yapar:

- *Hadisin sıhhat durumunu (hasen, sahih, zayıf (za'îf), garîb olduğunu) mutlaka açıklar.*
- Râvilerin durumunu, varsa, senetteki illeti beyan eder.
- Hadisin -varsa- diğer tariklerini verir.
- *Konuyla ilgili, diğer sahâbîlerden yapılmış rivayetler varsa onlara da "ve fi'l-bâbi an fülânin ve fülân…" diyerek sahâbî isimlerini vermek suretiyle işaret eder.*

- O konuyla ilgili olarak fukahanın görüşlerini, hadisle nasıl ihticac ettiklerini, ulemâ arasında ittifak mı, ihtilâf mı bulunduğunu anlatır. İcma' varsa, mutlaka işaret eder. Bazen de uygulamanın hangi yönde olduğunu gösterir.

Tirmizî'nin *Sünen*'i, usule ait kaidelerin tek tek hadislere uygulanması, bir başka ifade ile *usul ile furûun birleştirilmesi açısından fevkalâde önem ve değere sahiptir.*

Tirmizî, hadislerin sıhhat durumunu tespit için çoğu kere mürekkeb terimler kullanır. Bu terimleri şöyle sıralamak mükündür:

Tirmizî, hadîslerin sıhhat durumunu tespit için çoğu kere mürekkeb terimler kullanır.

- Sahihun Ğarîbun: Hadis tek senedi olmasına rağmen sıhhat derecesine ulaşmış demektir.
- Hasenun Ğarîbun: Hadis sahih de değil, zayıf (za'îf) da değildir.(Hasen li-zâtih)
- Hasenun Sahihun: Hadisin birkaç senedi vardır ve hadis sahih derecesine ulaşmıştır. Hadis bir senedine göre sahih, başka senedine göre hasendir.
- Hasenun Sahihun Ğarîbun: Hadis hasen ve sahih olmakla beraber bazı senedlerinde ğarâbet var demektir.

Tirmizî'nin *Sünen*'i, hadis kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Sahihayn ile Mukayesesi

Buhârî ile Müslim'in *sahihleri* ile Tirmizî'nin *es-Sünen'ini* mukayese edecek olursak şöyle diyebiliriz:

Tirmizî, hadisçilik nokta-i nazarında Müslim'e; fıkhu'l-hadis noktasından da Buhârî'ye ait özellikleri, onlara yakın ölçüde kendisinde toplamış; böylece her ikisinin maksat ve gayelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Onun eseri "Hasen" hadis terimini belli bir muhtevaya kavuşturması açısından *Sahihayn*'dan farklı ve üstün bir nitelik arz etmektedir.

Tirmizî, hadis kabulündeki şartlar açısından Buhârî ve Müslim'den daha mütesâhil bir tutum içindedir. Hadislerin sıhhati bakımından Sahihayn çok üstündür. Zira *Sünen* içinde sahih ve hasen hadislerin yanı sıra çok sayıda zayıf (za'îf) hadis de bulunmaktadır. Fakat bu hadislerin durumunu Tirmizî, açıklıkla ortaya koymaktan çekinmez. Bu bakımdan Sünen'de zayıf (za'îf) hadislerin bulunması bir problem teşkil etmez. Zira bu hadislerin zayıf (za'îf) oldukları zaten açıkça belirtilmiştir.

Şerhleri

Tirmizî üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu şerhlerden en meşhur olanları şunlardır**.**

- Ârizâtü'l-Ahvezî bi- şerhi Sahihi't-Tirmizî, Ebû Bekir İbnü'l- Arabî el-Mâlikî (ö.543/1148) tarafından kaleme alınan bu eser kitabın tamamını kapsayan ilk

şerhtir. Malikî mezhebinin görüşleri esas alınmış, diğer mezheplerin görüşleri de tartışılmıştır. 13 cilt hâlinde basılmıştır.

- Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî. Hindistanlı hadis âlimi el- Mübarekfûrî (ö.1353/1934) tarafından kaleme alınmıştır.

Tirmizî'nin *Sünen*'i *"Sünen-i Tirmizî"* adıyla Osman Zeki Mollamehmetoğlu tarafından sened kısımları atılarak Türkçeye tercüme edilmiş, 6 cilt hâlinde basılmıştır.

Nesâî (ö.303/915) ve Sünen'i (el-Müctebâ)

Nesâî, "terkinde hadiscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" esasına dayanarak bazı zayıf hadisleri rivâyet etmiştir.

Tam adı; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî 'dir. Künyesi Ebû Abdirrahman; ismi, Ahmed; nesebi, b. Şuayb; nisbesi en-Nesâî'dir.

Nesâî, 214/829 yılında Horasan'ın Nesâ kasabasında doğdu. Küçük yaşta hadis öğrenimine başladı. İshak b. Rahûye, Ebû Davûd es-Sicistânî, Mahmud b. Gaylân gibi büyük hadisçilerden hadis tahsil etti. Başta Belh olmak üzere Horasan bölgesine, Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır'a seyahatler yaptı. Buralardaki muhaddislerden hadis öğrendi.

Uzun süre Mısır'da kalıp ilim neşreden Nesâî, hicri 302 yılında Şam'a geldi. Kendisine Muaviye hakkında sorular soruldu. Onun faziletleri ve Hz. Ali'ye olan üstünlüğü hakkında rivayette bulunması istendi. O da bu konuda "Allah onun karnını doyurmasın." anlamındaki hadisten başka bir şey bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Muaviye taraftarları İmâm Nesâî'yi mescitte dövmeye başladılar. Olaydan sonra Mekke'ye gitmek üzere yol açıktı. Remle'de veya Mekke'ye varır varmaz 303/915 yılında vefat etti.

Nesâî, zamanının en meşhur hadis âlimlerinden biridir. Daha ziyâde fıkhi hadisleri derlediği *Kitabu's-Süneni'l-Kebîr*'i, sahih ve illetli hadisleri de ihtivâ etmekteydi. Sonra istek üzerine Nesâî bu kitabını sadece sahih hadisleri almak üzere ihtisar etti ve bu yeni eserine *el-Müctenâ* veya meşhur olduğu şekliyle *el- Müctebâ* adını verdi. Ne var ki *Nesâî, "terkinde hadiscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" esasına dayanarak bazı zayıf (za'îf) hadisleri rivayet etmiştir.*

Bununla beraber *el-Müctebâ, sünenler içinde en az zayıf (za'îf) hadis ve cerh edilmiş ravisi bulunan bir kitab olarak bilinir.* Bunun için de *Sahihayn*'dan sonra üçüncü sırada sayılması gerektiğini savunanlar olmuştur. Hattâ Nesâî'nin, rical tenkidinde Müslim'den daha sıkı davrandığı bildirilmektedir.

Nesâî, hadisler arasındaki çok küçük rivayet farklarını bile, hadisi baştan aşağı tekrar etmek suretiyle gösterir. Gariptir ki onun bu hassasiyeti, Musevî asıllı müsteşrik Goldziher tarafından "küçük işlerle uğraşma" olarak tenkid edilmiştir.

Nesâî, Tirmizî'de olduğu gibi, her hadis için ayrı bir değerlendirme yapmaz.

Onun değerlendirmesi, hadisi kitabına almış olmasıdır.

Sünen, 51 kitâb (كتاب) ve 2400'e yakın bâb (باب) içinde yer yer nev' (نوع) kelimeleri ile açılmış alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu tür başlıkları daha çok ihtilaf edilen konularda kullanmaktadır. *Sünen*'de tekrarlı 5662, tekrarsız 2515 hadis vardır.

"Sünen-i Nesâî" denilince *el-Müctebâ* anlaşılır. *El-Müctebâ* hadis kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Sünen üzerine yapılan çalışmalar

- Suyûtî'nin (ö.911/1505) Zehru'r-Ruba ale'l- Muctebâ adlı Şerhi
- Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah es-Sindî'nin (ö.1138/1726) Haşiye'si

Sünen üç kişilik bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

İbn Mâce (ö.273/887) ve Sünen'i

"İbn Mâce" künyesiyle meşhur olan Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, hicri 209'da Kazvin'de doğdu. Geleneğe uyarak on beş yirmi yaşlarında Kazvinde hadis öğrenmeye başladı. Kazvinli hadis hafızlarından istifade etti.

İbn Mâce'deki sahîh ve hasen hadîslerin sayısı takriben 627'dir.

Daha sonra hadis talebi için Arabistan, İran, Mezopotamya, Suriye ve Mısır gibi ilim merkezlerine yolculuklar yaptı. Hicri 273/886 yılında, Ramazan ayında vefat etti.

Hadis, Tefsir ve tarih sahalarında eserler yazdı. İbn Mâce'nin en meşhur eseri es-*Sünen*'idir.

Sünen'i

İbn Mâce'nin *Sünen*'i, mukaddime hariç 37 kitab, 1515 bâb ve 4341 hadisten oluşmaktadır.

Bu hadislerden, 3002'si daha önce bahsettiğimiz beş kitabın müelliflerinin ya hepsi veya bir kısmı tarafından rivayet edilmiştir.

Geriye kalan 1339 hadis ise sadece İbn Mâce'de bulunan (zevâid) hadisleridir. Bunların da; 428'inin ricâli güvenilir, isnâdları sahihtir. 199'unun isnadı hasen, 613'ünün isnadı zayıf (za'îf)tır. 99'unun ise isnadı yok hükmünde vâhî veya münker ya da yalanlanmıştır.

Kısacası *İbn Mâce'deki sahih ve hasen hadislerin sayısı takriben 627'dir. Bu 627 hadisin İbn Mâce'nin Süneninde var olduğunu keşfeden Ebu'l-Fadl b. Tahir el-Makdisî (ö.507/1113), "Etrâfu'l-kütübi's-sitte" ve "Şurûtü'l-eimmeti's-sitte" adlı eserinde İbn Mâce'nin Sünen'ini 6. kitab olarak zikretmiştir. Sonraki yazarlar da aynı yolu takib edince İbn Mâce'nin Sünen'i hicri 6. asırdan itibaren, Kütüb-i Sitte'nin 6. kitabı olarak hadis edebiyatı içindeki mümtaz yerini almıştır.*

İbn Mâce'nin zevaid hadisleri konusunda *"Kitâbu zevâidi İbn Mâce" adlı eseri kaleme alan el-Bûsırî, bu* hadislerin sıhhati konusunda gerekli açıklamayı yapmıştır.

Söz konusu açıklamalar, Sünen'i, basıma hazırlayan *M.Fuad Abdülbakî tarafından ilgili olan her hadisin sonuna "ve fi'z-zevâid" yani Zevâid adlı eserde bu hadis hakkında şu bilgiler vardır, başlığı altında kaydedilmiştir. Bu açıklamalarla Sünen'de bulunan hadislerin sıhhat durumu açıklığa kavuşmuş ve kitaba güven artmıştır.* Bu hâliyle İbn Mâce'nin Sünen'ini hadis kitaplarının sıhhat sıralamasında ikinci tabakaya dâhil etmek mümkündür.

Sünen'in En Meşhur Şerhleri

- Moğoltay b. Kılıç, el-İ'lâm bi-Sünnetihi Aleyhisselam,
- Suyûtî, Misbahu'z-Zücâce ala Sünen'i İbn Mâce,
- Abdulğanî ed-Dihlevî, İncâhu'l-Hâce,

Sünen, Haydar Hatipoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Tefsîr ve fıkıh alanlarında da otorite olarak kabul edilmektedir.

Ed- Dârimî ve Sünen'i

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî es-Semerkandî ed-Dârimî, hicri 181/797'de Semerkand'da doğdu. Hicri 255/868'de Merv'de vefat etti.

Zâhidlerin çokça bulunduğu bir çevrede yetişti. Hadis öğrenimi için Hicaz, Mısır, Irak, Şam, Kûfe ve Horasan gibi ilim merkezlerini dolaştı. Pek çok hocadan ilim tahsil etti. Pek çok öğrenciye hadis rivayet etti. Kendisinden hadis alanlar arasında Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, Ebû Zür'a, Ebû Hatim ve Bakî b. Mahled gibi meşhûr muhaddisler bulunmaktadır.

Horasan bölgesinde yetişen meşhur bir âlimdir. *Mısır, Şam gibi bölgelerde çağdaşı olan Buhârî'yi henüz kimse tanımazken Dârimî herkes tarafından tanıyordu.*

Tefsîr ve fıkıh alanlarında da otorite olarak kabul edilmektedir. Ancak hadis sahasında geniş bilgisi ve titizliği ile meşhurdur.

Sünen'i

Dârimî, es-Sünen adlı eseri ile tanınır. Bu eser aynı zamanda el-Müsned diye de anılır.

Bâb başlıklarında fıkhi görüşlerini belirtmesi, bir hadisi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrar etmesi gibi özellikleri ile Buhârî'nin Sahih'ini andırır.

Sünen, Arapların İslam öncesi bazı tatbikatları, Hz. Peygamber'in sîreti, hadislerin yazıya geçirilmesi ve ilmin fazileti ile ilgili hadislerden oluşan 163 sayfalık uzun bir giriş (mukaddime) ve 23 kitaptan meydana gelmektedir. İki cilt hâlinde matbu olan *Sünen*'de 1403 bâb/konu içinde 3500 hadis yer almaktadır. "Ebu'l-Vakt rivayetinde 3557 hadis ve 1408 bâb bulunmaktadır."

Sünen, kendisine özgü ve gerçekten kıymetli mukaddimesi dışında tahâretten vasiyyete kadar uzanan fıkhi bölümleri, fıkıh kitaplarındaki sıralanışlarına

uygun biçimde ihtiva etmektedir. En sonunda da *Fedâilu'l-Kur'ân'*a ait bir bölüm yer almaktadır. Kitap, tertibi itibari ile bir Sünen'dir.

Ancak Dârimî'nin Sünen'i mürsel ve mevkûf hadisleri kapsadığından diğer sünenlerden ayrılır.

Dârimî'nin Sünen'i mürsel ve mevkûf hadisleri kapsadığından diğer sünenlerden ayrılır.

Dârimî'nin Sünen'i, mevsuk bir hadis kitabı kabul edilmek ve hatta bazı hadisçilerce Kütüb-i sitte'nin 6. kitabı olmaya lâyık görülmekle birlikte, bütün hadisleri, "sahih hadis" şartlarını -tam olarak- taşımamaktadır. Sünen'de pek çok sahih hadisin yanı sıra hasen, zayıf (za'îf) hadislerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber, "rical-i zuafâsı az, ahadis-i münkere'si nâdirdir". Hüseyn Selîm Esed'in değerlendirmesine göre Sünen'deki hadislerin 2185'i sahih, 278'i hasen, 226'sı da isnâd yönünden zayıf (za'îf)tır.

İbn Hacer'e (ö.852/1448) göre Dârimî'nin Sünen'i derece bakımından diğer sünenlerden daha aşağı değildir. Bu değerlendirmelerle beraber, Dârimî'nin Sünen'i (دى) remzi ile Concordance adlı eserيe altı ana hadis kitabından sonra 7. Kitap olarak yer almıştır.

Sünen, Abdullah Aydınlı tarafından Türkçeye çevrilmiş ve altı cilt olarak basılmıştır.

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız bazı eserler için özel terimler kullanılmıştır. Bu terimleri bilmek son derece önemlidir. Şimdi bu terimleri açıklayalım:

Bu dokuz eser İslâmî ilimlerde en çok başvurulan birinci el temel hadîs kaynaklarıdır.

- Buhârî ile Müslim'in "el-Câmi'u's-Sahih" adlı eserlerine -iki sahih anlamında- *"Sahihayn veya Sahihân"* denir. Bu iki kitap en muteber hadis kitaplarıdır.
- Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "Sünen" adlı eserlerine dört meşhur sünen anlamında *"Sünenü Erba'a"* denir.
- Buhârî ve Müslim'in "Sahihleri ile Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâî "Sünen"lerine beş ana hadis kitabı anlamında *"Kütübü Hamse"* denir.
- Buhârî ve Müslim'in "Sahih'leri ile Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen"lerine, altı ana hadis kitabı anlamında *"Kütübü Sitte"* denir.
- Yukarıdaki altı hadis kitabı ile daha önceki dönemde yazılan İmâm Malik'in el-Muvatta adlı eseri, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i ve Dârimî'nin es-Sünen'ine dokuz ana hadis kitabı anlamında *" Kütübü Tis'a"* denir.

Bu dokuz eser İslamî ilimlerde en çok başvurulan birinci el temel hadis kaynaklarıdır.

Bireysel Etkinlik

- Siz de "ale'r-rical" ve "ale'l-ebvab" sistemle yazılmış hadis kaynaklarını ünitede verilen bilgiler ışığında inceleyiniz.

Özet

- **III. ve IV. asırda yazılan tasnîf çalışmaları: Müsnedler**
- Hicrî III. asır, hadîs tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde hadis eserleri ravi ve konu esaslı olmak üzere iki sistemle tasnif edilmiştir. Râvîlerine göre tasnîf edilen eserlere "müsned" ve "mu'cem"; konularına göre tasnîf edilenler de "câmi", "sünen" ve "musannef" deniliyordu.
- Müsned türünün en meşhur eseri Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir. Ahmed b.Hanbel'in 700 bin hadîs arasından seçerek meydana getirdiği eser, 904 kadar sahâbînin rivâyetlerini ihtiva etmektedir.
- Müsned'deki hadîs sayısı eski kaynaklara göre 30 bini Ahmed b. Hanbel'e, 10 bini de oğlu Abdullah ile talebesi Ebu Bekir el-Katıî'ye ait olmak üzere yaklaşık 40 bin olarak zikredilmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan sahâbîler İslam'a giriş önceliklerine göre sıralanmıştır.
- **Mu'cemler**
- İçerisinde hadîslerin ilk (Sahâbî) râvîleri veya son râvîleri (müellifin hocaları) yahut râvîlerin memleketleri harf sırasına konularak, her râvînin ismi altında rivâyet etmiş olduğu hadîslerin toplandığı kitaba Mu'cem denir. Müsnedlerde sahâbî râvîler fazilet sırasına göre sıralanırken mu'cemlerde bu sıralama harf sırasına göre yapılır.
  - Taberânî'nin (ö.360/971) el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat ve el-Mu'cemu's-Sağîr'i bu türün en meşhûr örneklerini oluşturur.
  - **III. ve VI. asırda konularına göre tasnif edilen eserler**
  - Konularına göre tasnif edilen eserler musannefler, câmi'ler ve sünenler olmak üzere üç gruba ayrılır.
  - **Musannefle**r
  - Musannef adıyla anılan eserlerde hadîsler, konularına göre tertip edilirler. Bu eserler Merfû, mevkûf ve maktû' haberleri içerirler. Sünenlerden farkı musannef türü eserlerin içerisinde bol miktarda mevkuf ve maktu' hadîslerin bulunmasıdır. Abdürrezzak'ın (ö. 211/826) ile İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) Musannefleri bu türün meşhur örneklerini oluşturmaktadır.
- **Câmi'ler**
- Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadîsleri içine alan hadîs kitaplarına câmi' denir. En Meşhur Câmi'ler ise Buhârî'nin (ö.256/869) "el- Câmi'u's-Sahîh" ile Müslim'in (ö.261/869) "el- Câmi'u's-Sahîh" adlı eserlerdir. Buhârî, bâb başlıklarını, çoğu zaman Kur'ân âyetlerinden, bazen de hadîslerden iktibaslarla ve bazen de serbest şekilde ve fakat fıkhî bir anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim etmiştir. Bu yüzden "Buhârî'nin fıkhî görüşleri bâb başlıklarındadır." فقه البخاري في تراجمه) sözü meşhur olmuştur.
- Müslim Sahih'i, 300.000 hadîs içinden seçerek meydana getirmiştir. Müslim'in Sahîh'i "kitab" adını taşıyan 54 bölümden oluşmaktadır. Müslim'in En önemli özelliği bir hadîsin güvenilir rivâyetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesi ve lafız farklılıklarına dikkat çekmesidir.

Özet (devamı)

- Buhari ve Müslim'in Sahih'leri çeşitli yönlerden mukayese edilmiştir. Sıhhat ve fıkhi açısından Buhari, tertip açısından ise Müslim üstün sayılmıştır.
- **Sünenler**
- Taharetten vasiyyete kadar bütün fıkhî konulara dair hadîsleri ihtiva eden eserlere sünen denir. Sünenler, sadece ahkâm hadîslerini ihtiva eder, tarih ve diğer konularla ilgili hadîslere yer vermezler. Sünenlerde yer alan hadîsler, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan ve merfu' sayılan haberlerdir.
- Sünen denilince, öncelikle Ebû Dâvûd, Tirmîzî (bu aynı zamanda Câmi' dir), Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleri akla gelir. Bu dört sünene "Sünen-i Erbe'a" denir.
- Ebu Davud'un eseri Sünenlerin en önemlilerinden biridir. Hadîs kitapları içerisinde kendisine ilk şerh yazılan Sünen'dir. Ebû Dâvûd, fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkâm hadîslerini bir araya toplamak gayesi gözetmiştir. Bu nedenle kitabına Sahîh, Hasen, Leyyin ve amel edilebilir zayıf (za'îf) hadîsleri almıştır. Çünkü ona göre, aşırı derecede zayıf (za'îf) olmayan hadîs, rey ve kıyas'tan önde gelir.
- Tirmizî'nin en meşhur eseri Sünenü't-Tirmizî'dir. Tirmizî'nin eserine es-Sahîh denmesinin sebebi, ihtiva ettiği hadîslerin hepsinin değil büyük bir kısmının sahîh nitelikli olmasıdır. Tirmizî'nin hadîs kabulündeki ölçüsü hadîsin ma'mûlun bih olmasıdır. Tirmizî, her hadîsin güvenirlik derecesini belirtir. Hangi sebepten dolayı zayıf (za'îf) olduğunu da açıklar. Bu Tirmizî'nin en önemli özelliğidir.
- Nesâî'nin fıkhî hadîsleri derlediği Kitabu's-Süneni'l-Kebîr'i, sahîh ve illetli hadîsleri de ihtivâ etmekteydi. Sonra istek üzerine Nesâî bu kitabını ihtisar etti ve el- Müctebâ adını verdi. Nesâî, "terkinde hadîscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" esasına dayanarak bazı zayıf (za'îf) hadîsleri rivâyet etmiştir.
- İbn Mâce'nin Sünen'i, mukaddime hariç 37 kitab, 1515 bâb ve 4341 hadîsten oluşmaktadır. İbn Mâce'deki sahîh ve hasen hadîslerin sayısı takriben 627'dir. Bu 627 hadîsin İbn Mâce'nin Süneninde var olduğunu keşfeden Ebu'l-Fadl b. Tahir el- Makdisî (ö.507/1113), "Etrâfu'l-kütübi's-sitte" ve "Şurûtü'l-eimmeti's-sitte" adlı eserinde İbn Mâce'nin Sünen'ini 6. kitab olarak zikretmiştir. Sonraki yazarlar da aynı yolu takib edince İbn Mâce'nin Sünen'i hicrî 6. asırdan itibaren, Kütüb-i Sitte'nin 6. kitabı olarak hadîs edebiyatı içindeki mümtaz yerini almıştır.
- ed- Dârimî Horasan bölgesinde yetişen meşhur bir âlimdir. Mısır, Şam gibi bölgelerde çağdaşı olan Buhârî'yi henüz kimse tanımazken Dârimî herkes tarafından tanıyordu. Eseri Sünen, Arapların İslâm öncesi bazı tatbikatları, Hz. Peygamber'in sîreti, hadîslerin yazıya geçirilmesi ve ilmin fazileti ile ilgili hadîslerden oluşan 163 sayfalık uzun bir giriş (mukaddime) ve 23 kitaptan meydana gelmektedir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Sahâbî ravilere göre yazılan eserler aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Müsned
   b) Musannaf
   c) Müstedrek
   d) Sünen
   e) Câmi'

2. Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadisleri içine alan hadis kitaplarına ne denir?
   a) Müsned
   b) Musannef
   c) Mu'cem
   d) Sünen
   e) Cami

3. Sahih hadisleri bir kitap hâlinde ilk defa toplayan hadis âlimi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Buhârî
   b) Müslim
   c) Ahmed b. Hanbel
   d) İshak b. Râhûye
   e) İmâm Mâlik

4. Taharetten vasiyyete kadar ahkâm hadislerini ihtiva eden eserlere verilen isim aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Müsned
   b) Musannef
   c) Mu'cem
   d) Sünen
   e) Câmi'

5. İbn Mâce'nin Sünen adlı eseri hangi yüzyılda Kütübü Sitte içine dâhil olmuştur?
   a) II. yy.
   b) III. yy.
   c) IV. yy.
   d) V. yy.
   e) VI. yy.

6. Eserine hadisleri alırken hadislerin ma'mûlun bih olması ölçüsünü esas alan hadis âlimi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Buhârî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Hâkim en-Neysâburî
   e) Nesâî

7. Eserine hadisleri alırken hadislerin "terkinde hadiscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" ölçüsünü esas alan hadis âlimi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Buhârî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Ebû Dâvud
   e) Nesâî

8. Sünen tarzı eserler içinde kendisine ilk şerh yazılan eser aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Buhârî'nin Sahih'i
   b) Müslim'in Sahih'i
   c) Tirmizî'nin Sünen'i
   d) Ebû Dâvud'un Sünen'i
   e) İbn Mâce'in Sünen'i

9. Asağıdaki eserlerden hangisi sünen-i erbaa içinde değildir?
   a) Tirmizî'nin Sünen'i
   b) Dârimî'nin Sünen'i
   c) Ebû Dâvud'un Sünen'i
   d) İbn Mâce'in Sünen'i
   e) Nesâî'nin Sünen'i

10. Aşağıdakilerden hangisi Buhârî ile Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadislere verilen isimdir?
   a) Mühtelefun aleyh
   b) Müttefekun aleyh
   c) Mühtelefun fîh
   d) Müttefakun fih
   e) Sahihân

Cevap Anahtarı

1.a,2.e,3.a,4.d,5.e,6.c,7.e,8.d 9.b 10.b

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aydınlı, Abdullah. (1993). " Dârimî Abdullah b. Abdurrahmân". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (VIII, 494-495).İstanbul.

Aydınlı, Abdullah.(1987). Hadis Terimleri Sözlüğü.(s.38) İstanbul: Timaş.

Canân, İbrahim.(1988).Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi.(I,145-248) Ankara.

Çakan, İsmail L. (2003). Hadis Edebiyatı.(s.50-125).İstanbul.

el-A'zamî, Muhammed Mustafa. (2010).Hadis Metodolojisi ve Edebiyâtı. (Çev. Recep Çetintaş)(s.124-149). İstanbul: İz Yayıncılık.

el-A'zamî, Muhammed Mustafa.((1992). " Buhârî, Muhammed b. İsmâil". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (VI, 368-372).İstanbul.

Kandemir, Yaşar. (1989). "Ahmed b. Hanbel". Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (II, 75-80).İstanbul.

Yardım, Ali.(1984).Hadis II,(s. 59-84). İzmir.

Yücel, Ahmet.(2011: 79-82).Hadis Tarihi. İstanbul.

TEHZÎBÜ'S-SÜNNE DÖNEMİ

İÇİNDEKİLER

- Tehzîbü's-Sünne Kavramının Anlamı ve Dönemi
- Tehzîbü's-Sünne Kavramının Anlamı
- Tehzîbü's-Sünne Dönemi
  - Tehzîbü's-Sünne Dönemi Çalışmaları
    - Cem /Bir Araya Toplama Çalışmaları
  - Zevâid Çalışmaları
  - İhtisâr Çalışmaları
  - İstidrâk Çalışmaları
  - İstihrâc Çalışmaları
  - Tahrîc Çalışmaları
  - Mevzû Hadisleri Tesbit Çalışmaları
    - Müştehir Hadisler Üzerine Çalışmalar
  - Şerh Çalışmaları
  - Ricâl Çalışmaları
    - Hadislerin Kaynağını Bulma Çalışmaları
  - Lügat Çalışmaları
  - Hadis Usulü Çalışmaları

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Tehzîbü's-Sünne kavramını tanımlayabilecek,
  - Tehzîbü's-Sünne dönemi çalışmalarını öğrenilebilecek,
    - Hadis âlimlerinin tarih boyunca hadis ilmine katkılarını öğrenebilecek,
    - Hadis literatürünü tanıyabileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

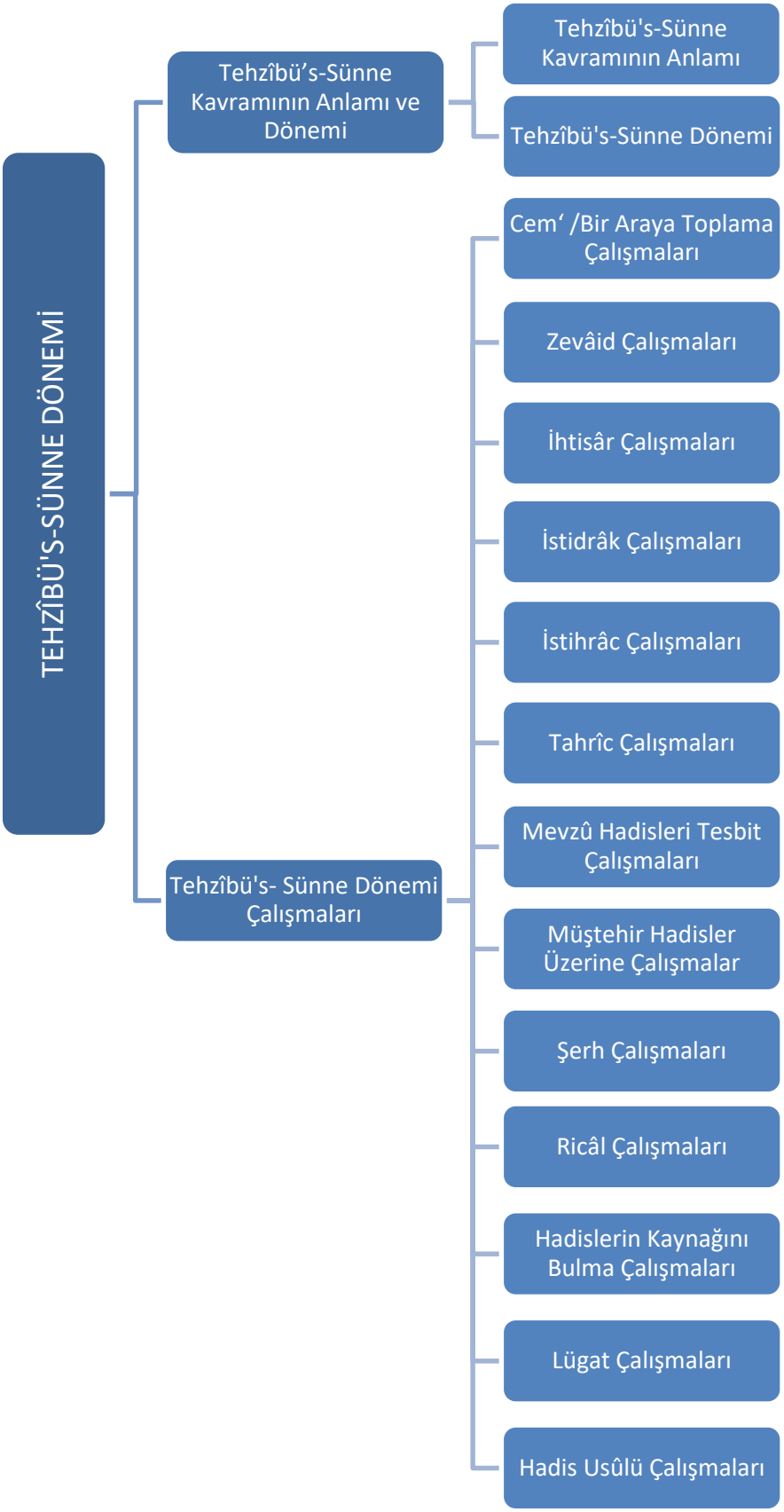
HADİS TARİHİ VE USÛLÜ

Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

ÜNİTE

6

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

TEHZÎBÜ'S-SÜNNE DÖNEMİ
Tehzîbü’s-Sünne Kavramının Anlamı ve Dönemi
Tehzîbü's-Sünne Kavramının Anlamı
Tehzîbü's-Sünne Dönemi
Tehzîbü's- Sünne Dönemi Çalışmaları
Cem‘ /Bir Araya Toplama Çalışmaları
Zevâid Çalışmaları
İhtisâr Çalışmaları
İstidrâk Çalışmaları
İstihrâc Çalışmaları
Tahrîc Çalışmaları
Mevzû Hadisleri Tesbit Çalışmaları
Müştehir Hadisler Üzerine Çalışmalar
Şerh Çalışmaları
Ricâl Çalışmaları
Hadislerin Kaynağını Bulma Çalışmaları
Lügat Çalışmaları
Hadis Usûlü Çalışmaları

GİRİŞ

Sahâbe hadisleri, bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işitmiş *(müşâfehe),* Hz. Peygamber'in davranışlarını görmüş *(müşâhede),* Hz. Peygamber'den duymuş veya O'nun davranışlarını görmüş bir başka sahâbîden işiterek *(sema)* öğrenip ezberlemişlerdir.

Hadisler, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kuran'ı, beyân/açıklama görev ve etkisinden oluşmuştur. Bu sebeple hadisler, sahabe asrından itibaren her asırda İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkelerinin tesbitinde Kuran'dan sonra ikinci kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı hadislerin değeri, daha Hz. Peygamber hayatta iken sahabe tarafından anlaşılmış ve bunun sonucu olarak sahabe hadisleri, bizzat Hz. Peygamber'in ağzından işitmiş *(müşâfehe),* Hz. Peygamber'in davranışlarını görmüş *(müşâhede),* Hz. Peygamber'den duymuş veya onun davranışlarını görmüş bir başka sahabiden işiterek *(sema)* öğrenip ezberlemişlerdir.

Hafızasına güvenilir ve yazısı da iyi olmayan sahabiler hadisleri sadece ezberlemekle yetindikleri hâlde, hafızası gevşek fakat doğru yazabilen Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi bazı sahabiler ise ezberledikleri hadisleri aynı zamanda yazarak "sahife" denen özel yazılı vesikalar oluşturmuşlardır. *(Hıfz ve Kitâbet Dönemi)*

Hicri I. asrın sonlarından II. asrın ortalarına kadar geçen sürede hadis öğrenmek için bir beldeden başka bir beldeye seyahatler yapılmış ve yalancı kimselerin ortaya çıkması sebebiyle hadis rivayet eden raviye hadisi kimden aldığını söyleme zorunluluğu yani isnad uygulaması getirilmiş, ravilerin cerh-ta'dîl'i faaliyetine başlanmış, sahabiler tarafından yazılmış olan sahifeler ile sahabilerin rivayet ettikleri hadisler herhangi bir sınıflamaya tabi tutulmaksızın toplanarak bir araya getirilmiştir *(Tedvînü's-Sünne Dönemi).*

Hicri II. asrın sonlarından IV. asrın ortalarına kadar geçen sürede ise Hz. Peygamber'in hadislerini toplayan müstakil kitaplar meydana getirilmiştir. Bu kitaplarda hadisler ya konularına göre veya sahabi ravilerine göre sınıflandırılarak sıralanmıştır. Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i, Abdurrezzak b. Hemmâm'ın Musannef'i, İmam Mâlik'in Muvatta'ı gibi câmi, sünen, musannef, müsned adlı hadis kitaplarının ilk örnekleri bu dönemde meydana getirilmiştir. Hicri III. asırda ise bu türün en mükemmel eserleri olan Kütüb-i Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i gibi eserler telif edilmiştir. Bu sebeple bu asır, tasnifin altın çağı olarak kabul edilmiştir *(Tasnifü'l-Kütüb Dönemi).*

Hicri IV. asrın ortalarına kadar hadisler, hadis kitaplarında en mükemmel tasniflerle tahrîc edildiği için daha sonraki zamanlarda yani h. IV. asır ortalarından günümüze kadar geçen sürede bu eserler üzerine çeşitli çalışmalar yapılarak birçok eserler meydana getirilmiştir *(Tehzîbü's-Sünne Dönemi).*

Şimdi bu dönem ve bu dönemde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vereceğiz.

TEHZÎBÜ'S-SÜNNE KAVRAMININ ANLAMI VE DÖNEMİ

Tehzîbü's-Sünne Kavramının Anlamı

Tehzîb kelimesi lügatte ıslah etmek, arıtmak, fazlalıkları atarak saf hâle getirmek, gözden geçirmek gibi manalara gelir. Tehzîb, bir eser üzerine sonradan

yapılan çalışmalar, bir ıslah, gözden geçirme faaliyetidir.

Sünne kelimesi ise lügatte takip edilen yol, gidişat anlamındaki sünnet kelimesinin çoğuludur. Sünnet kelimesi hadis ıstılahında ise Hz. Peygamber'in takip ettiği yol anlamındadır. Sünnet kelimesi, "Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz, fiil ve takrirler" şeklinde tanımlanan "hadis" ile aynı anlamda da kullanılmıştır. Dolayısıyla *Tehzîbü's-Sünne* kavramı 'hadisler üzerine yapılan çalışmalar' anlamına gelir.

Hadis Tarihi'nde hicri 4. asrın ortalarına kadar yazılmış temel hadis kaynakları üzerine, daha sonraki asırlarda yapılan çalışmalara *Tehzîbü's- Sünne,* bu döneme de Tehzîbü's-Sünne dönemi denir. *Tehzîbü's-Sünne,* hicri 4. asır ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden uzun bir süreci içermektedir.

Tehzîbü's-Sünne Dönemi

Hadisler hicri 4. asrın ortalarına kadar yazılmış temel hadis kaynaklarında bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla hicri 4. asrın ortalarına kadar yazılmış temel hadis kaynakları üzerine daha sonraki asırlarda yapılan çalışmalara *Tehzîbü's-Sünne,* bu döneme de Tehzîbü's-Sünne Dönemi denir. Bir başka ifadeyle Tehzîbü's-Sünne Dönemi, hicri 4. asır ortalarına kadar meydana getirilmiş olan hadis eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; yeniden "tasnif, cem, istihrâc, istidrâk, telhis, zevâid, inceleme, şerh, değerlendirme *vb*." çalışmaların yapıldığı dönemdir. Bu dönemde, önceki "tesbît, tedvîn ve tasnif" dönemlerinde yazılmış olan kitaplar ele alınıp onlardan, daha kullanışlı, daha kapsamlı ve farklı ihtiyaçlara cevap veren eserler hazırlanmış ve ayrıca hadislerin daha iyi anlaşılmalarını, raviler hakkında derli toplu bir şekilde bilgi elde edilmesini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Tehzîbü's-Sünne Dönemi, hicri 4. asır ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır.

TEHZÎBÜ'S-SÜNNE DÖNEMİ ÇALIŞMALARI

Bu dönemde yapılan çalışmaları şöyle sıralayabiliriz:

Cem' /Bir Araya Toplama Çalışmaları

Bu tür çalışmalar, hicri 4. asır ortalarına kadar yazılmış hadis kitaplarından bir kaçının veya hepsinin hadislerini ve ahkâm, ahlak vb. konulardaki hadisleri tek bir kitapta bir araya getirme faaliyetidir.

- Bazı âlimler, *Buhârî ve Müslim hadislerini* bir araya toplamışlardır. Mesela Cevzakî (ö. 388/998) ve Humeydî (ö. 488/1095) Buhârî ve Müslim'in hadislerini *el- Cem' Beyne's-Sahîhayn* adlı eserlerde bir araya toplamıştır.
- Bazı âlimler, *Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisleri* bir araya getirmişlerdir. Mesela Muhammed Fuad Abdulbâkî (ö. 1388/1968) Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri *el-Lü'lüü ve'l-Mercân fîmâ İttefeka aleyhi'ş-Şeyhân* adlı eserinde bir araya toplamıştır.
- Bazı âlimler, *sadece Kütüb-i Sitte hadislerini* bir araya getirmişlerdir. Mesela Rezîn b. Muâviye (ö. 535/1140), Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Muvatta'dan oluşan altı kitabın hadislerini *el-Cem' beyne Usûli's-Sitte* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1209) Rezîn'in eserinde hadisleri yerli yerine koymadığını düşünerek onu, *Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl* adıyla yeniden düzenlemiştir. İbnu'l-Esîr'in bu eseri ise İbnü'd-Deyba (ö. 944/1537) tarafından

Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmii'l-Usûl adıyla ihtisar edilmiştir.

Rudânî (ö. 1094/1682) ise, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl*'ü ile Heysemî'nin Mecmau'z-Zevâid'ine İbn Mâce ve Dârimî'nin Sünen'lerini eklemek suretiyle on dört temel hadis kitabının hadislerini tekrarlarını ayıklayıp isnadlarını hazfetmek suretiyle *Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid* adlı eserinde bir araya toplamıştır.

- Bazı âlimler, *Kütüb-i Sitte ve diğer bazı kitaplardaki hadisleri* bir araya getirmişlerdir. Mesela İbn Kesîr (ö. 774/1372) *Câmiu'l-Mesânîd ve's-Süneni'l-Hâdî li Akvâmi's-Sünen* adlı eserinde, *Kütüb-i Sitte,* Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ, ve Bezzâr'ın *Müsnedleri* ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'indeki hadisleri bir araya getirmiştir.
- Bazı âlimler, *hadislerin tamamını* bir kitapta toplamak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bunu gerçekleştirmek üzere Suyûtî (ö. 911/1505) Kütüb-i Sitte dâhil olmak üzere yetmiş bir hadis kitabındaki hadisleri bir araya getirmek üzere *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserini yazmaya başladı, 43.568 hadis topladıktan sonra bu eserini bitiremeyeceğini düşünerek muhtasar bir kitap yazmaya yönelip *el- Câmi'u's-Sağîr* isimli kitabını yazmıştır. Bu eserinde daha çok kısa hadislerden 10031 hadis toplamıştır. Suyûtî bu eserinde Kütüb-i Sitte'de bulunan bazı hadislere bile yer vermediğini görünce bu eksikliği gidermek üzere 4440 hadis içeren *Ziyâdâtu'l-Câmi'i's-Sağîr* adlı bir eser daha yazmıştır.

Alâuddîn Ali el-Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567) Suyûtî'nin yukarıda belirttiğimiz üç eserindeki 46.624 hadisi *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Alâuddîn Ali el-Muttakî el-Hindî (ö. 975/1567) Suyûtî'nin üç eserindeki 46.624 hadisi *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Yûsuf en-Nebhânî (ö. 1350/1931) ise, Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr ve Ziyâdâtu'l-Câmi'i's-Sağîr'indeki hadisleri, *el-Fethu'l-Kebîr* adını verdiği eserinde bir araya getirmiştir.

- Bazı âlimler, ahkâm hadislerini bir araya getirmek maksadıyla kitaplar yazmışlardır. Önceki dönemlerde daha çok Sünen isimli kitaplarda toplanan ahkâm hadisleri, bu dönemde değişik isimlerdeki kitaplarda bir araya getirilmiştir. Mesela Beğavî (ö. 516/1122) Mesâbîhü's-Sünne adlı eserinde Kütüb-i Sitte ve Dârimî'nin Süneni'ndeki 4434 ahkâm hadisini, senedlerini hazfederek bir araya toplamıştır. Hatîb et-Tebrîzî (ö. 737/1336) ise Mesâbîh'e 1511 hadis ilave etmek suretiyle *Mişkâtu'l-Mesâbîh* adlı eserini meydana getirmiştir.

Mecdüddîn İbn Teymiyye (ö. 652/1254) ise, Kütüb-i Sitte ile Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi'nde geçen ahkâm hadislerini *Münteka'l-Ahbâr fi'l-Ahkâm* adlı eserinde bir araya toplamıştır. Şevkânî (ö. 1250/1834) bu eser üzerine *Neylü'l-Evtâr* adlı bir şerh yazmıştır.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kaynaklarından 1356 *ahkâm hadisini* seçerek bir araya getirmiş ve eserine *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm* adını vermiştir. Bu eseri Hüseyin b.

Muhammed b. Saîd el-Mağribî'nin (ö. 1119/1784) *el-Bedrü't-Temâm* adıyla şerhetmiştir. Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) bu şerhi, bazı ilave ve değişikliklerle ihtisar ederek *Sübülü's-Selâm* adlı yeni bir şerh meydana getirmiştir. San'ânî'nin bu şerhi, Ahmed Davudoğlu tarafından *Selamet Yolları* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî Kütüb-i Sitte ve diğer hadis kaynaklarından 1356 ahkâm hadisini seçerek *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l- Ahkâm* adlı eserini meydana getirmiştir.

- Bazı âlimler, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere temel hadis kaynaklarındaki *ahlak, amellerin faziletleri, zikir-dua ile ilgili hadislerini* ve *iyiliklere teşvik eden/terğîb, kötülüklerden sakındıran/terhîb hadislerini* seçerek bir araya toplamışlardır. Mesela Nevevî (ö. 676/1277), Kütüb-i Sitte'den *ahlakla ilgili hadisleri* seçerek *Riyâzu's-Sâlihîn* adlı eserini, *zikir ve dualarla ilgili hadisleri* ise daha çok Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'leri ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinden derleyerek *el-Ezkâr* isimli eserini meydana getirmiştir.

Abdulazîm el-Münzirî (ö. 656/1258) ise, iyi amellere teşvik eden/terğîb, kötü amellerden sakındıran/terhîb hadislerini, Kütüb-i Sitte ve Taberânî'nin üç Mu'cemi, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsned'leri, İbn Hibbân'ın Sahîh'i gibi kaynaklardan derleyerek *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf* adlı eserini meydana getirmiştir.

- Bazı âlimler, *temel hadis kaynaklarından dinin her konusu ile ilgili hadisleri seçerek* bir araya getirmeye çalışmıştır.

Örnek

- Mansûr Ali Nâsıf, dinin her konusu yani iman, ibâdât, muâmelât, fezâil, tefsîr, cihâd, ahlâk ve sem'iyyât/ahiret hâlleri konularındaki hadisleri, Kütüb-i Sitte, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi, İmam Mâlik'in Muvatta'ı ve Hâkim'in Müstedrek'inden seçerek bir araya getirmiştir. Eserinin ismi *et-Tâcu'l-Câmi li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*'dür.

- Bazı âlimler, hadis kaynaklarındaki *mütevâtir hadîsleri* bir araya getirmek amacıyla eserler yazmışlardır. Bu sahada yazılan en önemli eserler şunlardır:

Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Ezhâru'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*'si: Suyûtî bu eserinde kendi şartlarına uygun 113 mütevâtir hadis toplamıştır.

Muhammed b. Cafer el-Kettânî'nin (ö. 1345/1926) *Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*'i. Kettânî bu eserinde kendi şartlarına göre 310 mütevâtir hadisi bir araya getirmiştir. Hadisin sahabi ravilerinin tamamını veya bir kısmını, bazen de geçtiği kaynak kitapları ve hadisin mütevâtir oluşu hakkında âlimlerin görüşlerini vermektedir.

Zevâid Çalışmaları

Herhangi bir veya birkaç hadis kitabını, başka bir veya birkaç hadis kitabıyla karşılaştırıp, birinci(ler)de bulunup da ikinci(ler)de bulunmayan fazla hadisleri ayrı

bir kitapta toplamak suretiyle meydana getirilen esere zevâid kitabı denir.

Zevâid eserleri, genellikle bir veya birkaç kitabın Kütüb-i Sitte'ye ziyade hadislerini tesbit etmek amacıyla yazılmıştır. Bu türün en tanınmış eseri Nûruddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1404) *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* adlı kitabıdır. Bu kitap, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsnedleri ile Taberânî'nin Kebîr, Evsat ve Sağîr isimli üç Mu'cemi'nde bulunup da Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri içermektedir.

İbn Hacer el-Askalânî ise *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniyye* adlı bir zevâid eseri yazmıştır. O, bu eserinde Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî, Humeydî, Müsedded b. Müserhed, İbn Ebî Şeybe, İbn Ebî Ömer el-Adenî, İbn Menî', Abd b. Humeyd, Hâris b. Ebî Üsâme'den oluşan sekiz muhaddisin *Müsned*'lerinde bulunduğu hâlde Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri kapsamaktadır.

Bûsîrî (ö. 696/1296) ise İbn Mâce'nin Sünen'inde bulunduğu hâlde Kütüb-i Hamse'de bulunmayan hadisleri *Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

İhtisâr Çalışmaları

Zebidî, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin içerisinden 2189 hadis seçmiş ve onların senedlerini de atarak *et-Tecrîdü's-Sarîh li Ehâdîsi'l-Câmii's-Sahîh* adlı eserini meydana getirmiştir.

Tasnif veya tehzîb dönemine ait hadis kitaplarını, mükerrer hadisleri ve senedlerini veya hadislerin bir kısmını çıkararak kısaltmak, özetlemek üzere yapılan çalışmalardır.

Bu çeşit çalışmaların en meşhuru, Zebîdî'nin (ö. 893/1487) *et-Tecrîdü's-Sarîh li Ehâdîsi'l-Câmii's-Sahîh* adlı eseridir. Zebidî, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin içerisinden 2189 hadis seçmiş ve onların senedlerini de atarak bu eserini meydana getirmiştir. Bu eser, Ahmed Naim ve Kâmil Miras tarafından *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş ve hadisleri şerh edilmiştir.

Münzirî (ö. 656/1258), Sahîh-i Müslim'i, *Muhtasaru Sahîhi Müslim* ismiyle, İbn Kayyimi'l-Cevziyye (ö. 751/1350) ise, Sünen-i Ebî Dâvûd'u, *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd* ismiyle ihtisâr etmişlerdir.

İstidrâk Çalışmaları

İstidrâk, eksik bir bilgiyi tamamlamak, yapılan bir hatayı düzeltmek anlamına gelir. Hadis terimi olarak ise, önceki bir muhaddisin şartlarına uyduğu hâlde kitabına almadığı hadisleri, daha sonraki bir muhaddisin başka bir kitapta bir araya toplamasına istidrâk, bu şekilde oluşturulan kitaplara ise *Müstedrek* denir. Müstedrekler, özellikle sahih hadisleri ihtiva eden Sahîhayn üzerine yazılmıştır.

Bu türün en önemli çalışması, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eseridir. Hâkim bu eserinde, Buhârî ve Müslim'in veya sadece Buhârî'nin veya sadece Müslim'in şartlarına uyduğu hâlde kitaplarına almadıkları hadisleri bir araya toplamıştır. Hâkim'in bu eserini Zehebî (ö. 748/1347) Telhîsu'l-Müstedrek adıyla özetlemiş ve Müstedrek'teki hadislerin yarısının sahîh, dörtte birinin senedi sağlam olsa bile metninin illetli olduğunu, diğer dörtte birinin

ise mevzû/uydurma denecek kadar çok zayıf olma özelliğini taşıdıklarını belirtmiştir.

İstihrâc Çalışmaları

Herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, bu kitaptaki senedlerinden farklı senedlerle rivayet ederek yeni bir kitapta toplamaya istihrâc, bu yolla meydana getirilen eserlere ise *Müstahrec* denir. Böyle bir çalışmayı yapan muhaddis, önceki muhaddisin ya hocasında ya da hocasının hocasında birleşir.

Müstahrecler, üzerine yazıldığı kitabın garîb hadislerinin garabetten kurtulmasını, sahîh hadislerinin de sıhhatinin pekişmesini sağlar.

İstihrâc çalışmaları genelde Kütüb-i Sitte üzerine yapılmıştır. En önemlisi Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038) Buhârî ve Müslim üzerine yaptığı *el-Müstahrec alâ Sahîheyi'l-Buhârî ve Müslim* adlı çalışmasıdır.

Tahrîc Çalışmaları

Hadis ilmi dışındaki tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, ahlak gibi İslam ilimleri sahasında yazılmış olan kitaplarda geçen hadislerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerinin tesbit edilip sıhhatleri açısından değerlendirmelerinin yapılmasına *Tahrîc* denir. Bu türden olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır.

Zeylaî, Merğinânî'nin *el-Hidâyesi*'ndeki hadisleri, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye* adlı kitabında tahrîc etmiştir.

Zeylaî (ö. 762/1360), Merğinânî'nin (ö. 593/1196) Hanefi fıkhının meşhur kitabı *el-Hidâyesi*'ndeki hadisleri, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye* adlı kitabında tahrîc etmiştir.

Zeynüddîn Irâkî (ö. 806/1404), İmam Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eserindeki hadisleri, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr* adlı kitabında tahrîc etmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı tefsirindeki hadisleri *el-Kâfi'ş-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf* adlı eserinde ve Gazzâlî'nin el-Vecîz adlı fıkıh kitabı üzerine er-Râfiî'nin yazdığı eş-Şerhu'l-Kebîr adlı kitaptaki hadisleri *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfiiyyi'l-Kebîr* adlı eserinde tahrîc etmiştir.

Mevzû Hadisleri Tesbit Çalışmaları

Söylemediği veya yapmadığı hâlde iftirayla Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen hadise Mevzû/Uydurma hadis denir. Mesela *"Anne ve babasının iyiliğini isteyen, şairlere ikramda bulunsun."* şeklindeki söz sahîh hadis değil, aksine mevzû/uydurma hadistir. Mevzû hadislere karşı müslümanların bilgilendirilmesi önemli olduğu için âlimler, uydurma hadisleri içeren müstakil kitaplar yazmışlardır. Bu kitapların en önemlileri şunlardır:

- Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 507/1113) *Tezkiretü'l-Mevzûât*'ı,
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *Kitâbu'l-Mevzûât*'ı,
- Muhammed es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *ed-Dürrü'l-Multekat fî Tebyîni'l-Ğalat'*ı,
- Takiyyüddîn İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *el-Ehâdîsü'z-Zaîfa ve'l-Bâtıla*'sı,

- İbn Kayyimi'l-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) *el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf*'i,
- Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı,
- İbn Arrâk'ın (ö. 963/1556) *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa*'sı,
- Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî'nin (ö. 986/1578) *Tezkiretü'l-Mevzûât fi'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*'ı,
- Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa* ve *el-Masnû fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû*'su,
- Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı,
- Abdulhayy el-Leknevî'nin (ö. 1304/1885) *el-Âsâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*'sı,
- Muhammed el-Beşîr Zâfir'in (ö. 1325/1907) *Tahzîru'l-Müslimîn mine'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa alâ Seyyidi'l-Mürselîn* adlı eseridir.

Mevzû hadisler konusunda yazılan en önemli kitapların başında İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Mevzûât*'ı, Müştehir hadisler konusunda yazılan en önemli kitapların başında ise Aclûnî'nin *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amma'ş- Tehara mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs* adlı eseri gelir.

Bireysel Etkinlik

- Siz de bir konu belirleyiniz. Bu konu hakkındaki mevzû/uydurma hadisleri şu dört kitaptan tespit ediniz.
- İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Mevzûât*'ı
- Suyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*'sı
- İbn Arrâk'ın *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa*'sı
- İbn Kayyimi'l-Cevziyye'nin *el-Menâru'l-Münîf* 'i

Müştehir Hadisler Üzerine Çalışmalar

Halk arasında meşhur olan sözlerden bir kısmı atasözü olarak, bir kısmı ise hadis olarak bilinir. Hadis olarak bilinenler çoğunluğu oluştursa da onların sıhhat dereceleri aynı değildir; bir kısmı hadis diye uydurulmuş sözlerdir, bir kısmı ise eski kültürlere aittir.

İşte hadis diye bilinen bu sözlerin gerçekte (merfû) hadis olup-olmadıklarını, hadis iseler bulundukları hadis kaynaklarını zikredip sıhhat derecelerini belirtmek, hadis değilseler hadis olmadıklarını belirtmek amacıyla âlimler birçok eserler yazmışlardır. Bu çeşit eserlerde hadisler alfabetik olarak sıralanırlar. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır:

- Zerkeşî'nin (ö. 794/1391) *et-Tezkira fi'l Ehâdîsi'l-Müştehira*'sı,
- İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *el-Leâli'l-Mensûra fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûra*'sı,
- Sehâvî'nin (ö. 902/1496) *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Müştehira ale'l-Elsine*'si,
- İbnü'd-Deyba (ö. 944/1537) Sehâvî'nin bu kıymetli eserini özetleyerek

Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fî mâ Yedûru ale'l-Elsine mine'l-Hadîs adlı bir eser meydana getirmiştir.

- Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *ed-Dürerü'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira*'sı,
- Muhammed b. Ahmed el-Halîlî'nin (ö. 1162/1748) *Teshîlü's-Sübül ilâ Keşfi'l-İltibâs ammâ Dâre mine'l-Ehâdîs Beyne'n-Nâs*'ı ve
- İsmaîl b. Muhammed el-Aclûnî'nin (ö. 1162/1748) *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amma'ş-Tehara mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs* adlı eseridir. Bu kitap en son yazılan kitap olduğu için bu konuda önceden yazılmış olan kitapları kapsamaktadır. Bu sebeple ele alınan hadisler hem sayıca çoktur ve hem de hadisler hakkında fazla bilgi verilmiştir.

Şerh Çalışmaları

Herhangi bir hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için çeşitli yönlerden açıklanmasına *şerh,* bunu yapana da *şârih* denir. Tehzîb dönemindeki âlimler genellikle temel hadis kitaplarındaki hadislerin tamamını şerh etmeye çalışmışlar ve böylece birçok müstakil şerh kitapları yazmışlardır.

*Sahîh-i Buhârî'*nin en önemli şerhleri İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si ve Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'sidir.

Sahîh-i Buhârî üzerine 197 şerh çalışması yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Hattâbî'nin (ö 388/998) *A'lâmu'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si,
- Kirmânî'nin (ö. 7861384) *el-Kevâkibü'd-Derârî*'si,
- İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si,
- Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si,
- Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'si,
- Muhammed Enver el-Keşmîrî'nin (ö. 1357/1938) *Feyzü'l-Bârî ilâ Sahîhi'l-Buhârî*'si.

Örnek

- إنما الأعمال بالنيات hadisinin açıklaması için şerh kitaplarına bakmak gerekir.

Sahîh-i Müslim üzerine yazılan önemli şerhler:

- Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*'i,
- Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el- Haccâc*'ı.

Sünen-i Ebî Dâvûd üzerine yazılan önemli şerhler:

- Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlimü's-Sünen*'i,
- Azîmâbâdî'nin (ö. 1329/1911) *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*'u,
- Sübkî'nin (ö. 1352/1933) *el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrûd Şerhu Süneni Ebî*

Dâvûd'u,

- Sehârenfûrî'nin (ö. 1346/1927) *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*'u.

Sünen-i Tirmizî üzerine yazılan önemli şerhler:

- Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Ârizatu'l-Ahvezî fî Şerhi't-Tirmizî*'si,
- Mübârekfûrî'nin (ö. 1354/1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*'sidir.

Sünen-i Nesâî üzerine yazılan en önemli şerh, Suyûtî'nin *Zehru'r- Rubâ ale'l-Müctebâ* adlı eseridir.

Sünen-i İbn Mâce üzerine yazılan en önemli şerh, Suyûtî'nin *Misbâhu'z-Zücâce alâ Süneni İbn Mâce* adlı eseridir.

İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'sı üzerine yazılan önemli şerhler:

- İbn Abdilberr'in (ö. 463/1070) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l- Meânî ve'l-Esânîd ve el-İstizkâr* isimli eserleri ve
- Suyûtî'nin *Tenvîru'l-Havâlik*'i.

Ayrıca belirtelim ki Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'i üzerine, Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1621) tarafından *Feyzu'l-Kadîr* adlı bir şerh yazılmıştır.

Ricâl Çalışmaları

İbn Hacer'in *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe* adlı eseri, sahâbe hakkında yazılmış en geniş kitap olup onda 12.279 sahabi alfabetik olarak sıralanarak biyografileri verilmiştir.

Tasnif döneminde olduğu gibi Tehzîb döneminde de hadis ravilerini çeşitli yönlerden ele alıp tanıtan eserler yazılmıştır. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

- *Sahabe'yi tanıtan eserler.* Bu eserlerin önemlileri şunlardır:

İbn Abdilberr'in (ö. 463/1070) *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*'ı. Bu eserde 4225 Sahabi'nin biyografisi verilmektedir.

İzzüddîn İbnu'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1232) *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*'si. İbnu'l-Esîr bu eserinde 7702 sahabiyi tanıtmaktadır.

İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahabe*'si. İbn Hacer'in bu eseri sahabe hakkındaki en geniş kitap olup 12.279 biyografiye harf sırasına göre yer vermiştir.

- *Sika ravilerle ilgili eserler.* Bu eserlerin önemlileri şunlardır:

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbu's-Sikât*'ı,

İbn Şâhin'in (ö. 385/995) *Târîhu Esmâi's-Sikât*'ı,

Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Tezkiretü'l-Huffâz*'ı.

- *Zayıf ravilerle ilgili eserler*

Çeşitli yönlerden cerh edilmiş ve bu sebeple zayıf sayılmış ravilerle ilgili olarak yazılmış eserler, sika yani güvenilir ravilerle ilgili eserlerden çok fazladır. Bunların en önemlileri şunlardır:

Ukaylî'nin (ö. 322/933) *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*'i,

İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'i,

İbn Adiyy'in (ö. 365/975) *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'i,

Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*'i,

İbn Şâhin'in (ö. 385/995) *Târîhu Esmâi'd-Duafâ ve'l-Kezzâbîn*'i,

Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*'i ve *el-Muğnî fi'd-Duafâ*'sı,

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Lisânu'l-Mîzân*'ı.

- *Hem sika ve hem de zayıf ravileri birlikte ele alan eserler*

İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i.

Kütüb-i Sitte'de adı geçen raviler hakkında yazılan kitaplar da sika ve zayıf ravileri içermektedir. Bu kitapların önemlileri;

Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*'i,

Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i,

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Tehzîbü't-Tehzîb*'i ve *Takrîbü't-Tehzîb*'idir.

- *Belirli yerlerin ricâli ile ilgili eserler*

Muhaddislerin yazdığı ricâl kitaplarının önemli bir kısmını da bazı şehirlerin tarihinden ve oralarda yaşamış ravilerden bahseden tarih kitapları oluşturur. Bu kitapların önemlileri şunlardır:

Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin (ö. 430/1038) *Târîhu Isfehân*'ı,

İbn Asâkir'in (ö. 571/1175) *Târîhu Dımeşk*'i,

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) *Tarîhu Bağdâd*'ı.

- *Ravilerin İsim, Künye, Lakab ve Nisbeleri ile ilgili eserler*

Bu dönemde ravilerin isim ve künyelerini, künyeleriyle meşhur olan ravilerin isimlerini, isimleriyle meşhur olan ravilerin künyelerini bilmeyi sağlamak amacıyla eserler yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri Muhammed b. Ahmed ed-Dûlâbî'nin (ö. 320/932) *el-Künâ ve'l-Esmâ*'sı ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Esâmî men Yu'refu bi'l-Künâ*'sıdır.

Ravilerin künyeleri ile ilgili en önemli kitap, Dûlâbî'nin *el-Künâ ve'l-Esmâ*'sıdır.

Yazılışı aynı, okunuşu farklı olan ravi ismi, künye, lakab ve nisbeleri bilmeyi sağlamak amacıyla *"Mu'telif ve Muhtelif"* adı verilen eserler de yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri şunlardır:

Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif* i ve

İbn Mâkûlâ'nın (ö. 475/1082) *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif mine'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*'ıdır.

Bu dönemde yazılış ve okunuşları aynı olduğu hâlde farklı şahısları gösteren isim, künye, lakab ve nisbeleri bilmeyi sağlamak amacıyla *"Müttefik ve Müfterik"* adı verilen eserler yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri şunlardır:

Cevzâkî'nin (ö. 388/998) *el-Müttefik ve'l-Müfterik*'i ve

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) *el-Müttefik ve'l-Müfterik*'idir.

Ravilerin lakablarını tesbit etmek amacıyla da eserler yazılmıştır. Bu hususta yazılan en önemli eser İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Nüzhetü'l-Elbâb*'ıdır.

Ravilerin nisbeleri ile ilgili eserler de yazılmıştır. Bu hususta yazılan en önemli eserler Sem'ânî'nin (ö. 562/1166) *el-Ensâb*'ı ve

İzzüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1232) *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*'ıdır.

- *Mübhem şahıs ve ravilerle ilgili eserler*

İsnad veya metinde "racul, imrae, ibn fülân, bintü fülân" gibi kapalı bir ifadeyle zikredilen şahsın veya ravinin kim olduğunu tesbit amacıyla da eserler yazılmıştır. Bu kitapların en önemlileri Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) *el-Esmâu'l-Mubheme fî Enbâi'l-Muhkeme*'si ve

Ebû Zür'a el-Irakî'nin (ö. 826/1417) *el-Müstefâd min Mübhemâti'l-Metn ve'l-İsnâd*'ıdır.

Hadislerin Kaynağını Bulma Çalışmaları

En önemli etraf kitabı, Mizzî'nin Kütüb-i Sitte hadislerini ihtiva eden *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*'ıdır. En önemli lügat kitabı ise Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l- Eser*'idir.

Tehzîb döneminde hadislerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerini kolayca bulabilmek için de müstakil kitaplar yazılmıştır. Bu maksatla farklı çalışmalar yapılmıştır.

- *Etrâf Kitapları.* Bunlar, Sahîhayn ve Kütüb-i Sitte gibi belli başlı hadis kitaplarının hadisleri üzerine yazılmıştır. Bu kitaplarda, çalışmaya esas alınan kitaplardaki sahabi raviler alfabetik olarak sıralanıp onların rivayet hadislerin baş tarafı yazılır sonra o kitaplardaki geçtiği kitâb/bölüm ismi belirtilir.

Bu hususta yazılan en önemli kitaplar; Mizzî'nin (ö. 742/1341) Kütüb-i Sitte hadislerini ihtiva eden *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*'ı,

Abdulğanî en-Nablûsî'nin (ö. 1143/1730) *Kütüb-i Sitte* ile İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'sındaki hadisleri ihtiva eden *Zehâiru'l-Mevârîs fi'd-Delâleti alâ Mevâzıi'l-Hadîs*'i ve

İbnü'l-Kayserânî'nin (ö. 507/1113) Kütüb-i Sitte hadislerini ihtiva eden *Etrâfu'l-Kütübi's-Sitte*'sidir.

- *Miftâh Kitapları.* Bu çeşit hadis bulma kitaplarında, çalışmaya esas alınan hadis kitaplarındaki hadisler alfabetik olarak sıralanıp yerlerine işaret edilir.

Buna en güzel örnek Muhammed Mustafa et-Tokadî'nin (ö. 1312/1894) *Miftâhu's-Sahîhayn*'ıdır. Bu eserde Buhârî ve Müslim'deki kavlî hadisler ilk kelimelerine göre alfabetik sıraya konulup karşılarına kitâb/bölüm ismi, bab numaraları ve cilt ve sayfa numaraları yazılmıştır.

Lügat Çalışmaları

Hadislerde geçen garîb yani manası herkes tarafından bilinmeyen kelimelerin anlamını tesbit maksadıyla yapılan çalışmalar bu dönemde de devam etmiş, böylece kelimelerin alfabetik olarak sıralanıp altında ilgili hadis verilerek açıklandığı kitaplar yazılmıştır.

Bu kitapların en önemlileri Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*'i ve

Mecdüddîn İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 606/1209) *en-Nihâye fî Garîbi'l- Hadîs ve'l-Eser*'idir. Müellif garîb kelimelerin lügat anlamları yanında yer yer fıkhî meselelere temas etmiş ve birbiriyle ihtilaflı/zıt görünen hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesine de çalışmıştır.

Hadis Usulü Çalışmaları

En önemli hadis usulü kitapları, İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs*'i, Suyûtî'nin *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n- Nevevî*'si ve Nûruddîn Itr'ın *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*'idir.

Hadis usulü, sened ve metnin durumlarını bilmeyi sağlayan kaideler bütünüdür. Hz. Peygamber'e ait olan hadislerin alınıp, O'na ait olmayanların reddedilmesi ancak hadis usulünü bilmekle mümkündür. Bu sebeple sahabe ve tâbiûn döneminde temelleri atılan bu ilimle ilgili olarak Etbâu't-Tabiîn döneminden itibaren kitaplar yazılmıştır. Tehzîb döneminde de önceki dönemlerdeki hadis usulü kitapları esas alınarak fakat birbirinden farklı tertiplerde olmak üzere birçok hadis uûlü kitabı yazılmıştır.

Bu kitapların en önemlileri şunlardır:

Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *el-İlmâ ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'sı,*

İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-Hadîs*'i. Bu kitapta önceki hadis usulü eserlerindeki bilgiler güzel bir şekilde özetlenmiştir. İbnu's-Salâh sadece nakillerde bulunmamış aynı zamanda ıstılahların tanımını yapmış ve konularla ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu kitap bu özellikleriyle kendisinden sonrakilerin en önemli kaynağı olmuştur.

Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr*'i. Bu kitap, İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs'inin özetidir.

Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*'si. Bu kitap, Nevevî'nin et-Takrîb ve't-Teysîr adlı eserinin geniş bir şerhidir.

İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*'i. Bu kitap, İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs'inin özetidir. İbn Kesîr'in bu eserini, Ahmed Muhammed Şâkir *el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs* adıyla şerh etmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *Nuhbetü'l-Fiker*'i. İbn Hacer bu eserinde kendine has bir metod takip etmiş, yaptığı tarif ve açıklamalarla bir çığır açmıştır. İbn Hacer çok kısa yazdığı bu eserini *Nüzhetü'n-Nazar* isimli bir başka eser yazarak şerh etmiştir.

Tâhir el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*'i.

Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*'i,

Nûruddîn Itr'ın *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*'i,

Muhammed Accâc el-Hatîb'in *Usûlü'l-Hadîs Ulûmuhû ve Mustalahuh* adlı eseri,

Ahmed Nâim'in *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı 12 ciltlik kitabının Mukaddimesi (1. cilt). Bu eser Türkçe yazılmış ilk hadis usulü kitabı olup Diyanet İşleri Başkanlığınca basılmıştır. Bu kitaptan sonra günümüzde birçok Türkçe usul kitabı yazılmıştır. Bunların önemlileri şunlardır:

Türkçe yazılan ilk hadis usulü kitabı, Ahmed Nâim'in *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı 12 ciltlik kitabın Mukaddimesi'dir.

Subhî Salih'in Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh adlı kitabının Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir'in tarafından *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* adıyla Türkçe'ye yapılan tercümesi,

Prof. Dr. İsmail Lütfi Çakan'ın *Hadis Usulü,*

Prof. Dr. Talat Koçyiğit'in *Hadis Istılahları* ve *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi,*

Prof. Dr. Ahmet Yücel'in *Hadis Usulü,*

Prof. Dr. Abdullah Aydınlı'nın *Hadiste Tesbit Yöntemi* ve *Hadis Istılahları Sözlüğü.*

Özet

- Tehzîbü's-Sünne dönemi, hicri 4. asır ortalarına kadar meydana getirilmiş olan hadis eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; yeniden tasnif, cem, istihrâc, istidrâk, telhis, zevâid, inceleme, şerh, değerlendirme vb. çalışmaların yapıldığı dönemdir.
- Tehzîbü's-Sünne dönemi, hicri 4. asır ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden uzun bir süreci içermektedir.
- Tehzîbü's-Sünne dönemindeki cem çalımalarında bazı âlimler, *Buhârî ve Müslim hadislerini*, bazı âlimler *Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadisleri*, bazı âlimler *Kütüb-i Sitte hadislerini,* bazı âlimler *Kütüb-i Sitte ve diğer bazı kitaplardaki hadisleri ,* bazı âlimler *hadislerin tamamını,* bazı âlimler *ahkâm hadislerini,* bazı âlimler, *temel hadis kaynaklarındaki ahlak, amellerin faziletleri, zikir-dua ile ilgili hadisleri,* bazı âlimler *temel hadis kaynaklarından dinin her konusu ile ilgili hadisleri seçerek,* bazı âlimler ise hadis kaynaklarındaki *mütevâtir hadisleri* bir araya toplamışlardır.
- Tehzîbü's-Sünne dönemindeki zevâid çalışmalarının en tanınmış eseri Nûruddîn el-Heysemî'nin (ö. 807/1404) *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid* adlı kitabıdır.
- Tehzîb döneminde, tasnif veya tehzîb dönemine ait hadis kitaplarını, mükerrer hadisleri ve senedlerini veya hadislerin bir kısmını çıkararak kısaltmak, özetlemek üzere ihtisâr çalışmaları da yapılmıştır.
- İstidrâk türünde en önemli çalışma, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el- Müstedrek ale's-Sahîhayn* adlı eseridir.
- Hadis ilmi dışındaki tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf, ahlak gibi İslam ilimleri sahasında yazılmış olan kitaplarda geçen hadislerin, temel hadis kaynaklarındaki yerlerinin tesbit edilip, sıhhatleri açısından değerlendirmelerinin yapılmasına *Tahrîc* denir. Bu türün en önemli çalışması Zeylaî'nin Hanefî fıkhının meşhur kitabı *el-Hidâyesi*'ndeki hadislerini tahrîc ettiği *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye* adlı kitabıdır.
- Tehzîb döneminde Hz. Peygamber'e ait olmayan mevzû hadislerin bir araya getirilmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu türün ilk derli toplu örneği Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Mevzûât'*ıdır.
- Tehzîb döneminde halk dilinde hadis diye dolaşan sözlerin hadis olup olmadığını belirtmek maksadıyla da kitaplar yazılmıştır. Bu kitapların en meşhuru, Aclûnî'nin *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amma'ş-Tehara mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs* adlı eseridir.
- Tehzîb döneminde âlimler genellikle temel hadis kitaplarındaki hadislerin tamamını şerh etmeye çalışmışlardır. Bu türün en önemli kitapları Buhârî üzerine yazılan İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'si ile Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'sidir.
- Tehzîb döneminde hadislerin ravilerinin güvenilirlik derecelerini biyografileri, isimleri, künyeleri, lakabları, nisbeleri ve vefat tarihlerini belirtmek üzere birçok çalışma yapılmıştır.Tehzîb döneminde derli toplu birçok hadis usulü kitabı yazılmıştır. Bunların en önemlilerinin başında İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs* ve Suyûtî'nin *Tedrîbu'r-Râvî* adlı kitapları gelir. Ayrıca Tâhir el-Cezâirî'nin *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*'I, Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*'I ve Nûruddîn Itr'ın *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*'I son dönemde yazılmış önemli usûl kitaplarındandır. Ahmed Nâim'in *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi ve Şerhi* adlı 12 ciltlik kitabının Mukaddimesi yani bu kitabın 1. cildi Türkçe yazılmış ilk hadis usulü kitabı olup Diyanet İşleri Başkanlığınca basılmıştır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Hicri 4. asır ortalarına kadar meydana getirilmiş olan hadis eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; yeniden tasnif, cem, istihrâc, istidrâk, telhis, zevâid, inceleme, şerh, değerlendirme vb. çalışmaların yapıldığı dönem aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Tasnifü's-Sünne
   b) Tedvînü's-Sünne
   c) Tehzîbü's-Sünne
   d) Kitâbetü'l-Hadîs
   e) Hıfzu's-Sünne

4. "El-Lü'lüü ve'l-Mercân fîmâ İttefeka aleyhi'ş-Şeyhân" adlı eserde hangi hadisler bir araya toplanmıştır?
   a) Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisler
   b) Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin ittifak ettiği hadisler
   c) Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin hadislerinin tamamı
   d) Buhârî ve Müslim'in hadislerinin tamamı
   e) Buhârî ve Tirmizî'nin ittifak ettiği hadisler

5. Aşağıdakilerden hangisi Tehzîbü's-Sünne dönemi çalışmalarından biri değildir?
   a) Cem çalışmaları
   b) İstihrâc çalışmaları
   c) Ricâl çalışmaları
   d) Şerh çalışmaları
   e) Tercüme çalışmaları

6. Aşağıdakilerden hangisi, Suyûtî'nin hadislerinin tamamını bir araya getirmek üzere yazmış olduğu kitaplarından biridir?
   a) el-Câmiu's-Sağîr
   b) Cem'u'l-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid
   c) Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Rasûl
   d) Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmii'l-Usûl
   e) Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl

5. Nevevî'nin Riyâzu's-Salihîn adlı eseri, hangi hadisleri kapsamaktadır?
   a) Kütüb-i Sitte'deki ahkâmla ilgili hadisleri
   b) Kütüb-i Sitte'deki ahlakla ilgili hadisleri
   c) Buhârî'deki zikir ve dua ile ilgili hadisleri
   d) Kütüb-i Sitte'deki fiten ve melahim ile ilgili hadisleri
   e) Kütüb-i Sitte'deki tefsirle ilgili hadisleri

6. Nûruddîn el-Heysemî'nin, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın Müsnedleri ile Taberânî'nin Kebîr, Evsat ve Sağîr isimli üç Mu'cemi'nde bulunup da Kütüb-i Sitte'de bulunmayan hadisleri belirtmek üzere yazdığı zevâid türü eserinin adı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid
   b) el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniyye
   c) Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce
   d) Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir
   e) et-Tâcu'l-Câmi li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl

7. Zebidî'nin, et-Tecrîdü's-Sarîh li Ehâdîsi'l-Câmii's-Sahîh adlı eseri kimler tarafından ve hangi isimle Türkçe'ye tercüme edilip hadisleri şerh edilmiştir?
   a) Ahmed Naim ve Kâmil Miras - Sahîh-i Müslim Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi
   b) Ahmed Naim ve İzmirli İsmail Hakkı - Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi
   c) Ahmed Naim ve Kâmil Miras - Sünen-i Ebî Dâvûd Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi
   d) Ahmed Naim ve Kâmil Miras - Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi
   e) Ahmed Hamdi Akseki ve İzmirli İsmail Hakkı - Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi

Herhangi bir hadis kitabında bulunan hadisleri, bu kitaptaki senedlerinden farklı senedlerle rivayet ederek yeni bir kitapta toplamaya ……., bu yolla meydana getirilen eserlere ise ……. denir.

8. Yukarıdaki cümlede boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?
   a) İstidrâk- Müstedrek
   b) İstihrâc- Müstahrec
   c) Ziyâde – Zevâid
   d) İhrâc- Müstahrec
   e) İstidrâk – Müstahrec

9. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin mevzû hadisleri topladığı eserinin ismi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Tezkiretü'l-Mevzûât
   b) el-Menâru'l-Münîf fi's-Sahîh ve'd-Daîf
   c) Kitâbu'l-Mevzûât
   d) el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa
   e) Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa

10. Aşağıdaki kitaplardan hangisi şerh çalışmalarından değildir?
    a) el-Kevâkibü'd-Derârî
    b) Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî
    c) Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî
    d) Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî
    e) el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc

Cevap Anahtarı

1.c, 2.a, 3.e, 4.a, 5.b, 6.a, 7.d, 8.b, 9.c, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aşıkkutlu, Emin. (20076). Ricâl İlmine Giriş. İstanbul: MÜİFV. Yayınları. Aydınlı, Abdullah. (2003). Hadis Tesbit Yöntemi. İstanbul: Kitabevi.

---------- . (2006). Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadisevi.

Canan, İbrahim. (1988). Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi. Ankara: Akçay Yayınları.

Çakan, İ. Lütfi. (2013). Hadîs Usûlü. İstanbul: MÜİFV. Yayınları.

Hatîb, Muhammed Accâc. (1989). Usulü'l-Hadîs Ulûmuhû ve Mustalahuh. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Itr, Nûruddîn. (1997). Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır.

Kandemir, M. Yaşar. (1981). Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları. Ankara: DİB: Yayınları.

Kasımî, Cemâlüddîn. (1987). Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs.

Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Koçyiğit, Talat. (1988). Hadîs Tarihi. Ankara: AÜİF. Yayınları.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. (1996). Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (1993). Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî.

Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Tahhân, Mahmûd. (1979). Teysîru Mustalahi'l-Hadîs. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm.

---------- . (1979). Usûlü't-Tahrîc ve Dirâsetü'l-Esânîd. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm.

Umerî, Ekrem Ziyâ. (2000). Hadis Tarihi. Çev. İsmail Kaya. Konya: Esrâ Yayınları. Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Tarihi. İstanbul: MÜİFAV. Yayınları.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ
I CERH-TA'DÎL İLMİ

İÇİNDEKİLER

- Cerh ve Ta'dîlin Tanımı, Önemi ve Meşruiyeti
- Doğuşu ve Gelişimi
- Cerh-Ta'dîl Âlimlerinin Grupları
- Cerh-Ta'dîle Dair İlk Telif Çalışmaları
- Cerh-Ta'dîl Konuları
- Cerh-Ta'dîl Lafızları
- Cerh-Ta'dîl Kaideleri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Cerh-ta'dîl ilminin önemi, tarihçesi ve âlimleri hakkında bilgi sahibi olacaksınız,
- Bu ilmin konuları, lafızları ve kaideleri hususunda fikir sahibi olacaksınız,
- Münekkit âlimlerin ravileri tenkit yöntemlerini kavrayacaksınız,
- Güvenilir ve zayıf ravilerin özelliklerini tanımlayabileceksiniz,
- Hadis araştırmalarında ravi tenkidinin ne kadar önemli olduğunu fark edeceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Mehmet EREN

ÜNİTE

7

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ I CERH-TA’DÎL İLMİ
CERH VE TA'DÎLİN TANIMI, ÖNEMİ VE MEŞRUİYETİ
DOĞUŞU VE GELİŞİMİ
CERH-TA’DÎL ÂLİMLERİNİN GRUPLARI
CERH-TA’DÎLE DAİR İLK TE’LİF ÇALIŞMALARI
CERH-TA’DÎL KONULARI
CERH-TA’DÎL LAFIZLARI
CERH-TA’DÎL KAİDELERİ

GİRİŞ

Hadislerin baş tarafında bulunan raviler zinciri için kullanılan 'sened', muhaddisler tarafından 'hadis tenkidiyle ilgili kaidelerin etrafında döndüğü mihver' olarak kabul edilir. Senedlerde geçen ravilerin biyografilerinin ve hadis rivayetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bilgilerle rical ilmi teşekkül etmiş, zaman içinde bu ilim dalı irili-ufaklı çeşitli kollara ayrılarak bunların her birinde çok sayıda eser telif edilmiştir.

Hadisler nakledilen birer haber olduğuna göre, onları nakledenlerin güvenilir insanlar olduklarının bilinmesi icap eder. Bundan dolayı, hadis ilimlerinin odaklaştığı nokta, ravilerin güvenilir olup olmadıklarının tespiti yani cerh-ta'dîl ilmi olmuştur.

Cerh-ta'dîl ilmini müstakil bir konu olarak ele alan ilk müellif Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014). Daha sonraki hadis usulü kitaplarında bu ilim dalına gereken önem verilmiştir. Hâkim'e göre (1986) *ilelü'l-hadis* konusu *cerh- ta'dîl*'den ayrı bir daldır. Hadisler, cerh sebepleri dışındaki birtakım hususlarla illetli (kusurlu) olurlar. Cerh edilen ravinin hadisinin zaten hiçbir değeri yoktur. İlletler ise daha çok sika ravilerin hadislerinde görülür. Cerh çeşitleri olan yalan, gaflet ve sû-i hıfz gibi hususlar ilel kitaplarında da sıkça görülür. *Aslında, raviye zarar veren husus açıksa cerh-tadîl, gizli ise ilelü'l-hadis alanına girer.* Ama bazen açık cerh sebepleri de ilel içinde mütalaa edilebilmektedir.

İbn Ebû Hâtim'in (1952: I, 351) şu tespiti hadis tenkidçiliğini özetlemektedir: *"Dinar ve cevherin kıymeti, başkalarına kıyasla anlaşılır. Bunun gibi, hadisin sıhhati, ravilerin adaletiyle mukayese edilmesi ve nübüvvet kelamından olmaya uygun bir söz olmasıyla; zayıflığı ve münkerliği ise adaleti sahih olmayanın rivayetinde tek kalmasıyla anlaşılır."*

CERH VE TA'DÎLİN TANIMI, ÖNEMİ VE MEŞRUİYETİ

'*Cerh*', c-r-h kökünden mastar olup sözlükte kılıç vb. bir şeyle vücudu yaralama anlamında kullanılır. 'Cürh' bunun isim hâlidir. Manevi yaralamalarda 'cerh', maddi yaralamalarda ise 'cürh' şeklindeki kullanım yaygınlaşmıştır. 'Birini ayıpladı ve tenkid etti.' anlamında *cerehahû bi lisânihî* denildiği gibi, şahidin şahadetinin reddini gerektirecek bir husus ortaya çıkaran da *cerahtü'ş-şâhide* der (Feyyûmî, 1987).

Hadis terimi olarak 'cerh'; "büyük bir hadis âliminin, kendisinde veya rivayetinde kötülenecek bir kusur bulunan ravinin rivayetini reddetmesi" demektir. Bu kusur; ravinin fâsık olması, isnadda tedlis yapması, yalancı olması ve rivayetinde şaz kalması gibi hususlar olabilir. Tenkid yönelten âlime '*cârih*', yöneltilen raviye de '*mecrûh*' denir.

'*Tâ'dîl*', bir kişiyi tezkiye etmek demektir. Zulmün zıddı olarak kullanılan ve 'işlerde dengeli olma' anlamına da gelen 'adl'; eşya için kullanıldığında düzgün

olmayı, insan için kullanıldığında sözünün ve hükmünün beğenilmesini ifade eder. " *Racülün adlün*" şahadeti kabul edilir kişi demektir.

Cerh-ta'dîl: Rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden hadis ravilerinin belirli lafızlarla cerh-ta'dîl durumlarının ve bu lafızların derecelerinin araştırıldığı ilim dalı.

Hadis terimi olarak ta'dîl, "ravinin, rivayetini kabul etmeyi gerektirici sıfatlarla tavsif edilmesi" anlamında kullanılır. Şahsı bu tür sıfatlarla niteleyen kişiye '*muaddil*', nitelenen kişiye de '*adl*' veya '*âdil*' denir.

Adalet; "kişiyi, Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini yapıp yasaklarından kaçmaya, halk nazarında şahsiyetini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevk eden meleke" olarak da tarif edilmiştir. Bir-iki defa küçük günah işlemiş olmak veyahadis naklinde az sayıda hata yapmak, unutma-yanılma ve tevil ihtimalinden dolayı kişinin âdil olmasına zarar vermez. Ancak bu durum tekerrür eder ve ravi bu hata ve günahları ile tanınır hâle gelirse o zaman âdil olmaktan çıkar. Kişiliği zedeleyici hususlarda, ravinin içinde yaşadığı toplumun örfüne ve kendi konumuna itibar edilir (Feyyûmî, 1987: 151).

Kâtip Çelebi (1971: I, 582) şöyle der: "Şahıslar hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermek, Rasûlüllah'ta, sonra da sahabe ve tâbiîn ile sonraki âlimlerin birçoğunda görülür. *Cerh-ta'dîl, insanları kötülemek için değil, dini korumak için caiz kılınmıştır. Nasıl ki şahitlerin şahitliğini kabul etmek için araştırma yapmak caizse ravilerin durumunun araştırılması da caizdir. Zira dine taalluk eden hususlarda dikkatli olmak, haklarda ve mali konularda dikkatli olmaktan daha önce gelir.* İşte bu durumu dikkate alan muhaddisler, raviler hakkında araştırma yapmayı kendilerine görev saymışlardır."

"Bile-bile hadis uydurmanın cezasının cehennem olacağı" (Buhârî, "İlim", 38; "Cenâiz", 33; "Menâkıb", 5; "Enbiyâ", 50; "Edeb", 109; Müslim, "İman", 112; "Zühd", 72) ve "yalan olduğu tahmin edilen bir hadisi rivayet edenin yalancılardan biri olacağı" (Müslim, "Mukaddime", 1; Tirmizî, "İlim", 9; İbn Mâce, "Mukaddime", 5; Ahmed b. Hanbel, V, 14, 20) bizzat Hz. Peygamber tarafından haber verildiği hâlde, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Müslümanların değişik fırkalara bölünmesinden sonra hadis uydurma faaliyetinin başladığı bilinmektedir. Zamanla bu faaliyet artarak devam etmiş, bunun üzerine muhaddisler, hadis rivayet edenlere hadislerini kimlerden aldıklarını sormak suretiyle, isnad sistemini yaygın ve dikkatli bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Neticede, hadis uyduran ve durumu şüpheli görülen kişiler muhaddisler tarafından açıklanmıştır.

Şâfiî (ö. 204/819): "Bir kişi, hadis nakleden birinin yalan konuştuğunu bilirse onu açıklamaması caiz olmaz, hatta açıklaması gıybet de olmaz. Zira âlimler cevherlerin ayarını tespit eden sarraflar gibidir. Din konusunda iyiyi kötüden ayıracak bir imamın, sahte olanları açıklamaması caiz olmaz." demiştir (İbnü'l-Cevzî, 1966: I, 50; Cûzekânî, 1994: I, 9).

Müslim (ö. 261/874), yalanla itham edilenlerden ve inatçı bid'at ehlinden haber rivayet edilmemesi hakkında üç ayeti (Bakara, 2/282; Hucurât, 49/6; Talak,

65/2) delil olarak zikrettikten sonra (1991: I, 95-96): "Bu ayetler, fâsıkın haberinin sâkıt yani kabul edilmez olduğuna ve âdil kişiden başkasının şahitliğinin reddedileceğine delalet eder. Her ne kadar, haber nakli bazı yönlerden şahitlikten farklı ise de bu iki mefhumun birçok ortak yönü de bulunmaktadır. Bu ortak yönlerinden dolayı, fâsıkın şahitliği bütün âlimlerce reddedildiği gibi, onun haberi de kabul edilmez." demiştir.

Dinî konulardaki haberler, ya helâl-haram veya emir-nehiy yahut terğîb-terhîb konusunda olur.

Hadis ravilerinden yalanla itham edilenleri ve onların hatalarını bildirme hususunda muhaddislerin sözlerinden örnekler veren Müslim (1991: I, 177-178), bu açıklamaların işin son derece önemli olmasından ötürü yapıldığını vurgulamıştır. *Zira dinî konulardaki haberler, ya helâl-haram veya emir-nehiy yahut terğîb-terhîb konusunda olur. Bu haberlerin ravisi doğru ve güvenilir bir kişi olmaz, onun bu hâlini bilen biri de herhangi bir açıklama yapmadan bilmeyen birine onun rivayetlerini aktarırsa günah işlemiş ve Müslümanları aldatmış olur. Zira bu rivayetleri duyanlardan bazıları, onların tümüyle veya bir bölümüyle amel edebilir. Hâlbuki onların hepsinin veya çoğunun, aslı olmayan yalan haberler olma ihtimali bulunmaktadır.*

Cerh-ta'dîl âlimlerini ravileri tenkide ve zayıf saymaya sevk eden hususun, sadece 'Müslümanlara nasihat' olduğunu bildiren Tirmizî (ö. 279/892) de şu açıklamayı yapar (İbn Receb, 1985): *"Bu tenkidleri, insanları kötüleme veya gıybet niyeti ile yaptıklarını sanmıyoruz. Bize göre, sadece bilinmeleri için ravilerin zayıf olduklarını açıklamışlardır. Zira 'zayıf' diye hükmettiklerinin bir kısmı bid'at sahibidir, bir kısmı hadis rivayeti konusunda itham edilmiştir, bir kısmı da gafleti ve hatası çok olan kişilerdir.* Cerh-ta'dîl âlimleri, dini düşündükleri için bunların durumlarını açıklamaya yönelmişlerdir. Zira dinî konulardaki şahitlikte dikkatli olmak, haklar ve mallarla ilgili konulardaki şahitlikte dikkatli olmaktan daha önemlidir."

Cerh-ta'dîlde, Müslümanları dinleri hususunda dikkatli olmaya teşvik ve bu konuda onlara nasihat etme gayesi vardır.

"Filân ravi zayıftır, sika değildir gibi hükümler gerçeğe uyuyorsa gıybettir, uymuyorsa iftiradır." diyenlere karşı Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071): "Durum bunların dediği gibi değil. *Çünkü ilim ehli, bir haberin ancak ravileri akıllı, doğru sözlü, haber verdikleri şeyde güvenilir oldukları takdirde kabul edilmesinin vacip olduğunda ittifak etmişlerdir."* diyerek itiraz etmiş ve bu icmâı rivayetinde doğru olmayanın cerh edilmesine delil saymıştır. Daha sonra, delil olabilecek bazı hadisleri naklederek gıybette asıl maksadın, kişiyi küçük düşürmek ve onunla alay etmek olduğuna dikkat çekmiştir. Bu amaçla yapılan kötülemede, 'din kardeşine nasihat' söz konusu değildir. Hâlbuki cerh-ta'dîlde, Müslümanları dinleri hususunda dikkatli olmaya teşvik, bu konuda onlara nasihat etme gayesi vardır (1990: 81-92).

Nitekim Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mâlik, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Müshir gibi birçok büyük âlim, rivayetlerinde yalanla itham edilen ve hata edenlerin durumunun açıklanmasını isteyerek bunun gıybet olmayacağını bildirmişlerdir (İbn Adî, 1404: I, 80).

Râgıb el-İsfahânî, gıybeti "kişinin sebepsiz olarak başkasının ayıbını

zikretmesi" şeklinde tarif eder (1986: 552). Bu tarife göre cerh-ta'dîl gıybet kavramı altına girmez. Gıybet sayılabileceğini söyleyenler de onu caiz gıybet çeşitleri arasında zikrederler. Nitekim Gazzâlî, 'gıybete ruhsat verdirecek mazeretler' başlığı altında altı hususu sıralar (1985: IX, 65-68). Nevevî de (1991: XVI, 214-215), gıybetin mubah olduğu bu altı yeri sayarak cerh-ta'dîli dördüncü madde olan 'Müslümanları kötülükten koruma' içinde zikretmiştir.

Gıybet olup-olması bir tarafa, cerh-ta'dîlin müstehap olduğu kabul edilir. İbn Hibbân (1393: I, 9-10), muhaddislerin cerh-ta'dîl durumlarının bilinmesinin müstehap oluşuna, "sizden burada bulunan, bulunmayana tebliğ etsin" hadisini (Buhârî, "İlim", 9, 10, 37; Müslim, "Kasâme", 29-30) delil getirir. Zira insan, şahit olduğu şeyi onu görmeyene ancak doğru olduğuna kanaat getirdikten sonra aktarabilir. Rasûlüllah'tan geldiği doğru olmayan bir şeyi naklettiği zaman, hiçbir şey nakletmemiş demektir.

Haberler sika yani güvenilir kişiler tarafından nakledildiği takdirde delil olarak kullanılabilir. Bir ravinin sika olup olmadığı cerh-ta'dîl ilminin ölçütleriyle belirlenir. Dünya işlerinde bile şahitlerin tezkiye edilmesi gereği, dinin kaynaklarından biri olan hadisleri korumak için ravilerin tenkidinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Onların dinî-ilmî güvenilirlikleri ve naklettikleri hadislerin sahih olup olmadığı cerh-ta'dîl ilmi sayesinde ortaya çıkar.

DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Bilhassa Hz. Ömer ile Hz. Ali, hadis rivayetinde işi çok sıkı tutmuşlardır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadisleri nakletmeye devam eden sahabe içinde, dört halife başta olmak üzere ihtiyatlı hareket eden ve insanları hadis rivayet etmede dikkatli olmaya yöneltenler olmuştur. Bilhassa Hz. Ömer ile Hz. Ali, hadis rivayetinde işi sıkı tutmuşlardır. Bazı sahâbîler de hata etme, yanılma ve Peygamber'in demediğini 'dedi' diyerek nakletme korkusundan dolayı fazla hadis rivayet etmekten kaçınırdı. Hz. Ömer bu yüzden Rasûlüllah'tan az hadis rivayet edilmesini tavsiye etmiştir. Dârimî, bu tavsiyenin sünen ve ferâiz (dinî kurallar) için değil, eyyâm (megâzî) ile ilgili hadisler için geçerli olduğunu açıklamıştır (Dârimî, "Mukaddime", 28; İbn Hibbân, 1396: I, 37-38).

Muâviye, hilâfeti döneminde insanlara "Hz. Ömer Dönemi'nde rivayet edilen hadislere sıkı bağlanmalarını söyleyerek" bunun sebebini "Çünkü o, Rasûlüllah'tan hadis rivayet etme hususunda insanların en dikkatlisi idi." şeklinde açıklamıştır (Ahmed b. Hanbel, 1990: II, 150).

Hadis naklinde işi sıkı tutan sahabenin amacı, ravilerin yalancılığından şüphelenerek hadis rivayet etmelerine engel olmak değil, bilakis onların insan tabiatı kaynaklı hatalarını önleyip asgari düzeye indirmekti. Bu yüzden sahabe asrında hadis ravileri unutma, yanılma gibi her insanda görülebilecek zapt kusurları sebebiyle tenkid edilmiştir. Sahabe, adalet ve fazilet bakımından sonraki nesillerden üstün olmakla birlikte, hafıza kusurlarından tamamen uzak değildir. Hz. Âişe bazı sahâbilerin

rivayetlerde yaptıkları hataları göstermiştir. Onun ilminin çokluğunu bilen sahabe, şüphelendikleri rivayetleri kendisine sormuşlar, uzakta iseler mektup yazarak sorularını göndermişler, verdiği cevapları kabul etmişlerdir.

Bedreddîn ez-Zerkeşî, Hz. Âişe'nin bazı hadislere yönelik düzeltmelerini *el-İcâbe* adlı kitabında toplamıştır. Hataların çoğu, rivayetleri nakleden sahâbîlerin Peygamber'in ilgili hadisinin tamamını değil, bir kısmını duymasıyla ilgilidir. Hataya düşmelerinin sebebi, duydukları kısımdan hareketle ilgili hadisten hüküm istinbat etmeleridir. Bilhassa Ebû Hüreyre'nin rivayetlerinde bu durum çok görülür. Âişe'nin düzeltmelerinde; ince anlayış, yerinde tenkid, hadisleri iyi bellemiş olma ve güzel tartışma yönleri bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hz. Âişe'nin dışında sahabe arasında rical tenkidiyle meşhur olan kişiler şunlardır: Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Selâm, Ubâde b. es-Sâmit ve Enes b. Mâlik (İbn Adî, 1404: I, 61 vd).

İbn Abbâs: Bizler Rasûlüllah üzerine yalan söylenmediği zamanlar ondan hadis nakledderdik. İnsanlar bu hâle gelince ondan hadis nakletmeyi bıraktık.

Görüldüğü gibi, sahabe döneminde raviler ya unutma, yanılma, hata etme gibi hadisi iyi belleyememe kusurlarından dolayı veya iyi anlayamamadan kaynaklanan farklı ictihadları sebebiyle tenkid edilmektedir. Bu dönemde, daha çok hadislerin anlaşılması ve ravilerin hafıza ve anlayış kabiliyetleri üzerinde durulmuştur. Yoksa onların 'hadis uydurma ve bile-bile yalan konuşma' ile itham edilmesi söz konusu değildir.

Hz. Osman'ın hilâfetinde henüz bid'at fırkaları zuhur etmemişti. Onun şehit edilmesiyle (35/655) Müslümanlar gruplara bölünerek birbirine zıt iki büyük bid'at fırkası ortaya çıkmıştır: Hz. Ali'yi tekfir eden Hâricîler ve onun imamlık ve ismetini veya nübüvvet ve ulûhiyyetini iddia eden Râfızîler. Zamanla daha başka bid'at fırkaları da türemiş, bu fırkalar içinde en çok hadis uyduranlar Râfızîler olmuştur. Hatta onların yalancılığı darbımesel hâline gelmiştir. Müslümanlar, önceden hadis nakledenlere itimat ederken bu iki fırkanın zuhurundan sonra, rivayetleri mutlaka araştırıp tahkik ettikten sonra kabul etmeye başlamışlardır (Sehâvî, 1993: III, 318; Koçyiğit, 1981).

Siyasi görüşleri için hadis uyduranların artmasıyla, hadis rivayet edenlere hadislerini kimden aldıkları sorulmaya başlanmış, herkesten gelişigüzel hadis rivayet edilmemesi konusunda insanlar uyarılmıştır. Abdullah b. Abbâs'a (ö. 68/687) gelip '*kâle Rasûlüllah*' diye hadis nakletmeye başlayan Büşeyr b. Ka'b el-Adevî, İbn Abbâs'ın oralı olmadığını fark ederek sebebini sorduğunda, İbn Abbâs: "Bizler, önceden biri 'kâle Rasûlüllâh' dedi mi, bütün dikkatimizle onu dinlerdik. Herkes her önüne gelenden her şeyi rivayet etmeye başlayınca sadece bildiğimiz hadisleri kabul etmeye başladık."; rivayetin diğer tarikine göre: "Bizler Rasûlüllah üzerine yalan söylenmediği zamanlar ondan hadis nakledderdik. İnsanlar bu hâle gelince, ondan hadis nakletmeyi bıraktık." cevabını verir (Nevevî, 1991: I, 119-120).

Böylece, sahabe arasında ihtiyati bir tedbir olarak zaman-zaman başvurulan

'isnad sorma faaliyeti', yalan ve uydurma haberlerin yayılması üzerine, büyük tâbiîler döneminde raviler hakkında daha dikkatli araştırma yapmaya dönüşmüştür.

Müslümanlar arasında yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, tâbiîn neslinin ağır bir tenkitçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir.

Sahabe ve büyük tâbiîler döneminin sona erdiği ilk asırda, bir elin parmakları kadar az sayıda zayıf ravi bulunmaktadır. Bu dönemde zayıf ravilerin az olmasının sebebi, kendilerine uyulan kişiler içinde az sayıda zayıf kişinin bulunmasıdır. Zira kendilerine uyulanların çoğu âdil sahabedir, sahabenin dışındakilerin çoğu da güvenilir, doğru kişiler olup rivayet ettikleri hadisleri iyi bilen büyük tâbiîlerdir. İçlerinde Hâris el-A'ver, Âsım b. Damra gibi nadir birkaç zayıf kişi vardır. Bir de Havâric, Şî'a ve Kaderiyye gibi bid'at fırkalarının başları Abdurrahman b. Mülcem, Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî ve Ma'bed el- Cühenî gibi kişiler bulunmaktadır. Sahabeden sonraki kuşaktan bazı kişilerin tevsik ve taz'îfine dair, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî ve Muhammed b. Sîrîn gibi âlimlerin sözleri kaydedilmiştir (Zehebî, 1990: 172-174; Sehâvî, 1993: III, 266).

Hicri ikinci asrın başlarında, orta ve küçük tâbiîler arasından Atıyye el-Avfî, Ferkad es-Sebahî, Câbir el-Cu'fî ve Ebû Hârûn el-Abdî gibi bir grup zayıf ravi ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı, hafızalarının kusurlu olması, bir kısmı da bid'atlerinden ötürü cerh edilmiştir. Hafızaları kusurlu olanlar; genellikle mevkûf hadisi merfû yapma, çok sayıda mürsel hadis rivayet etme vb. gibi hadis naklindeki hataları sebebiyle tenkid edilmektedir.

O hâlde, cerh-ta'dîlin doğuşuna, sonra da müstakil bir ilim hâline gelişine yol açan en önemli iki etken; ravilerin unutma, yanılma, hata etme gibi beşerî kusurlardan uzak olmaması ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olayların ve bölünmelerin hadis uydurmacılığına yol açmasıdır. Müslümanlar arasında yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, tâbiîn neslinin ağır bir tenkidçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir. Bu dönemdeki tenkidçiliğin en önemli özelliği, hadisleri siyasî ve itikâdî amaçlarla kullanma girişimleri karşısında, ravilerin zapt kusurları yanında adalet yönünden de tenkide tabi tutulmasıdır. Tebe-i tâbiîn dönemiyle hadis ve ravi tenkidçiliği yeni bir safhaya girmiştir. Zira muhtelif ilmî merkezlerde tenkidçilik ekolleri belirginleşmiş, ravi sayısı arttıkça içlerinden tenkide uğrayanların sayısı da artmış ve çok sayıda münekkid hadis âlimi yetişmiştir (Aşıkkutlu, 1993: VII, 395).

CERH-TA'DÎL ÂLİMLERİNİN GRUPLARI

Her bir âlimin ravi hakkında kendi bilgisine ve içtihadına göre hüküm verdiği de unutulmamalıdır.

Cerh ve ta'dil âlimleri, raviler hakkında verdikleri hükümler bakımından başka bir ifadeyle mesleki tavır açısından üç gruba ayrılırlar:

- *Müteşeddid olanlar. Bunlar ravileri cerh etmede aşırı giderler, ta'dîlde ise işi sıkı tutarak iki-üç hatadan dolayı hemen raviyi zayıf sayarlar. Bu yüzden bu gruptan olanlar, bir raviyi sika sayarsa o ravinin sika olduğu kabul edilir. Zayıf saydıkları raviler hakkında diğer âlimlerin hükümleri araştırılır. Bunlara muvafakat ederlerse zayıf hükmü kabul edilir. Ama bir âlim o kişiyi sika saymışsa bu durumda zayıflık sebebinin açıklanmış olması gerekir.*

Müteşeddid imamlar hakkında "Cerhi, ancak müfesser olursa kabul edilir." denmiştir. İbn Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Cûzcânî ravileri cerhte müteşeddid imamlardandır.

- *Mütesâhil olanlar: Bazı zayıf ravileri de sika saydıkları için bunların hükümlerini kabulde ihtiyatlı olunmalıdır.* Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbûrî, Beyhakî bu gruptan sayılır.
- *Mutedil/mütevassıt olanlar: Bunlar, raviler hakkında verdikleri hükümlerde dikkatli olmakla tanındıkları için hükümleri genellikle kabul edilir.* Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî ve İbn Adî bu grubun önde gelen simalarıdır (Zehebî, 1990: 171-172; geniş bilgi için: Kâsım Ali Sa'd, 1408: 107-134).

CERH-TA'DÎLE DAİR İLK TE'LİF ÇALIŞMALARI

Sahabe ve tâbiîn nesillerinden hadis ravilerinin tenkidi ile ilgilenen birçok kişi varsa da onların bu konuda kitapları olup olmadığı bilinmemektedir. Bu dönemde, hadisler nakledilirken ravilerle ilgili açıklamaların şifahen aktarıldığı söylenebilir.

Hicri ikinci asrın ortalarında başlayıp üçüncü asrın ilk yarısında artarak devam eden *müsned*, *câmi* ve *sünen* kitaplarıyla birlikte cerh-ta'dîl, ilel ve ricale dair kitaplar da yazılmaya başlamıştır. *Önce et-târîh adıyla anılan ve sika ve zayıf ravileri birlikte ihtiva eden birçok rical kitabı telif edilmiştir.*

İlk rical kitaplarına verilen diğer bir isim 'et-tabakât'tır. Günümüze ulaşan en eski rical kitapları; İbn Sa'd (ö.230/844) ve Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854) *Tabakât*'ları ile Yahya b. Maîn'in (ö.233/847) *Târîh*'i, Ali b. el-Medînî'nin (ö.234/848) *İlelü'l-hadis*'i ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *el-İlel ve ma'rifetü'r- ricâl*'idir.

Aynı yılda (198/813) vefat etmiş ve rical ilmini Şu'be'den öğrenmiş Yahya b. Saîd el-Kattân ile Abdurrahman b. Mehdî, cerh-ta'dîl ilminde görüşlerine büyük önem verilen iki âlimdir. Öyle ki ikisinin birlikte cerh ettiği bir ravinin güvenilir olduğu düşünülemez. Tevsîk ettikleri ise makbul olup hüccet sayılır. İhtilâf ettikleri raviler hakkında ictihad edilir ve onların hadisleri sahih derecesinden hasen derecesine düşer. Bu iki imam, birçok raviyi tevsik, birçoğunu da taz'îf etmiştir (Zehebî, 1990: 180).

Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in ravilere dair görüşlerini ihtiva eden kitapları günümüze ulaşmıştır. Ali b. el-Medînî'nin çoğu hadis ricali ile ilgili olan eserlerinin se küçük birkaç cüz hariç tamamı kaybolmuştur. Hâkim onların isimlerini ihtiva eden listeyi sunduktan sonra (1986): "Ali b. el-Medînî'nin bilgisinin genişliğine, ilimdeki öncelik ve kemaline istidlâl edilmesi için sadece eserlerinin fihristi ile yetindik." demiştir. Ali b. el-Medînî kitaplarını kendisi telif etmiştir. Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in kitaplarını ise talebeleri derlemiştir.

Hadis derslerinde sadece hadisler okunup geçilmemiş, aynı zamanda hocalar

talebelerinin soruları üzerine hadislerle ilgili hususlarda, özellikle de senedde geçen ravilerin tanıtımı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Talebeler bu açıklamaları önemine ve hadis ilmindeki faydasına binaen bir kitapta topladıktan sonra onları hocalarından rivayet etmişlerdir. 'Süâlât kitapları' olarak adlandırılan bu eserler rical ilminin önemli kaynaklarından sayılır.

Ali b. el-Medînî, Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında, rical bilgileri ile hadislerdeki illetlere dair malumat beraber işlenir. Bu yüzden adlarında genellikle 'marifetü'r-ricâl' ve 'ilelü'l-hadis' terimleri birlikte geçer. Daha sonra,

ravilerin tenkid edilmeleri neticesinde haklarında sika-zayıf şeklinde açıklamaların yapıldığı dala cerh-ta'dil, hadislerin sened ve metinleri üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde bazı kusurların gösterildiği dala ise ilelü'l-hadis denmiştir.

Râvilerin tenkidi, hadislerin korunması ve onların doğru bir şekilde nakli için gerekli bir husus olmakla birlikte, aynı zamanda çok mesuliyetli bir iştir.

Büyük muhaddis Buhârî'nin (ö. 256/869) sahih hadisler konusunda el-Câmiu's-sahîh'i âlimler tarafından nasıl kabule mazhar olmuşsa, raviler hakkındaki et-Târîhu'l-kebîr'i de aynı şekilde rağbet görmüştür. Hattâ Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in kitapları öğrencileri tarafından derlendiği için, bu eser ravilerin büyük kısmını ihtiva eden ilk müstakil kaynak olarak görülmüş ve sonraki rical kitaplarının hepsinin ona dayandığı söylenmiştir. İlk defa şahısların adlarına göre alfabetik tertiple düzenlenmesi, ondan istifadeyi büyük ölçüde artırmış, bu yüzden çok meşhur olmuştur. Ancak ihtiva ettiği kişilerin çoğunun cerh-ta'dîl durumuyla ilgili bilgi ihtiva etmemesi bir eksiklik olarak görüldüğü için *İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), hem daha fazla biyografi hem de onlar hakkında nispeten daha fazla cerh-ta'dîl hükmü ihtiva eden el-Cerh ve't-ta'dîl adlı önemli kaynağı telif etmiştir.*

Böylece hicri ikinci asrın ortasından başlayıp dördüncü asrın başına kadar devam eden dönemde *târih*, *tabakât*, *ilel*, *marifetü'r-ricâl* ve *süâlât* gibi isimlerle önceki münekkidlerin tenkid ve ictihatlarını da ihtiva eden cerh-ta'dîl ilminin temel kaynakları telif edilmiş, bu ilmin genel kuralları ve kendine has ıstılahları da büyük ölçüde yine bu dönemde teşekkül etmiştir. *Orijinal telif çalışmaları hicri dördüncü asrın sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlanmış, sonraki çalışmalar daha çok önceki eserlere dayanan cem ve ihtisar şeklinde yürütülmüştür. Bunun en önemli sebebi, söz konusu dönemde hadis külliyatına dair ana kaynakların telifinin sona ermesi ve ravilerin durumlarının büyük ölçüde ortaya konmuş olmasıdır* (Aşıkkutlu, 1993: VII, 396). Orijinalliği konusu tartışmaya açık olmakla birlikte, hadis ricali ile ilgili çalışmaların hicri onuncu asra kadar canlı bir şekilde devam ettiği görülür.

Haberin kabul edilebilmesi için râvisinin adalet ve zapt sahibi olması gerekir.

CERH-TA'DÎL KONULARI

Münekkidde aranan özellikler

Münekkid; iyi niyetli, tarafsız, doğru sözlü, cerh-ta'dîl sebepleri ile lafızlarını iyi bilen takva sahibi bir kişi olmalıdır. Ayrıca, tenkidde aşırı gitmemeli, gerektiğinde gereği kadar tenkidle yetinmeli, ravinin menfi ve müspet yönlerini birlikte

zikretmelidir. Kendisi güvenilir olmayan âdil bir raviyi cerh edemez, etse de verdiği cerh-ta'dîl hükümleri kabul edilmez. Her türlü taassuptan, kin, haset, öfke ve rekabet gibi şahsi duygulardan kaynaklanan subjektif cerhler geçerli değildir.

Ravide aranan özellikler

Haberin kabul edilebilmesi için ravisinin adalet ve zapt sahibi olması gerekir. 'Dinî güvenilirlik' denebilecek adalet, 'ravinin yalan ve yalan şüphesinden uzak olması, dinî emirlere uyup yasaklardan kaçınması ve şahsiyetini küçük düşürücü hâl ve davranışlar sergilememesi' demektir. Adalet vasfı için, ravinin Müslüman, âkil- bâliğ, mürüvvet (saygın kişilik) sahibi olması ve fısktan uzak durması gerekir.

Bazı ahlaki kusurlar ve şahsiyeti küçük düşürücü davranışlar mürüvvete zarar verici kabul edilse de onların tek başlarına ravinin adaletini gidermediği görüşü tercih edilir. Zehebî'ye göre (*Mîzân*: I, 1-3), kişinin adaletine, ancak "yalan, çok hata etmede ısrar ve aslı olmayan hususu gizlemeye cüret etme" zarar verir.

Muhaddisler, ravide öncelikle adalet şartını aramakla birlikte, bununla yetinmeyerek 'ilmî güvenilirlik' denebilecek zapt şartını da aramışlardır. Hattâ ravilere yöneltilen tenkidlerin büyük bir kısmı zapt kusurlarıyla ilgilidir. Öyle ki dindarlıklarıyla meşhur birçok ravinin rivayetleri, ilmî yönden güvenilir olmadıkları gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

Zapt, 'ravinin öğrendiği hadisleri doğru bir şekilde muhafaza etmesi' demektir. Ezberliyorsa, hatasız ezberlemeli ve rivayet edeceğinde hiçbir değişiklik yapmadan nakledebilmeli. Defterine yazıyorsa, doğru-düzgün yazmalı, tahrif-tashife karşı defterini iyi korumalı ve ondan doğru bir şekilde rivayet etmelidir.

Ravinin zapt sahibi olup-olmadığına rivayetlerinin sikaların rivayetleriyle mukayese edilmesi sonucunda karar verilir.

Hem adalet hem de zapt vasfını taşıyan ravi *sika* (güvenilir) kabul edilir. Sahih hadisin en önemli şartı, ravilerinin sika olmasıdır. Raviler hakkında cerh-ta'dîl hükmü verecek kişilerde de sika olma şartı aranmaktadır.

Tenkid sebepleri

Ravinin cerhine sebep olan kusurlar, beşi adalet, beşi de zapt sıfatıyla ilgili olmak üzere on maddede (metâin-i aşere) ele alınıp incelenir. Adaletle ilgili tenkid noktaları ağırdan hafife doğru şöyle sıralanır: Yalancılık, yalancılıkla itham edilme, fısk, bid'at ve cehalet.

- Yalancılık (kizbü'r-ravi). Ravinin uydurduğu bir hadisi Peygamber'e isnat etmesidir. Hadis rivayetinde bilerek yalan söylemek adaleti gideren en ağır cerh sebebidir. Bu yüzden yalancı ravilerin rivayetleri hiçbir zaman kabul edilmez.
- Yalancılıkla itham edilme (ittihâmü'r-ravi bi'l-kizb). Ravinin hadis konusunda yalanı tespit edilmese de günlük hayatta yalan söylemesidir. Bu durum, ravinin rivayetlerinin kabul edilmesine engeldir.

- Fısk (fısku'r-ravi). Ravinin büyük günahlardan birini işlemesi veya küçük günahları işlemekte ısrar etmesiyle Allah'a itaat dairesinden çıkmasıdır.

Rivayetlerinin doğruluğu hususunda şüphe uyandıran bu durum, onları kabulde ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Büyük ve küçük günahlar hakkında ihtilaf olsa da Allah'ın emirlerine itaat yönü ağır basanın âdil, isyan yönü ağır basanın ise mecruh sayılacağı görüşü genel kabul görmüştür.

Bidat sahiplerinden dâî (propagandacı) olmayan güvenilir kişilerin rivayetleri ise genellikle kabul edilir.

- Bid'at (bid'atü'r-ravi). Ravinin bid'at fırkalarından birine mensup olup görüşünün propagandasını yapmasıdır. *Fırkaları lehine hadis uydurma veya mevzû/zayıf hadisleri nakletme ihtimalinden ötürü, propagandacı olanların (dâîlerin) rivayetleri kabul edilmez. Bid'at sahiplerinden dâî olmayan güvenilir kişilerin rivayetleri ise genellikle kabul edilir.*
- Cehalet (cehâletü'r-ravi, mechûl). Ravinin kim olduğunun veya cerh-ta'dîl durumunun bilinmemesidir. Kendisinden sadece bir-iki kişinin hadis aldığı, hadis rivayetiyle maruf olmayan, dolayısıyla muhaddislerce tanınmayan kişiler için 'kimliği bilinmeyen' anlamında mechûlü'l-ayn, cerh-ta'dîl durumu hakkında açıklama bulunmayan kişiler içinse 'durumu bilinmeyen' anlamında mechûlü'l- hâl/mestûr terimleri kullanılır. Farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kanaat bunların rivayetlerinin kabul edilmeyeceği yönündedir.

Ravi zapt kusurları yönünden de tenkide tabi tutulur. Belirli sayıda hatası olan âdil sayılarak hata ettiği rivayetlerinde sika ravilere muhalefet ederse onlar terk, diğer rivayetleri kabul edilir. Zira insanın hiç hatasız olması düşünülemez. Hatası çok olanların ise bütün rivayetleri terk edilir. Zapt kusurları şöyle sıralanır: Çok yanılmak, gaflet, vehim, sika ravilere muhalefet ve hafıza zayıflığı/bozukluğu.

Ravinin sika ravilere muhalefet ettiği rivayeti kabul edilmez. Rivayetlerinin çoğunda onlara muhalefet ederse bütün rivayetleri terk edilir.

- Kesretü'l-galat (çok yanılmak). Ravinin rivayetlerinde çok hata etmesidir. Çok hata etmenin net bir ölçüsü tespit edilmemekle birlikte, genellikle hatalı rivayet sayısı hatasızlardan fazla olan ravilerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceği görüşü kabul edilir. Ayrıca, hatası söylendiği hâlde onda ısrar etmek önemli bir cerh sebebi olup bu durum ravinin bütün rivayetlerini terk etme sebebidir.
- Gaflet (dalgın olmak). Ravinin rivayetlerinde dikkatsiz ve başkalarının telkinine açık olmasıdır. Kitabında yanlışlık olduğunu söyleyene kanarak tahkik etmeden onu düzeltmesi, kendisine empoze edilen bir hadisi kendi rivayeti olmadığı hâlde kabul edip nakletmesi ravinin gafletini gösterir. Dikkatsizliği az olanın sadece ilgili rivayetleri, çok olanın ise bütün rivayetleri terk edilir.
- Vehim (kuruntu, evham). Ravinin rivayet kurallarını bilmediği için farklı derecelerdeki rivayetleri veya ravileri birbirine karıştırarak doğru olduğu zannıyla hadisi yanlış rivayet etmesidir. Zaman-zaman vehme düştüğü tespit edilen ravinin tek kaldığı hadisler delil olarak kullanılmaz. Çok vehme düşenin hadisleri ise tamamen terk edilir.

- Muhâlefetü's-sikât (sika ravilere aykırılık). Zayıf bir ravinin sika ravilerin veya sika bir ravinin daha sika ravilerin rivayetlerinden farklı rivayette bulunmasıdır. Ravinin sika ravilere muhalefet ettiği rivayeti kabul edilmez. Rivayetlerinin çoğunda onlara muhalefet ederse bütün rivayetleri terk edilir.
- Sûü'l-hıfz (hafıza zayıflığı, bozukluğu). Sika ravinin akıl ve hafıza gücünde meydana gelen bozulma sebebiyle rivayetlerinde çok hata yapması hâlidir. Kaza, hastalık, yaşlılık, kitaplarının zayi olması gibi sebeplere dayanan hafıza bozukluğuna ihtilât, bu duruma maruz kalan raviye de muhtelit denir.

Hafıza zayıflığı/bozukluğu devamlılık arz eden kişinin rivayetleri terk edilir. Sika ravilerin ihtilât öncesi rivayetleri makbul, sonraki rivayetleri merdud kabul edilir. İhtilat zamanı tespit edilemeyenler için böyle bir ayrım yapılamayacağından onların rivayetleri delil olarak kullanılmaz.

CERH-TA'DÎL LAFIZLARI

Münekkid âlimler cerh-ta'dîl durumunu araştırdıkları raviler hakkındaki kanaatlerini bazı terimlerle ifade ederler.

Ta'dîl mertebeleri ve kullanılan lafızlar

- Ravinin mutlak olarak en güvenilir kişi olduğunu ifade eden lafızlar: evsaku'n-nâs, esbetü'n-nâs, ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt, lâ ahade esbetü minhü gibi.
- Ravinin tam anlamıyla güvenilir olduğunu aynı veya farklı ta'dîl lafızının tekrarıyla gösteren lafızlar: sikatün sikatün, sikatün sebtün, sikatün hüccetün, sikatün hâfizun, sikatün mütkınün, sikatün me'mûnün, sebtün hüccetün gibi.
- Ravinin adalet ve zaptının tam olduğunu gösteren lafızlar: sikatün, sebtün, hüccetün, mütkınün, adlün hâfizun, adlün zâbitun, müstakîmü'l-hadis, müsteva'l- hadis gibi.
- Ravinin zaptında biraz eksiklik olduğunu gösteren lafızlar: sadûkun, lâ be'se bih, leyse bihî be's, me'mûnün, hıyârun, sikatün inşâallah gibi.
- Ravinin orta hâlli olduğunu gösteren lafızlar: mahallühû es-sıdk, ile's-sıdkı mâ hüve, ceyyidü'l-hadis, mukâribü'l-hadis, sadûkun lehû evhâm, sadûkun yehimü, şeyhun vasatun gibi.
- Ravinin zayıflığa yakın olduğunu gösteren lafızlar: sâlihu'l-hadis, suveylihun, sadûkun inşâallah, ercû ennehû lâ be'se bih, leyse bi baîdin mine's- savâb, makbûlün, yüktebü hadisühû, yu'teberu bih gibi. Sehavi (1993: I, 395) bu grupların hadisleri hakkında şu açıklamada bulunur:

İlk dört mertebe ehlinin hadisleri delil olarak kullanılır. Beşinci mertebede bulunanlardan hiçbirinin hadisi delil olarak kullanılmaz. Ancak yazılarak zapt yönlerini tespit için başkalarının hadisleriyle mukayese edilir (yuhteberu). Altıncı mertebe ehlinden bazılarının hadisleri ise zapt yönlerini tespit için değil i'tibâr için yazılabilir. Zira onların zapt durumlarının kötülüğü zaten açıktır.

Ta'dîlin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri sahih, dördüncü mertebenin hadisleri ise hasen olup bunlar delil olarak kullanılır.

Meseleye hadis çeşitleri yönünden bakan Ahmed M. Şakir de şu izahı yapar (1951: 106): İlk üç mertebe ehlinin hadisleri birinci derecede sahih hadisler olup çoğu Sahîhayn'da bulunur. Dördüncü mertebe ehlinin hadisleri ikinci derecede sahih olup Tirmizî'nin 'hasen' dediği ve Ebû Davud'un sükût ettiği hadislerdir. Son iki mertebe ehlinin hadisleri ise merdûd türündendir. Şu var ki onlardan tarik çokluğu ile güçlenip hasen li gayrihî derecesine yükselenler olabilir. Aşağıdaki altı cerh mertebesinde olanların hadislerine gelince onlar münkerden mevzûya kadar muhtelif derecelerde zayıf hadislerdir.

Cerhin son üç mertebesinde olanların hadisleri ise hiçbir şekilde kullanılmaz, onlar reddedilip atılır.

Cerh mertebeleri ve kullanılan lafızlar

- En hafif: gayruhû evsak minhü, leyyinü'l-hadis, fî hadisihî za'fün, seyyiü'l- hıfz, leyse bi zâke'l-kavî, leyse bi hüccetin gibi.
- İkinci derece: mechûlü'l-hâl, mestûr, hadisühû münkerün, terekûhü gibi.
- Üçüncü derece: zaîfün, muztaribün, münkerü'l-hadis, lâ yuhteccü bih gibi.
- Dördüncü derece: zaîfün cidden, mechûlü'l-ayn, leyse bi şey'in, merdûdü'l-hadis gibi.
- Beşinci derece: sâkıtün, tâlifün, hâlikün, zâhibü'l-hadis, metrûkün, müttehemün gibi.
- En ağır: yekzibü, kezzâb, yedau, vaddâ', min meâdini'l-kizb, ekzebü'n-nâs gibi.

Ta'dîl sebepleri çok olduğundan onların tek- tek zikredilmesine gerek görülmemiştir.

Ta'dîl ve cerh mertebelerinin tümüne yönelik şu açıklama yapılır: Ta'dîlin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri sahih, dördüncü mertebedekilerin hadisleri ise hasen olup bunlar delil olarak kullanılır. Ta'dîlin son iki mertebesi ile cerhin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri, senedde tek kaldıklarında delil olarak kullanılmaz, ama istişhâd (destek) için kullanılır. Cerhin son üç mertebesinde olanların hadisleri ise hiçbir şekilde kullanılmaz, onlar reddedilip atılır.

CERH-TA'DÎL KAİDELERİ

Hadis Usûlü kitaplarında cerh-ta'dîl kaidelerinden bazıları zikredilir. Burada onlardan önemli görülen birkaçı üzerinde durulacaktır.

Müphem/mücmel (sebebi açıklanmayan) cerhler geçersizdir

Ta'dîl sebepleri çok olduğundan onların tek-tek zikredilmesine gerek görülmemiştir. Cerh sebepleri ise nispeten belirli hususlardır ve ravinin bütün kusurlarının sayılıp dökülmesi yerine onlardan biriyle tenkidi yeterli olup tercih edilen yöntem de budur. Üstelik bazı kusurların cerh sebebi olarak kabul edilip edilmemesi münekkidler arasında ihtilaflı olabilmektedir. Bu yüzden ta'dîlin tersine, cerhte genellikle sebebin açıklanması şartı aranır.

Ne var ki cerh-ta'dîl kitaplarında, herhangi bir açıklamaya yer verilmeden raviler hakkında sadece leyse bi şey gibi ifadelerle, hadisler için de hadis zaîf, hadis gayru sâbit şeklinde daha çok genel hükümler verildiği görülür. Bu hususa işaret eden İbnü's-Salâh (1350), "bu tür hükümlerden dolayı, ilgili ravinin cerhine kesin karar verilmese

de bunun en azından karar vermek için beklemeyi gerektiren kuvvetli bir şüpheyi beraberinde getireceğini" söylemiştir. Ona göre, bekleme süresinde yapılacak araştırma neticesinde, ravinin sika olduğu anlaşılırsa hadisi kabul edilerek tevakkuf etmeye son verilir.

Irâkî (1350), Hatîb'in Kifâye'sinden ve Şâfiî fıkıh usulcülerinden yaptığı nakillerle, "cumhurun, cerhin müfesser olması şartını, cerh-ta'dîl sebeplerini bilmeyen kişiler hakkında gerekli gördüklerini, bu sebepleri bilenlerin yaptıkları cerhi ise sebebi açıklanmasa da kabul ettiklerini" söylemiştir. *İbn Hacer'e göre, mücmel olarak cerh edilen bir kişiyi, cerh-ta'dîl imamlarından biri sika saymışsa, kim olursa olsun onu cerh edenin sözü ancak müfesser olma şartı ile kabul edilebilir. Zira o, sika derecesini kazanmış bir ravi olup ancak sebebi açıklanan bir cerhle bu dereceden aşağı düşebilir (Süyûtî, 1985: I, 261).*

Ta'dîl ile cerhin teâruzunda (çatışmasında) cerh öncelenir

Münekkidin ravi ve rivayetleri hakkında edindiği bilgilerden hareketle verdiği hüküm, genellikle fıkıh ilmindeki içtihat gibi kabul edilir.

Cerh-ta'dîl âlimlerinin raviler hakkında değişik sebeplerden farklı hükümler verdikleri olmuştur. İhtilâfların sebebi, genellikle "münekkidin ravi ve rivayetleri hakkında edindiği bilgilerden hareketle verdiği hükmün fıkıh ilmindeki içtihat gibi olduğu" şeklinde açıklanır (Münzirî, 1411; Zehebî, 1990).

Cerh-ta'dîlinde ihtilaf edilen raviler genel olarak iki kısımdır. Bir kısmı hakkında âlimler farklı lafızlar kullanmışsa da bunlar anlamları itibarı ile birbirine yakın oldukları için araları birleştirilebilir. Diğer kısmı ise bazı imamların 'yalancı', bazılarının 'sika' demesi gibi hiçbir şekilde araları telif edilemeyecek hükümlerdir. Bir delile dayanarak mutlaka birinin tercih edilmesi, ötekinin reddedilmesi gerekir.

Aynı münekkidin bir ravi hakkında farklı hükümleri görülürse bu durum içtihadında değişiklik şeklinde yorumlanarak sonraki hükmünün esas alınması görüşü tercih edilmiştir. Farklı münekkidlerin hükümlerindeki tearuz durumunda ise ta'dîl edenler sayıca çok olsalar bile cumhura göre gerekçesi açıklanan cerh ta'dîle tercih edilir. O hâlde, cerhin ta'dîle öncelenmesi kaidesi, mutlak olmayıp müfesser yani gerekçesinin açıklanmış olmasıyla kayıtlıdır. Şu hususa da dikkat edilmeli: Bir ravi hakkında cerh ve ta'dîlin tearuz etmesi, iki hükmün de mutlaka her türlü kasıt ve garazdan -öfke gibi insanın kendine hâkim olamadığı durumlardan bile- uzak olarak sırf Allah rızası için Müslümanlara nasihat gayesi ile verilmiş olması hâlinde söz konusu olur. Kasıt ve garazdan dolayı yapılan cerhler geçersiz olup böyle cerhlerin ta'dîl hükümleri ile çeliştiği söylenemez.

Geçersiz veya belli bir hususla kayıtlı cerhler

Ravi, geçici bir sebepten veya bir hadisinden ötürü cerh edilmiş olabilir. Bu durumda, zayıflığı mutlak olmayıp o sebep ve hadisi ile kayıtlıdır. Yine, cerh- ta'dîl imamlarına talebeleri genellikle birkaç raviyi birden sormuşlar, onlar da bu kişileri birbirine kıyas etmişlerdir. Bu durumda ravi, kendinden daha sika olana göre zayıf, zayıfa göre ise iyi durumda sayılır. Şayet onların her biri ayrı-ayrı sorulmuş olsaydı,

imamların verecekleri hükümler farklı olacaktı. O hâlde, raviler hakkında verilen hükümlerin mutlak mı, yoksa belirli bir hususla kayıtlı mı olduğu iyi araştırılmalıdır.

İbn Receb (1985: 308-360), zayıf ravilere dair kitapların çoğunda geçmeyen ama hadisleri zayıf sayılan bazı sika ravileri üç gruba ayırır: 1) Belirli bir dönemde rivayet ettiği hadisleri zayıf sayılanlar, 2) Bazı bölgelerin âlimlerinden veya onların kendisinden rivayet ettiği hadisleri zayıf sayılanlar, 3) Hocalarının birinden veya birkaçından rivayet ettiği hadisleri zayıf sayılanlar.

Sika ravinin her türlü kusur ve hatadan tamamıyla masum olması gibi bir şart yoktur.

Zehebî'ye göre kabul edilmeyen cerhler üç çeşittir: 1) Müteşeddid imamların cerhi, 2) Yaşlanma ve kitaplarını kaybetme gibi sebeplerle ravinin hâlindeki bozulmadan ötürü yapılan cerh, 3) Cerh eden ve cerh edilenin değişik fırkalara mensup olması sebebiyle birbirini 'bid'at ehlinden olma' ile suçlaması.

İbn Hacer ise kabul edilmeyen cerhleri beş maddede toplamıştır: 1) Fırkaları farklı olanların birbirini cerh etmesi, 2) Zühd sahiplerinin dünya işleriyle meşgul olanları tenkid etmesi, 3) Senedde bulunan ravilerden başka biri sorumlu iken kusuru olmayan birini cerh etme, 4) Akranların birbirini tenkidi, 5) Kendinden daha sika veya faziletli yahut hadisi daha iyi bileni tenkid etme (1301).

Hata, vehim ve teferrüdden hiç kimsenin kurtulamayacağına dikkat çeken İbn Hacer, "bir hadiste hata etti, vehme düştü ve teferrüd etti" şeklindeki cerhlerin kesinleşmiş cerh olmadığını bildirir. Ona göre, ravinin sırf bundan dolayı hadisleri terk edilmeyeceği gibi, sadece hocalarının birinden semâı konusunda zayıf sayılan bir kişinin bütün hadislerinin bu gerekçeden ötürü terk edilmesi de uygun olmaz (1329: I, 18).

Müslümanların onuru ateş çukurlarından bir çukur olup insanlardan iki grup bu çukurun kenarında durmaktadır: muhaddisler ve hâkimler.

Zehebî'ye göre (Mîzân: III, 140-141), bir bid'ati veya kusuru yahut günahı olan herkesi mutlak olarak cerh etmek doğru olmaz. Zira bunların, ravinin hadisini zayıflatan ve ona zarar vermeyen dereceleri vardır. Sika ravinin her türlü kusur ve hatadan tamamıyla masum olması gibi bir şart yoktur. *Lâ yütâbe'u alâ hadisihî* ifadesiyle bir hadisin rivayetinde tek kalanları cerh etmek de doğru olmaz. Bilakis mutkin sika âlimin teferrüd ettiği hadis *sahîh-garib,* sadûk ve daha aşağı derecede olanın teferrüdü de *münker* sayılır. Raviyi ancak lafız veya isnadca başkalarının muvafakat etmediği hadisleri çok rivayet etmesi *metrûkü'l-hadis* yapar.

İbn Hacer (1301) geçersiz ve kayıtlı cerhler hakkında şöyle der: Düşmanlık, nefret gibi sebeplerden neşet eden tenkidler ile cerh edenin cerh-ta'dîl imamı olmaması ve cerh ettiği kişiyi ve hadislerini yakından tanımaması gibi sebeplerden ötürü cerhine güvenilmeyenlerin tenkidleri geçersizdir. Bazı hocalarından rivayet ettiği hadislerde zayıf sayılması, ihtilâta maruz kalması veya hafızasının zayıflaması yahut kitabına önem verip hafızasına önem vermemesi gibi durumlarda ravi hakkında zayıf hükmünün mutlak olarak verilmesi iyi olmaz. Bilakis doğrusu, zayıflığın bu durumlarla kayıtlı olduğunu açıklamaktır.

Cerh-ta'dîl âlimlerinin raviler hakkında verdikleri hükümler iyi incelenmelidir.

Zira onlarda bazen kasti kötülemeler de olabilir. İbn Dakîk el-'Îd (ö.702/1302) bu tür cerhlerin sebeplerini beş grupta toplar:

- Şahsi düşmanlık ve kırgınlık,
- Fırka olarak muhâlif olma,
- Sûfiyye ile zâhirî ilimleri temsil eden âlimlerin ihtilafı,
- Evâil adı verilen ilim dalları hakkında yeterli bilgiye sahip olmama,
- Vara sahibi olmama ve zanla hükmetme.

O, bu beş hususta uzak kalabilmenin zorluğuna dikkat çekerek raviler hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermenin çok mesuliyetli bir iş olduğunu bildirmek için şöyle demiştir: "Müslümanların onuru ateş çukurlarından bir çukur olup insanlardan iki grup bu çukurun kenarında durmaktadır: Muhaddisler ve hâkimler (1406)."

Bireysel Etkinlik

- Hadis Usûlü kitaplarından cerh-ta'dil kaidelerinden birini araştırarak 200 kelimeyi aşmayacak bir yazı yazınız.

Özet

•**CERH VE TA'DİL İLMİ**

•**TANIMI, ÖNEMİ VE MEŞRUİYETİ**

•Hadis senedlerinde geçen şahısların ravi olmaları yönüyle incelenmeleri, "hadis ricali" ve "cerh-ta'dîl" adında iki ilim dalı ile bunlara bağlı alt disiplinlerin doğmasına yol açmıştır. Hadis ricali ilmi, hadisleri nakleden ravileri tanıtan; cerh-ta'dîl ilmi ise, ravilerin rivayetlerinin kabul veya reddinde etkili olacak vasıflarını araştıran ilim dalıdır. Bu iki ilim dalı birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Zira ravileri tanıtan kitaplarda onların cerh-ta'dîl durumlarına değinildiği gibi, bir ravi hakkında cerh- ta'dîl hükmü vermek için de önce onun kimliğinin bilinmesi gerekir. Bu yüzden ikisinin birden "rical ilmi" adı altında ele alınması daha uygun olacaktır.

•Rical ilminin konusu, hadis ravilerini ve onların güvenilirlik durumlarını araştırmaktır. Bu ilmin genel kaideleri ışığında; ravilerin kimlik bilgilerini, cerh-ta'dîl durumlarını, rivayeti kabul edilecek ve edilmeyecek olanları öğreniriz. Kaidelerin tek tek ravilere uygulanması iki şekilde olur. Birincisi ravinin asrında olandır. Muasırı olan rical âlimleri onun hakkında ya bizzat kendi müşâhedeleri veya onu tanıyan sika birinin şehâdeti ile hüküm verirler. İkincisi ise, ravinin yaşadığı asırdan sonra olandır. Bunda ravi hakkında rical kitaplarındaki bilgilerden hareketle hüküm verilmesi söz konusudur. Bugün bir ravinin rivayetini kabul veya reddetme hususunda hüküm vermek için, onunla ilgili olarak elimizdeki rical kitaplarındaki bilgilere rical ilminin kaidelerini tatbik etmek durumundayız.

•**CERH VE TA'DİL KONULARI**

•Ravilerin cerh-ta'dîli hakkında hüküm vermek, fıkıh ilmindeki ictihad gibi kabul edilir. Cerh-ta'dîl âlimlerinin raviler hakkındaki hükümleri, onları ve rivayetlerini tanımalarına göre farklı olabilmektedir. Ama bu âlimler, hiçbir zaman "zayıf bir raviyi sika sayma yahut sika bir raviyi zayıf sayma hususunda" ittifak etmemişlerdir. Bilakis hükümleri, birçok ravi hakkında birbirine yakındır. O hâlde, ittifak ettikleri hükümler tartışmasız kabul edilir. Biri hükmünde şâz kalırsa o hüküm terk edilir. İhtilaflarında ise delillere göre bir tarafın görüşü tercih edilir.

•İsnad sistemi ve ravilerin tenkidi için geliştirilen kaideler orijinal olup Müslümanlara hastır ve muhaddislerin Hz. Peygamber'in sünnetini korumak için ortaya koydukları gayretleri göstermektedir. Cerh-ta'dîl âlimleri, hadis rivayet eden kişileri kelimenin tam anlamıyla ince eleme ve sık dokumadan geçirmişlerdir. Zira son derece dikkatli olmaya çalışsalar da raviler birer insan olarak elbette hata yapma, unutma, yanılma vb. gibi beşerî kusurlardan tamamen uzak değillerdir. Âlimler, Hz. Peygamber'in sünnetini koruma düşüncesi ve dinleri hususunda Müslümanlara nasihat gayesiyle, onların hata ve yanlışlarını göstermek için hadislerdeki kusurları zikretmişlerdir. Kusurlarını araştırmak hadislere ve ravilere saldırmayı gerektirmez, bilakis kusurlardan uzak hadislerin sıhhatini kuvvetlendirir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Cerh-ta'dîl bilgisini müstakil bir konu olarak ele alan ilk hadis usulü müellifi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) İbnü's-Salâh
   b) Hatîb el-Bağdâdî
   c) Kâdî İyâz
   d) Hâkim en-Nîsâbûrî
   e) Râmehurmuzî

2. "Ravinin rivayetini kabul etmeyi gerektirici sıfatlarla tavsif edilmesi" şeklindeki cümle aşağıdaki kavramlardan hangisinin tanımıdır?
   a) Muaddil
   b) Cârih
   c) Âdil
   d) Mecrûh
   e) Ta'dîl

3. "Dini konulardaki şahitlikte dikkatli olmak, haklar ve mallarla ilgili konulardaki şahitlikte dikkatli olmaktan daha önemlidir." cümlesini cerh- ta'dîlin caizliğine gerekçe göstern ilk âlim aşağıdakilerden hangisidir?
   a) İbn Ebû Hâtim
   b) Tirmizî
   c) Hâkim en-Nîsâbûrî
   d) İbn Hibbân
   e) Buhârî

4. Hz. Ömer'in az hadis rivayet edilmesi yönündeki tavsiyesinin, sünen ve ferâiz (dinî kurallar) için değil, eyyâm (megâzî) ile ilgili hadisler için geçerli olduğunu açıklayan âlim aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Dârimî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Ahmed b. Hanbel
   e) Yahya b. Maîn

5. "Ravilerin unutma, yanılma, hata etme gibi beşerî kusurlardan uzak olmaması ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olayların ve bölünmelerin hadis uydurmacılığına yol açması", aşağıdaki hadis ilimlerinden hangisinin doğuşunda etkili olmuştur?
   a) Garîbü'l-hadis
   b) Muhtelifü'l-hadis
   c) Cerh-ta'dîl
   d) Müşkilü'l-hadis
   e) Esbâbü vürûdi'l-hadis

6. Müteşeddid cerh-ta'dîl âlimleri hakkında aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
   a) Ravileri cerh etmede aşırı giderler, ta'dîlde ise işi sıkı tutarlar.
   b) Bir raviyi sika sayarlarsa, o ravinin sika olduğu kabul edilir.
   c) Zayıf saydıkları raviler hakkında diğer âlimlerin hükümleri araştırılır
   d) Haklarında "Cerhi ancak müfesser olursa kabul edilir." denir.
   e) Zayıf hükmü verdikleri raviler tartışmasız zayıftır.

7. Yahya b. Saîd el-Kattân ile Abdurrahman b. Mehdî görüşlerine önem verilen iki büyük cerh-ta'dîl âlimidir. Onlar hakkında aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
   a) İkisinin birlikte cerh ettiği ravinin güvenilir olduğu düşünülemez.
   b) İhtilaf ettikleri raviler kesin olarak zayıftır.
   c) Birçok raviyi tevsik, birçoğunu da taz'îf etmişlerdir.
   d) Tevsîk ettikleri raviler makbul olup hüccet sayılır.
   e) İhtilaf ettikleri raviler hakkında ictihad edilir.

8. Şahısları adlarına göre alfabetik tertiple düzenleyen ilk rical müellifi ve kitabı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Yahya b. Maîn, et-Târîh
   b) Ahmed b. Hanbel, el-İlel ve marifetü'r-ricâl
   c) Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr
   d) İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ
   e) İbn Ebû Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl

9. Ravinin adalet vasfına aşağıdakilerden hangisi zarar vermez?
   a) Bir-iki defa küçük günah işlemek
   b) Fâsık olmak
   c) Propagandacı bid'at sahibi olmak
   d) Günlük hayatta yalan konuşmak
   e) Hadiste yalan konuşmak

10. Zayıf bir ravinin sika veya sika ravinin daha sika ravilerin rivayetlerinden farklı rivayette bulunmasına ne denir?
   a) Kesretü'l-galat
   b) Sûü'l-hıfz
   c) Vehim
   d) Muhâlefetü's-sikât
   e) Gaflet

Cevap Anahtarı
1.d,2.e,3.b,4.a,5.c,6.e,7.b,8.c,9.a,10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel (1990). el-İlel ve marifetü’r-ricâl. nşr. Muhammed Husâm, el- Câmi‘ fi'l-ilel ve marifeti'r-ricâl, Beyrut.

Ahmed M. Şakir (1951). el-Bâisü’l-hasîs şerhu İhtisârı Ulûmi'l-hadis. Beyrut. Aşıkkutlu, Emin (1993). “Cerh ve Ta’dîl”. Diyanet İslâm Ansiklopedisi VII: 394-400.

Cûzcânî, İbrahim b. Yakub (1405). Ahvâlü’r-ricâl. nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut.

Cûzekânî, Hüseyin b. İbrâhim (1994). el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhâh ve'l-meşâhîr. nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar, Riyad.

Dârî, Hâris Süleyman (1405). el-İmâm ez-Zührî ve eseruhû fi's-sünne. Musul. Erbau resâil fi ulûmi'l-hadis (1990). nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut.

Fârisî, Ali b. Balabân (1987). el-İhsân bi tertîbi Sahîhi İbn Hibbân. nşr. Kemâl el-Hût, Beyrut.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed (1987). el-Misbâhu’l-münîr. Beyrut. Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (1985). İhyâü ulûmi'd-dîn. İstanbul.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah (1404). el-Medhal ilâ marifeti's-sahîh. nşr. Rebî‘ b. Hâdî el-Medhalî, Beyrut.

Hameş, Addâb Mahmûd (1987). Ruvâtü’l-hadis ellezîne sekete aleyhim eimmetü'l-cerh ve't-ta‘dîl beyne't-tevsîk ve't-techîl. Riyad.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (1982). el-Câmi‘ li ahlâkı'r-ravi ve âdâbi's-sâmi‘. nşr. Mahmûd et-Tahhân, Riyad.

Irâkî, Abdurrahim b. Hüseyin (1350). et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh (İbnü’s-Salâh, Ulûmu'l-hadis ile birlikte). nşr. M. Râgıb et- Tabbâh, Halep.

İbn Adî, Abdullah el-Cürcânî (1404). el-Kâmil fî marifeti duafâi'l-muhaddisîn ve ileli'l-hadis. Beyrut.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed (1981). Tenzîhü'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şenîati'l-mevzûa. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf-Abdullah es-Sıddîk, Beyrut.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed (1952). el-Cerh ve't-ta‘dîl. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarâbâd.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed (1396). Kitâbü’l-Mecrûhîn. nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed, Halep.

İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed (1985). Şerhu İleli’t-Tirmizî. nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut.

İbn Dakîk el-‘Îd, Muhammed b. Ali (1406). el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh. Beyrut.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (1301). Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî. Bulak.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (1951). İhtisâru Ulûmi'l-hadis. Beyrut.

İbnü'ş-Salâh, Osman b. Abdurrahman (1350). Ulûmu'l-hadis: Mukaddimetü İbni's-Salâh (Irâkî, et-Takyîd ve'l-izâh ile birlikte). nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Halep.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (1966). el-Mevzûât. nşr. Abdurrahman M. Osman, Medine.

Kasım Ali Sa'd (1408). Mebâhis fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl. Beyrut.

Kâtip Çelebi (1971). Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. İstanbul.

Kevserî, M. Zâhid (1970). Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadisühüm. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep.

Koçyiğit, Talat (1981). Hadis Tarihi. Ankara.

Leknevî, Muhammed Abdülhay (1987). er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl. nşr. Abdufettâh Ebû Gudde, Beyrut.

Mustafa b. İsmail (1991). Şifâü'l-alîl bi elfâzı ve kavâidi'l-cerh ve't-ta'dîl. Kahire.

Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî (1411). Cevâbü'l-hâfız Ebî Muhammed Abdilazîm el-Münzirî an es'ile fi'l-cerh ve't-ta'dîl. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb (1396). Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn. nşr. M. İbrahim Zâyed, Halep.

Nevevî, Yahya b. Şeref (1986). el-Ezkârü'l-müntehabe min kelâmi seyyidi'l-ebrâr. İstanbul.

Ömerî, Ekrem Ziyâ (1984). Buhûs fî târîhi's-sünneti'l-müşerrefe. Beyrut.

Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed (1986). el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. İstanbul.

Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman (1983). el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-ravi ve'l-vâî. nşr. M. Accâc el-Hatîb, Beyrut.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman (1990). el-Mütekellimûn fi'r-ricâl (Erbau resâil fi ulûmi'l-hadis içinde). Beyrut.

Sehmî, Hamza b. Yusuf (1404). Süâlât li'd-Dârekutnî ve gayrihî mine'l-meşâyih fi'l- cerh ve't-ta'dîl. nşr. Muvaffak b. Abdullah, Riyad.

Subhî es-Sâlih (1991). Ulûmü'l-hadis ve mustalahuh. Beyrut.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir (tsz). İs'âfü'l-mübetta' bi ricâli'l-Muvatta' (Tenvîru'l-havâlik'in sonunda). Beyrut.

Yahya b. Maîn (tsz). et-Târîh. nşr. Abdullah Ahmed Hasan, Beyrut.

Yücel, Ahmet (1996). Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır. İstanbul.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (1391). el-Muğnî fi'd-duafâ. nşr. Nureddin Itr, Halep.

Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah (1970). el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahabe. nşr. Saîd el-Efgânî, Beyrut.

(1329). Lisânü'l-Mîzân. Haydarâbâd.

(1375). Tezkiretü'l-huffâz. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarâbâd.

(1393). Kitâbü's-Sikât. Haydarâbâd.

(1982). Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'. nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut.

(1985). Tedrîbü'r-ravi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî. nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut.

(1986). Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn. nşr. Ebu'l-Fidâ el-Kâdî, Beyrut. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak (tsz). el-Fihrist. Beyrut.

(1986). Marifetü ulûmi'l-hadis. Beyrut.

(1990). Zikru men yu'temedü kavlühû fi'l-cerh ve'-ta'dîl (Erbau resâil fi ulûmi'l-hadis içinde). Beyrut.

(1990). el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye. Kahire.

(1991). Şerhu Sahîhi Müslim. Kahire.

(1991). Takrîbü't-Tehzîb. nşr. Muhammed Avvâme, Dimaşk.

(1992). el-Mûkıza fî ilmi mustalahi'l-hadis. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep.

(1993). Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyyeti'l-hadis. nşr. Salâh Muhammed, Beyrut.

(1993). Tahzîru'l-eykâz. nşr. Ali Toksarı, Kayseri.

(1997). Hadiste Rical Tenkidi. İstanbul.

(tsz). Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl. nşr. Ali M. el-Bicâvî, Beyrut.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ II
MUHTELİFU'L-HADİS, MÜŞKİLÜ'L-HADİS VE İLELÜ'L-HADİS İLİMLERİ

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USÛLÜ

Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

ÜNİTE
8

İÇİNDEKİLER

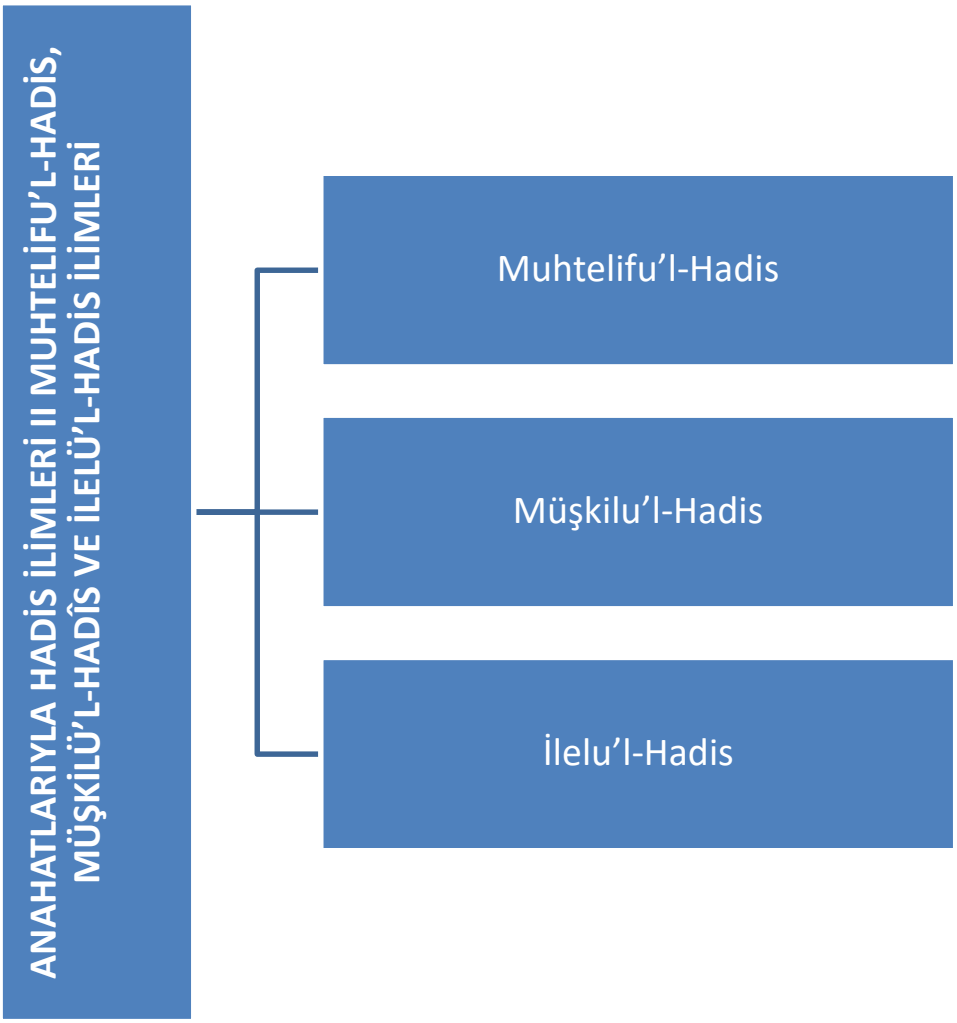
- Muhtelifu'l-hadis
- Hadisteki İhtilafı Giderme Yolları
- Muhtelifu'l-hadis İlminin Kaynakları
- Müşkilu'l-hadis
- Müşkilü'l-hadis İlminin Kaynakları
- İlelu'l-hadis
- İlelu'l-hadis İlmiyle İlgili Önemli Bazı Kaynaklar

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadisler arasında görülen çelişkinin hadisleri reddetme sebebi olmayacağını anlayacak,
  - Hadisler arasında veya hadislerle diğer deliller arasında görülen çelişkiyi çözüm yolları üzerinde durarak giderme becerisi kazanacak,
  - Sahih bir hadiste illet ve hata bulunabileceğini, bunu tespit etmenin yolunun da ilgili hadisin tüm geliş yollarını bir arada değerlendirmek olduğunu anlayabileceksiniz.

© *Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.*

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ II MUHTELİFU'L-HADİS, MÜŞKİLÜ'L-HADİS VE İLELÜ'L-HADİS İLİMLERİ
Muhtelifu'l-Hadis
Müşkilu'l-Hadis
İlelu'l-Hadis

GİRİŞ

Hadisler bazan birbirine zıt hükümler ifade edebilir. Bu hâli, teâruz, ihtilaf, tenakuz gibi kelimelerle ifade ederiz. Bu çeşit hadisler, ayrı bir inceleme konusu teşkil ederler. Bunları inceleyen hadis dalına muhtelifu'l-hadis ilmi denir. Ancak şunu hemen belirtelim ki karşımıza çıkan her ihtilaf bu ilmin kapsamına girmez. Söz gelimi zayıf veya metruk bir hadis, sahih bir hadise muhalefet etse sahihe zayıf muhalefeti pek ciddiye alınmaz.

Hadiste bazan hatalar da meydana gelebilmektedir. Bu hatalar çeşitli terimlerle ifade edilmektedir ancak en geniş anlamıyla ifade etmek gerekirse buna "illet" demek mümkündür. Hadis ilminde illet ilk bakışta sahih görünen hadislerde ancak derin bilgi ve tecrübe sahibi hadis uzmanlarının görebileceği gizli kusur anlamına gelir. Bu tür gizli kusur taşıyan hadislere muallel veya ma'lul hadis denir. İlelü'l-hadis ilmi hadislerdeki bu tür gizli ve fark edilmesi zor kusurlarla ilgilenen bunları bulmayı ve düzeltmeyi amaçlayan bir ilim dalıdır.

Gizli kusur taşıyan hadislere muallel veya ma'lul hadis denir.

Daha önce de bahsedildiği gibi, hadis sened ve metinden oluşmaktadır. Sened ve metnin ise pek çok hâlleri vardır. Sened ve metnin bazı hâlleri doğrudan hadisin sıhhatine etki eder. Bu tür etkileri inceleyen ilimlerin başında İlelu'l-hadis gelir. Bunun yanında sadece metnin anlamını inceleyen ilimler de vardır. Muhtelifu'l-hadis, Müşkilu'l-hadis, Garîbu'l-hadis, Esbabu vurûdi'l-hadis gibi ilimler bizim için metni anlamaya ve yorumlamaya imkân verecek materyali sağlar. Dolayısıyla hem hadisin sahih olup olmadığını belirlemek hem de hadisi doğru anlamak için çeşitli hadis ilimlerini, kaynaklarını, özelliklerini bilmeye ve tanımaya ihtiyaç vardır. Bu tür ilimler genel olarak "Ulûmu'l-Hadis (Hadis İlimleri)" başlığı altında ele alınır. Ulûmu'l-hadis'e dâhil olan hadis ilimleri ise oldukça fazladır. Bu ünitede bu ilimlerden Muhtelifu'l-Hadis, Müşkilu'l-Hadis ve İlelu'l-Hadis'in mahiyeti, metotları ve kaynakları tanıtılacaktır.

Burada şunu ifade etmeliyiz ki dirayetü'l-hadis ilimleri arasında en önemlisi olan ihtilafu'l-hadis ilmiyle uğraşanlar, hadisler genelde bağlamlarından soyutlanarak nakledikleri için dil başta olmak üzere, fıkıh, usul, tarih ve belağat ilmine vakıf olmak durumundadırlar. Bilhassa, Arap kültür tarihini, dolayısıyla tarihsel durumu bilmek zorundadırlar. Tarihsel durumun tespiti, hadis rivayetlerinden yola çıkılarak yapılabileceği gibi, tarihten yararlanılarak da yapılabilir. Bu durumda sağlıklı bir tarihin ortaya konulabilmesi için ilgili rivayetlerin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Esbabu vürudi'l-hadisin bir nebze bunu sağladığı düşünülebilirse de bu ilim dalına müstakil olarak geç dönemde ehemmiyet verildiği bir vakıadır. O hâlde sağlıklı bir tarihsel durum tespitinin, ihtilafu'l-hadise yardımcı olacağı söylenebilir.

MUHTELİFU'L-HADİS(مختلف الحديث)

Tanımı ve Önemi

Bu ilim dalı İhtilafu'l-Hadis diye de bilinir. Muhtelif, sözlükte "muttefik'in zıddı olup "birbiriyle uyuşmamak, birbirine denk olmamak" anlamına gelen "ihtilaf " kelimesinin masdarından türetilmiş ism-i fail formunda bir kelimedir. Terim olarak muhtelifu'l-hadis, birbirine zıtmış gibi görünen hadisleri inceleyen, aralarındaki zıtlığın sebeplerini araştıran ve bu zıtlığı giderecek çözüm yollarını ortaya koyan ilim dalıdır.

Muhtelifu'l-Hadisin, ilk bakışta sadece hadisler arasındaki ihtilafı incelediği görülür. Hadislerin hem hadislerle hem de diğer delillerle ihtilafını ise Müşkilu'l-Hadis ilmi konu edinmektedir. Ancak hadis usûlcüleri İbnu's-Salâh'a uyarak bu iki ilmin arasını ayırmamışlardır. (Ayhan Tekineş, 2006) Biz burada konuların daha iyi anlaşılması açısından her iki ilim dalını ayrı ayrı ele alacağız.

Hz. Peygamber, içinde bulunduğu yer, zaman ve ortama göre farklı hareket ederek muhatap aldığı kişinin durumuna göre hüküm vermiştir.

Hz. Peygamber yirmi üç yıllık peygamberlik hayatında nazil olan ayetleri uygulamış ve açıklamıştır. Onun söz ve fiilleri çeşitli olaylar, şartlar ve muhataplar açısından farklılıklar göstermiş ve bu farklılıklar hadis kitaplarına da yansımıştır. Nasıl ki Kur'an-ı Kerim belli bir süreç içerisinde bir defada değil de tedrici olarak nazil olmuşsa Hz. Peygamber de buna bağlı olarak söz ve fiilleriyle bu süreci takip etmiştir. Hz. Peygamber, içinde bulunduğu yer, zaman ve ortama göre farklı hareket ederek muhatap aldığı kişinin durumuna göre özel hüküm vermiş veya tavsiyede bulunmuştur. Ayrıca bir topluluğa konuşurken de o topluluğun durumunu göz önünde bulundurarak mesaj vermiştir. Bir peygamber, bir öğretmen, bir devlet başkanı, bir ordu komutanı ve bir davetçi olarak yaşayan Hz. Muhammed (s.a.s.) muhataplarının anlayış ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak amacına göre değişik ifadeler kullanmış, emirler vermiş, hükümler koymuş ve tavsiyede bulunmuştur. (İsmail L. Çakan, 1996) Bununla birlikte hadiste görülen ihtilaflara büyük oranda ravilerin sebep olduğu unutulmamalıdır. Zira raviler de sonuçta birer insandır. Her insanda olduğu gibi onlarda da hata ve unutma gibi beşerî zaaflar bulunur. Râvîler hadisleri çoğu kere mana ile nakletmiştir. Bu da hadiste nadir de olsa çelişkili ifadelerin vuku bulmasına sebep olmuştur. Bütün bu sebeplerle raviler bazen hadisi eksik duyabilir, eksik nakledebilir. Bazen kendilerinden bir şey katabilirler. Bazen de sözdeki maksadı yanlış anlayabilirler. Bunlar da hadislerin birbiriyle çelişmesine sebep olur.

Âlimler, hadisler arasında görülen ihtilafı gidermek için cem' ve te'lif (buna haml, telfik ve te'vil de denir), nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin kullanılması ve sıralanmasında hadisçilerle diğer âlimler arasında teorik bazı farklılıklar bulunmaktadır. Burada ise hadisçilerin ihtilafı giderme yöntemleri sırasıyla ele alınacaktır. Şimdi bunları örnekleriyle birlikte görelim:

HADİSTEKİ İHTİLAFI GİDERME YOLLARI

Hadisler arası ihtilafı gidermenin dört yöntemi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Cem' ve te'lif (الجمع و التأليف):

Hadisler arası ihtilafı gidermenin dört yöntemi vardır:
1. Cem' ve Te'lif
2. Nesh
3. Tercih
4. Tevakkuf

Cem' ve te'lif, aralarında görünürde zıtlık ve çelişki olan hadisleri birlikte değerlendirerek yorumlamaya ve uzlaştırmaya çalışmaktır. Bu yöntem hadislerin hepsiyle amel etme anlayışına dayanır. Bu durum hadislerden birini tercih ederek diğerini ihmal eden anlayışa göre hadisleri anlamaya çalışmak açısından oldukça önemlidir.

İşte bazı örnekler:

Örnek

- Hz. Peygamber "İnsanların en hayırlısı kimdir?" şeklinde kendisine sorulan bir soruya "Canıyla ve malıyla cihad edendir." buyurarak cevap vermiştir. (Buhârî, Rikâk, 34) Diğer taraftan "İnsanların en hayırlısı elinden ve dilinden emin olunan kimsedir." (Buhârî, İmân, 4, 5) ve "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir." (Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân, 21) hadisleri vardır. Bu hadisler arasında gerçekte çelişki yoktur çünkü buralardaki farklılık şahıs ve durumların farklı oluşundan kaynaklanmaktadır.

Örnek

- Buhârî Hz. Peygamber'in "Ben, kıyamet gününde bütün insanların seyyidiyim, bu neden bilir misiniz?..." (Buhârî, Enbiyâ, 5) buyurduğunu nakletmiştir. Bununla çelişik gibi gözüken iki hadis vardır: "Nebiler arasında beni üstün tutmayınız." (Buhârî, Enbiyâ, 35) ve "Beni Yunus Peygamber'e karşı üstün tutmayınız." (Buhârî, Ezân, 106) Bu hadislerin arasını şöyle te'lif etmek mümkündür: Hz. Peygamber, kendi kendini herkesten üstün ilan edemez. Bu, ona Allah'ın bildirmesiyle gerçekleşmiştir. O hâlde diğer ifadeler ya Hz. Peygamber'in peygamberler arası üstünlük yarışlarının doğuracağı kötü sonuçları düşünerek bunu engellemek istemiş ya da tevazuundan böyle söylemiştir. Bu izahlardan her ikisini de birleştirmek mümkündür: Tevazundan böyle söyleyip Müslümanlar ve diğer din mensupları arasında peygamberler sebebiyle doğabilecek kamplaşma gibi kötü sonuçları engellemek istemiştir .

Nesih, önceki bir hükmü daha sonra gelen bir hükümle kaldırmak anlamına gelir.

Nesh (النسخ)

İhtilafı gidermede önemli bir yöntemdir. Nesih, önceki bir hükmü daha sonra gelen bir hükümle kaldırmak anlamına gelir. Aralarında ihtilaf olan hadisler cem ve te'lif edilemediği zaman bu metoda başvurulur. Hadisler arasında neshin vuku bulunduğunu belirleyebilmek için güçlü karinelere, açık beyanlara ihtiyaç vardır. En güçlü karine de tarih bilgisidir. Olayların tarihi bilindiğinde neshe kanaat getirmek mümkün olabilir. Aksi takdirde ihtimallere dayanarak neshin varlığı söylenemez.

Örnek

- Meselâ, Hz. Peygamber kurban etlerinin üç günden fazla saklanılmasını önce nehyetmiş, sonra buna izin vermiştir. Hz. Peygamber bunun sebebini "önceden insanlar arasında geçim zorluğunun olması" şeklinde açıklamıştır. (Buhârî, Edâhî, 16)

Çoğu âlimler hadisler arasında neshin bulunduğu noktasında hemfikirdir. Ancak bir görüşe göre nesih mutlak olarak varid olmayıp illet yeniden ortaya çıktığında hüküm de yeniden geçerli olabilir.

Nâsih ve mensûhu bilmenin yolları

- Resûlullah'ın açıklamasıyla: Bureyde'den naklettiği şu hadis buna örnektir: "Sizi kabir ziyaretinden nehyetmiştim. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Çünkü ahireti hatırlatırlar." (Müslim, Cenaiz)
- Sahabi sözüyle: Cabir b. Abdillah'dan gelen şu hadis buna örnektir: "Resûlullah'ın iki işinin sonuncusu ateşin dokunmasından dolayı abdest almayı terketmiş olmasıdır." (Ebu Davud, Tahâre; Nesaî, Tahâret)
- Vurud tarihlerinin bilinmesiyle: Şeddad b. Evs'ten gelen şu hadis buna örnektir: "Kan alan ve aldıran orucunu bozmuştur." (Buharî, Savm) Bu hadis İbn Abbas'ın Hz. Peygamber ihramlı ve oruçlu iken kan aldırdı." hadisi ile neshedilmiştir. Şeddad'dan gelen bu hadisin bazı tariklerinde belirtildiğine göre söz konusu olay Mekke'nin fethi zamanında olmuştur. İbn Abbas ise Hz. Peygamber'e veda haccında arkadaşlık yapmıştır. Dolayısıyla en son gelen hadis öncekini neshetmiştir.

Çoğu âlimler hadisler arasında neshin bulunduğu noktasında hemfikirdir.

Aralarında ihtilaf bulunan hadislerden birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse tercih yöntemine başvurulur.

- İcmanın delaletiyle: Şu hadis buna örnektir: "Kim içki içerse ona sopa vurunuz. Dördüncü kez tekrar içerse onu öldürünüz!" (Ebu Davud, Hudud, 36) Nevevî, "Bu hadisin neshine icma delalet etmiştir." demektedir. İcma ise ne nesheder ne de nesh olunur ancak nâsiha delalet eder, yani hangisinin nesh edici olduğunu açıklar. Öyle anlaşılıyor ki bu hadisin açıkça neshedildiğine dair bir nas yoktur fakat sahabe neslinden bu yana ümmetin bu yönde bir uygulamasının olmayışı onun neshedildiğine delalet eder.

Nesihle ilgili kayda değer bir literatür ortaya çıkmıştır. En önemlileri şunlardır:

- Ebu Bekr el-Esrem (ö. 261). Nasihu'l-Hadis ve Mensûhuhu
- İbn Şahin (ö. 385). Nasihu'l-Hadis ve Mensûhuhu
- Hazimî (ö. 584). (1989). El-İ'tibar fi'n-Nâsih ve'l-Nensûh.
- İbnu'l-Cevzî (ö. 597). (1992). Ahbaru Ehli'r-Rusûh fi'l-Fıkhi ve'l-Hadis bi-Mikdari'l-Mensûh mine'l-Madis.

Konuyla alakalı bilimsel bir çalışma da yapılmıştır: Koçkuzu, Ali Osman. (1985). Hadisde Nasih ve Mensuh.

Tercîh (الترجيح)

Aralarında ihtilaf bulunan hadislerden birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse bu metoda başvurulur. Hem sened hem ravi hem de metinle ilgili pek çok tercih sebebi bulunmaktadır. Tercih sebepleri arasında teorik olarak öncelik sıralaması yapmak mümkünse de pratikte bunun bir değeri bulunmamaktadır.

Aşağıdaki hususları tercih sebeplerine örnek olarak vermek mümkündür:

- Hafızası kuvvetli, adil, fıkıh ve gramer bilen, rivayet ettiği konu hakkında bilgi sahibi olan, hadisi mana ile değil lafzan rivayet eden bir râvînin rivayeti; hafızadan değil kitaptan nakleden ve bu nitelikleri taşımayan râvilerin rivayetlerine tercih edilir.
- Râvinin meşhur olması, hadisçilerle birlikte bulunması ve Medineli olması gibi hususlar da tercih sebepleri arasında zikredilmiştir.
- İsnadın muttasıl olması, râvinin hadisi duyarak aldığını gösteren lafızlarıyla nakletmesi de birer tercih sebebidir.
- Metinle ilgili tercih sebeplerine gelince vürûd sebebi zikredilen hadis zikredilmeyene,
- Lafzı ihtilaflı ve muztarib olmayan fasih hadis böyle olana,
- Tahsis bildiren hadis metni umumi olana,
- Mukayyed mutlaka,
- Hakikat mecaza
- Mecaz müştereke
- Tehdit anlamı taşıyan taşımayana,
- Nehiy emre,

Pek çok tercih sebebi vardır.

- Nehiy ve emir mubahlık bildiren hadise tercih edilir.
- Hükmü hafif olanı ağır olana,
- Müsbet olanı menfiye tercih edilir.
- Hadisin Kur'an'a, meşhur sünnete, kıyasa, ümmetin ve Medineliler'in ameline uygun olması, râvinin rivayet ettiği hadisle amel etmesi, bir hadisi Hulefâ-i Râşidîn'in de uygulaması birer tercih sebebidir.
- Mürsel veya münkatı' bir rivayetin desteklediği hadis böyle bir desteği olmayana,
- Buhârî ve Müslim'in birlikte Sahih'lerine aldığı hadisler de diğerlerine tercih edilir.

Tercih metodu iki hadisten birinin terkedilmesini gerektirdiği için son çözüm yolu kabul edilmiştir. (Ayhan Tekineş, 2006)

Ehl-i sünnet alimleri tevakkufun nazari olduğunu, pratikte yukarıdaki üç metotla çözülemeyecek hadisin bulunmadığını belirtmiştir.

Tevakkuf(التوقف)

Yukarıdaki çözüm yolları yeterli olmadığında bu metoda başvurulur. Bu metoda göre araları cem ve te'lif edilemeyen, yine aralarında nâsih-mensûh ilişkisi ve herhangi bir tercih sebebi bulunmayan hadislerle amel edilmez, bir anlamda onlar askıya alınır. Mutezilî âlimler her iki hadisle de amel edilemeyeceğini söylese de ehl-i sünnet âlimleri tevakkufun nazari olduğunu, pratikte yukarıdaki üç metotla çözülemeyecek hadisin bulunmadığını belirtmiştir.

Bireysel Etkinlik

- Günümüzde hadisler arasında vaki olan çelişkileri onların uydurulduğuna gerekçe sayan bir algı vardır. Hadisler arasında görülen çelişkilerin sebeplerini ve ulemanın hadisler arasında görülen çelişkileri gidermede ortaya koyduğu yöntemleri araştırabilirsiniz.

MUHTELİFU'L-HADİS İLMİNİN KAYNAKLARI

Konuyla alakalı klasik ve çağdaş bazı önemli kaynaklar şunlardır:

- Şafiî. (1986). İhtilâfü'l-Hadis: Sahanın ilk eseri olarak bilinmektedir. Fıkhi hadisler arasında görülen ihtilafları inceler.
- İbn Kuteybe (ö. 276). (1988). Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis: Mutezile'nin aralarında ihtilaf bulunduğunu iddia ettikleri hadislerle ilgili itirazlarına cevap vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde hem hadisler arasındaki ihtilaflar hem de hadislerle diğer deliller arasında görülen ihtilaflar incelenmiştir.

- Tahâvî, (1987). Şerhu Meâni'l-Âsâr: Sahanın önemli bir eseri olup fıkhi hadisler arasında görülen ihtilafları inceler.
- Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr: Hacimli olan bu eser hem hadisler arasındaki ihtilafları hem de hadislerle diğer deliller arasında görülen ihtilafları inceler.
- İsmail Lütfi Çakan (1996). Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları.

Buraya kadar ifade ettiklerimizi özetlemek gerekirse şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Muhtelifu'l-hadis, iki hadis arasındaki çelişkiyi incelemesi sebebiyle hadislerin anlaşılması açısından oldukça önemli bir ilim dalıdır.
- Hadiste görülen ihtilafı gidermenin çeşitli yöntemleri vardır. Cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf bu yönetmelerin en belli başlılarıdır.
- Muhtelifu'l-hadis ile ilgili önemli eserler yazılmıştır. İhtilafı giderme yöntemlerinden nesh ile ilgili müstakil eserlerin fazla oluşu dikkate değer bir durumdur.

Müşkilu'l-hadis ilmi, genel olarak hadislerin Kur'an, akıl, tarih ve bilimsel gelişmelerle çelişmesini inceler.

MÜŞKİLU'L-HADİS (مشكل الحديث)

Hadis ilimlerinden bir diğeri Müşkilu'l-Hadistir.

Müşkil kelimesinin türetildiği şe-ke-le ve ondan türetilen diğer kelimeler; çoğunlukla benzemek-benzeşmek anlamını taşırlar. Benzer şeylerin birbirinin şekline bürünmesi veya öyle olduğunun zannedilmesiyle bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde birbirine karışmış nesnelere de müşkil denilmiştir. İşkâl ve müşkil kelimeleri bir şeyin karışık ve ihtilaflı olması manalarına gelmekteyse de işkâl daha ziyade anlam bakımından kapalılığı ve anlaşılmazlığı; ihtilaf ise zıtlığı ve görüş ayrılığını ifade eder.

Müşkilu'l-hadis ise iki ayrı kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan bir terkiptir. Müşkilu'l-Kur'ân terkibi "Kur'ân'ın müşkili, yani zor anlaşılan kısmı" anlamında olduğu gibi söz konusu terkip de "hadiste bulunan anlaşılması zor söz veya yer" anlamındadır.

Burada değişik alanlarla ilgili müşkil hadislerden bazı örnekler sunmak faydalı olacaktır:

- Buhârî'nin rivayet ettiği kudsî bir hadiste Allah'ın ibadetlerle kendisine yaklaşan kulunun işiten kulağı ve gören gözü olması ifade edilmektedir. (Buhârî, Rikâk, 38) "Allah'ın kulak ve gözü nasıl olur?" şeklindeki bir soruya çeşitli te'villerin yanısıra bu ifadenin kula yardım ve onu te'yid etmekten mecâz olduğunu söyleyerek cevap verilmiş ve hadisteki işkâl ortadan kaldırılmıştır.
- Rasulullah şöyle buyurmuştur: "Oruçlu ağzın kokusu, Allah katında misk kokusundan daha hoştur." (Buhârî, Savm, 2) .

Allah'ın kokudan hoşlanmasını muhal olduğuna göre hadis iki şekilde anlaşılarak işkal çözülmüştür:

- Bu ifade orucun Allah'a yaklaştırmasından kinayedir.
- Bu ifadeyle oruçlu övülmüş ve fiiline rıza gösterilmiştir.
  - Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslümana sövmek fısk, onunla savaşmak küfürdür. " (Buhârî, Fiten, 8). Müslümanla savaşmanın küfrü gerektirdiğini gerçek anlamıyla kabul edersek itikadi açıdan problemli olacağı açıktır. O hâlde bu ifadeler hakiki anlamda olmamalıdır. Öyleyse bu ifadenin uygun bir şekilde yorumlanması gerekmektedir. Şöyle ki;
- Hz. Peygamber, dinleyeni böyle bir işi yapmaktan sakındırmak için mübalağa yapmıştır.
- Teşbih yoluyla anlatım olması da mümkündür. Yani Hz. Peygamber "böyle yaparsanız, bu, kâfirin fiili gibi olur." demek istemiştir.
- Kişi o fiili helal görürse kafir olur, demektir.
  - Hadis bazen bir vakıa ile çelişebilir. Bu durumda onu o vakıa ile uyumlu olacak şekilde anlamak gerekir. Bir örnek vermek gerekirse Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Biz ümmî bir topluluğuz. Yazı yazmaz hesap bilmeyiz." (Buhârî, Savm, 13) . Hadiste geçen "Biz" ifadesinden kasıt kimdir? Arap toplumunda okuma-yazma bilenler olduğuna göre bundan ne kastedilmektedir? Hadisteki anlam şu ihtimallerden biridir:
- Kastedilen, bu söz söylendiği esnada huzurunda bulunan müslümanlardır. Müslümanların hepsini kastetmemiştir.
- Hz. Peygamber "biz" ile kendisini kastetmiştir.
- Hz. Peygamber Arapları kastetmiştir. Arapların içinde az da olsa hesap-kitap bilenlerin varlığı onların ümmî olmasına mani değildir.
  - Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim rızkının bollatılmasını ve ecelinin te'hir edilmesini isterse akrabalarıyla ilgilensin". (Buhârî, Edeb, 12) Bu hadisin "Ecelleri geldiğinde ne bir saat te'hir edilirler ne de öne alınırlar." (A'râf, 7/ 34) ayetinin zahirine muarız olduğu görülmektedir. Bu durumda ayet ile hadisin arası cem edilmelidir. İki şekilde cem ve te'lif yapmak mümkündür:
  - Ömrün artması, taata ulaşılması sebebiyle ömrün bereketli kılınmasından kinayedir. Zira sıla-i rahim, taata ulaşmaya sebep olur ve masiyetten korur.
  - Ömrün artması hakikat de olabilir. Ancak bu, ömürle ilgilenen meleğin bilgisine nispetledir. Ayetin delâlet ettiği şey ise, Allah'ın ilmine nispetledir. Mesela meleğe şöyle denilir: Falanın ömrü sıla-i rahim yaparsa yüz senedir, yapmazsa altmış senedir. Allah'ın ilminde sıla-i rahim yapıp yapmayacağı önceden vardır. Allah'ın ilminde olan, ne te'hir edilir ne de öne alınır. Meleğin ilminde olanda ise, artma-eksilme

Müşkilu'l-hadis ilminin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de hadisin vakıayla çelişip çelişmediğidir.

mümkündür. Şu ayet buna işaret eder: "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır, ümmü'l-kitab O'nun katındadır." (Ra'd, 13/ 39) Silme ve bırakma meleğin bilgisine nispetledir. Ümmü'l-kitab'da olan, Allah'ın ilminde olandır ki onda silme olmaz.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim rızkının bollatılmasını ve ecelinin te'hir edilmesini isterse akrabalarıyla ilgilensin".

MÜŞKİLÜ'L-HADİS İLMİNİN KAYNAKLARI

Bu ilmin kaynakları aslında Muhtelifu'l-hadis ilminin kaynaklarıyla aynıdır. Özellikle İbn Kuteybe'nin Te'vilu muhtelefi'l-hadis adlı eseri ile Tahavî'nin Şerhu Müşkili'l-Âsâr adlı eseri bu ilmin önemli kaynakları arasındadır. Bunlarla birlikte biri klasik diğeri çağdaş iki kaynak daha yazalım:

- İbn Furek. (1985). Müşkilu'l-hadis ve beyanuhu.
- El-Kasîmî, Abdullah b. Ali en-Necdî. (1985). Müşkilâtü'l-Ehâdîşi'n-Nebeviyye ve Beyânühâ.
- Konuyla ilgili bir de doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. Tekineş, Ayhan. (2002): Hadisleri Anlama Problemi.

İLELU'L-HADİS (علل الحديث)

Tanımı ve Önemi

İllet sözlükte "kusurlu yapmak, hata etmek, hastalandırmak" anlamına gelen "ealle" fiilinden ism-i mef'uldur. Terim olarak illet, dış görünüşü itibarıyla sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadisin, gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunması anlamına gelmektedir. Hadis görünüşte sahih olduğu için onun illetli olduğunu söyleyebilmek bir muhaddis için en zor iştir. Zira genelde sika ravilerin naklettikleri hadiste illetin vuku bulduğu ifade edilmektedir.

Hadiste illet tespiti hadis ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir.

Hadiste illet tespiti hadis ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir. Yüksek anlayış, üstün hafıza, yüzbinleri aşan hadislerin metin ve isnadlarına derin vukuf sayesinde hadisin illetini keşfetmek mümkün olabildiği için Ali b. el-Medînî (ö. 234), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buharî (ö. 256), Ebu Hâtim er-Razî (ö. 277), Darekutnî (ö. 385) gibi çok az hadisçi muallel bahsindeki bilgisiyle şöhret kazanabilmişlerdir.

Hadislerde illet sened ve metinde olmak üzere çeşitli şekillerde vuku bulabilmektedir. Ancak illet tespitiyle ilgili eserlere baktığımızda ağırlıklı olarak seneddeki illetlerin üzerinde durulduğu belirtilmelidir. Hem sened hem de metindeki illetleri şu şekilde belirlemek mümkündür:

- Sahabi söz ve fiili olan mevkûf haberi Hz. Peygamber'e aitmiş gibi merfû olarak rivayet etmek; Hz. Peygamber'e ait merfû' haberi de sahabi haberi imiş gibi mevkûf olarak rivayet etmek
- Senedi kopuk mürsel haberi kopukluk yokmuş gibi vasletmek; senedi kopuk olmayan mevsul haberi senedi kopukmuş gibi mürsel kılmak
- Hadislerde tashîf ve tahrîfte bulunmak
- Ravi isimlerini ve metindeki kelimeleri kalbetmek
- Sened ve metinde olmayan bir sözü oraya dahil etmek
- Bir metni başka bir metin içine yerleştirmek
- Zayıf bir raviyi sika bir raviyle yer değiştirtmek
- Ravinin hadis aldığı düşünülen kimseden aslında hadis almamış olması
- Ravilerin hadisin medârı olan raviden nakilde ihtilaf etmeleri
- Sikanın teferrüd etmesi (rivayetinde tek kalması) ve mütabii (destekleyeninin) olmaması
- Muhtelit olan (hafıza bozukluğu sebebiyle karıştıran) raviden ihtilatından önce mi sonra mı hadis alındığının ayırtedilememesi
- Tabiunun sahabî; sahabînin tabiun olarak telakki edilmesi
- Ravinin hocasından hadis almış olması, ancak muayyen bazı hadisleri almaması
- Ravinin, hadisi bilinen tariki dışında naklederek hataya düşmesi
- Manayla rivayet sebebiyle bir hadisin Kur'an'a veya başka bir hadise muarız olması.

Sened ve metinde olmayan bir sözü oraya dahil etmek, illet şekillerindendir.

İllet hangi yolla bilinir?

- Ravinin teferrüdü (rivayette tek kalması) yoluyla
- Başkasının kendisine muhalefetiyle
- Başka karinelerle.

Bütün bunlarla birlikte muallel hadisi bilmenin yolu, hadisin bütün tariklerini toplamak, ravilerin ihtilaflarına bakmak, zapt ve itkanlarını (hafıza güçlerini) karşılaştırmaktan geçer.

İsnaddaki illet metni zedeler mi?

- Bazan isnadda bulunan illet, senedi yaraladığı gibi metni de yaralar. Bir hadisi irsal sebebi ile illetli kabul etmek buna örnektir.
- Bazan isnadda bulunan bir illet metni değil, sadece isnadı yaralar. Ya'la b. Ubeyd'in Sevrî'den o da Amr b. Dinar'dan o da İbn Ömer'den merfu olarak rivayet ettiği "Satışta her iki taraf vazgeçme muhayyerliğine sahiptir." (Buharî, Buyu', 43) hadisi böyledir. Ya'la, Sevrî'nin "Amr b. Dinar" ifadesinde hata etmiştir. Çünkü o, Amr b. Dinar değil, Abdullah b. Dinar'dır. İsnadda fahiş bir illet bulunsa da metin sahihtir. Çünkü Amr b. Dinar il

Abdullah b. Dinar her ikisi de sikadır. Bir sikanın diğer bir sika ile değiştirilmesi isnadın nakli hatalı olsa da metnin sıhhatine zarar vermez.

Tarihte hem senedde hem de metinde sika ravilerin birçok vehmi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur.

Tarihte hem senedde hem de metinde sika ravilerin birçok vehmi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur. Burada şunu vurgulamak gerekir ki illet veya vehmin tespiti kişiden kişiye, hatta tavırdan tavıra değişmektedir. Birinin illetli gördüğü hadisi bir başkası öyle kabul etmemiştir. Bunun sebepleri arasında hadislere derin bir vukufiyetin yokluğunu, yani konuyla ilgili hadislerin tüm tariklerine vakıf olma eksikliğini ve mezhebî bağlılıktan veya kişinin içinde yaşadığı sosyo-kültürel durumdan kaynaklanan subjektif tutumları saymak mümkündür. Hadis âlimlerinin cerh ve ta'dilde "mütesahil (gevşek)-mu'tedil-müteşeddid (katı)" şeklinde edindikleri meslekler aynen hadislerdeki illeti tespit etmede de diğer bir ifadeyle metin tenkidinde de geçerlidir. Ayrıca illetin tespiti kesin delillerle değil, karinelere dayanan zann-ı galip ile olduğu için bir hadisin muallel olup olmadığında da ihtilaf edilebilmektedir. Bu noktada en sağlıklı yol, hadisin tariklerini, konuyla ilgili görüşleri ve malzemeleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve ilmî bir biçimde şahsi kanaati ortaya koymaktır.

Senedle ilgili illete örnek olarak şu verilebilir:

Örnek

- Buharî, Muhammed b. Kesîr (ö. 223)→ İsrâil b. Mûsâ (ö. ?)→ Osmân b. Muğîre (ö. ?)→ Mücâhid (ö. 100)→ İbn Ömer kanalıyla bir hadis nakletmiştir. (Buhârî, Enbiyâ, 48) Aynî'nin belirttiğine göre, Ebû Mes'ûd "Buhârî, 'Mücâhid→ İbn Ömer' şeklindeki ifadesinde hata ettiğini" söyler. Bunu, Muhammed b. Kesîr, İshâk b. Mansûr (ö. 251), İbn Ebî Zâide (ö. 183) ve Yahyâ b. Adem (ö. 203) 'İsrail→ Osmân→ Mücâhid→ İbn Abbâs şeklinde rivayet etmiştir. Ebû Ali el-Ğassânî (ö. 498) de aynı görüştedir". (Aynî, 1972: XIII, 86) Doğru olan Mücâhid→ İbn Abbâs rivayetidir. İbn Hacer de İbn Abbâs hadisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda aynı görüştedir. (İbn Hacer, 1992: VII, 157-58)

Metin tenkidiyle alakalı illete şu hadisi örnek olarak verebiliriz:

Örnek

- " Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir; onlara ahirette azap yoktur. Kıyamet günü her bir Müslümana, Yahudilerden ve Hristiyanlardan bir kişi verilecek ve ona 'Ey Müslüman bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir.' denilecektir." (Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 408; Ebu Davud, Fiten, 7; İbn Mace, Zühd, 34) Hadîsin metni bu haliyle oldukça problemlidir. Bir anlamda müsellem ilkelere, icmaya aykırıdır. Bu konuda pek çok alim te'vil yoluna girmiştir fakat problemi izale edecek sadra şifa bir şey ortaya konulamamıştır. İşte bu noktada Buharî'nin tutumu dikkate alınmaya değerdir. Buharî'nin değerlendirmesi şöyledir: "Hz. Peygamber'den şefaatle ilgili nakledilen haberler ve bir topluluğun azap gördükten sonra cehennemden çıkacağına dair hadîsler daha çoktur ve daha açıktır." (Buhari, tsz. I, 39) Görüldüğü gibi Buharî, hadîste bir illet tespit etmiştir. Bu illet, icmaya (dolayısıyla Kur'an ve sahih sünnete) muhalefettir. Buharî, manası bilinmedik, icmaya aykırı hadisi bırakmış, manası tanıdık, bilindik, açık ve net olan hadisleri tercih etmiştir. Bu ise tam bir metin tenkididir.

Hadiste illet tespiti, bir metin tenkidi faaliyetidir.

İLELU'L-HADİS İLMİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ BAZI KAYNAKLAR

Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160), el-İlel
- Yahyâ b. Maîn (ö. 233), el-İlelu'l-Menkûle Yahyâ b. Maîn
- Ali b. el-Medînî (ö. 234), Kitâbu'l-İlel
- Buharî (ö. 256), Kitâbu'l-İlel
- Müslim (ö. 261), Kitâbu'l-İlel
- Tirmizî (ö. 287), Kitâbu'l-İleli'l-Kebîr (elimize ulaşan ilk ilel çalışması budur)

Bireysel Etkinlik

- Günümüzde hadislerin anlaşılmasına ve tenkidine yönelik çabaların yeterli olup olmadığı üzerine düşününüz.

Buharî (ö. 256) ve Müslim'in (ö. 261) *Kitâbu'l-İlel* adlı eserleri ilelu'l-hadis ilmiyle ilgili önemli eserlerdendir.

Özet

- Hadis sened ve metinden oluşmaktadır. Sened ve metnin ise pek çok hâlleri vardır. Sened ve metnin bazı hâlleri doğrudan hadisin sıhhatine etki eder. Bu tür etkileri inceleyen ilimlerin başında İlelu'l-hadis gelir. Bunun yanında sadece metnin anlamını inceleyen ilimler de vardır. Muhtelifu'l-hadîs, Müşkilu'l-hadîs, Garîbu'l-hadîs, Esbabu vurûdi'l-hadîs gibi ilimler bizim için metni anlamaya ve yorumlamaya imkân verecek materyali sağlar. Dolayısıyla hem hadîsin sahih olup olmadığını belirlemek hem de hadisi doğru anlamak için çeşitli hadis ilimlerini, kaynaklarını, özelliklerini bilmeye ve tanımaya ihtiyaç vardır. Bu tür ilimler genel olarak "Ulûmu'l-Hadîs (Hadis İlimleri)" başlığı altında ele alınmıştır. Ulûmu'l-hadîs'e dâhil olan hadis ilimleri ise oldukça fazladır. Bu ünitede bu ilimlerden Muhtelifu'l-Hadis, Müşkilu'l-Hadis ve İlelu'l-Hadis'in mahiyeti, metotları ve kaynakları tanıtılmıştır.
- Burada dirayetü'l-hadis ilimleri arasında en önemlisi olan ihtilafu'l-hadis ilmiyle uğraşanlar, hadisler genelde bağlamlarından soyutlanarak nakledikleri için dil başta olmak üzere, fıkıh, usul, tarih ve belağat ilmine vakıf olmak durumunda olduğu ifade edilmiştir. Bilhassa, Arap kültür tarihini, dolayısıyla tarihsel durumu bilmek zorundadırlar. Tarihsel durumun tespiti, hadis rivayetlerinden yola çıkılarak yapılabileceği gibi, tarihten yararlanılarak da yapılabilir. Bu durumda sağlıklı bir tarihin ortaya konulabilmesi için ilgili rivayetlerin çok iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Esbabu vürudi'l-hadisin bir nebze bunu sağladığı düşünülebilirse de bu ilim dalına müstakil olarak geç dönemde ehemmiyet verildiği bir vakıadır. O hâlde sağlıklı bir tarihsel durum tespitinin, ihtilafu'l-hadise yardımcı olacağı ortaya konulmuştur.
- Hadis ilminde illet ilk bakışta sahih görünen hadislerde ancak derin bilgi ve tecrübe sahibi hadis uzmanlarının görebileceği gizli kusur anlamına gelir. Bu tür gizli kusur taşıyan hadislere muallel veya ma'lul hadis denir. İlelü'l-hadis ilmi hadislerdeki bu tür gizli ve fark edilmesi zor kusurlarla ilgilenen bunları bulmayı ve düzeltmeyi amaçlayan bir ilim dalıdır.
- Tarihte hem senedde hem de metinde sika ravilerin birçok vehmi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur. Burada şunu vurgulamak gerekir ki illet veya vehmin tespiti kişiden kişiye, hatta tavırdan tavıra değişmektedir. Birinin illetli gördüğü hadisi bir başkası öyle kabul etmemiştir. Bunun sebepleri arasında hadislere derin bir vukufiyetin yokluğunu, yani konuyla ilgili hadislerin tüm tariklerine vakıf olma eksikliğini ve mezhebî bağlılıktan veya kişinin içinde yaşadığı sosyo-kültürel durumdan kaynaklanan subjektif tutumları saymak mümkündür. Hadis alimlerinin cerh ve ta'dilde "mütesahil (gevşek)-mu'tedil-müteşeddid (katı)" şeklinde edindikleri meslekler aynen hadislerdeki illeti tespit etmede de diğer bir ifadeyle metin tenkidinde de geçerlidir. Ayrıca illetin tespiti kesin delillerle değil, karinelere dayanan zann-ı galip ile olduğu için bir hadisin muallel olup olmadığında da ihtilaf edilebilmektedir. Bu noktada en sağlıklı yol, hadisin tariklerini, konuyla ilgili görüşleri ve malzemeleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve ilmî bir biçimde şahsi kanaati ortaya koymaktır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi hadisler arasından görülen çelişkileri inceleyen ilim dalıdır?
   a) Garibu'l-hadis
   b) Muhtelifu'l-hadis
   c) İlelu'l-hadis
   d) Esbabu vurûdi'l-hadis
   e) Fıkhu'l-hadis

2. Muhtelifu'l-hadis ile Müşkilu'l-hadis arasındaki farkı aşağıdaki şıklardan hangisi en güzel ifade eder?
   a) Muhtelifu'l-hadis hadis ile sünnet arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadis hadis ile hadis arasındaki ihtilafı inceler.
   b) Muhtelifu'l-hadis hadis ile Kur'an arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadis hadis ile hadis arasındaki ihtilafı inceler.
   c) Muhtelifu'l-hadis hadis ile hadis arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadis hadis ile akıl arasındaki ihtilafı inceler.
   d) Muhtelifu'l-hadis hadis ile hadis arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadis hadis ile öteki deliller arasındaki ihtilafı inceler.
   e) Muhtelifu'l-hadis hadis ile Kur'an arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadis hadis ile sünnet, icma ve kıyas arasındaki ihtilafı inceler.

3. Aşağıdakilerden hangisi hadisler arasında görülen ihtilafı giderme yöntemlerinden biri değildir?
   a) Tevakkuf
   b) Cem ve te'lif
   c) Nesih
   d) Cerh ve ta'dil
   e) Tercih

4. Aralarında ihtilaf bulunan hadislerden birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse aşağıdaki metotlardan hangisine başvurulur?
   a) Tesakut
   b) Tercih
   c) Te'vil
   d) Nesih
   e) Tevakkuf

5. Aşağıdakilerden hangisi neshin bilinme yollarından biri değildir?
   a) Tabiunun açıklaması
   b) Resûlullah'ın açıklaması
   c) Sahabi sözü
   d) Vurud tarihlerinin bilinmesi
   e) İcmanın delaleti

6. Aşağıdakilerden hangisi Muhtelifu'l-hadisle ilgili eserlerden biridir?
   a) İlelu'l-ahâdîs fi's-Sahîh li-Müslim
   b) Şerhu Meâni'l-âsâr
   c) Fethu'l-barî
   d) El-Luma' fi esbabi vurûdi'l-hadis
   e) Umdetu'l-ahkâm an Seyyidi'l-enam

7. Hadis ile Kur'an arasındaki ihtilafı inceleyen ilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) İlelu'l-hadis
   b) Nasihu'l-hadis
   c) Müşkilu'l-hadis
   d) Garibu'l-hadis
   e) Fıkhu'l-hadis

8. Aşağıdakilerden hangisi ilelu'l-hadisin tanımıyla ilgilidir?
   a) Görünürde sahih, gerçekte uydurma
   b) Görünürde zayıf, gerçekte sahih
   c) Görünürde uydurma, gerçekte zayıf
   d) Görünürde sahih, gerçekte zayıf
   e) Görünürde hasen, gerçekte sahih

9. Aşağıdakilerden hangisi hadis metinlerinde görülen illetle ilgili değildir?
   a) Manayla rivayet sebebiyle bir hadisin Kur'an'a muarız olması
   b) Hadislerde tashîf ve tahrîfte bulunmak
   c) Hadislerde geçen bazı kelimeleri kalbetmek
   d) Mürsel bir haberi mevsul olarak nakletmek
   e) Hadiste olmayan bir sözü oraya dâhil etmek

10. Aşağıdakilerden hangisi hadiste illeti bilmenin yollarından değildir?
    a) Ravinin zayıf oluşu
    b) Ravinin teferrüdü
    c) Ravinin muhalefeti
    d) Hadisin bütün tariklerini toplama
    e) Ravilerin zapt ve itkanlarını karşılaştırma

Cevap Anahtarı

1.b, 2.d, 3.d, 4.b, 5.a, 6.b, 7.c, 8.d, 9.d. 10.a

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdurrahim Said, Hemmam. (1980). el-İlel fi'l-Hadis, Amman.

Aynî. 1972. Umdetu'l-Kârî, Mısır.

Çakan, İsmail Lütfi. (1996). Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul.

Haldun el-Ahdeb. (1985). Esbabu İhtilafi'l-Muhaddisin, Cidde.

İbn Furek. (1985). Müşkilu'l-Hadis ve Beyanuhu, Beyrut.

İbn Hacer. (1996). Fethu'l-Bârî, Beyrut.

İbn Kuteybe. (1988). Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis, Beyrut.

İbn Receb. (1978). Şerhu İleli't-Tirmizî, Dımeşk.

İbnu'l-Cevzî. (1992). Ahbaru Ehli'r-Rusûh fi'l-Fıkhi ve'l-Hadis bi-Mikdari'l-Mensûh mine'l-Hadis, Beyrut.

Kasîmî, Abdullah b. Ali en-Necdî. (1985). Müşkilâtü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve Beyânühâ, Beyrut,

Koçkuzu, Ali Osman. (1985). Hadisde Nasih ve Mensuh, İstanbul,.

Şafiî. (1986). İhtilâfü'l-Hadis, Beyrut.

Tahâvî. (1987). Şerhu Meâni'l-Âsâr, Beyrut.

Tekineş, Ayhan . (2002). Hadisleri Anlama Problemi, İstanbul.

Tekineş, Ayhan. (1991). İlelu'l-hadis İlmi, (yüksek lisans tezi).

Tekineş, Ayhan. (2000). "İlelu'l-hadis", DİA. XXII.

Tekineş, Ayhan. (2006). "Muhtelifu'l-hadis", DİA, XXXI.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ III
GARİBU'L-HADİS
ESBÂBU VÜRÛDİ'L-HADİS
NÂSİHU'L-HADİS VE MENSÛHUHU
ŞERHU'L-HADİS

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Talat SAKALLI

ÜNİTE
9

İÇİNDEKİLER

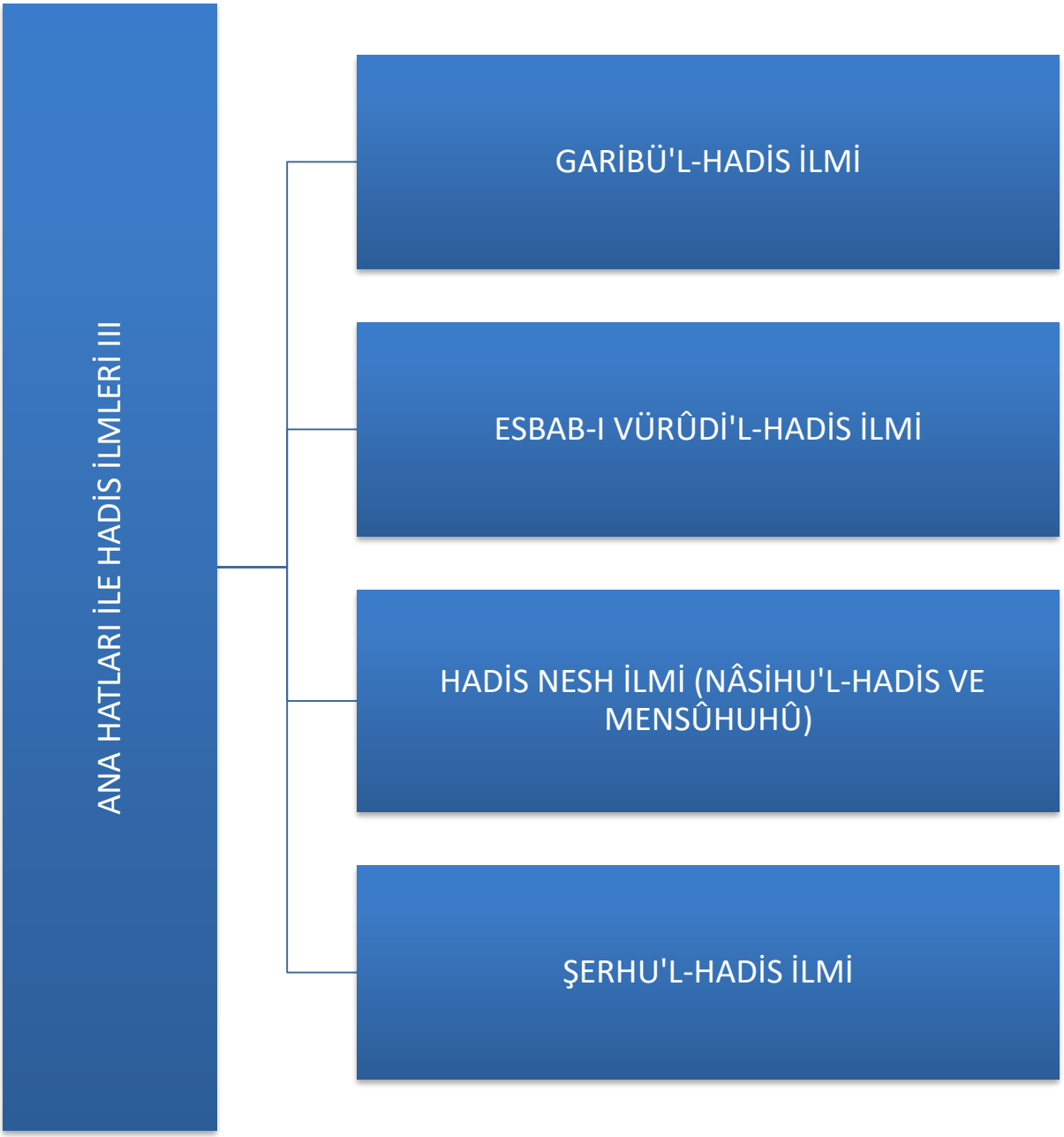
- Garibu'l-Hadis İlmi
- Esbâbu Vurûdi'l-Hadis İlmi
- Hadis Nesh İlmi (İlmü Nâsihu'l-Hadis ve Mensûhıhi)
- Şerhu'l-Hadis İlmi

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Garibu'l-Hadis İlminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Esbâbu Vurûdi'l-Hadis ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Nâsihu'l-Hadis ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Şerhu'l-Hadis ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecektir.

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

ANA HATLARI İLE HADİS İLMLERİ III
GARİBÜ'L-HADİS İLMİ
ESBAB-I VÜRÛDİ'L-HADİS İLMİ
HADİS NESH İLMİ (NÂSİHU'L-HADİS VE MENSÛHUHÛ)
ŞERHU'L-HADİS İLMİ

GİRİŞ

Aynı dili konuşan milletlerin, zaman içinde, çok çeşitli etkenlerle dillerinin esasını oluşturan kelimelerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bazıları konuşanın hançeresine göre ses değişikliğine, kimisi anlam daralmasına, kimisi de anlam genişlemesi veya kaymasına uğramıştır. Bazı kelimeler ise daha az kullanıldığından, o dili konuşan çoğunluk tarafından bilinemez olmuştur. Bazı kelimeler ise anlam kapalılığı (müphemiyet) sebebiyle herkes tarafından anlaşılamaz olmuştur. Bu durum söz konusu kelimelerin açıklanmasını ihtiyacını doğurmuş ve buna yönelik faaliyetler olmuştur.

Hz. Peygamber, Araplar içinde dilini en fasih konuşan birisiydi.

Hz. Peygamber de İslam'ı tebliğ ederken Kur'an ayetlerinin tebliğine paralel olarak, hadisleriyle insanları aydınlatıyor, tevhid akidesini bütün kurumlarıyla yerleştirmeye çalışıyordu. Bu kutsal görevinin gereği, eksiksiz olarak bütün mesajları insanlara anlatıyordu. Bu mesajlarının büyük çoğunluğunu da herhangi bir sebebe binaen değil, doğrudan söylüyor; insanları doğru yola hidayet ediyordu. Buna karşılık belli sebep, durum, zaman, mekânla ilişkili olarak da söylediği sözleri, yaptığı fiilleri ve onayladığı takrirleri de oluyordu. Bütün bunları yaparken insanlarla kurduğu başta gelen iletişim yolu genellikle sözlü idi. Sözlerin muhataplarca doğru anlaşılabilmesi için, her şeyden önce dilin doğru kullanılması ve özellikle kelimelerin doğru kullanılması ile doğrudan ilişkisi vardır. İşte Hz. Peygamber de Arapçayı en edebî ve anlaşılır şekilde kullanarak İslam'ın bütün mesajlarını insanlara ulaştırıyordu. Zaman zaman kıssalar anlatıyor, temsiller getiriyor, geçmiş hikâyerden örnekler veriyordu. Her arap kavmine onların lehçeleri ile hitap ediyordu. Hatta bazı kelime ve deyimlere özel ve yeni anlamlar yüklüyordu. Ancak her dil gibi Arapça da zaman içinde gelişti veya değişti ve çeşitli sebeplerle bazı kelimeler bilhassa yeni Müslüman olan farklı millet mensuplarınca anlaşılmaz oldu. Bu kelimelerin anlaşılmasını sağlayan Garibü'l-Hadis ilmine ihtiyaç duyuldu.

GARİBÜ'L-HADİS İLMİ

Garibu'l-Hadis'in Ortaya Çıkışı

Hz. Peygamber'in konuştuğu ve Kur'ân'ın indiği Arapça da aynı süreçlerden geçmiştir. Arapça, mensubu olduğu Sami dillerden ayrılıp müstakil bir dil (Luğat) olarak özellikle Cahiliye Dönemi'nde çok güçlenmişti. *Arap Cahiliye Şiir ve Edebiyatı ilk vahyin nazil olduğu dönemde altın çağını yaşıyordu. O devirde toplumun el üstü tutulan seçkinleri şairler, üstünlük sağlamak için yapılan yarışmaların, hatta savaşların sebep ve sonuçlarında etkili kişilerdi. Kültür ve folkloru sonraki nesillere şifahen (sözlü) taşıdıkları kadar, bilgelik ve saygınlık açısından da önemli görevler üstlenmişlerdi.* Arapça bunlar sayesinde gelişti ve zenginleşti.

Kur'ân-ı Kerim nazil olunca bu zengin ve parlak Arap Edebiyatı ürünleri gölgede kaldı. Dil özellikleriyle; edebî sanatları, üslup ve muhtevasıyla Kur'ân, dönemin

şairlerinin hayranlığına ve takdirine sebep oldu. *Kutsal Kitabımız Kur'ân, apaçık idi (Mübîn). Kendisine indirilen Hz. Muhammed (s) d e bu kutsal mesajı insanlara anlatma ve açıklama noktasında, dil ve belagat açısından bu yükü taşıyabilecek özellikte ve liyakatte idi.* Kendisine nazil olan *Kur'ân'ı müminlere tebliğ ederken verilen yetki ve görevi çerçevesinde onu açıklıyor (tebyîn), teyit, umumunu sınırlandırıyor (takyid), hususunu genişletiyor (tamîm), yeni hükümler koyuyordu.*

Hz. Peygamber, Araplar içinde dili en fasih konuşandı. Beyanı en açık olandı. İfadesi ve konuşması çok tatlı, ikna gücü kuvvetliydi. Kelimeleri yerli yerinde kullanır, cümlelerinde anlam düşüklüğü, anlamsızlık ve lüzumsuzluk bulunmazdı. Arapçanın lehçelerini de bilir, her kabileye kendi lehçesi ile hitap ederdi. İlahi ve semavi destekle delillerini en güçlü şekilde ifade eder, hasımlarına itiraz mecali bırakmazdı. Nitekim kendileri "Ben insanlara akılları ölçüsünde hitap etmekle, konuşmakla emrolundum." (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I. 225-226) buyurmuşlardı.

Hz. Peygamber, ashabı ile sohbetlerinde gayet anlaşılır ve fasih konuşurdu. Muhatabının anlamadığı garip kelimeler çok değildi. Fesahat, belagat veya konunun inceliği veya nüktesine göre kullandığı bazı garip kelimeleri, sahabenin sorması üzerine bizzat kendileri açıklıyordu.

Sahabe hadisleri büyük arzu ve istekle öğrendiler, bilmediklerini veya anlayamadıklarını bizzat Hz. Peygamber'e sorarak öğrendiler. *Tabiîn nesli de sahabenin yolunu takip etti.*

Nitekim şöyle bir olay nakledilmektedir: Hz. Ali bir gün Hz. Peygamber'in Nehd kabilesiyle kendi lehçeleri ile konuştuğuna şahit olur. "Yâ Rasulellah!" der, "Biz sizinle aynı babadan (soydan) geliyoruz. Fakat seni Arap kabilelerinin temsilcileri olan heyetleri ile konuşurken görüyoruz, dikkat kesiliyoruz, ancak konuşmaların çoğunu anlayamıyoruz?" Hz. Peygamber cevap olarak "Rabbim beni terbiye etti, terbiyemi ve eğitimimi de en güzel şekilde yaptı. Ayrıca ben Sa'd oğulları kabilesinde eğitildim." demiştir (Aclûnî, I. 72.).

Hz. Peygamber Dönemi bu şekilde vefatına kadar devam etti. Sahabenin büyük bölümünün hayatta olduğu hicri I. asrın ortalarında hadislerin anlaşılmasında da hadislerin rivayet ve anlaşılmasında genel olarak problem olmadı. Bu kutlu nesil de Arapçayı doğru kullandı. Zira dış tesirlere henüz açılmadığı için dillerinde bozulma olmamıştı. Dil, bütün özellikleri ile dış müdahalelerden korunmuş olması sebebiyle, Hz. Peygamber Dönemi'ndeki usul üzere devam etmişti.

İlk hicri asrın ortalarında fetihler başladı. Araplar Rum, Fars, Habeş, Nebat ve başka milletlerle karşılaşıp kaynaştı. Bu karşılaşma çeşitli kültür, din, mezhep ve dillerin iç içe girmesine, sonuçta da karışmasına sebep oldu. Hâliyle dile yabancı kelimeler girdi. Bu siyasi ve kültür ortamında doğan yeni nesiller Arapçayı, ihtiyaç hissettikleri en az seviyede öğrenmekle yetindiler. Zorunluluk hissetmediklerinden Arapçayı doğru ve iyi derecede öğrenmediler. Birinci asır böyle geçti.

Bu dönemde Sahabe, özellikle hadis rivayetini büyük arzularla öğrenip uyguladılar. Anlayamadıklarını aralarında müzakere ederek doğrusunu öğrendiler. Yapılan tenkitlere göre hadisleri doğru kelime ve cümlelerle naklettiler.

Tabiîn nesli de sahabenin yolunu takip etti. Ancak bu neslin arasında en üstün seviyede dil bilgisi bilen, buna bağlı olarak da hadis rivayetinde sahabe kadar eksiksiz ve tam bilenlerin sayısı çok değildi.

İşte bu dönemde A'cemî denilen farklı etnik kökenden gelen bir nesil Arapça konuşmaya başladı. Özellikle hadis ilmiyle uğraşanlar arasında Arap olmayanlar çoktu. Dolayısıyla Arapçayı iyi bilen ve koruyan kişiler sınırlı sayıdaydı. Ana dili Arapça olmayan Müslüman kitlelere, derinliğine bilmedikleri Arapçanın bazı kelimeleri kendilerine garip gelmeye başlamıştı. İlk dönemde sınırlı olan hadislerdeki garip kelime öğrenme ihtiyacı bu nesilden sonra artmaya başladı. Dolayısıyla bu asırdan sonra garip kelimelerin öğrenilmesi ihtiyacını daha çok kişi hisseder olmuştu. Arz talep kanununun sonucu olarak hem Arapçanın hem hadislerin garip kelimelerini açıklamak amacıyla dil ve hadis âlimleri garip kelimeleri açıklamak için eserler yazmaya başlamışlardı. *Bu çalışmalar Garibü'l- Hadis ilminin doğmasına; zaman içinde de sistemleşerek sistematik bir ilmî disiplin hâline gelmesine zemin hazırlamıştı.*

Daha sonra Tebeü't-Tâbiîn nesli geldi. Arapçanın asli şekliyle korunmasına yönelik lügat, imla, sarf, nahiv gibi çalışmalara yönelişler başladı. Önceleri kısa ve az hacimli eserlerin yazılmasına sebep olan bu çalışmalar, zaman ilerledikçe, büyük ve hacimli eserlerin ortaya çıkmasına vesile oldu.

Hadis Usulü terimlerinden biri olan "Garib Hadis" ile "Garibü'l-Hadis ilmi" birbiriyle karıştırılmamalıdır. Garib hadis, senedinin herhangi bir yerinde ravi sayısı bire düşen hadise denir.

TANIMI

Bu bilgilerden sonra Garibü'l-Hadis ilmini şöyle tanımlayabiliriz: *Hadis metinlerinde geçen ve az (nadir) kullanımı veya çeşitli sebeplerle manası gizli kalmış olduğundan kolay anlaşılamayan, anlamı ancak Arap dilinde ve Garibü'l- Hadis alanında derinleşmiş âlimlerin açıklamalarına ve ilgili eserlerine başvurmakla anlaşılabilen kelimeleri konu alan hadis ilim dalıdır (İbn Salah, Mukaddime, s. 458).*

Uyarı: Hadis Usulü terimlerinden biri olan "Garib hadis" ile "Garibü'l-Hadis İlmi" birbiriyle karıştırılmamalıdır. Garib hadis, senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadise denir.

Garibü'l-Hadis ile İlgili Eserler

Yukarıda ifade edildiği gibi, Garibü'l-Hadis meselesi Etbâu't-Tâbiîn Dönemi'nde gündem oluşturmuştur. Bu sebeple bu konuyla ilgilenenler olmuştur. *Hadislerdeki bu tür garip kelimelerle ilgilenen ilk hadis imamları şunlardır: Malik b. Enes (ö.179/795), Süfyanü's-Sevrî (ö.161/777), Şu'be b. Haccâc (ö.160/776).*

Aslında daha hicri birinci asırda Garibü'l-Hadis ile ilgili çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak tartışmalı olsa da *hadislerin garip kelimeleriyle ilgili ilk eser yazan Nadr b. Şümeyl el-Mâzenî (ö.203/819) olduğu belirtilmiştir.* Aynı dönemde Ebu Bekr Hüseyin b. Ayyâş (ö.204/819), Kutrub (Muhammed b. Müstenîr) (210/825), Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.210/825) ve diğer âlimler de bu alanda eser yazmışlardır. Küçük hacimli bu eserler günümüze ulaşmamış olmakla

birlikte, daha sonra yazılan geniş ve sistematik eserlere kaynak olmuşlardır. Bir anlamda sonraki eserler içinde günümüze taşınmışlardır. *Garibü'l-Hadisle ilgili eserler hicri VII-VIII. (miladi XIII.-XIV.) asırlarda da yazılmaya devam etmiştir.*

Konumuzla ilgili ve baskısı yapılan, piyasada bulunabilecek şu beş eseri müellifleri ile birlikte bilmek ve kullanabilmekte fayda vardır. Bu eserler:

Garibü'l-Hadisle ilgili eserler hicrî VII-VIII. (miladi XIII.-XIV.) asırlarda da yazılmaya devam etmiştir.

- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, Garibü'l-Hadis, I-II, nşr. Hüseyin Muhammed Şeref, Kahire, 1405/1984.
- İbn Kuteybe, (276/889), Garibü'l-Hadis, II veya III cilt hâlinde üç ayrı baskısı vardır.
- Hattâbî, Garibü'l-Hadis, I-II, Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî, Dımeşk, 1402/1982.
- Zemahşerî, (538/1144), el-Fâik fî Garibi'l-Hadis, I-II, Muhammed Ebu'l- Fazl İbrahim, Kahire, 1364/1945.
- İbnü'l-Esîr (Mecdü'd-Din) (606/1210), en-Nihâye fî Garibi'l-Hadis, I-V, neşr. Mahmud et-Tanahî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, Daru'l-Fikr, II. Baskı, Kahire, 1399/1979.

Hadislerdeki garip kelimelerin yanında Kur'ân-ı Kerim'deki garip kelimeleri de beraber ihtiva eden eserler de yazılmıştır. Bu eserlere "Hem Kur'an'ın hem de hadislerin garib kelimelerini ihtiva eden" anlamında "Garibeyn" ismi verilmiştir.

Garibü'l-Hadis ile İlgili Kaynakları Kullanma Yöntemi

Hadislerdeki garib kelimelerin yanında Kur'ân-ı Kerim'deki garib kelimeleri de beraber ihtiva eden eserler de yazılmıştır. Bu eserlere "Hem Kur'an'ın hem de hadislerin garib kelimelerini ihtiva eden" anlamında "Garîbeyn" ismi verilmiştir.

Bu eserler birbirinden farklı yöntemlerle yazılmıştır. Ancak hepsinde de hadislerdeki garib kelimelerin anlamları açıklanır. İhtiyaca göre kelimenin Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımlarına da dikkat çekilir. Hadisin fıkhi yönüne işaret edenleri de vardır. Genellikle hadislerin senedleri hazfedilmiştir. Yukarda zikredilen beş eserden son ikisinde garib kelimeler, ilk iki harf dikkate alınarak alfabetik sıralanmıştır. Hadis içinde temel sözlüklerde bile anlamı bulunamayan bir kelime ile karşılaşılınca önce o kelimenin sülâsî, rubaî… köküne inilir. Aynen Arapça sözlüğe bakar gibi eserin içinden o kök fiil bulunur. Altında aradığımız müştakı (türevi) olan kelime bulununcaya kadar satırlar taranır. (Bazı yeni baskı kitaplarda kök kelime veya garib kelimeler koyu punto veya kırmızı ile yazılmış olduğundan taranması daha kolaydır.) Aranan kelime bulunur. Birden fazla hadiste o kelimenin geçmiş olması da muhtemeldir. Bu açıdan aranan hadis bulununcaya kadar tekrar tarama yapılır. Aranan hadis ve içinde geçen garib kelime bulununca hemen altında o kelimenin anlamı ve o hadis içinde hangi anlamda kullanılmış olduğu okunabilecektir.

Mesela; söz konusu kelimenin en-Nihâye adlı garib hadisleri ihtiva eden eserde verilen kelime anlamının "uzak" (mütebâid) olduğu görülebilir. Terim anlamı ise şöyle tanımlanmıştır: "Cinsi içinde benzeri olmayan, eşsiz her şeye "ğarîb" denir. Sonra diğer açıklamalar gelir (Mecdü'd-Din İbn Esîr. (Tsz): III, 348).

— ٣٤٨ —

* وفى حديث عمر « شَكا إليه أهلُ الماشية تَصْديقَ الغِذَاء ، فقالوا : إن كنت مُعْتَدًّا علينا بالغِذَاء فخُذْ منه صَدَقَتَه ، فقال : إنَّا نَعْتَدّ بالغِذَاء كلِّه حتَّى السَّخْلةِ يَرُوح بها الرَّاعِي على يَدِه ، ثم قال فى آخره : وذلك عَدْل بين غِذَاء المال وخِيَاره » .

(ه) ومنه حديثه الآخر «أنَّه قال لِعَامل الصَّدَقات : احْتَسِبْ عليهم بالغِذَاء[1] ولاتأخُذْها منهم »الغِذاء: السِّخال الصِّغار ، واحِدها : غَذِىّ ، وإنَّما ذكَّر الضَّمير فى الحديث الأوّل رَدًّا إلى لَفْظ الغِذَاء ، فإنَّه بوزن كِساء وَرِدَاء . وقد جاء السِّمام المُنْقَع ، وإن كان جمع سَمّ .

والمراد بالحديث ألا يأخُذ السَّاعِى خِيارَ المال ولا رَدِيئه ، وإنما يأخُذ الوَسَط ؛ وهو بمعنى قوله « وذلك عَدْلٌ بين غِذَاء المال وخِياره » .

* وفى حديثه الآخر « لا تُعَذِّبوا أولاد المُشْرِكين » أرادَ وَطْء الحبَالَى من السَّبْى ، فجَعَل ماء الرَّجُل للحَمْل كالغِذَاء .

﴿ باب الغين مع الراء ﴾

﴿ غرب ﴾ * فيه « إن الإسلام بَدَأ غَرِيبا وسَيَعود كما بَدَأ فطُوبَى للغُرَبَاء » أى أنَّه كان فى أوّل أمْره كالغَرِيب الوَحِيد الذى لا أهْل له عنده ، لِقلَّة المسلمين يومئذ ، وسَيَعود غَرِيبا كما كان: أى يَقِلُّ المسلمون فى آخر الزَّمان فيصيرون كالغُرَبَاء . فطُوبَى للغُرَبَاء : أى الجنة لأولئك المسلمين الذين كانوا فى أوّل الإسلام ويكونون فى آخره ، وإنَّما خصَّهم بها لصَبْرهم على أذَى الكُفَّار أوّلاً وآخِرا، ولُزُومهم دينَ الإسلام .

* ومنه الحديث « اغْتَرِبُوا لا تُضْوُوا[2] » الاغْتِراب : افْتِعال من الغُرْبَة ، وأراد تَزَوَّجُوا إلى الغَرائب من النِّساء غير الأقارب ، فإنه أنْجَب للأولاد .

(س) ومنه حديث المُغِيرة « ولا غَرِيبَة نَجِيبَة » أى أنها مع كونها غريبة فإنَّها غيرُ نَجِيبَة الأولاد .

(١) فى الهروى : « احتسب عليهم الغِذاء » . (٢) انظر حواشى ص ١٠٦ من الجزء الثالث .

Resim 9.1. El-Fâik'te "ğarib" Kelimesi

Garibü'l-Hadis İlminin Önemi ve Amacı

Hadisleri anlamada ilk adım, kelimelerin anlaşılmasıyla başlamayı gerektirecektir.

İslam'ın Kur'ân'dan sonra ikinci asli kaynağı olan Sünneti; hadis kitaplarındaki zengin muhteviyattan çıkarılan mesajları, hüküm veya sonuçları öğrenmek, Müslümanlar için olmazsa olmaz temel görevlerdendir. Dolayısıyla İslam'ı anlamak, Kur'ân kadar hadisleri de anlamak, idrak etmek ve özümsemekle, müteâkiben hüküm çıkardıktan sonra hayata geçirebilmekle mümkündür. *Hadisleri anlamada ilk adım, kelimelerin anlaşılmasıyla başlamayı gerektirecektir.* Bunun için bazı hadis şerhlerinde tahric ve tenkidin hemen arkasından "*Beyanü'l-Luğât*"başlığı altında garip kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu kelimelerle birlikte hadisin daha iyi anlaşılmasını gerektiren veya hadis içinde özel anlamı olan kelimeleri de açıklamışlardır.

Hem belagat, hem de hadis ilimleri açısından bir kelimenin garib sayılması için, Arap dilini iyi bilen ve hadis ilminde özellikle "dirâyetü'l-hadîs"te mahir olan bilginlerin ve Arap Edebiyatı ve Belagati'nde üstat olanların kullanmadığı ve nadir kullanıldığı için de halk tarafından bilinmeyen kelime olması gerekir.

Hem belagat, hem de hadis ilimleri açısından bir kelimenin garib sayılması için, Arap dilini iyi bilen ve hadis ilminde özellikle "dirâyetü'l-hadis"te mahir olan bilginlerin ve Arap Edebiyatı ve Belagati'nde üstat olanların kullanmadığı ve nadir kullanıldığı için de halk tarafından bilinmeyen kelime olması gerekir. Bu açıdan hadislerin garib kelimeleri ya Garibü'l-Hadis veya ansiklopedik Arapça lügatlere ya da hadis şerh kitaplarına müracaat edilerek öğrenilebilir.

Hadislerdeki garib kelimelerin garabetinin sebeplerinden bazıları şunlardır:

- Bir kelimenin anlamının önceleri açıkken az kullanımı nedeniyle anlaşılmaz hâle gelmesi *(müphem, mehcûr),*
- Kelimenin bizatihi az kullanılması *(nadir),*
- Telaffuzunun zor olması ve kulak tırmalaması *(gayr-i fasih, sekîl),*
- Mürâdiflerinin daha yaygın olması *(şaz),*
- *Anlam kayması* veya değişmesine uğraması,
- Arap kabilelerinden sadece bir veya birkaç kabile lehçesinde kullanılması *(lehce),*
- Yabancı bir dilden Arapçaya ithal edilmiş olması *(muarrab, dahîl),*
- Hz.Peygamber'in fesahatle kullandığı bazı hadislerinde, belli kelimelere özel anlam yüklemesi,
- Hz. Peygamber'in az sözle geniş ve derin anlamları ifade etmiş olması *(cevâmiü'l-kelim).*

ESBÂBU VÜRÛDİ'L-HADİS İLMİ

Hadisleri anlama ve yorumlamaya yönelik ilim dallarından biri de hadislerin vürûd sebeplerini ele alan Esbâbu Vürûdi'l-Hadis'tir*. Hz. Peygamber'in muradını isabetle anlayabilmek için hadislerin ne amaçla, nerede ve ne zaman söylendiğini tespit etmek önem arz eder.* Hadislerin diğer hadis ilim dalları ile birlikte söyleniş sebeplerini bilmek dirâyetü'l-hadis konusunu da yakından ilgilendirir.

Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ ederken, emir, yasak, nasihat, vaaz veya tavsiyelerde bulunuyordu. Bunları yaparken Allah'ın kendisine bildirdiği ilâhî mesajları tebliğ ediyor, açıklıyor ve örneklik yapıyordu. Bu mesajlar çoğu kere Allah'ın iradesi ile herhangi bir sebep olmaksızın nazil oluyordu. Ancak bazı durum, sebep veya vesile ile inen ayetler de vardı. *Bu sebepler Allah'ın muradını anlama ve yorumlamada önemliydi.* Bu açıdan ilerleyen asırlarda Tefsir ilminin olmazsa olmaz temellerinden biri olarak "Esbâb-ı Nüzûl" ilmi doğup gelişmişti.

"Esbâb", Allah'ın muradını anlama ve yorumlamada önemlidir.

Esbâbu Nüzûl, Tefsir ilmine nispetle ne ise, hadis ilmine nispetle Esbâbu Vürûdi'l-Hadis de odur. Burada şu hususa işaret etmek gerekir: Esbâbu nüzûl de bu konuda rivayet edilen hadislerle bilinebilir. Bu açıdan hadislerin vürûd sebepleri, bize ulaşan hadislere oranla oldukça azdır. Diğer bir ifade ile her hadis bir sebebe binaen söylenmediği gibi, her hadisin sebeb-i vürûdu da rivayet edilmemişti.

Tanıma ve Bilinme Yolları

Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis; hadislerin nerede, ne zaman ve hangi sebep veya sebeplerle söylendiğini veya ortaya çıktığını araştırır. *Bu ilim hadislerin anlaşılmasına yardımcı olurken hadislerin nâsih ve mensûhunu belirlemede, hadisler arasındaki ihtilafların çözümünde, tercih konusunda da yardımcı olur. Aynı şekilde, hükümlerin illetilerini belirleme, müşkil ve mücmel olanlarını beyan; mutlakı takyid, mukayyedi tayin, umumu tahsis, hususi olanların da hususi olduğunu açıklar. Ayrıca hadislerin bağlamını kavramada da etkilidir. Hadislerin kişisel, tarihsel, toplumsal, kültürel ve coğrafi bağlamlarıyla doğru tespiti, tashihi, anlaşılması ve yorumlanmasında büyük katkı sağlar. Hadislerin sened ve metin tenkidi açısından da büyük önem taşır. Kısacası hadislerin anlaşılmasında vazgeçilmeyen bu hususları ve hadislerin özel ve genel vürûd sebepleri Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis ilmi sayesinde öğrenilebilir.*

TANIMI

'Sebeb'in çoğulu "esbâb" ile 'meydana gelme, söylenme, yapılma" anlamına gelen "vürûd", terkip olarak "hadislerin söylenme, yapılma veya meydana gelme sebepleri" manasına gelmektedir.

Verilen bilgilerden sonra Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis ilmini şöyle tanımlayabiliriz: *Hz. Peygamber'in söylediği sözlerini, yaptığı fiillerini ve onayladığı takrirlerini hangi amaçla, ne sebeple, nerede ve ne zaman yaptığını araştıran ve inceleyen hadis bilim dalıdır.*

Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis, Hz. Peygamber'in söylediği sözlerinin, yaptığı fiillerinin ve onayladığı takrirlerinin hangi amaçla, ne sebeple ve vesile ile nerede ve ne zaman yaptığını araştıran ve inceleyen hadis bilim dalıdır.

Hadislerin vürûd sebepleri genellikle rivayet edilmemiştir. Rivayet edilenleri ise iki gruba ayırabiliriz:

- Hadisin bizzat içinde; başında, sonunda veya metnin içinde sebep rivayet edilmiştir. Örnek: Cibril hadisi; (Buhârî, İman, 37.)
- Sebep hadisin içinde rivayet edilmez; ya o hadisin başka bir tarikinde/senedinde veya başka bir hadiste rivayet edilir. Örnek: Niyet hadisi. Buhârînin ilk hadisi. (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.)

İlgili Eserler

İlk dönem hadis rivayetinde önem ve ağırlık senede veya tariklere verildiğinden, çoğunlukla mahiyetleri bilindiğinden, hadislerin vürûd sebeplerine ve bağlamlarını ifade eden geniş izaha ve açıklamalara yer verilmemiştir. Ayrıca her hadisin bu açıklamalarla normalinden çok fazla bir hacme ulaşacağı, bunun da zapt ve rivayeti zorlaştıracağı tabiîdir. İlk dönemde cerh ve ta'dile daha çok önem verilmişti. Sözünü ettiğimiz bu ve bunun gibi sebepler hadislerin vürûd sebeplerine dair yazılan eserlerin yazılmasını hem azaltmış hem de geciktirmiştir. Bu açıdan Esbâbu Vürûdi'l-Hadis ilmi, diğer hadis ilimlerine göre istenilen gelişmeyi sağlayamamış ve yazılan eserler oldukça sınırlı kalmıştır.

Konuyla ilgili yakın denilebilecek zamanda yazılmış ve günümüzde baskısı yapılmış iki temel eser vardır. Bunlardan birisi *Suyûtî* (v.911/1505) tarafından yazılmıştır, ismi *"Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis (el-Lüma' fî Esbâbi'l-hadis)"*dir. Eser, temel hadis kaynaklarından derlenmiş ve Fıkıh konularına göre sıralanarak vürûd sebepleri belirtilmiş 98 hadisi ihtiva etmektedir.

Diğeri de *İbn Hamza el-Hüseynî* (v.1120/1708) tarafından yazılan *el- Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbı Vürûdi'l-Hadis* isimli eserdir. Bu eserde de 1154 hadisin vürûd sebebi zikredilmiştir. Eserin müellifi hem Suyutî hem de kendinden önceki diğer kaynaklardan yararlanmıştır.

HADİS NESH İLMİ

(İLMÜ NÂSİHİ'L-HADİS VE MENSÛHİHİ)

Giriş

Şari, toplumun ve devrinin özellikleri ile alakalı bazı ahkâm ve ibadet şekillerini sona erdirmiştir.

İslam, Hz. Adem'den, Hz. Muhammed (s)'e kadar Allah tarafından gönderilen Hak dinin ortak adıdır. Hak din, iman ve ahlak esasları açısından hiç değişmedi. Ancak şeriat denilen uygulamaya yönelik kısmı, gönderilen peygamberlere göre değişti. Tedrici olarak gelişen bu uygulamalar, Hz. Muhammed (s)'e gönderilen son din İslam ile bir daha gelişmeye, değişmeye veya tamamlamaya ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde kemale erdi. Sonra gönderilen her din, kendinden önceki dinleri tamamlamış olmasına karşın, son din İslam ise kendinden önceki bütün şeriatları nesh etmiştir.

Terim ve Tanımlar

Nesh sözlükte; izale etmek, iptal etmek, nakletmek, değiştirmek, (tebdil ve tağyir) gibi manalara gelir.

Buna karşılık a y e t ve hadislerde nesh kelimesiyle aynı anlama gelen kelimeler de vardır: Ref' (hükmünü kaldırmak), tebdil (bir hükmü başka bir hüküm ile değiştirmek), Mahv (sabit bırakmanın zıttı anlamında değiştirme veya neshetmek), terk (Mesela Allah'ın farz kıldığı bir hükmü terk etmesi anlamında olduğu gibi).

Verilen bu bilgiler çerçevesinde hadis ilmiyle alakalı neshin terim anlamını şöyle tanımlayabiliriz:

Şeri delil ifade eden bir hadisin/sünnetin hükmünün, daha sonraki bir nasla (şeri delil ile) kaldırılmasıdır. Hükmü kaldırılan hadise mensûh, kaldıran hadise de nâsih denilir.

Hadisleri nesh açısından ele alıp inceleyen ilme de "İlmü Nasihi'l-Hadis ve Mensûhihî" denir.

ORTAYA ÇIKIŞI

Nesh iman esaslarıyla alakalı alanda söz konusu olmadığı için bütün dinlerin özü olan tevhid akidesi hiç değişmedi. Sadece, her dinin gönderildiği toplumun ve devrinin özellikleri ile alakalı bazı ahkâm ve ibadet şekillerinin sona erdiği bildirilmiş ve yeni mahiyetinin nasıl olduğu açıklanmıştır. Bunu ise bizzat Şârî Teâlâ yapmıştır. Yani, neshe yetkili Allah'tır ve Allah adına görevlendirilen peygamberleridir.

Anlatmaya çalıştıklarımızı ayet-i kerime şöyle ifade eder:

> *"Biz (hükmünü veya uygulamasını sona erdirdiğimiz veya kaldırdığımız (nesh ettiğimiz) veya unutturduğumuz bir ayetin yerine daha hayırlısını (insanlara daha iyi olanı) veya benzerini getiririz. Allah'ın gücü her şeye yeter".* (Bakara, 2/106)

Nesh meselesi hadîs ilimleri arasında da önemli bir yer tutar.

Nesh konusu bizzat Kur'an-ı Kerim'de yukarıdaki işaret ettiğimiz ayette söz konusu olması sebebiyle Tefsir ilminin önemli bilim dalları arasında kabul edilmiştir. Kur'an ayetleri arasında neshin olup olmadığı, nesh vuku bulmuş ise kaç ayetin mensûh olduğu konuları müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Neshi kabul edenlerden Mensûh ayetlerin sayısını iki yüzün üzerine çıkaranlar olduğu gibi, beş ayete kadar indirenler de olmuştur.

Nesh ilmi, Kelâm ilminin de mühim konuları arasında yer almıştır. Özellikle Allah'ın ilminde bir değişikliği (bedâ) ve cehli ifade edeceğini savunarak neshi reddeden itikadi mezheplerin görüşüne, özellikle ehl-i sünnet kelamcıları, "Değişiklik insanlar açısındandır; Allah için söz konusu olan ebedî ve ezelîliktir. Bu açıdan da O'nun ilminde de bir değişiklik, önce veya sonra bilmezlik (cehl) olamaz. Allah nesh edeceği her şeyi ezelde biliyordu ve takdir ettiği zaman geldiğinde bunu peygamberleri aracılığı ile bildirdi (beyan etti).", şeklindeki itirazları ile karşı çıkmışlardır.

Mükellefler açısından şeri delillerin ameli hükümleriyle ilgilenen Fıkıh ilmi ve Fıkıh Usulünde ise nesh konusu, diğer ilim dallarına göre daha çok irdelenmiştir. Zira hangi hükmün mensûh olduğunu bilmeden hüküm vermek veya uygulamaya geçirmek büyük hataları beraberinde getirebilecekti.

Nesh meselesi hadis ilimleri arasında da önemli bir yer tutar. Çünkü Hz. Peygamber Dönemi'nde nesh söz konusu olmuştur. Bu açıdan hadisleri anlamak, yorumlamak, ihtilaflarını gidermek; bütün bunların ötesinde hadislerden hüküm çıkarabilmek için muhaddisin "Nasihu'l-hadis ve Mensûhuhu" ilmini bilmeden özellikle hadisleri dirâyet açısından anlayabilmesi mümkün değildir.

Hadisin Nâsih ve Mensûhunu Bilmenin Önemi

Hz. Peygamber, öncelikle kendi kavmini daha sonra da bütün insanlığı cahiliye toplumundan irfan ve medeniyet toplumuna yükseltirken insanların temelde

değişikliklere ve yeniliklere karşı tutucu olduklarını dikkate almıştır. Yerleşik alışkanlıklar, örf ve âdetler kolay değişmezler. Ayrıca sosyal, siyasi, kültürel ve ilmî hayatın değişikliği için zihnî bir inkılap da zorunludur. Bunun için Hz. Peygamber de vahyin kendisine yüklediği sorumluluk çerçevesinde ve onunla eşzamanlı olarak geçiş döneminin özel şartlarının gerektirdiği özel amelî hükümler, tedricilik, geçici çözüm, kişiye özel süresi sınırlı çözüm, sevdirmek, alıştırmak için kolaydan başlama, hukuki formül gibi pek çok sebeple, birçok amelî konunun uygulamasını sonlandırmıştır. Bunların yerlerine yeni bir hüküm beyan etmiş veya bildirmiştir.

MENSÛH HADİSLERİN SAYISI VE BİLİNME YOLLARI

Mensûh hadîslerin sayısı İbn Şahin (385/995) 90 civarında, Hazimî 80, Ca'berî 110 olarak tespit ederken, İbnü'l-Cevzî'ye göre 20'dir.

Sahabe Dönemi'nden itibaren kullanılmaya başlayan "nesh" terimi, tabiîn döneminde daha da yaygınlık kazanmıştır. Nesh, sadece bir hükmün ortadan kaldırılarak, başka bir uygulama getirilmesi anlamında kullanılmadığı için hem ayetler hem hadisler açısından yüzlere varan sayılara çıkarılmıştır. Mesela, mensûh hadislerin sayısını İbn Şahin (385/995) 90 civarında, Hazimî 80, Ca'berî 110 olarak tespit ederken İbnü'l-Cevzî bu sayıyı 20'ye düşürmüştür.

Neshi kabul edenlere göre mensuh hadisi tanıma yollarını şöyle sıralayabiliriz:

- Bizzat Hz. Peygamber'in açıkça bildirmesiyle:
  Bunların sayısı oldukça azdır. Ayrıca Hz. Peygamber "nesh" kelimesini de kullanmamıştır. Ancak önceden emrettiği veya yasakladığı bir şeyin daha sonra tam aksini söylemiş veya yapmıştır. Mesela Hz. Peygamber'e Abdü'l-Kays heyeti geldiğinde, İslam'a dair akıllarında kalacak ve döndüklerinde kendi toplumlarına anlatacakları kısa özlü bilgi öğretmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber onlara dört şeyi emretmiş, dört şeyi yasaklamıştı. Kısaca kelime-i şehadet, namaz, zekat, oruç ve ganimetin beşte birini beytülmale verilmesini emretmiş; su ve yiyeceklerin içine konulduğunda çabucak alkolleşmesine (intibaz, nebiz) sebep olan içki yapma kaplarını da sayarak yasaklamıştı (Müslim, İman, 6. bâb).

  Daha sonra Hz. Peygamber;

  > "Sizlere bazı kaplardan içmeyi yasaklamıştım. Artık istediğiniz kaptan içiniz fakat müskiratı (sarhoşluk veren şeyleri) içmeyiniz (Müslim, Eşribe, 33, 45, 57). "

  buyurarak ilk yasağını kaldırmıştır.

- Sahabenin verdiği bilgilerle:
  Sahabenin ictihad sahasına giren konularda naklettikleri haberlerle de nesh olgusu tespit edilebilir. Şayet hepsi bir konuda söz birliği etmiş ise bu takdirde

icma da hasıl olmuş demektir. Bu konuda pek çok örnek vardır. Sadece birini verelim:

Hz. Peygamber gusül abdesti ile ilgili olarak;

> "Su, suyu gerektirir = Yani gusül, (cinsel ilişkide) sadece inzal sonucu yapılır (Ebu Dâvud, Tahâret, 82, 83). "

buyurmuşlardır.

İcmâ, nâsih olan habere delalet eder; bir hadisi nesh edemez.

Konu ile ilgili son emirlerini veya sünnetlerini bildiren diğer bazı hadisler ve uygulamalar da var ki bunlar söz konusu uygulamanın kaldırıldığını yani nesh edildiğini bildirmektedir: "Sünnet mahallerinin birleşmesi guslü gerektirir (Buhârî, Ğusl, 28)." hadisi bunlardan biridir. "İnzal olsun olmasın…" ilavesi de olan rivayetler, önceki uygulamanın nesh olduğunu haber vermektedir.

- Hadislerin vürûd (söylenme, yapılma) tarihlerini bilmek yoluyla:
  Rivayet edilen hadislerin hangi tarihlerde söylendiği veya sünnetlerin uygulandığı tespit edilebilirse sonraki rivayetn, öncekini nesh etme durumu olabilir. Bu hadislerin neshe tabi tutulabilmesi için, sıhhat derecelerinin eşit olması şartı da aranır. Ayrıca görünürde bu rivayetlerin birbiriyle çelişmesi ve cem veya te'lif yoluyla da te'lif imkânının bulunmaması gerekir. Hadis yorumu ve ihtilafü'l- hadis açısından tarihî kronoloji bu açıdan önem taşır. Bu çerçevede siyer, meğazi; kısacası İslam tarihi bilgisi ve felsefesi hadis nesh ilmi açısından da önemlidir.

Örnek: Hz. Peygamber Mekke'nin fethi zamanında bir vesile ile "Hacamat yapanın da yaptıranın da orucu bozulmuştur. (Buhârî, Savm, 32) " diyerek, kan alanın da aldıranın da oruçlarının olmayacağını söylemiştir.

Buna karşılık, "Rasulullah (SAS) oruçlu iken hacamat yaptırdı.(Buhârî, Tıb, 11)" hadisi de rivayet edilmiştir. Bu hadisenin Veda Haccı esnasında olduğuna dair açıklamalar sahih rivayetlerde nakledilmiştir. Buna göre son hüküm, oruç tutanın kan aldırdığında orucunun bozulmayacağı istikametinde olmalıdır; yani bu hadis "nâsih" hüküm konumundadır.

- İcmâ ile;
  İcmâ, nâsih olan habere delalet eder; bir hadisi nesh edemez.

Mut'a nikâhının (süresi belirli ve sınırlı nikah akdi) haram oluşu konuyla ilgili güzel bir örnektir.

- Aklın sünneti neshi:
  Bazı mu'tezilî âlimler akli delillerin bazı hadisleri nesh edeceğine dair görüşleri nakledilmekle beraber, bu görüş âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Akıl ile bir hadisin nesh edilmesinden bahseden mu'tezilî imam

Nazzam'ın, bununla terim anlamında nesih değil, "hadisi akıl ile red" anlamını kastettiği de ifade edilmiştir.

Nesh çeşitleri

- Kitab'ın, Kitab'ı neshi: Ayetler kuvvet dereceleri açısından eşit oldukları için biri diğerini veya diğerlerini nesh edebilir.
- Hadisin hadisle /sünnetin sünnetle neshi.
- Sünnetin Kitab'la neshi.
- Kitab'ın sünnetle neshi.

İlk iki nesh çeşidini genel olarak âlimler (cumhûr) kabul etmekle birlikte, diğer iki çeşidinde pek çok ihtilaf söz konusu olmuştur.

ŞERHU'L-HADİS İLMİ

Tanımı

Müspet ilimlere nispetle Felsefe ne ise İslami ilimlere nispetle Hadis o konumdadır.

Şerh, sözlükte *"bir şeyi kesmek, genişletmek"* gibi anlamlara gelir. Terim anlamı ise *"Bir söz veya ifadenin, özellikle yazılı bir metnin kapalı veya zor anlaşılır kısımlarını açıklayıp kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan metin veya söz"* şeklinde tanımlanabilir.

Hadis şerhinin önemi ve ortaya çıkışı

Sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken, ondan aldıkları mesajları vahiy kaynaklı olup olmadığına bakmadan aynı şekilde alıp uygulamışlardır. Anlayamadıkları konular olursa ilk fırsatta ya kendisi sormuş veya Hz. Peygamber'e yakın olan ev halkı veya diğer bir sahabiye sordurarak öğrenmişlerdir.

Sahabe, bazen hayatındaki bir problem veya kafasına takılan bir mesele için de Rasulullah (s)'a müracaat etmiş, konuyu kaynağından öğrenmiştir. Gereksiz ve lüzumsuz soru sormak yasaklandığından, bazı problemlerini çözmek için, özellikle çölde yaşayan Arapların (bedevi) gelip Hz. Peygamber'e soru sormalarını dört gözle beklemiştir.

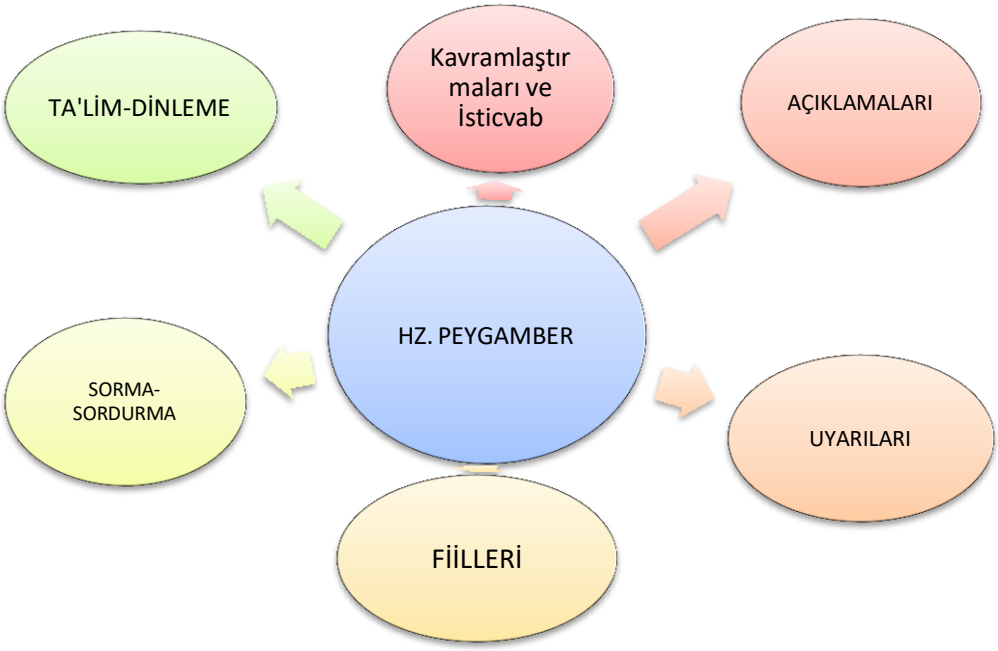
Bunların yanında bizzat Hz. Peygamber kendisi d e etrafındaki sahabenin dikkatini çekmek ve önemli olduğunu ihsas etmek için veya başka sebeplerle cevabını kendisinin verdiği sorularla sözlerini şerh etmiş veya açıklamıştır.

Hz. peygamber dönemi şerh çeşitleri

Sahabe tarafından anlamı bilinen bir kelimeye, *Hz. Peygamber farklı bir anlam yüklemişse onu yine kendisi açıklamıştır. Mesela, "Pehlivan kimdir?" sorusunu sormuş, sahabenin bilinen anlamını cevap olarak vermelerinden sonra, "Hayır, esas pehlivan, öfkelendiği anda kendisine hâkim olandır."* şeklinde açıklamıştır (Müslim, Birr, 106)

Yine Hz. Peygamber sözlerini anlayamayan sahabenin sorularına karşılık vermek suretiyle şerh etmiştir: *Bir ara Hz. Peygamber "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!" uyarısında bulunmuştur. Sahabe, "Ey Allah'ın Rasulü, mazluma yardımı anladık fakat zalime nasıl yardım edilir?" diye sormuştur. Hz.*

Sahâbe, bazen hayatındaki bir problem veya kafasına takılan bir mesele için de Rasûlullah (s)'a müracaat etmiş, konuyu kaynağından öğrenmiştir.

Şekil 9.2. Hz. Peygamber'in öğretim yöntemleri

Peygamber "Onun zulüm yapmasına engel olursun; bu da ona bir yardımdır." şeklinde cevap vererek sözlerine açıklık getirmiştir (Tirmizî, Fiten, 68). Böylece cahiliye şairlerinden birinin düşman kabile eline düştüğü bir anda, kendi kabilesinden yardım etmeleri için söylediği bu sözün anlamının, cahiliye zihniyetinde olduğu gibi "Ben haksız da olsam, adam da öldürsem cahiliye asabiyeti bana yardım etmenizi gerektirir." anlayışında olmadığını, tam aksine zalimin zulmüne engel olunursa onu dünyevi ve uhrevi cezalara çarpılmasından korumuş olacağı anlamında kullandığını bizzat kendisi şerh etmiştir.

Hz. Peygamber'in ilahi mesajları mücerret *tebliğ, tebyin ve tefsirinin* yanında, yukarıda şekillerini verdiğimiz kendi hadislerine dair açıklama türleri, hadis şerh ilminin ilk numuneleri mahiyetindedir.

Sebeb-i Vürûd ve Garibü'l-Hadis ilimleri Hadis Şerh ilminin temelleri olarak ilk örnekleriyle bu dönemde çıkmıştır.

Tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn dönemlerinde hadislerin tedvin döneminde hadis şerhlerinde ağırlıklı konu hadis tahrici, sened ve ricâline dair meseleler ağırlık kazanmıştır. Metinden ziyade sened ve tahrice, hadisin turukunun çoğaltılmasına önem verilmiştir. Bu sebeple de metinler, hadise konu olan hâdiseye veya hükmün bütün tafsilatına işaret etmek üzere sadece birkaç cümle ile işaretle yetinilmiştir. Çoğu kere sebeb-i vürûd veya hadisin siyak ve sibakı (öncesi ve sonrası), herkesçe bilindiği düşüncesi ile rivayet edilmemiştir. Tasnif dönemiyle birlikte bu kısa ve bütün olaya işaret edecek metinlerin kendi bağlamında anlaşılması için hadislerin

şerhine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için bazı rivayetlerde, sahih bir senedle rivayetin yanı sıra, aynı metnin tariklerini bir araya getirerek hâdisenin doğru ve sevk edildiği bağlamda anlaşılması için kısa da olsa açıklamalar veya şerhler yapılmıştır.

Hadislerin garib kelimeleri de bu dönemde açıklanmaya başlanmıştır. Sebeb-i Vürûd ve Garibü'l-Hadis ilimleri hadis Şerh ilminin temelleri olarak ilk örnekleriyle bu dönemde çıkmıştır. Bu çerçevede, hadislerde nesh ve ihtilaf konuları, daha hicri asırda şekillenmeye başlayan hadis Şerh İlminin önemli ayaklarını oluşturmuştur.

Hadislerin dil (sarf, nahiv), edebiyat ve belagat açısından şerhini gerektirecek meselelerine dair kısa açıklamalar da yine bu dönemde şerh edebiyatına girmeye başlamıştır. Hadis ilimlerini ilgilendiren bu meselelerle ilgili müstakil eserler kaleme alındığı gibi, bu izahlar ve açıklamalar hadis şeyhlerinin rivayetlerine de konu olmuştur.

İlimler sınıflamasında *"Şerh İlmi"* de yer alır. Her ilim dalının özellikle kısa ve öz yazılmış temel eserleri açıklanarak şerhi yapılmıştır. Neredeyse her ilim dalının bir "*Şerh Edebiyatı*" vardır. Bu eserlerin ortak özellikleri şöyle tanımlanabilir:

Dört tür şerh vardır.

- *Şerhi yapılan kitap veya sözün kapalı kısımlarını açıklar,*
- *Eksik yönleri tamamlanır,*
- *Hatalarına işaret edilir.*
- *Fikir, görüş, düşünce ve diğer edebî özellikler açısından şerhi yapılan eser tenkit edilir. Takdir edilen özellikleri öne çıkarılır.*
- *Şerh yapanın mezhebinin aleyhine olan müellifin fikirleri tenkit edilir, kendi mezhebinin görüşlerinin haklılığı savunulur.*
- *Kelime ve cümle tahlilleri yapılır, eser dil ve belağat açısından da değerlendirilir.*
- *Şerhler, genellikle meşhur olmuş o ilim dalının muhtasar eserleri için yazılmakla birlikte, ihtiyaca ve eserin şöhretine göre daha geniş hacimli eserler için de yazılmıştır.*
- *Şerh üzerine şerhler de yapılmıştır. Şerh üzerine yazılan eserlere, "haşiye" (ek açıklama veya ilave notlar), "haşiye" üzerine yazılan eserlere de "ta'lîk" isimleri verilmiştir.*

Muhteva itibariyle şerhler dörde ayrılır:

- *Eserin tamamını şerh edenler*
- *Bir bölümünü şerh edenler*
- *İhtiyaç duyulan ilgili ifadeleri şerh edenler*
- *Tek hadis şerhleri*

Geç dönemlerde eserler matbaada basılmaya başlanınca, modern tekniklerle metin ve şerhin birbirinden ayrılmasına yarayacak yeni yöntemler bulunmuştur. Mesela, metin sayfa başına yazılmış, alta bir çizgi çekilerek, şerh onun altına

yazılmıştır. Ayrıca metnin parantez içine alınarak yazılan şerhler de mevcuttur.

Aynı şeklî özellikler ve telif türlerini hadis şerh edebiyatında da görmek mümkündür.

Hadis şerh ilmine, hadis yorum ilmi de demek mümkündür. Kur'an'a nispetle Tefsir ilmi ne ise, hadis'e nispetle hadis şerh ilmi de odur.

İLK MEŞHUR ŞERHLER

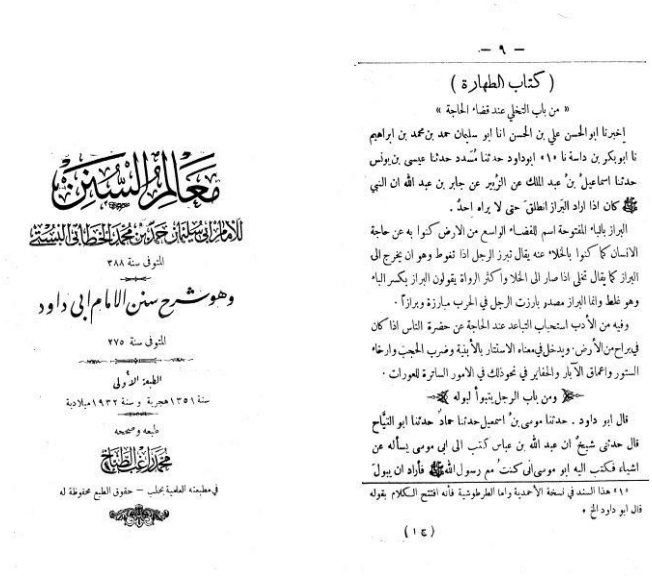

Hadis şerhlerine "hadis ansiklopedileri" demek mümkündür.

Hadislerin tedvin ve tasnifi, hicri birinci asrın sonunda başlayıp II. ve IV. asırda devam etti. Bu hadislerin toplandığı hadis kitaplarına yazılan hadis şerhleri de II. (miladi IX.) asırda yazılmaya başlandı. Garibü'l-Hadis ile ilgili hadis lügatleri bu dönemin ürünleridir.

Bu eserleri, IV. (X.) yüzyılda yani tehzîb döneminde yazılan sistematik ve tam olan şerhler izlemiştir. Hadis tahric ve sened tenkitlerinin yanı sıra, hadislerin sarf ve nahiv açısından durumu, garib kelimelerin izahı, hadisin muhtevasına yönelik açıklamalar ağırlıklı olarak hadis şerhlerinin ilk muhtevalarını oluşturmuştur.

Hattâbî (v.388/998) hem Buhârî'nin Sahih'ine hem de Ebû Dâvud'un Sünen'ine şerh yazmıştır. Müteâkip asırlarda yazılan ve sayıları gittikçe artan hadis şerhlerinin ana kaynağını teşkil eden bu şerhler, hadis şerh İlminin de yöntem olarak omurgasını oluşturmuştur. Ebû Dâvud'un Sünen'i üzerine yazdığı şerh olan *Meâlimü's-Sünen* günümüze ulaşmış olup baskıları yapılmıştır.

معالم السنن

للامام ابي سليمان حمد بن محمد الخطابي البستي

المتوفى سنة ٣٨٨

وهو شرح سنن الامام ابي داود

المتوفى سنة ٢٧٥

الطبعة الأولى

سنة ١٣٥١ هجرية - سنة ١٩٣٢ ميلادية

طبعه وصححه

محمد راغب الطباخ

في مطبعته العلمية بحلب — حقوق الطبع محفوظة له

(كتاب الطهارة)

« من باب التخلي عند قضاء الحاجة »

اخبرنا ابو الحسن علي بن الحسن انا ابو سليمان حمد بن محمد بن ابراهيم نا ابوبكر بن داسة نا (١) ابوداود حدثنا مُسدد حدثنا عيسى بن يونس حدثنا اسماعيلُ بنُ عبد الملك عن الزُبير عن جابر بن عبد الله ان النبي ﷺ كان اذا اراد البراز انطلق حتى لا يراه احدٌ .

البراز بالباء المفتوحة اسم للفضاء الواسع من الارض كنوا به عن حاجة الانسان كما كنوا بالخلاء عنه يقال تبرز الرجل اذا تغوط وهو ان يخرج الى البراز كما يقال تخلى اذا صار الى الخلا واكثر الرواة يقولون البراز بكسر الباء وهو غلط وانما البراز مصدر بارزت الرجل في الحرب مبارزة وبرازاً .

وفيه من الأدب استحباب التباعد عند الحاجة عن حضرة الناس اذا كان في براح من الأرض . ويدخل في معناه الاستتار بالأبنية وضرب الحجب وارخاء الستور واعماق الآبار والحفاير في نحو ذلك في الامور الساترة للعورات .

ومن باب الرجل يتبوأ لبوله

قال ابو داود . حدثنا موسى بنُ اسمعيل حدثنا حمادٌ حدثنا ابو التيّاح قال حدثني شيخٌ ان عبد الله بن عباس كتب الى ابن موسى يسأله عن اشياء فكتب اليه ابو موسى ان كنتُ مم رسول الله ﷺ فأراد ان يبولَ

(١) هذا السند في نسخة الأحمدية واما القرطوشية فانه افتتح الكلام بقوله قال ابو داود الخ .

(١٤)

Resim 9.3. Meâlimü's-Sünen'in kapağı ve ilk sayfası

Kütüb-i Sitte'nin bütün kitaplarının ayrı ayrı şerhleri yazılmıştır. Özellikle Buhârî'nin Sahih'ine iki yüz civarında şerh ve haşiye yazılmıştır. Müslim'in Sahih'ine de pek çok şerh yazılmıştır. Ayrıca diğer hadis kitaplarının da hemen hemen b

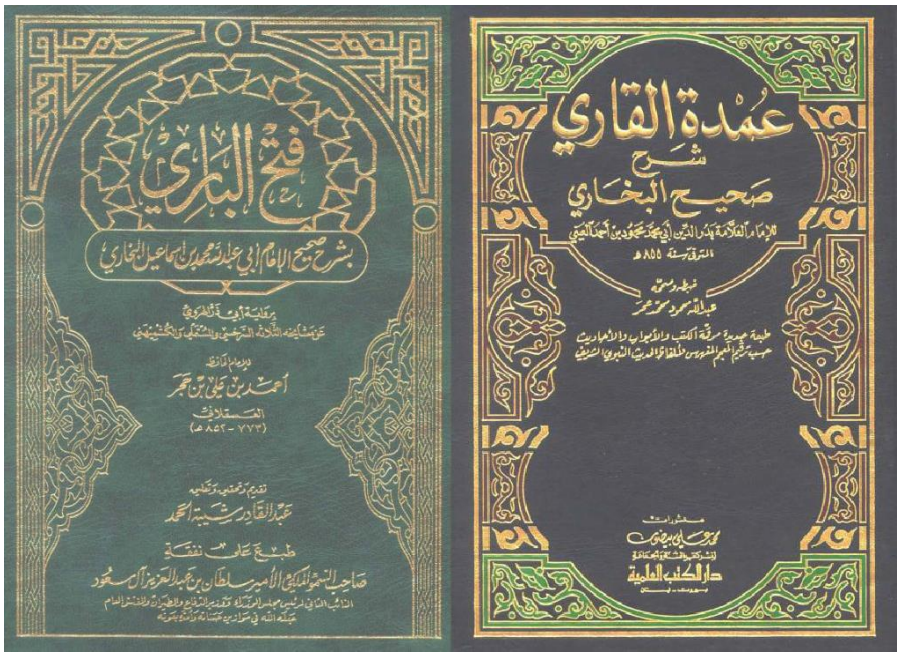
birden çok şerhi vardır.

Aynî'nin, Umdetü'l-Kâri isimli şerhi, ifadesinin güzelliği, ricale dair verdiği bilgiler, hadîslerin fıkhi ahkâm açısından değerlendirilmesi gibi özellikleri ile diğer şerhlere üstünlük arz eder.

Özellikle İbn Hacer'in (v.852/1448) Buhârî'ye yazdığı "Fethu'l-Bârî" isimli eseri ile Aynî'nin (v.855/1451) yine aynı esere yazdığı, "Umdetü'l-Kârî" isimli şerhleri, hadis şerh edebiyatının zirvesini teşkil ederler. Hadis tahric ve tenkidi, nesh gibi hadis ilimleriyle ilgili bütün ilimlere ilişkin meselelerin çözümü, hadislerin ricaline dair ayrıntılı bilgi, garip kelimelerin açıklaması, ihtilafların telifi, fıkhi hükümlerin çıkarılması, hadisten çıkarılan hikmetler ve ince mesajlar… gibi pek çok bilgi bu kaynaklarda yer almıştır. *Bu açıdan söz konusu eserlere hadis ansiklopedileri de denilebilir.*

Hanefi fakih ve muhaddis Aynî, yazdığı Umdetü'l-Kârî isimli Buhârî şerhinde ilk hadisi otuz başlık altında değerlendirmiştir. Daha sonra bu başlıklar azalsa da şerhi ve açıklaması gereken bir problem varsa başta koyduğu bu sistematik şerh yöntemine uygun olarak bütün hadisleri şerh etmiştir. İfadesinin güzelliği, ricale dair verdiği bilgiler, hadislerin fıkhi ahkâm açısından değerlendirilmesi gibi özellikleri ile diğer şerhlere üstünlük arz eder. Ayrıca Şafiî olan İbn Hacer'i de tenkit eder.

İbn Hacer'in eseri de hadis tahrici, ta'liklerin senedlerinin tespiti ve senede dair diğer incelikler hakkında verdiği bilgilerle âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur.

Resim 9.4. İki şerhin kapağı

En meşhur şerhleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî: İbn Hacer el-Askalânî'nin Buhârî üzerine yazdığı şerhi.

- El-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim İbni'l-Haccâc: Nevevî diye bilinen Ebu Zekeriya Yahya İbnu Şeref en-Nevevî'nin Müslim üzerine yazdığı şerhi.
- Ârızatu'l-Ahvazî fî Şerhi't-Tirmizî: İbnu'l-Arabî el-Mâlikî'nin Tirmizî üzerine yazdığı şerhi.
- meâlimu's-Sünen: el-Hattâbî'nin Ebû Dâvud üzerine yazdığı şerhi.
- Misbâhu'z-Zücâce âlâ Sünen-i İbni Mâce: Suyûtî'nin İbn Mace üzerine yazdığı şerhi.
- Zehru'r-Rubâ ala'l-Müctebâ: Suyûtî'nin Nesâî üzerine yazdığı şerhi.
- Tenvîru'l-Havâlik: Suyûtî'nin Muvatta üzerine yazdığı şerhi.

Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî: İbn Hacer el-Askalânî'nin Buhârî üzerine yazdığı şerhidir.

Hadis şerhlerinin özellikleri

İster *tek bir hadisin şerhine yönelik yazılan hadis şerhleri ister kırk hadis şerhleri, tasavvufi hadis şerhleri isterse hacimli bir hadis kitabının şerhi veya şerhleri* olsun üslup, dil özellikleri, yöntem, muhteva zenginliği ve ağırlık verilen konular açısından farlılık arz etse de genel olarak şu özelliklere sahiptirler:

- *Hadis usulü, hadis ilimleri ve ilgili hadisin ricaline (râvîlerine) dair gerekli bilgiler verilir.*
- *Hadisin tahrici: hadisin aynı eser içinde ve diğer hadis kaynaklarında hangi bölümlerde geçtiği değerlendirilir. Bu hadislerin sıhhat derecesi belirtilir.*
- *Hadisin farklı tarîklerinin (senetlerinin) metninde farklılık varsa o farklılıklara işaret edilir. Yani "metin inşası" yapılır.*
- *Garib kelimelerin temel lügatlerden anlamları verilir. Gerektiğinde, diğer hadis, ayet ve Arap şiiri ile istişhadı yapılır.*
- *Hadisin dil açısından özellikleri; İ'rabı, kelimelerin sarf, nahiv açısından durumu açıklanır.*
- *Hadisteki belagat özellikleri üzerinde hassasiyetle durulur. (Beyân, Bedî ve Meânî özellikleri açıklanır).*
- *Hadisten çıkarılan mesajlar sıralanır ve dil, muhteva, hadis ilimleri ile ilgili konularda akla gelebilecek sorular tartışılır.*
- *Hadisin vürûd sebebi açıklanır.*
- *Sahabe, tâbiîn ve müctehid imamların farklı görüşleri zikredilir.*
- *Eserin nüsha farklılıklarına işaret edilir. Hatta "vav" yerine "fâ" bile olsa belirtilir.*
- *Hadisler bir yerde uzun uzun açıklanır, tekrar geçtiği yerde ilgili yere havale edilir.*
- *Bazı açıklamalar, yazarın devrinin sosyal, siyasal ve kültürel yapısıyla ilişkilendirilir.*
- *Bu kitapların çok zengin kaynağı vardır. Mesela İbn Hacer Fethu'l-Bârî'de 1000 kitabı kaynak olarak kullanmıştır.*
- *Hadislerin şerhinde gerektiğinde Siyer, Tarih, Kelâm, Coğrafya, Tıp, Astronomi… gibi ilim dallarından da istifade edilir.*

Hadis şerhleri hadis ansiklopedileridir!

- *Hadisler Kur'an, genel hükümler, ilgili diğer rivayetler ve özellikle mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde değerlendirilir.*

GÜNÜMÜZ HADİS ŞERHİ VEYA YORUMU

Günümüzde hadis yorum usulü ihtiyaç olarak önemini hissettirmektedir.

Günümüz hadis ilmi araştırmacıları, devrin ihtiyaçlarını da dikkate alarak hadis yorumlama yöntemlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. *Hadislerin anlaşılması ve özellikle yorumlanmasında usul geliştirme çabaları sürdürülmektedir.* Bu alanda yazılan eserlere ilaveten dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan sempozyum veya bilimsel toplantılarla "hadis yorumbilim metodolojisi"nin temelleri atılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmaları da dikkate alarak günümüzde bir hadisi yorumlamak için şu hususları dikkate almak gerektiği söylenebilir:

- Hadis şerhinde yukarıda belirtilen klasik *dönem hadis şerhlerinde temel olan konular öncelikle dikkate alınmalı;* bu konulardan taviz verilmemelidir.
- Hadisler *Kur'an ışığında* değerlendirilmelidir.
- Aynı konuda bütün hadisler birlikte ele alınmalı, *"metin inşası"* yapılmalıdır.
- Hadisler, *Muhtelifü'l-hadis ilmi ve diğer hadis ilimleri yöntemleri* çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- Hadisler, *vârid olduğu bağlamlar, sebepler ve maksatlar ışığında* değerlendirilmelidir. (Sosyal, coğrafi, kültürel, psikolojik, tarihî bağlamlar ile örf-âdet, "tabii hâl", cari kültür etkisi dikkate alınmalıdır).
- Hadisteki *değişken vasıta ile sabit hedef* birbirinden ayırt edilmelidir. Yani hadislerde asıl amaçlanan hedef ile bu hedeflere ulaşmak için Hz. Peygamber Dönemi'ndeki vasıtalar ayırt edilmeli, hedefler tespit edilmelidir. Çünkü sabit olan bunlardır.
- Hadisteki *edebî sanatlar* dikkate alınmalı; özellikle *mecazla hakikat* olanlar ayırt edilmelidir.
- *Gaybi olan ile olmayan hadis* hükümleri veya mesajları birbirinden ayırt edilmelidir.
- Hadislerin *sıhhat derecesi* iyi tespit edildikten sonra, *lafızlarının delalet ettiği anlamlar* da iyi tespit edilmelidir.
- Hadislerin *manen rivayet edildiği gözden kaçırılmamalıdır.*

Hadis şerhlerine dair günümüzde Türkçe yazılan veya tercüme edilen pek çok şerh vardır. Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarından tercüme veya şerh edilmeyen eser neredeyse yok gibidir. Ayrıca belli bir konuya dair hadislerin birlikte değerlendirilip açıklandığı "konulu hadis yorumları" da vardır.

Bir veya birkaç hadisin tahric ve tenkidiyle birlikte şerhinin de yapıldığı tez, makale veya kitap türünde yayımlanan araştırmalar da oldukça yaygındır. Özellikle Türkiyedeki akademik ünvana sahip Hadis hocaları tarafından Konulu Hadis Projesi çerçevesinde yazılan ve Diyanet işleri Başkanlığı tarafından basılan *Hadislerle İslam*

isimli yedi ciltlik eser alanında önemli bir kaynaktır.

Bireysel Etkinlik

- Buhârî hadislerinden birini, Türkçe yazılan şerhlerden bularak diğer kaynaklardan da yararlanarak araştırınız.

Hadis şerhlerine dair günümüzde Türkçe yazılan veya tercüme edilen pek çok şerh vardır.

Özet

- **Garîbu'l-Hadîs ilimi**
- Hadis ilmi geliştikçe ele alınan konular müstakil olarak derinlemesine incelenmeye başlamış ve bu konular müstakil birer ilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu ilim dallarından hadisleri anlama ile ilgili olanların başında Garîbu'l-Hadîs ilimi gelmektedir. Garîbu'l-Hadis İlmi Arap dilinin gelişimi neticesinde kullanımdan kalkan veya anlam değişmesine maruz kalan kelimelerin Hz. Peygamber Dönemi'ndeki anlamlarını tespit eden bir ilim dalıdır. Bazı kelimeler zaman içinde kullanılmaması veya anlam kaymalarına sebep olması gibi sebeplerle hadislerde geçen bazı kelimeler daha sonraki nesillerde anlaşılamaz olmuştur. Ayrıca bizzat Hz. Peygamber bazı kelime veya deyimlere de özel anlam vermiştir. İşte bilhassa hadis şerhinin ilk temelleri olan ve bilhassa Arap olmayanlar başta olmak üzere herkes tarafından anlaşılamayan hadislerde geçen özel kelime ve deyimlerin gerçek anlamlarını ele alan Garîbü'l-Hadis ilmi birinci asırda şekillenmeye başlamış ve zamanla daha gelişerek bir ilim dalı hâline gelmiştir. Bu alanda pek çok eser yazılmıştır.
- **Esbâbu Vürûdi'l- Hadîs ilmi**
- Hadis ilimleri içinde bir diğer müstakil ilim dalı Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs'tir. Bu ilim dalının da asıl gayesi hadislerin doğru anlaşılmasını temin etmektir. Zira Hz. Peygamber'in, nakledilen hadisi hangi gerekçeyle söylediğini tespit etmeyi amaçlar. Aynı zamanda bu ilim hadislerin anlaşılmasına yardımcı olurken hadislerin nâsih ve mensûhunu belirlemede, hadisler arasındaki ihtilafların çözümünde, tercih konusunda da belirleyici olur. Aynı şekilde, hükümlerin illetlerini belirleme, müşkil ve mücmel olanlarını beyan; mutlakı takyid, mukayyedi tayin, umumu tahsis, hususi olanların da umumi olduğunu açıklar. Ayrıca hadislerin bağlamını kavramada da etkilidir. Hadislerin kişisel, tarihsel, toplumsal, kültürel ve coğrafi bağlamlarıyla doğru tesbiti, tashihi, anlaşılması ve yorumlanmasında büyük katkı sağlar. Hadisler sened ve metin tenkidi açısından da büyük önem taşır. Konu ile ilgili yayımlanmış olan iki eserden ve hadiş şerh kitaplarından faydalanmak mümkündür.
- **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensuhuhi ilmi** ise neshedilen hadisleri tespit etmeye çalışmaktadır. Birbiri ile farklı hüküm ifade eden hadislerin nesh yönüyle değerlendiren bu ilim dalı da hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Özet (devamı)

- **Şerhu'l- Hadîs İlmi**
- Hadislerin anlaşılması faaliyeti, ilerleyen zamanlarda hadis şerhlerinin ortaya çıkmasını sağlamış böylece Şerhu'l- Hadîs İlmi adıyla hadislerin anlaşılmasına dair konular bu ilim altında sistematik hâle gelmiştir. Hadis tahric ve tenkidi, nesh gibi hadis ilimleriyle ilgili bütün ilimlere ilişkin meselelerin çözümü, hadislerin ricaline dair ayrıntılı bilgi, garib kelimelerin açıklaması, ihtilafların telifi, fıkhi hükümlerin çıkarılması, hadisten çıkarılan hikmetler ve ince mesajlar… gibi pek çok bilgi bu kaynaklarda yer almıştır. Bu açıdan söz konusu eserlere hadis ansiklopedileri de denilebilir.
- Günümüzde ise bir hadisi yorumlamak için şu hususları dikkate almak gerekir:
- Hadis şerhinde yukarıda belirtilen klasik dönem hadis şerhlerinde temel olan konular öncelikle dikkate alınmalıdır.
- Hadisler Kur'an ışığında değerlendirilmelidir.
- Aynı konuda bütün hadisler birlikte ele alınmalı, "metin inşası"yapılmalıdır.
- Hadisler, muhtelifü'l-hadis ilmi ve diğer hadis ilimleri yöntemleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- Hadisler, vârid olduğu bağlamlar, sebepler ve maksatlar ışığında değerlendirilmelidir. (Sosyal, coğrafi, kültürel, psikolojik, tarihî bağlamlar ile örf-âdet, "tabii hâl", cari kültür etkisi dikkate alınmalıdır).
- Hadisteki değişken vasıta ile sabit hedef birbirinden ayırt edilmelidir.
- Hadisteki edebî sanatlar dikkate alınmalı; özellikle mecazla hakikat olanlar ayırt edilmelidir.
- Gaybi olan ile olmayan hadis hükümleri veya mesajları birbirinden ayırt edilmelidir.
- Hadislerin sıhhat derecesi iyi tespit edildikten sonra, lafızlarının delalet ettiği anlamlar da iyi tespit edilmelidir.
- Hadislerin manen rivayet edildiği gözden kaçırılmamalıdır.
- Hadis şerhlerine dair günümüzde Türkçe yazılan veya tercüme edilen pek çok şerh vardır. Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis kaynaklarından tercüme veya şerh edilmeyen eser neredeyse yok gibidir. Ayrıca belli bir konuya dair hadislerin birlikte değerlendirilip açıklandığı "konulu hadis yorumları" da vardır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdaki ifadelerden hangisi hadislerde garib kelimelerin yer almasının sebeplerinden biri değildir?
   a) Yeni fetihler
   b) Yeni kültürlerle karşılaşma
   c) Hz. Peygamber'in kabilelerle kendi lehçeleri ile konuşması
   d) Sahabenin zapt ve zekâ farklılıkları
   e) Kelimelerin az kullanılması

2. 'El-Fâik fî Ğaribi'l-Hadis' aşağıdaki âlimlerden hangisinin eseridir?
   a) İbn Esîr
   b) Zemahşerî
   c) Buhârî
   d) İbnü'l-Cevzî
   e) İbn Hacer

3. Aşağıdakilerden hangisi Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadis ilminden öğrenilemez?
   a) Hadislerin bağlamı
   b) Râvinin tadili
   c) Hadislerden hüküm çıkarmak
   d) Mensûh olan hüküm
   e) Hadisin Hz. Peygaber tarafından söylendiği zaman

4. Esbâb-ı Vürûdi'l-hadis ilminin diğer hadis ilimlerine nispetle daha az gelişmesinin en önemli sebebi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) İlk dönem hadis rivayetnde cerh ve tadile daha çok önem verilmesi
   b) Sahabenin hadisleri hırs derecesinde öğrenmeye önem vermesi
   c) Garibü'l-Hadis ilminin gelişmesi.
   d) Hadis ilminin henüz gelişmemiş olması
   e) Uzmanının bulunmaması

5. Aşağıdaki ilimlerden hangisi nesh ile ilgilenmez?
   a) Hadis
   b) Tefsir
   c) İslam Hukuku
   d) Tasavvuf
   e) İbadet Fıkhı

6. Nesh ilmi içinde değerlendirilen ve "anlamı kapalı veya anlaşılamayan (mücmel, müphem olan) hadislerin açıklanması" anlamına gelen terim aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Bedâ
   b) Beyân
   c) İstisnâ
   d) Takyid
   e) Tahsîs

7. "Hacamat yaptıranın da yapanın da orucu bozulmuştur." hadisi mensûhtur. Bu hüküm aşağıdakilerden hangisiyle tespit edilmiştir?
   a) Hz. Peygamber'in beyanıyla
   b) Sahabenin uygulamasıyla
   c) Müctehid imamların icmasıyla
   d) Hadisin vürûd tarihinin bilinmesi ile
   e) Hadis metin tenkidi ile

"Bir söz veya ifadenin, özellikle yazılı bir metnin, kapalı veya zor anlaşılır kısımlarını açıklayıp kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan metin veya sözdür."

8. Bu tanım aşağıdakilerden hangisine aittir?
   a) Kelam
   b) Belâgat
   c) Şerh
   d) Rivayet
   e) Dirâyet

Hz. Peygamber "Pehlivan kimdir?", sorusunu sormuş, sahabenin bilinen anlamını cevap olarak vermelerinden sonra, "Hayır, esas pehlivan, öfkelendiği anda kendisine hâkim olandır." şeklinde kendisi cevap vermiştir.

9. Bu hadis için aşağıdaki tanımlamalardan hangisine uygundur?
   a) Sebebu vürûdu içermektedir.
   b) Hadisin fıkhi hükmü açıklanmıştır.
   c) Rasulullah güçlülerin yanında olduğunu beyan etmiştir.
   d) Hz. Peygamber kelimeye özel anlam yüklemiştir.
   e) Hz. Peygamber pehlivanı övmüştür.

10. Hadislerin Dil (Sarf, Nahiv), Edebiyat ve Belagat açısından yapılan ve şerhlerin başlangıcı sayılan kısa açıklamalar ilk defa hangi dönemde yapılmaya başlanmıştır?
    a) 18.yüzyılda
    b) Sahabe Dönemi'nde
    c) Rıhle Dönemi'nde
    d) IV. asırda
    e) Etbâü't-Tâbiîn Dönemi'nde

Cevap Anahtarı

1.d, 2,b, 3.b, 4.a, 5.d, 6.b, 7.d, 8.c, 9.d, 10.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdullah Aydınlı. (2006).Hadis Istılahları Sözlüğü, Hadisevi, İstanbul. Ali Osman Koçkuzu. (1985). Hadisde Nâsih-Mensûh, İstanbul.

Ebu Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî . (1982). el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh, tahkik: Dr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî, Kahire.

Ebu'l-Bekâ. (Tsz.). el-Külliyât, Thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısrî, Beyrut. Elmalı, Hüseyin. "Garib" mad." DİA. (XIII. 374), Ankara.

Hakim Neysâbûrî. (Tsz.). Ma'rifetü Ulumi'l-Hadis. Kahire.

İbn Hamza el-Hüseynî. (1981). el- Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbı Vürûdi'l-hadis, Neşreden: Seyfeddin el-Kâtib. Beyrut.

İbn Salah. (Tsz.). Mukaddimetü İbn Salah, Thk., Dr. Aişe Abdurrahman (Bintü'ş – Şâti'), Kahire.

İbrahim b. Ömer el-Ca'berî . (1988). Rusûhu'l-Ahbâr fî Mensûhi'l-Ahbâr, Thk. Dr. Muhammed Ahmed Mîra, Beyrut.

Kandemir, Yaşar. " Garibü'l-Hadis", DİA. (XIII. 376-377), İstanbul. Kettânî. (1994). Hadis Literatürü, Trc. Yusuf Özbek, İstanbul.

Koçyiğit, Talat. (1992). Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara.

Mecdü'd-Dîn İbnü'l-Esîr. (Tsz). en-Nihâye fî Ğarîbi'l-hadis, Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Beyrut.

Mehmet Efendioğlu. (2006)." Nesih mad." DİA. (XXXII. 579), İstanbul.

(2010)."Şerh (hadis) Maddesi". DİA.(XXXVIII. 559-560), İstanbul.

Mehmet Görmez. (1997). Sünnet ve hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Ankara.

Rağıb Isfahânî. (1986). el-Müfredât, İstanbul.

Ramazan Ayvallı. (1995)."Esbâb-ı Vürûdi'l-hadis Maddesi". DİA.(XI, 362),İstanbul.

Talat Sakallı. (2013). Aynî ve Hadis (Yorum/Şerh Yöntemi) Nobel, Ankara.

(1996). hadis Tartışmaları, (İbn Hacer – Bedruddin Aynî), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Suyûtî. (1998). Esbâb-ı Vürûdi'l-hadis (el-Lüma' fî Esbâbi'l-hadis), Thk., Dr. Yahya İsmai. Beyrut.

Yusuf Kardavî. (1991). Sünneti Anlamada Yöntem. (Trc., Bünyamin Erul).İstanbul

HADİS USULÜ I KABÛL VE REDDİNE GÖRE HADÎSLER, İTTİSÂLİNE GÖRE HADÎSLER, MÜNTEHÂSINA GÖRE HADÎSLER

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Doç. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

İÇİNDEKİLER

- Hadis Usulü
  - Tanımı
  - Ortaya Çıkışı
- Hadis Çeşitleri:
  - Kabul ve Reddi Açısından Hadis Çeşitleri
  - İttisâli Açısından Hadis ÇeşitleriMetnin Kaynağı Açısından/ Müntehasına Göre Hadis Çeşitleri

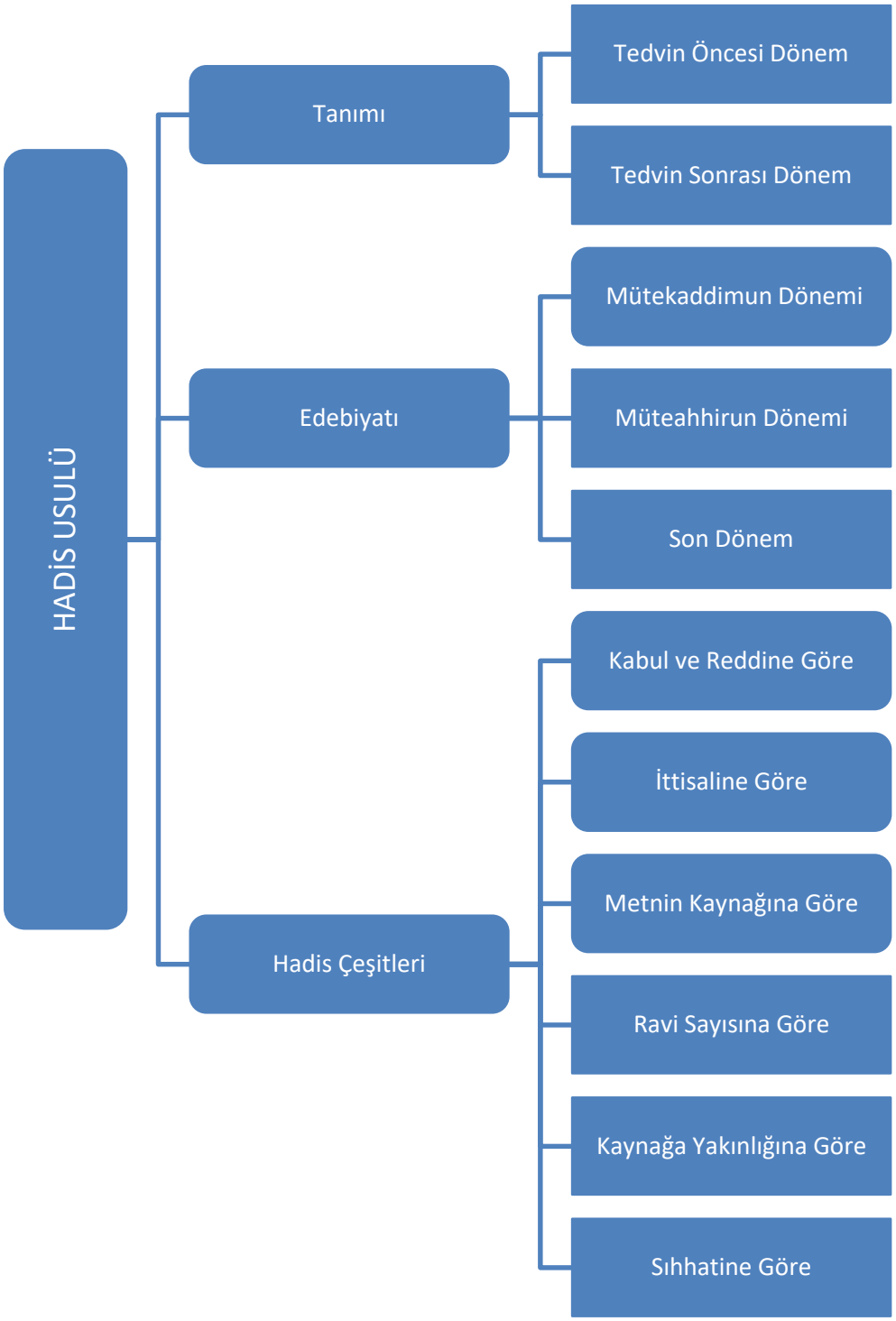
HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Hadis usulünün ne ifade ettiğini kavrayabilecek,
- Hadis usulü ile alakalı kaynakları öğrenecek,
- Kabul ve reddine göre hadis çeşitlerini öğrenecek,
- İttisaline göre hadis çeşitlerini anlayacak,
- Müntehasına göre hadis çeşitlerini kavrayabileceksiniz.

ÜNİTE

10

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

HADİS USULÜ
Tanımı
Tedvin Öncesi Dönem
Tedvin Sonrası Dönem
Edebiyatı
Mütekaddimun Dönemi
Müteahhirun Dönemi
Son Dönem
Hadis Çeşitleri
Kabul ve Reddine Göre
İttisaline Göre
Metnin Kaynağına Göre
Ravi Sayısına Göre
Kaynağa Yakınlığına Göre
Sıhhatine Göre

GİRİŞ

Belli bir metod takip edilmeden amaçlanan hedefe ulaşmak mümkün değildir. Eskilerin "Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir." şeklindeki sözleri bu hakikati ifade etmektedir.

Her ilim dalının gayesi, konusu ve metodunun bulunması gerekmektedir. Bir konuyu ele alıp belli bir gayeye ulaşmak ancak belli bir metod takip etmekle mümkündür. Belli bir metod takip edilmeden amaçlanan hedefe ulaşmak mümkün değildir. Eskilerin "Vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir." şeklindeki sözleri bu hakikati ifade etmektedir. Yani *hedeflediğimiz şeylere ulaşamayışımız bir metoda bağlı olmayışımızdandır.* İşte bu sebeple her ilim dalı birtakım metodlar takip ederek var oluşunun ana hedefini bu esaslar çerçevesinde elde etmeye çalışır. Hadis ilminin en önemli amaçlarından biri, Hz. Peygamber'in hadislerinin sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarmak olduğu için bu hedefe ulaştıracak birtakım esaslar konulmuştur. Hadis usulü işte bu esaslardan oluşan bir ilim dalıdır.

Ortaya çıkışı itibarıyla izlerini Hz. Peygamber Dönemi'ne kadar götürmenin mümkün olduğu bu esasların tedrici bir gelişim seyri takip ettiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in vefatının akabinde hadislerin aktarımı faaliyetleri esnasında birtakım aksaklıklar ortaya çıkmaya başlamış, ortaya çıkan her bir aksaklığı giderecek önlemler de aşamalı olarak uygulanmaya başlamıştır. Böylece kümülatif olarak hadis usulü esaslarının ilk birkaç asrın tecrübeleri neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Bu esaslar ilk asırdalarda müstakil kitaplarda ele alınmamış, farklı konulara dair eserlerin satır aralarında yer almıştır. Müstakil kitaplar telif edildikten sonra da gelişim seyri takip etmiştir.

Bu ünitede ilk olarak hadis usulü kavramı tanımlanacak, daha sonra ise bu ilmin geçirmiş olduğu aşamalar üzerinde durulacak ve hadislerin çeşitli açılardan yapılan taksimi ele alınacaktır.

HADİS USULÜ

Tanımı

Hadis usulü ifadesi iki kelimeden oluşan bir isim tamlamasıdır. Bu kelimeler "Hadis" ve "Usul" kelimeleridir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi genel kabul gören anlayışa göre hadis, "Hz.Peygamber'in sözü, fiili ve takrîri" ile "Hz.Peygamber'in sözünü, fiilini ve takrîrini bildiren haber" manasına eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Usul (الأصول), *Asl* (الأصل) kelimesinin çoğuludur. *Asl* ise "temel", "esas", "kaide" demektir. Buna göre *hadis usulü*, "hadisin (sahih olanını olmayanından ayırmanın) temelleri, esasları, kaideleri" demek olur.

Hadis usulü, "hadisin (sahih olanını olmayanından ayırmanın) temelleri, esasları, kaideleri" demektir.

Bu tanımdan hadis usulünün amacı net olarak anlaşılmaktadır. Buna göre hadis usulünün amacı, bir hadisin sahih olanını olmayanından ayırmaktır. Bu amaca yönelik olarak birtakım esaslar tespit edilmiştir.

Bilindiği gibi hadis sened ve metin olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Senedde hadisi rivayet eden ravilerin isimleri sıralanmakta, metin bölümünde ise aktarılan bilgi yer almaktadır. Bu sebeple hadis usulünde hem senedle hem de metinle ilgili birtakım esaslar ortaya konulmaktadır.

Hadis usulü kitapları incelendiğinde, önemli bir bölümün ıstılahların/terimlerin açıklamasından oluştuğu görülmektedir. Bu sebeple olsa gerek bu ilme "İlmu Mustalahi'l-Hadis" -علم مصطلح الحديث- ,yani "Hadis Istılahları İlmi" de denilmiştir.

Ayrıca hadislerin doğru bir şekilde nakline dair bir takıp esaslar da "tehammül ve eda" başlığı altında ele alınmıştır.

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurularak, hadis Usulü şu şekilde de tarif edilmiştir: *"Hadis usulü, hadislerin sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir* (Yücel, 2009). "

Ortaya Çıkışı

Hadis Usulü kuralları, önceden tespit edilip uygulanan bir metodoloji değildir. İhtiyaçlar ve içinde bulunulan şartlar, hadislerin doğru olarak nakli için birtakım şartların konulmasını gerektirmiş ve ihtiyaç anında bu esaslar ortaya konulmuştur. Bu sebeple hadis usulü aşamalı bir gelişim süreci takip etmiştir. İlk başta kurallar basittir. Ancak olaylar arttıkça, meseleler çoğaldıkça esaslar da ayrıntılı olarak belirlenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu ilmin müstakil bir disiplin hâline gelmesi de zamanla gerçekleşmiştir. Bu süreci temelde iki dönem hâlinde değerlendirebiliriz: Tedvin Öncesi ve Tedvin Sonrası Dönem.

Tedvin öncesi dönem

Hadis usulü kuralları ihtiyaçlar ve içinde bulunulan şartlara göre bir gelişim seyri takip etmiştir.

Tedvin öncesi dönem olarak adlandırdığımız zaman dilimi, hadis usulünün konularını toplu bir şekilde ele almak amacıyla kaleme alınmış müstakil hadis usulü eserlerinin olmadığı dönemdir. Bu dönem sahabeden itibaren hicri 4. yüzyıla kadarki zaman dilimini kapsamaktadır.

İslami ilimlerin bize nakledilmesinde birinci derecede rol sahibi olan sahabe nesli arasında hadis usulü ilmine dair önceden belirlenmiş, belli kuralları olan sistemli bir yaklaşıma rastlanmaz. Bununla birlikte sahabe neslinin hadislerin aslına uygun olarak naklini sağlamak amacıyla, doğal olarak birtakım esaslara riayet ettikleri de görülmektedir.

Bu çerçevede hadisleri rivayet ederken şu hususlara dikkat etmişlerdir:

- Hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmak
- Az hadis rivayet etmek
- Aslına uygun olarak nakledilmemiş rivayetleri düzeltmek
- Hadisleri müzakere etmek
- Farklı sahabilerden aynı konuya dair rivayeti sorarak rivayetlerin aslına uygun nakledilip nakledilmediğini tetkik etmek

Bu faaliyetler tabiûn nesline gelindiğinde daha sistematik bir hal almış ve gerek hadisi rivayet eden raviler, gerekse hadisin metni ile alakalı daha sistemli kurallar ve kaideler uygulanmıştır. Tâbiûndan sonra gelen ve Etbâu't-Tâbiîn denilen nesil zamanında ise ihtiyaçlar çerçevesinde bu esaslar geliştirilmiştir. Ancak bu dönemde de konuyla ilgili müstakil eserler oluşturulmamıştır. Hicri 3. yüzyıla kadar ihtiyaç duyuldukça kurallar ve ilgili ıstılahlar ortaya çıkmış fakat usul adıyla belirli kitaplarda toplanmamıştır. Bununla beraber rivâyetu'l-hadis eserlerinde usul konularına yer verilmiştir.

Bu yüzyılda hadis, fıkıh usulü, tarih, cerh ve ta'dîl türü eserlerin bazen mukaddimelerinde, bazen eserin içinde yer alan bir bölümde veya rivayetlerin değerlendirilmesi esnasında birtakım hadis usulü esaslarına değinilmiştir. Ayrıca hadis usulünün, *"Garîbu'l-Hadis", "İhtilâfu'l-Hadis", "İlelu'l-Hadis"* gibi özel konularına dair eserler de yazılmıştır. Ancak hadis usulünün temel konularını ele almak amacıyla müstakil eserlere bu dönemde de rastlanmamaktadır.

Bu dönemde yazılan ve içerisinde hadis usulü bilgilerine değişik vesilelerle değinen eserlerin başlıcaları şu şekilde sıralanabilir:

Tedvin öncesi dönemde müstakil hadis usulü kitapları yazılmamıştır.

- *İmâm Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseri:* İmâm Şâfiî'nin bu eseri aslında ilk fıkıh usulü eseri olarak kabul edilmektedir. Fıkıh usulünün önemli bölümünü de hadisler oluşturduğu için eserde bu konuya dair müstakil bölümler yer almaktadır. Haber-i vâhidin hüccet olması, ravide aranan şartlar, mana ile rivayet, tedlîs ve müdellesin rivayeti gibi konular hadis usulü ile alakalı bölümlerdir.
- *İmâm Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri:* Müslim'in bu eseri aslında bir hadis kitabıdır. Ancak eserin başında yer alan mukaddime bölümünde zayıf ve yalancı raviden rivayet etmekten sakınma, isnad, cerh ve ta'dîl, mu'an'an hadis ve mu'an'an hadisin delil olması ile ilgili temel hadis usulü bilgileri yer almaktadır.
- *Ebû Dâvud'un Risâle ilâ Ehli Mekke adlı eseri:* Sünen adlı hadis kitabının yazarı Ebû Dâvud eserini tanıtmak amacıyla kaleme aldığı bu risalesinde metrûk ravi, mürsel, müsned, münker, garib, sahih muttasıl, müdelles hadis gibi birtakım usul meselelerine değinmiştir.
- *Tirmizî'nin el-Câmî adlı eserinin İlel bölümü:* Tirmizî Sünen diye meşhur olan el-Câmî adlı eserinin sonuna, eserinde kullandığı bazı ıstılahları ve birtakım

usul meselelerini ele aldığı el-İlel isimli bir bölüm eklemiştir. Bu bölümde; cerh ve ta'dîl, mana ile rivayet, mürsel hadis, eda keyfiyeti, hasen ve garib hadis gibi bazı usul konularına değinmiştir. Bunun dışında Tirmizî'nin el-İlelu'l-Kebîr adlı eserinde ise hadislerdeki illetler ele alınmıştır.

Bunların dışında Buhârî'nin, *es-Sahîh adlı eserinin Kitâbu'l-İlm ve Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* bölümleri ile *el-İlel,* el-Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-Târîh* ve Ebû Zur'a ed-Dımaşkî'nin *Kitâbu't-Târîh ve İleli'r-Ricâl* isimli eserlerinde hadis usulü konularına rastlanmaktadır.

Tedvin sonrası dönem

Tedvin sonrası dönem ise hadis usulü konularını toplu olarak ele alan müstakil eserlerin ortaya çıktığı hicri 4. yüzyıldan sonraki dönemi kapsamaktadır.

İsimlendirmeden de anlaşılacağı gibi bu dönemde müstakil hadis usulü eserleri tedvin edilmeye, yazılmaya başlamıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin genel özellikleri dikkate alındığında iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem mutekaddimûn dönemi; ikincisi ise muteahhirun dönemidir.

Mütekaddimûn dönemi

Mütekaddimûn dönemi eserlerinin genel özelliği verilen bilgilerin tıpkı hadis metinlerinde olduğu gibi senedleriyle birlikte zikredilmesidir. Bu eserlerde Hadis usulü konuları sistemli olarak başlıklandırılmış, ilgili konuyla alakalı olarak yazardan önceki âlimlerin görüşleri senedleriyle birlikte kaydedilmiştir. Kitap yazarı gerektiğinde konunun başında, sonunda veya ilgili rivayetin akabinde konuya dair değerlendirmesini yapmıştır. Dönemin başlangıç eseri er-Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Ravi ve'l-Va'î* adlı eseridir. Dönemin bir diğer önemli eseri ise el-Hâkim en-Neysaburî'nin *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis* isimli kitabıdır. Bu dönem el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî İlmî Usuli'r-Rivâye* aldı eseriyle son bulmuştur. Diğer bir ifade ile kaydetmek gerekirse hadis usulü bilgilerini senedli olarak kaydeden son eser el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eseridir. Bu sebeple hicri 5. asır mütekaddimûn döneminin son bulduğu dönemdir.

İlk hadis usulü kitabı er-Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Va'î* adlı eseridir

Mütekaddimûn dönemi eserlerinin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Konular "bâb" ve "nev'i" şeklinde başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.
- Bilgiler senedleriyle birlikte kaydedilmiştir.
- Sonraki dönem eserlerinde yer almayan bazı konulara değinmiş olsalar bile usul konularının tamamına yer verilmemiştir.

Müteahhirûn dönemi

Müteahhiruûn dönemi hicri 5. yüzyıldan sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin eserlerinin genel özelliği bilgilerin senedsiz olarak aktarılması idi. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınan eserler içerik itibarıyla da hadis usulü konularını

daha sistematik olarak ele almaya başlamışlardır. Mütehahirûn döneminin en önemli gelişmesinin İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis* adlı eserini kaleme alması olduğu ifade edilebilir. Çünkü İbnü's-Salâh'ın bu eserinden sonraki hadis usulü eserlerinin büyük çoğunluğu onun bu eseri çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla müteahhirûn dönemini, kaleme alınan eserlerin genel mahiyeti itibarıyla, iki döneme ayırmak mümkündür. Bunlar:

- İbnü's-Salâh öncesi dönem
- İbnü's-Salâh sonrası dönem.

İbnü's-Salâh öncesi mütekaddimûn döneminin en meşhur eseri Kâdî İyâz diye bilinen Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsa el-Yasûbî'nin(ö. 544/1149) *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usuli'-r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ* isimli eseridir. Eserde hadis öğrenmenin gerekliliği, hadis ilminin ve hadisçilerin önemi, hadis öğrencilerinin uyması gereken ahlaki hususlar, hadis öğrenme ve öğretme metodları gibi konular senedsiz olarak ele alınmıştır.

Kendinden sonraki dönemde yazılan hadis usulü eserlerini etkileyen Ulûmu'l-Hadis İbnü's-Salâh olarak tanınan Ebû Amr Takiyyüddin Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî'ye (ö. 643/1245) aittir.

İbnü's-Salâh bu eseri Eşrefiyye Dâru'l-hadis'indeki eğitim-öğretim faaliyetleri esnasında ders notu olarak hazırlamış, talebelerine yazdırmıştır. Ders notu olarak hazırlandığı için güzel bir sistematiğe sahip değildir. Ancak önceki usul eserlerinin güzel bir özeti mahiyetindedir. Bu eserden sonra kaleme alınan hadis usulü çalışmalarının hemen hemen hepsi onu esas almıştır. Eser *Mukaddimetü İbnü's-Salâh* diye de tanınmaktadır.

Ulûmu'l-Hadis üzerine şerhler, haşiyeler, ihtisarlar ve nazm çalışmaları yapılmıştır. Şerhleri arasında İbn Cemâ'a'nın (ö.767/1365) *el-Cevâhiru's-Sıhâh fî Şerhi Ulûmi'l-Hadis li İbni's-Salâh* ile Burhaneddin el-Ebnâsî'nin (ö. 802/1399) *eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh* isimli çalışmalar zikredilebilir. Ayrıca el-Irâkî'nin (ö.806/1403) *et-Takrîb ve'l-Îzâh li-ma Utlike ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eseri de bu sahada yazılmış önemli eserlerdendir.

Müteahhirûn dönemine yön veren en önemli eser İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eseridir.

Haşiyelerinin başında ise İbnü's-Salâh'ın bizzat kendisi tarafından kaleme alınan *en-Nüket alâ Ulûmi'l-Hadis* gelmektedir. Bunun dışında ez-Zerkeşî (ö.794/1391) ile İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* şeklinde aynı isme sahip iki eser kayda değerdir.

İhtisar çalışmalarının başında ise en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik* isimli eseri ile yine en-Nevevî tarafından bu eserin de ihtisarı olan *et-Takrîb ve't-Teysîr fî Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* isimli eserleri gelmektedir.

Ulûmu'l-hadis'in şiir tarzında kaleme alındığı manzum eserler de bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinin başında el-Irâkî'nin (ö.806/1403) *Elfiyetu'l-Irâkî* adıyla kaleme aldığı eser gelmektedir. El-Irâkî bu eseri *et-Tabsira ve't-Tezkira* adıyla şerh etmiştir.

İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine yapılan çalışmaların en mükemmel olanı İbn Hacer tarafından yazılan Nühbetu'l-Fiker olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer bu eseri Ulûmu'l-Hadis'ten ihtisar ettiğini ifade etmektedir. Ancak eser incelendiğinde İbn Hacer'in kendine has bir yol takip ettiği, yaptığı tariflerde yeni bir çığır açtığı görülmektedir. Bu sebeple kendinden sonraki eserlere tıpkı İbnü's-Salâh'ın *ulûmu'l-hadis'i* gibi etki etmiştir.

İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eseri üzerine en iyi çalışmayı İbn Hacer *Nühbetu'l-Fiker* adlı çalışmasıyla yapmıştır.

İbn Hacer eserinde önceki hadis usulü kitaplarından farklı taksimler yapmıştır. Daha önceki eserlerde yer alan bazı tarifleri yeniden yapmış, birbirine girift bazı kavramların sınırlarını belirlemiş ve öncekilerin hadis usulü konusu olarak kabul etmedikleri bazı konuları ele almıştır. İbn Hacer *Nühbetu'l-Fiker* üzerine *Nuzhatu'n-Nazar* isimli bir şerh de yazmıştır.

İbn Hacer'in eserleri üzerine de, tıpkı İbnü's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadis adlı eserinde olduğu gibi şerhler, ihtisarlar, nazm tarzı eserler kaleme alınmıştır.

Hicri 10. asırdan sonra hadis usulü ilminde yaklaşık dört asır sürecek olan bir duraklama dönemi görülmektedir. Bu dönemde kendine has özellikleri olan eserler yazılmamış, daha çok önceki dönem eserleri üzerine şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır.

Bu zaman diliminde Osmanlı devletinde de yapılan çalışmalar İbn Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker'i çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı alimlerinin yazdığı eserler içinde Birgivî'nin (ö.981/1573) *Risâle fî Usuli'l-Hadis'*i ve onun şerhi olan Dâvûd-ı Kayserî'nin (ö. 1167/1756) *Şerhu Usuli'l-Hadis'*i zikredilebilir.

Müteahhirûn dönemi eserlerinin genel özellikleri ise kısaca şu şekilde sıralanabilir:

- Konular işlenirken sadece örnek olarak zikredilen hadislerde sened kullanılmaktadır. Bunların dışında bilgiler senedsiz olarak kaydedilmiştir.
- Konular ele alınırken farklı görüş ve değerlendirmelere de değinilmiştir.
- Eserler yazıldıkları dönemdeki güncel gelişmelere de değinmişlerdir.

Son dönem

Hicri 14. asırdan günümüze kadar devam eden bu son dönemde bir uyanma ve ilmî faaliyetlerde canlılık gözlemlenmektedir. *Bu dönemde kaynaklara dönüş ve yeniden ihya hareketleri ortaya çıkmış, bu çerçevede eski konularla birlikte yeni meselelerin de ele alındığı eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemdeki çalışmaların en bariz özelliğinin eskiyi anlamaya çalışma yanında, yeni meselelere çözümler bulmak*

olduğu ifade edilebilir. Kitap basım tekniklerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte son dönemde yapılan çalışmalar içinde eski eserlerin tenkitli neşirleri de önemli bir yer işgal etmektedir.

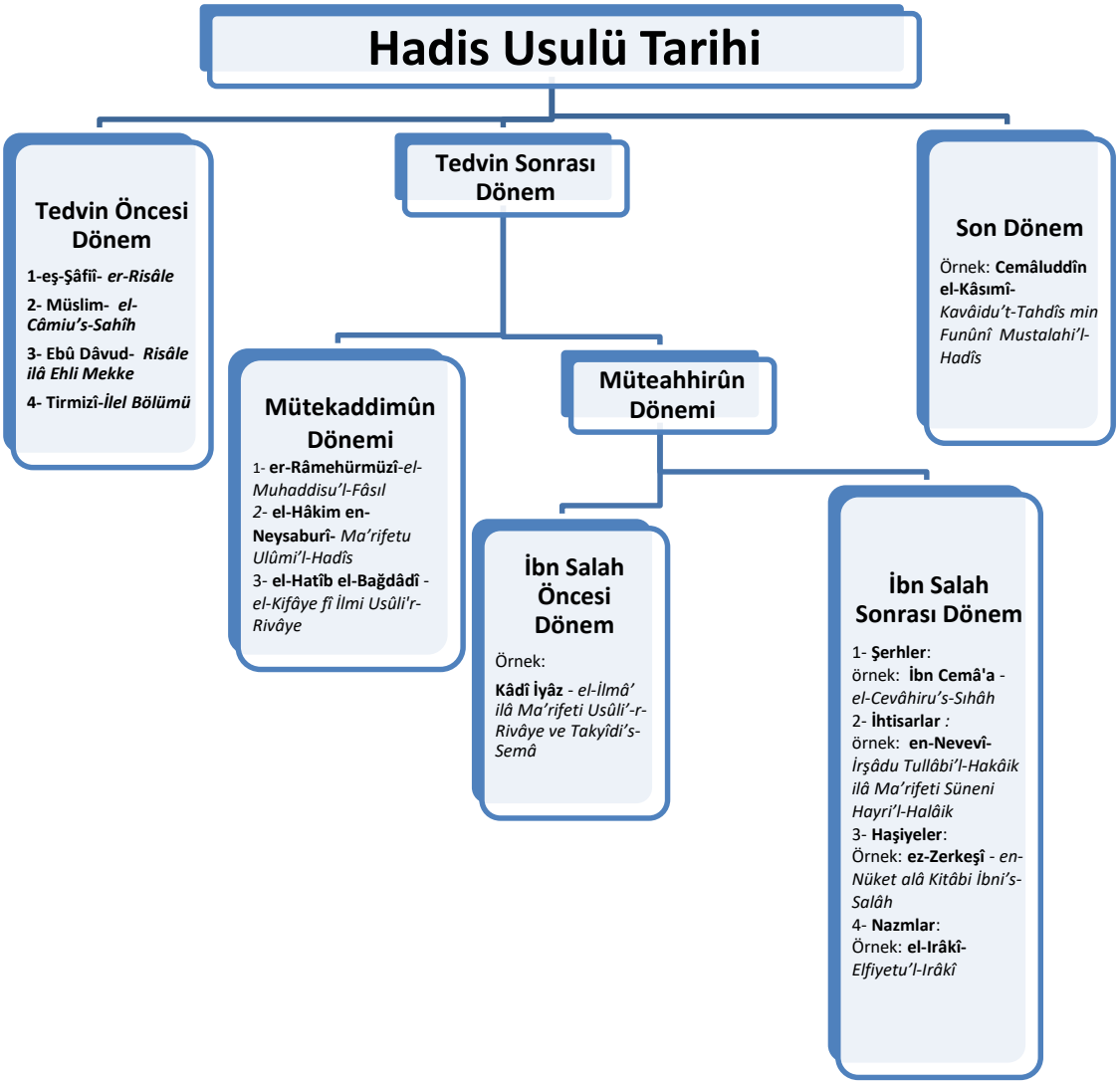
Bu dönemde yazılan eserlere örnek olarak şunlar zikredilebilir:

- Cemâluddîn el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) Kavâidu't-Tahdîs min Funûnî Mustalahi'l-Hadis adlı eseri.
- Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) Tevcîhu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser adlı eseri.
- Ahmed Naim Babanzade'nin (ö. 1934) Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi adlı eserinin birinci cildi olarak basılan "Mukaddime" adlı çalışması.
- İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö.1946) girişte siyerin önemi, kaynakları ve tarih ilmindeki yerini ele alıp daha sonra hadis usulüne dair bilgiler verdiği Siyer-i Celîle-i Nebeviyye adlı eseri ile Târîh-i Hadis adlı eseri.
- Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö. 1394/1974) Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis adlı eseri. Bu çalışma Prof.Dr. İbrahim Canan tarafından Yeni Usul-i Hadis adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.
- Muhammed Tayyib Okiç'in (ö. 1977) Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler adlı çalışması.

Son dönem çalışmalarının en bariz özelliği eskiyi anlamaya çalışma yanında, yeni meselelere çözümler bulmaktır.

Bunların dışında gerek akademik gerekse genel nitelikli çalışmalar, günümüze kadar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ülkemizde özellikle İlahiyat fakültelerinin açılmasıyla yüksek lisans ve doktora seviyesinde birçok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca Batı dünyasında da oryantalistler tarafından yapılan oldukça çok eserin olduğuna da işaret etmek gerekmektedir.

Buraya kadar anlatılan hadis usulü ilminin gelişimini bir tablo hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

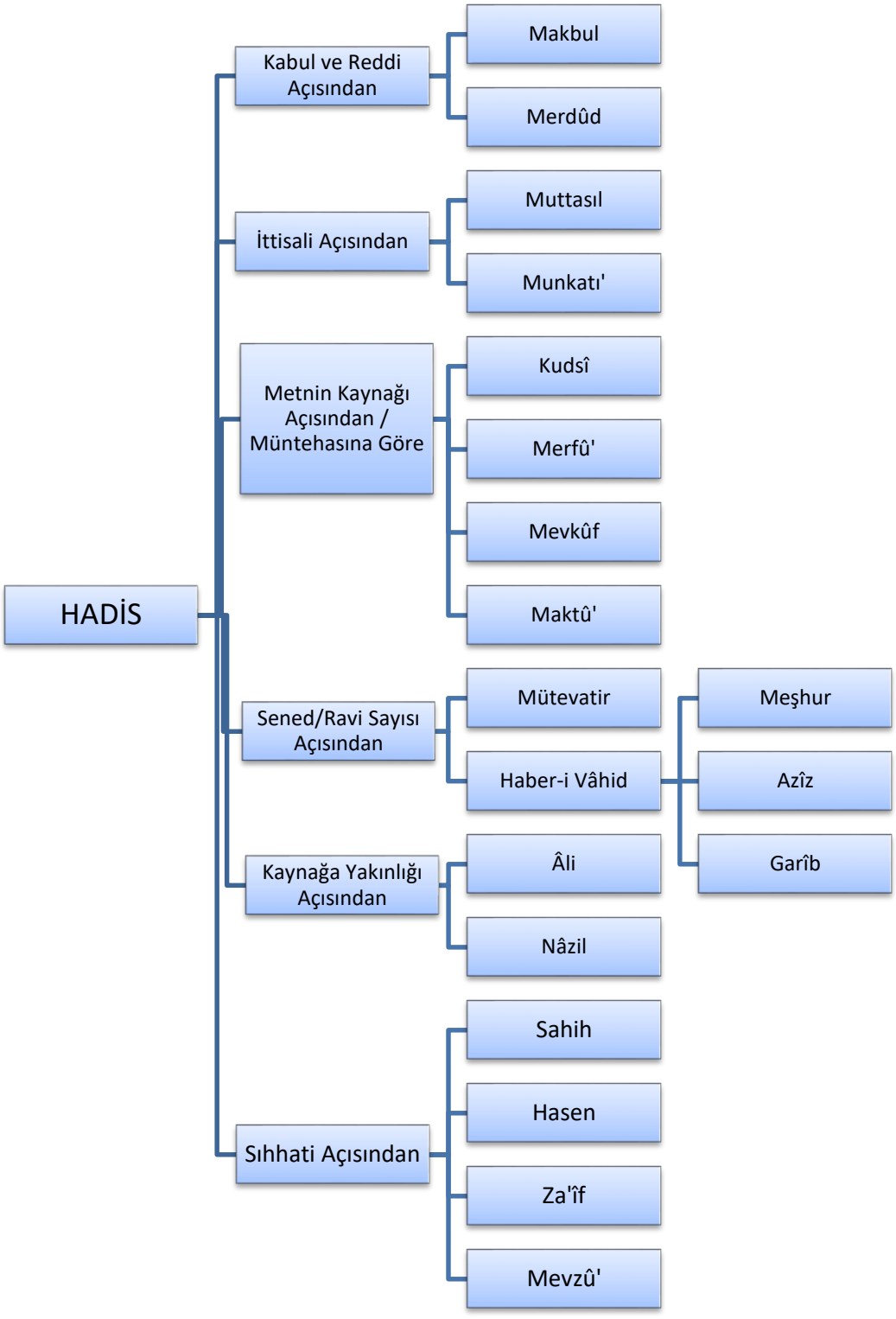

Şekil 10.1. Hadis Usulü Tarihi Tablosu

HADİS ÇEŞİTLERİ

Hadisler farklı bakış açılarına göre değişik birtakım isimlendirmelere tabi olmaktadırlar. Bu farklı bakış *açıları kabul ve reddi açısından ittisâl, ravi sayısı, sıhhat ve metnin kaynağı* olarak ifade edilebilir. Bir hadis bu bakış açılarına göre farklı şekillerde isimlendirilebilir.

İlk önce bu taksimatı bir tablo hâlinde net olarak görelim:

Şekil 10.2. Hadis Çeşitleri

Yukarıdaki şema dikkatlice incelendiğinde bir hadisin faklı bakış açılarına göre hangi kısımlara ayrıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre bir hadis kabul ve reddi açısından makbul iken; ittisali açısından muttasıl; metnin kaynağı açısından merfû; ravi sayısı açısından haber-i vâhid, sıhhati açısından ise hasen olarak isimlendirilebilir. Bu isimlendirmeler bir hadis için farklı yaklaşım tarzları dikkate alındığında söz konusu olmaktadır. Bu taksimatta yer alan ıstılahlar öğrenildiğinde mesele biraz daha net olarak anlaşılır olacaktır. Bu nedenle yukarıdaki şemada yer alan ıstılahların açıklamasını iyi bir şekilde kavramamız gerekmektedir. Şimdi bu kavramların tanımlamasını yapalım:

Kabul ve Reddi Açısından Hadis Çeşitleri

Kabul ve reddi açısından hadisler makbul ve merdûd olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmaktadırlar.

Makbul hadis

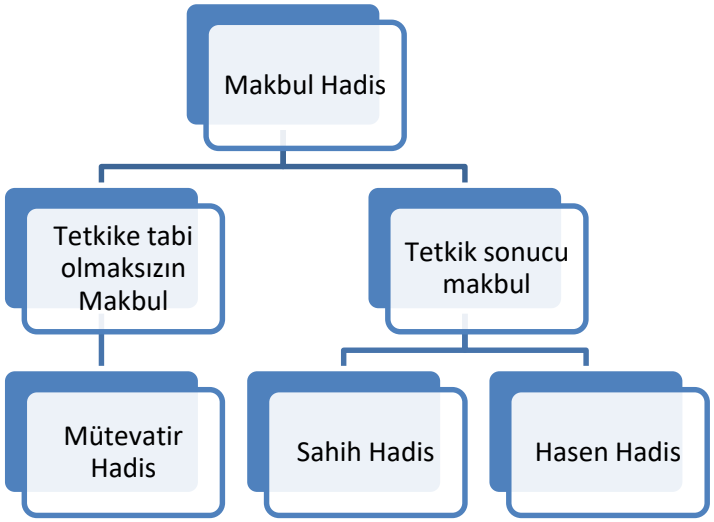

Hadisler farklı bakış açılarına göre farklı kısımlara ayrılmaktadır.

Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadise denir. Buna "Ma'mûlun bih" (معمول به) veya "me'hûzun bih" (مأخوذ به)hadis de denilmektedir.

Makbul hadislerin ilk sırasında mütevâtir hadisler gelmektedir. mütevâtir olan hadisler sened veya metin tenkidi yapılmaksızın makbul hadis olarak kabul edilmektedir. Mütevatir hadisler sonraki ünitelerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Daha sonra sened ve metinleri incelenmek suretiyle sahih veya hasen hükmü verilen hadisler gelmektedir. Bunlar da yapılan tetkikler sonucunda makbul olan hadislerdir. Makbul hadisin çeşitlerini aşağıdaki semada görebiliriz:

Şekil 10.3. Makbul Hadis

Merdûd hadis

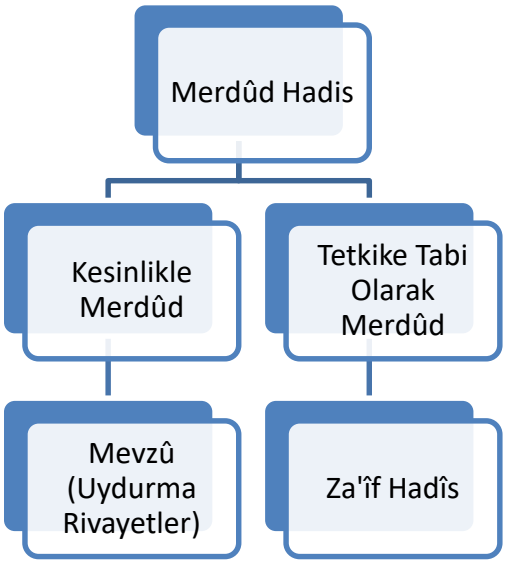
Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali hiç olmayan veya ait olmama ihtimali kuvvetli olan, bu itibarla kendisiyle amel edilmesi kabul edilmeyen, reddedilen hadise denir.

Merdûd hadislerin başında ise mevzû olan rivayetler gelmektedir. Mevzû rivayetler hadis diye uydurulan sözlerdir. Aslında bunların hadis çeşiti olarak kabul edilmesi gerekmemektedir. Fakat genellikle mevzû hadis şeklinde bir kullanım olmasından dolayı genellikle hadis olarak nitelendirilmektedirler. Oysaki bunlar kesinlikle reddedilmesi gereken rivayetlerdir.

Yapılan tetkikler neticesinde merdûd oldukları ifade edilen hadis çeşitleri ise za'îf hadislerdir. Bunlar yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde senedinde ve/veya metninde var olan bir kusur sebebiyle za'îf diye nitelenen hadislerdir. Za'îf hadislerin çeşitleri çoktur. Bu itibarla genel olarak merdûd olarak kabul edilmişlerdir. Ancak bazı za'îf hadislerle belli şartlar oluştuğunda amel edilebilmektedir. Bu konu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Merdûd hadisleri de şema hâlinde şu şekilde gösterebiliriz:

Şekil 10.4. Merdûd Hadis

İttisâli Açısından Hadis Çeşitleri

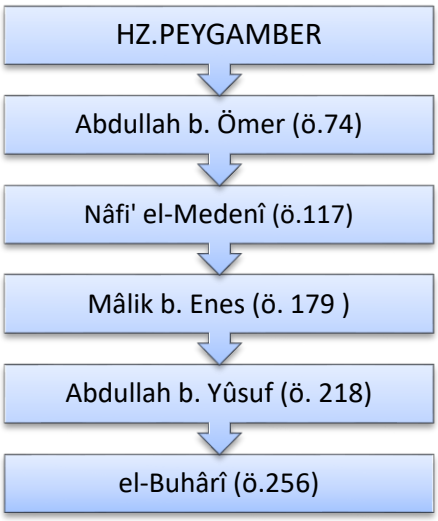
İttisali yani raviler arasında kopukluğun olup olmaması açısından hadisler muttasıl ve munkatı' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar.

Muttasıl hadis

Seneddeki her ravinin hocasından muteber öğrenme yollarını takip ederek nakilde bulunduğu ve ravilerin arasında zaman ve mekân olarak bir kesintinin olmadığı hadise denir. Aşağıdaki tablo 10.1.den bu durumu daha net anlayabiliriz:

Muttasıl hadiste zaman ve mekân olarak raviler arasında bir kopukluk olmamalıdır.

Tablo 10.1. Muttasıl Hadis

Örneğin bir hadis yukarıdaki senedle nakledilmiş ve el-Buhârî bunu kendi eserine almıştır. Bu sened incelendiğinde Abdullah b. Ömer sahabe nesline mensup bir ravidir. Hz. Peygamber'le zaman ve mekân itibarıyla görüştüğü bilinmektedir. Yani Hz. Peygamber hayatta iken o da hayattadır ve Hz. Peygamber Medine'de yaşarken o da Medine'de bulunmuştur.

Aynı şekilde Abdullah b. Ömer'den hadisi nakleden Nâfî zaman ve mekân itibarıyla Abdullah b. Ömer'le görüştüğü bilinen tâbiîn nesline mensup bir ravidir. Bu silsile el-Buhârî'ye kadar bu şekilde devam etmektedir. Nihayetinde senedde yer alan raviler arasında zaman ve mekân itibarıyla bir kopukluk olmadığı, birbirleriyle görüşüp hadisi hoca-talebe ilişkisi içerisinde alıp rivayet ettikleri için bu hadis muttasıl bir hadis olarak nitelendirilmiştir.

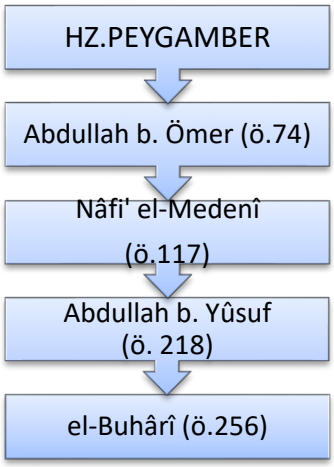
Senedi muttasıl olmayan hadis munkatı' hadistir.

Munkatı hadis

Senedi muttasıl olmayan hadise denir. Yani ravileri arasında zaman ve mekân itibarıyla bir kopukluk bulunan hadis demektir.

Örneğin yukarıdaki muttasıl sened şu şekilde olsaydı munkatı olacaktı:

Tablo 10.2. Munkatı Hadis

Dikkat edilirse muttasıl senedde yer alan ravilerden Mâlik b. Enes bu senedde aradan çıkartılmıştır. Bu senede göre ilgili hadisi Abdullah b. Yûsuf isimli ravi, Nâfi' el-Medenî'den rivayet etmiştir. Ancak bu zaman ve mekân açısından mümkün olmayan bir durumdur. Dolayısıyla Abdullah b. Yûsuf ile Nâfi' el-Medenî birbirleriyle görüşüp hadisi hoca-talebe ilişkisi içerisinde alıp rivayet etmemektedirler. Bu sebeple rivayet munkatı hadis olarak nitelendirilecektir.

Metnin Kaynağı Açısından/ Müntehasına Göre Hadis Çeşitleri

İlk hadis eserlerinde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahabe ve tabiînin hadisleri de yer almıştır.

Hadis denilince ilk olarak akla gelen Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Ancak Hz. Peygamber bazı ifadelerinde ayet olmadığı hâlde Allah Teâla'dan nakillerde bulunmuş, aktardığı bilgilerin kaynağının bizzat Allah olduğunu ifade etmiştir. Öte taraftan Hz. Peygamber'in etrafında bulunan ve bildiklerini bizzat Onun talimi neticesinde öğrenen sahabe neslinden nakledilen bilgiler de bazı hadisçiler tarafından diğer kişilerden nakledilen bilgilerden farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Zira sahabenin büyük çoğunluğu hadis aktardıkları bilgileri, yanlış yapma korkusuyla Hz. Peygamber'e nispet etmekten çekinmişlerdir. Bu durum tâbiîn âlimleri için de söz konusudur. Buna göre, erken dönem hadis âlimleri Hz. Peygamber'in hadisleri yanında, sahabe ve tabiîn söz ve fiilerini de eserlerinde kaydetmişlerdir. Fakat Hz. Peygamber'in hadisleriyle karışmaması için bunları farklı isimlerle isimlendirmişlerdir.

Daha sonra da eserlerde yer alan hadis metinleri izafe edildiği zât, bir başka ifadeyle senedin müntehası, yani varıp dayandığı zata göre farklı isimlerle anılmıştır. Hadis metni Allah Teâla'ya izafe edilmişse *kudsî* (قدسي); Hz. Peygamber'e izâfe edilmişse *merfû* (مرفوع); bir sahabeye izâfe edilmişse *mevkuf* (موقوف); bir tâbiî veya daha sonraki nesilden birine izafe edilmişse *maktû'* (مقطوع)adını almıştır.

Şimdi bu tarifleri biraz daha açalım.

KUDSÎ HADİS

Kur'an ayeti olmadığı hâlde Hz. Peygamber tarafından Allah Teâla'ya izafe edilen bilgilere kudsî hadis denir. Kudsî hadislere İlahi veya Rabbânî hadisler de denilmektedir.

Bu tür hadisler genel olarak Allah Teâlâ'nın yüceliği, kudreti, merhameti lütfu gibi sıfatlarından bahsetmektedir. Kudsî hadislerin sayısı diğer hadis türlerine oranla fazla değildir. Bu hadisler ilk önceleri diğer hadislerle birlikte derlenmiştir. Ancak hicri 6. asırdan itibaren kudsî hadisleri bir arada toplayan müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri Aliyyu'l-Kârî'nin (ö.1014/1605) *el-Ehâdîsu'l-Kudsiyye* adlı eseri ile Abdurraûf el-Münâvî'nin (ö.1031/1622) *el-İthâfu's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* adlı eserleridir. Bu eser, Diyanet işleri eski başkanlarından H. Hüsnü Erdem tarafından *Kırk Kudsî Hadis* ve *İlâhî Hadisler* Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

Kutsî hadisler daha çok Allah Teâla'nın sıfatlarından bahsetmektedir.

Bir hadisin kudsî hadis olduğu rivayet metnindeki bazı ifadelerden anlaşılabilmektedir. Bu ifadelerin belli başlıları şu şekildedir:

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَالَ اللهُ تَعالَيَ

- Resûlüllah (s.a.s.) yüce Allah'ın şöyle buyuduğunu söyledi….
  قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فِيماَ يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ
- Rabbinden rivayet ederek Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu……
  قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فِيماَ رَوَاهُ عَنْ اللهِ عَزَّ جَلَّ
- Aziz ve celil olan Allah'tan rivayetle Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu…..
  قَالَ اللهُ تَعالَيَ فِيماَ رَوَاهُ عَنْه رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ
- Resûlüllah'ın (s.a.s.) kendisinden rivayet ettiğine göre, Allah u Teâla şöyle buyurdu…….

Kudsî hadislere örnek olarak şu hadisler verilebilir:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ عَنْ أَبِي صَالِحٍ الزَّيَّاتِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصِّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

"Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Resûlüllah (s.a.s.), Yüce Allah *'İnsanoğlunun her fiili kendisi içindir. Oruç ise böyle değildir. O sırf benim için yapılan bir ibadettir. Onun karşılığını da sadece Ben veririm.'* buyurdu demiştir (Buhârî, Savm, 9; Muslim, Siyâm, 162-164).

Bir diğer hadis ise şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدُ بْنُ دِينَارٍ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ

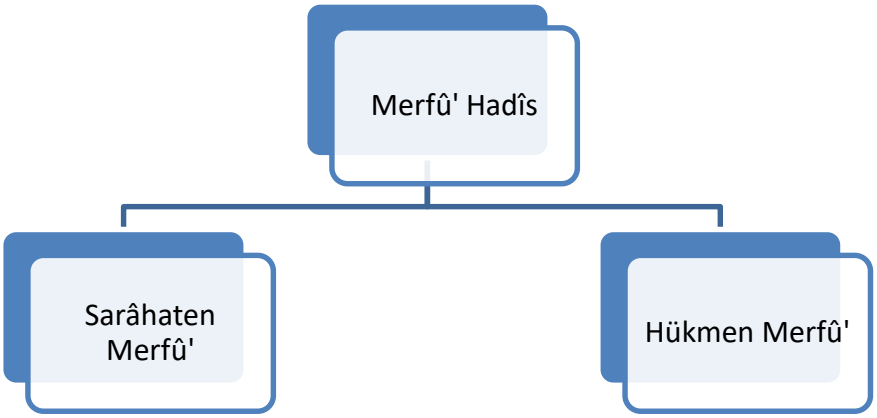
İbn Abbâs Resûlüllah'tan; O da rabbinden rivayetle şöyle buyurduğunu aktarmıştır: "Şübhesiz Yüce Allah (eşyadaki) güzellikleri ve çirkinlikleri takdir edip yazdı. Sonra güzellerin güzelliğini, fenaların ve kötülerin de çirkinliklerini beyân edip açıkladı…" (Buhari, Rikâk, 31).

Kudsî hadislerin rivayeti ve sıhhati diğer hadislerle aynı şekilde değerlendirilmektedir. Bunlar âhâd yolla ulaştığı için sahih, hasen, zayıf ve uydurma olanları bulunmaktadır. Dolayısıyla bir hadisin kudsî hadis çeşidi arasında yer alması onun mutlak olarak sahih olduğu anlamına gelmemektedir. Bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir.

Hadis denince ilk olarak akla gelen merfû hadislerdir.

MERFÛ' (مرفوع) HADİS

Merfû' (**الموفوع**) ifadesi sözlükte yükseltimiş, kaldırılmış şey demektir. Bir hadis terimi olarak merfû' ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir. Bu hadislerin merfû diye isimlendirilmesini sebebi senedin sahabede kalmayıp Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yükseltilmesinden dolayıdır. Hadis denilince aslında ilk olarak akla gelen bu tür hadislerdir. Merfû' hadis de Hz. Peygamber'e nisbetinin açık veya kapalı olması bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar serâheten merfû' ve hükmen merfû' hadistir.

Şekil 10.5. Merfû Hadis Çeşitleri

Sarâhaten Merfû’

Hz. Peygamber’e (s.a.s.) açık bir şekilde isnad edilen hadistir. Yani ilgili hadisin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) söz, fiil veya takriri olduğu metne bakıldığında net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu tür hadislerin kaynağına isnadında kullanılan ifadeler genellikle şu şekildedir:

Tablo 10.3. Sarâhaten Merfû

Kavli Hadis (Hz.Peygamber'e ait söz)	Fiilî Hadis (Hz.Peygamber'e ait eylem)	Takrîrî Hadis (Hz.Peygamber'in onayladığı)
حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ كَذا Resûlüllah (s.a.s.) bize şöyle anlattı	رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ فَعَلَ كَذاَ Resûlüllah'ı (s.a.s.) şöyle yaparken gördüm	فَعَلْتُ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ كَذاَ Resûlüllah'ın (s.a.s.) huzurunda şöyle yaptım
سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ يَقُولُ كَذاَ Resûlüllah'ı (s.a.s.) şöyle derken işittim	كَانَ رَسُولُ اللهِ يَفْعَلُ كَذاَ Resûlüllah (s.a.s.) söyle yapıyordu	فَعَلَ فُلاَنٌ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ كَذاَ Falan Resûlüllah'ın (s.a.s.) huzurunda şöyle yaptı
قَالَ رَسُولُ اللهِ كَذاَ Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu		

Sarâheten merfû’ hadiste rivayet Hz. Peygamber’e izafe edilmektedir.

Görüldüğü gibi bu ifadelerde nakledilen söz, fiil veya takririn Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyeti açıktır. Bu sebeple yukarıdaki gibi ifadelerle nakledilen hadislere *sarâhaten merfû’ hadis* denilmektedir.

Aşağıdaki hadis sarâhaten merfû’ hadise dair bir örnektir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا وَأَبَا مُوسَى إِلَى الْيَمَنِ قَالَ يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا وَبَشِّرَا وَلَا تُنَفِّرَا وَتَطَاوَعَا

Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) Muâz ibn Cebel'le beni Yemen'e gönderdiği zaman, bize hitaben şöyle buyurdu:

— "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve işlerde uygunluk gösterin"(Buhârî, Edeb, 80).

Hükmen Merfû'

Hükmen merfû' hadis ise; hadis metnine ilk bakışta sahabeye aitmiş gibi zannedilen ancak aktarılan bilgilere bakıldığında bu hadisin Hz. Peygamber'e ait olması gerektiğine hükmedilen hadistir. Bir hadisin hükmen merfû' olabilmesi için birtakım şartları taşıması gerekmektedir:

- Hadisin gayb alanına ait bir bilgi içermesi. Örneğin hadis, yaratılışın başlangıcı, geçmiş peygamberler, kıyamet ahvali gibi konulardan bahsetmeli.
- Hadisin içtihada dayalı olmayan dinî bir meseleye dair bilgi içermesi. Örneğin yapılması hâlinde sevap veya yapılmaması hâlinde azaba sebep olacak konulardan olması.
- Hadisi nakleden sahabenin ehli kitaba ait bilgiler rivayet eden bir sahabi olmaması. Zira bu durumda ilgili bilgiyi oralardan almış olma ihtimali vardır.
- Sahabenin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) görmeden, kendiliğinden yapamayacağı bir fiilde bulunması. Bu tür rivayetler de hükmen merfû' sayılır. Örneğin Hz. Ali küsuf namazında her rekâtı ikiden fazla rükû ile kılmıştır. Küsûf (Güneş tutulması) namazının nasıl kılınacağını kendi kendine bilemeyeceğine göre, Hz. Peygamber öğretmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin kendi içtihadına göre farklı bir uygulama yapması mümkün değildir. Hz. Ali'nin bu uygulamayı Hz. Peygamber'den (s.a.s.) öğrenmiş olduğu kabul edilerek küsûf namazının birden çok rükû ile kılınması ile ilgili rivayet hükmen merfû' kabul edilmiştir.

Hükmen merfû' hadis yapılan tetkikler sonrasında kaynağının Hz. Peygamber olduğu tespit edilen rivayetlerdir.

Sahabenin "Biz şöyle yapardık.", "Bu sünnettendir.", "Biz şunu yapmada bir sakınca görmezdik.", "Şunu yapmamız yasaklandı." gibi ifadelerle naklettiği bilgiler de hükmen merfû' kategorisinde kabul edilmektedir.

Tâbiîn nesline mensûb bir ravinin hadisi sahabeye isnad ettikten sonra; " **يَرْفَعُهُ** **يَرْفَعُ الحَدِيثَ** /" sahabi hadisi merfû' olarak"; "**يَنْمِيهِ** (Resûlüllah'a)isnad ederek"; " **يَبْلُغُ بِهِ** sözü sahibi (Hz. Peygamber)e ulaştırarak"; "**يَرْوِيهِ** rivayet ederek"; " **رَوَاَ** **رِوَايَةً** / **ه**rivayet ederek" gibi kayıtlarla rivayet ederse bunlar da hükmen merfû hadislerden kabul edilmektedir.

MEVKÛF (موقوف) HADİS

Mevkûf (المَوْقُوفُ) ifadesi kelime anlamı itibarıyla, vakfedilmiş, durdurulmuş demektir. Bir hadis terimi olarak ise sahabeye ait söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir. Mevkûf hadiste sened, sahabede durdurulmuş / vakf edilmiş, Hz. Peygamber'e yükseltilmemiş /ref' edilmemiştir.

Mevkûf hadisler fıkıh kitaplarında daha çok "kavlü's- Sahâbî", "Mezhebü's-Sahâbî", "Fetvâ's- Sahâbî", "Hükmü's- Sahâbî" ifadeleriyle kaydedilmektedir. Sahabenin söz, fiil ve takrirlerinin önemi onların Hz. Peygamber'in eğitiminden geçmiş

olmaları, hayatlarını onun öğretileri çerçevesinde şekillendirmeleri ve Kur'an ve sünneti en iyi bilen nesil olmalarından ileri gelmektedir. Öte taraftan mevkûf rivayetlerin bilinmesi bunların merfû' rivayetlerden ayırt edilmesi açısından da önemlidir. Zira her ne kadar sahabenin söz, fiil ve takrirleri önemli olsa da Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleriyle aynı öneme sahip değildir. Hatta genel kabül gören yaklaşıma göre, mevkûf hadis dinî anlamda kendisine dayanılarak o çerçevede hüküm verilmesi zorunlu bir delil değildir.

Mevkûf hadisler en çok *musannaf* tarzı eserlerde yer almaktadır.

Mevkûf hadisler dinî meseleleri anlamadaki önemine binaen ilk hadis kaynaklarından itibaren merfû hadislerle birlikte derlenmiştir. Hadis kitapları içinde mevkûf rivayetlerin en çok yer aldığı eserler *musannaf* tarzı eserlerdir.

Mevkûf rivayetlerin sahih olup olmadıkları tıpkı merfû rivayetlerde olduğu gibi sened ve metin tenkidi yapıldıktan sonra anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir rivayetin mevkûf olması onun uydurma olduğu anlamına gelmemektedir. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsilî (ö.622/1224) kendi döneminde var olan bu yanlış anlayışı düzeltmek amacıyla *Ma'rifetu'l-Vukûf ale'l-Mevkûf* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserde sırf mevkûf olduğu için mevzuat kitaplarında yer verilen hadisler kaydedilmiştir.

Mevkûf bir hadisin sahih olması da onu Hz. Peygamber'e ait olduğu anlamına gelmemektedir. Buradaki sahihlik hükmü ilgili rivayetin kendisinden nakledildiği sahabeye isnadının sahih olduğu anlamına gelmektedir.

Mevkûf hadislere örnek olarak şu rivayet gösterilebilir:

قَالَ أَبُو ذَرٍّ لَوْ وَضَعْتُمْ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ وَأَشَارَ إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أُنْفِذُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ تُجِيزُوا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا

Ebû Zerr şöyle demiştir: "Keskin kılıcı-ensesini göstererek- şuraya dayasanı, ben de Hz. Peygamber'den (s.a.s.) duymuş olduğum bir sözü, işimi bitirmenizden önce nakledebileceğimi zannetsem, onu muhakkak naklederdim!"(Buhârî, İlm, 10; Dârimî, Mukaddime, 46).

Görüldüğü üzere bu hadisin kaynağı Ebû Zerr'dir. Dolayısıyla mevkûftur. Ebû Zerr'e nisbeti sahîh olduğu için sıhhati açısından da "sahîh" kabul edilmektedir.

MAKTÛ' (مقطوع) HADİS

Maktû' kelime anlamı olarak kesilmiş, inkitaya uğramış demektir. Bir hadis terimi olarak ise tâbiîne isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir.

Maktû' terimi ilk zamanlarda İmâm Şâfiî (ö.204/819) gibi bazı âlimler tarafından munkatı' anlamında kullanılmıştır. Ancak daha sonraları bu iki terim birbirinden ayrılmıştır.

Maktû' kelime anlamı olarak kesilmiş, inkıtaya uğramış demektir.

Maktû' hadislerin en çok bulunduğu eserler İmâm Mâlik'in muvatta adlı eseri ile erken dönemde yazılmış olan *el-Âsâr* ve *Musannaf* türü eserlerdir.

Maktû' hadise örnek olarak şu rivayet gösterilebilir:

İbn Sîrîn tâbiûn nesline mensup bir âlim olduğu için ona isnad edilen bu söz de maktû' hadis olarak nitelendirilmektedir.

Maktû' hadis dinî meselelerde kendisine göre hüküm verilmesi gereken bir hüccet değildir. Ancak bu durum maktû' hadislerde yer alan bilgilerin değersiz olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira maktû' hadisleri nakledilen kişiler tâbiûn neslinin âlimleridir. Bunlar İslam'ı Hz. Peygamber'in talebeleri olan sahabe neslinden öğrenmiştir. Öğrendikleri bu bilgileri daha sistemli bir şekilde düzenleyerek sonraki nesillere aktarmıştırlar. Dolayısı ile onların değerlendirmesi hem talebesi oldukları sahabenin Kur'an ve sünneti anlayış tarzını yansıtmakta, hem de ilimlerin gelişim seyri hakkında önemli malumatlar sunmaktadır. Öte taraftan onların görüşleri kendi dönemlerinde cereyan eden ilmî tartışmaları yansıtması açısından da önemlidir.

Görüldüğü gibi hadisler farklı bakış açılarına göre farklı kısımlara ayrılmaktadırlar. Hadislerin bu şekilde taksimi ilk başta karışık gibi gelse de hepsinin metodolojik birer tartışma neticesinde belirlendiğini söylemek gerekir. Bu kısımları bilmek hadisle ilgili tartışmaları anlayabilmemiz için büyük bir öneme sahiptir. Zira

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ وَهِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدٍ وَحَدَّثَنَا فُضَيْلٌ عَنْ هِشَامٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ حُسَيْنٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ

İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Bu ilim (hadis ilmi) dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat edin! " (Müslim, Mukaddime, 5)

tartışmalar bu terimler üzerinden yapılmaktadır. Kullanılan terimleri bilmediğimizde tartışılan konuyu anlayabilmemiz mümkün olmayacaktır.

Bireysel Etkinlik

- Kütüb-i Sitte'de yer alan kendi tespit ettiğiniz bir hadisi yukarıda izah edilen bakış açılarını esas alarak farklı açılardan değerlendirdiğiniz bir ödev hazırlayınız.

Özet

- Her ilmin bir amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için takip ettiği bir metodolojisi vardır. Bu durum hadis ilmi için de söz konusudur. Hadis ilminin metodolojisine hadis usulü adı verilmektedir. Hadis usulü, "Hadislerin sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir." şeklinde tarif edilmiştir.
- Hadis usulünün kuralları bir anda tespit edilmiş değildir. Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren ihtiyaçlara göre gelişen bir seyir takip etmiştir. Bu gelişim seyri tedvin öncesi, tedvin sonrası ve son dönem olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir.
- Tedvin öncesi dönemde hadis usulüne dair kuralların müstakil kitaplarda toplanmadığı, hadis ilmi ile alakalı kitapların satır aralarında veya hususi bölümlerinde bu kural ve kaideler işaret edildiği görülmektedir. Bu çerçevede özellikle İmâm Şâfî'nin er-Risâle isimli eserinin ön plana çıktığı görülmektedir.
- Tedvin sonrası dönem hadis usulü çalışmaları dikkate alındığında mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemleri olmak üzere iki dönem ayrılabilir. Bu dönemde mütakil ilk hadis usulü eserleri kaleme alınmış ve bir gelişim seyri takip etmiştir. Yazılan eserlerin üslup, içerik ve yöntemleri incelendiğinde Hatîb el-Bağdâdî sonrası eserler ile öncesindeki eserlerin farklılaştığı görülmekte ve önceki döneme mütekaddimun, sonrakine ise müteahhirun dönemi şeklinde isim verilmektedir.
- Müteahhirûn dönemi ise kendinden sonraki çalışmalara çok büyük etkisi olması hasebiyle İbnu's-Salâh merkezli bir taksime tabi tutulabilir. İbnu's-Salâh kendinden sonraki çalışmaların hemen hemen hepsini etkilediği için mütehharûn dönemi de İbnu's-Salâh öncesi ve İbnu's-Salâh sonrası olarak iki döneme ayrılabilir. Hadis usulü ile ilgili çalışmalar, içinde bulundukları dönemlerinin özelliklerini yansıtmaktadı.
- Hadis usulü ilminin konusu hadislerdir. Farklı açılardan hadisler farklı kısımlara ayrılmıştır: "Kabul ve reddine, ittisaline, metnin kaynağına, ravi sayısına, kaynağa yakınlığına ve sıhhatine" göre hadislerin birçok kısma ayrıldığı görülmektedir. Ünitede bu kısımlara giren hadis türleri, bunlar için kullanılan özel ıstılahlar, ilgili kavramların gelişim seyri, aralarındaki nüanslar gibi hususlar ele alınmaktadır. Nihayetinde bu ünite incelendiğinde hadis usulünün tanımı, doğuşu, gelişimi ve hadis türlerine dair yeterli düzeyde bilgi edinilmiş olacaktır.
- Kabul ve reddi açısından hadisler makbul ve merdud olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadise denir. Buna "Ma'mûlun bih" (معمول به) veya "me'hûzun bih" (مأخوذ به)hadis de denilmektedir.
- Gerek sened gerekse metin itibarıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali hiç olmayan veya ait olmama ihtimali kuvvetli olan, bu itibarla kendisiyle amel edilmesi kabul edilmeyen, reddedilen hadise denir.
- İtisal açısından hadisler muttasıl ve munkatı şeklinde iki kısma ayrılırken metnin kaynağı açısından kudsî, merfû, mevkuf ve maktu şeklinde taksim edilmektedir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Hadis usulünün amacı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Bir hadisin makbul olanını merdûd olanından ayırmak
   b) Hadis Kur'an bütünlüğünü göstermek
   c) Hadislerdeki kapalı noktaları izah etmek
   d) Ma'mulun bih olan hadisleri değerlendirmek
   e) Sahabenin amel ettiği hadisleri bulmak

2. Aşağıdakilerden hangisi hadis usulü ilminin isimlerinden biridir?
   a) İlmu Rivâyeti'l-Hadis
   b) İlmu Usuli'd-Dîn
   c) Usulü't-Tefsîr
   d) Usulü's-Sünnet
   e) İlmu Mustalahi'l-Hadis

3. Hadis usulünün gelişimiyle ilgili olarak aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?
   a) Hadis usulü kuralları bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir.
   b) Hadis usulü sahabe döneminde kural ve kaideleri netleşmiş bir ilimdir.
   c) Hadis usulü zaman ve ihtiyaçlara göre bir gelişim seyri takip etmiştir.
   d) Önce hadis usulü kuralları tespit edilmiş, daha sonra hadisler rivayet edilmiştir.
   e) Hadis usulü hicri 4. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

4. Aşağıdakilerden hangisi sahabe neslinin hadis rivayetinde dikkat ettiği hususlardan değildir?
   a) Hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmak
   b) Topladığı hadisleri konularına göre tanzim etmek
   c) Az hadis rivayet etmek
   d) Aslına uygun olarak nakledilmemiş rivayetleri düzeltmek
   e) Hadisleri müzakere etmek

5. Aşağıdaki eserlerden hangisi tedvin öncesi dönemde hadis usulü bilgisi içeren bir eserdir?
   a) İmâm Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseri
   b) İbn Hişâm'ın siyeri
   c) Er-Râmerhurmuzî'nin el-Muhaddisu'l-Fâsıl adlı eseri
   d) İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadis adlı eseri
   e) Ebû Hureyre'nin es-Sahîfetu's-Sâhîha adlı eseri

6. İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadis adlı eseri üzerine yapılmış en mükemmel eser aşağıdakilerden hangisidir?
   a) En-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh
   b) En-Nüket alâ Ulûmi'l-Hadis
   c) İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik
   d) Et-Takrîb ve't-Teysîr
   e) El-Bâisu'l-Hasîs

7. Aşağıdakilerden hangisi ittisaline göre hadis çeşitlerindendir?
   a) Merfû'
   b) Meşhûr
   c) Munkatı'
   d) Makbul
   e) Sahîh

8. Aşağıdakilerden hangisi tetkike tabi olmaksızın makbul kabul edilen hadis çeşitidir?
   a) Merfû'
   b) Sahîh
   c) Hasen
   d) Mütevâtir
   e) Meşhûr

9. Tâbiûn neslinden birine isnad edilen söz, fiil veya takrire ne denir?
   a) Merfû'
   b) Mevkûf
   c) Munkatı'
   d) Maktû'
   e) Sahîh

10. H. Hüsnü Erdem'in İlâhî Hadisler adlı eserinde hangi tür hadisler yer almaktadır?
    a) Merfû'
    b) Mevkûf
    c) Maktû'
    d) Kudsî
    e) Sahîh

Cevap Anahtarı

1.a, 2.e, 3.c, 4.b, 5.a, 6.a, 7.c, 8.d, 9.d, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed Muhammed Şakir. (1958). el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadis. Kahire.

Ali b. Sultan el-Karî. (1327). Aliyyu'l-Kârî alâ Şerhı Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahati Ehli'l-Eser fî Usuli'l-Hadis. İstanbul: Mtb. Uhuvvet,

Aydınlı, Abdullah .(2003). Hadiste Tespit Yöntem. İstanbul:Kitabevi.

Babanzade, Ahmed Naîm .(1970). "Mukaddime", Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Birinci Cilt. Ankara.

Coşkun, Selçuk.(2003).Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük. Ankara:Aktif Yay.

Çakan, İsmail Lütfi.(2010). Hadis Usulü, İstanbul: İfav.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed .(2006).el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadî, Kahire.

Ebû Zehv, Muhammed Muhammed .(1958).el-Hadis ve'l-Muhaddisûn, Mısır.

el-Hatib el-Bağdadi .(1972). el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye. Kahire.

en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref.(1986). et-Takrib ve't-Teysir li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşiri'n-Nezir, Tah. Abdullah Ömer el-Barudi. Beyrut.

er-Ramehurmuzi, Ebu Muhammed .(1971).el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Ravi ve'l-Vai, Tah. Muhammed Accac el-Hatib, Beyrut.

Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynuddin Abdurrahîm .(1373). Elfiyyetu'l-Hadis, (Mine'r-Revâi' mecmuası içinde), tah. Ahmed M. Şâkir ve Ali M. Şâkir. Mısır.

İbn Hacer el-Askalani .(1305).Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahı Ehli'l-Eser, İstanbul.

İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman.(1989). Ulûmu'l-Hadis, Kahire.

Kırbaşoğlu, M. Hayri .(2002).Alternatif Hadis Metodolojisi, Ankara:Ankara Okulu Yayınları.

Koçyiğit, Talat .(1992).Hadis Terimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yayıncılık.

Okiç, M.Tayyib.(1959). Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler. İstanbul: Osman Yalçın Mtb.,

Okiç, Muhammed Tayyib .(1995).Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri, neşr: Hayati Yılmaz. İstanbul: Nun Yayıncılık.

Subhi es-Salih .(1977). Ulûmu'l-Hadis ve Mustalahuh. Beyrut.

Tahir b. Salih el-Cezairi.(1995). Tevcihu'n-Nazar ila Usuli'l-Eser, Tah. Abdulfettah Ebu Ğudde. Beyrut.

Uğur, Mücteba .(1992). Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara.

Yazıcı, Emre.(2009). Muhtasar Hadis Usulü Tarihi ve Seydişehrî'nin Usul-i Hadisi, İstanbul: Yasin Yayınevi.

Yücel, Ahmet. (1996).Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

----------. (2009). Başlangıçtan Günümüze Hadis Usulü. İstanbul: İfav.

----------, (2011). Hadis Usulü, İstanbul: İfav.

----------.(1988). Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadis, Tah. Mahmud Hasan Rebi'. Beyrut

----------.(2006). Hadis Istılahları Sözlüğ. İstanbul: Hadisevi.

HADİS USULÜ II

RAVİ SAYISINA GÖRE HADİSLER KAYNAĞA YAKINLIĞINA GÖRE HADİSLER

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

- Ravi Sayısına Göre Hadis Çeşitleri
- Kaynağa Yakınlığına Göre Sened Çeşitleri

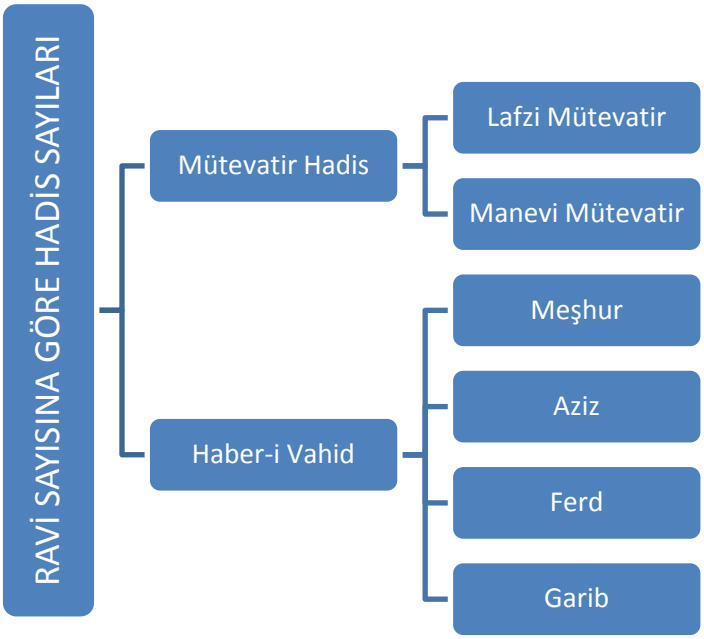
HEDEFLER

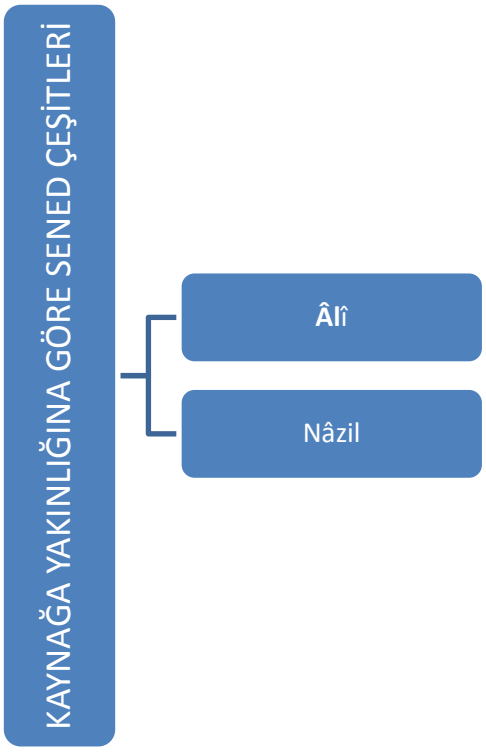
- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Bir hadisi nakleden ravilerin keza son ravi ile Hz. Peygamber arasındaki ravilerin sayısına göre hadislerin hangi isimleri aldığını örnekler ışığında öğrenecek,
  - Bunun neden önemli olduğunu ve ne ifade ettiğini kavrayacak,
  - Fakihlerin ve Kelâm bilginlerinin ravi sayıları farklılık arz eden hadislere nasıl yaklaştığı hususunda bilgi edineceksiniz.

ÜNİTE

11

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

RAVİ SAYISINA GÖRE HADİS SAYILARI
Mütevatir Hadis
Lafzi Mütevatir
Manevi Mütevatir
Haber-i Vahid
Meşhur
Aziz
Ferd
Garib

KAYNAĞA YAKINLIĞINA GÖRE SENED ÇEŞİTLERİ
Âlî
Nâzil

GİRİŞ

Bu ünitede hadislere ravi sayısı/sened sayısı ve kaynağa/müntehasına yakınlığı açısından bakacağız. Hadisleri rivayet eden ravilerin sayısı bağlamında inceleyeceğimiz konular, ravi sayılarına bakarak hadisleri nasıl değerlendireceğimiz hususunda bizlere bir anlayış kazandıracaktır. Zira bir hadisi nakletmiş olan ravi sayısının her tabakada birden fazla olması ve bu suretle fazlalığı o rivayete olan güveni pekiştirir.

Keza bir hadisin senedinde yer alan ravi sayısının, kaynağa ulaşma esnasında mümkün olan en az raviyle ulaşması da aynı duyguyu oluşturur. Çünkü bir kaynağa dayanan bir seneddeki ravi sayısının artması yani rivayet zincirinin uzaması hata ihtimalini artıracağı için sayının az olması, hadisin Allah Resulü'nden sadır olduğu hâliyle bizlere ulaştırıldığı inancını pekiştirir.

Muhaddisler hadisleri her açıdan ele aldıklarından ravi sayıları açısından da kategorize etmişlerdir. Böylece hem hadisleri tasnif etmişler hem de kategorizeye göre rivayetlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiğinin kriterlerini belirlemişlerdir. Ortaya konulan bu büyük ve yorucu çabaya bakıldığında Allah Resulü'nün hadislerinin bizlere sağlıklı bir şekilde ulaşması yönünde gösterilen büyük emek hemen anlaşılmakta ve geçmiş dönem bilginlerimize karşı büyük bir saygıya neden olmaktadır. Kaldı ki bu çabanın dünyalık bir amaçla yapılmamış olması da dikkat etmemiz gereken bir gerçekliktir. Ayrıca dünyevi herhangi bir karşılığı olmadan sırf Allah Resulü'ne olan derin muhabbet nedeniyle harcanan yoğun emek nedeniyle nasıl bir medeniyet köklerine sahip olduğumuzu da anlayabilmekteyiz. Bu yüzden aşağıda ele alınan hususları bahsettiğimiz çerçevede ele almak ve anlamaya gayret etmek yararlı olacaktır.

Hadisçiler hadislerin sağlam bir şekilde sonraki kuşaklara ulaşması için büyük gayret sarf etmişlerdir.

RAVİ SAYISINA GÖRE HADİS ÇEŞİTLERİ

Hadisleri özelliklerine göre çeşitli açılardan gruplara ayıran ve bu rivayetlerin nasıl karşılanması gerektiği hususunda temel kriterleri koyan muhaddisler, hadisleri senedlerinin yani ravilerinin sayısına göre de tasnife tabi tutmuşlardır. " Bunun ne faydası vardır?" denecek olursa yukarıda belirttiğimiz üzere; bir hadisi rivayet eden ravi sayısının artması o hadisin sıhhatine yönelik güveni pekiştirir. Bu nedenle *muhaddisler hadislerin farklı tariklerini toplamaya çok önem vermişlerdir.* Zira ravi sayısı ne kadar çoğalırsa hadisin sahihlik yönü o derece kuvvetlenip pekişir. Hadisçiler bu çerçevede hadisleri iki genel başlık altında toplamışlardır:

Mütevâtir Hadis (اَلْحديث الْمتواتر)

Mütevâtir kelimesi *tevatür* kökünden türemiş ism-i faildir. Tevatür, art arda gelmek, peşpeşe olmak anlamındadır. Tevatür dilimizde de kullanılmaktadır. Ancak daha ziyade "bir haberin ağızdan ağıza yayılması, yaygın söylenti" manasındadır.

Istılahi olarak "*yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir*

topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp rivayet ettikleri hadis"e mütevâtir denmektedir.

Tarife bakıldığında bir haberin mütevâtir olabilmesi için temel olarak dört şartı taşıması gerektiğini anlamaktayız:

- Kalabalık bir ravi grubu tarafından rivayet edilmesi. Söz konusu topluluğun en az kaç kişiden olması gerektiği hususunda bazı hadis bilginleri çeşitli rakamlar dile getirmişlerdir. Dört, beş, kırk, yetmiş gibi rakamları telaffuz edenler olmuştur. Ancak İbn Hacer bunu bir sayıyla kayıtlandırmanın faydasız bir iş olduğunu dile getirmiş ve daha sonra bu görüş benimsenmiştir.
- Senedin her tabakasında bu topluluğun mevcut olması. Buna göre, hadisin senedinin başında, sonunda veya ortasında bir yerde ravi sayısı tevatür için aranan şartın altına düşerse o hadis mütevâtir sayılmaz. Bunun anlamı ise mütevâtir olabilmesi için her tabakasında topluluk kabul edilebilecek bir gurup tarafından rivayet edilmesi gerektiğidir. Örneğin, bir hadis bir sahabiden rivayet edilse ve ondan bu hadisi kalabalık bir tâbiîn grubu alıp tebeu't-tâbiîne aktarsa o hadis mütevâtir sayılmaz. Aynı şekilde tâbiîn kuşağında ravi sayısı bir veya iki kişi olsa ancak sonraki kuşaklarda "kalabalık" sayılabilecek çoğunlukta olsa yine mütevâtir sayılmaz. Zira her kuşakta yalan üzere birleşmeleri mümkün görülmeyen bir topluluk sayılabilecek raviler grubunca nakledilmemiştir. Eğer her tabakada yani kuşakta söz konusu özelliğe sahip bir topluluk tarafından rivayet edilirse o zaman mütevatir adını alır.
- Yalan üzere birleşmelerinin âdeten imkânsız olması. Hadisi rivayet eden kalabalık göz önüne getirildiğinde, insanın "Bunların yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün değil." demesi gerekir. Böyle bir izlenim uyanırsa o hadis mütevâtir hadis şartlarından birini taşıyor demektir.
- Haber verilen şeyin görülmüş veya işitilmiş olması. Buna göre, haberi nakledenlerin haber verdikleri şeyi duyularıyla hissetmeleri gerekir. Başka bir deyişle "Bize buyurdu, hutbe irad etti, duyduk, gördük, dokunduk, tattık." gibi ifadelerle nakletmeleri gerekir. Fikir yürüterek söylenen ve delille ispat edilmeye muhtaç olan sözlerin diyeni ne kadar çok olursa olsun mütevâtir sayılmaz. Örneğin Allah Teâlâ'yı inkâr edenlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, sayılarının çokluğuna bakılarak iddialarının doğru olduğu söylenemez.

Mütevâtir hadisler, tüm hadisler içinde en sağlam hadislerdir.

Mütevâtir Hadisin Kısımları

Mütevâtir hadis şekli itibarıyla ikiye ayrılmaktadır: Lafzi mütevatir ve manevi mütevatir.

Lafzi mütevâtir

"*Yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp metnini aynı lafızlarla ve aynı şekilde rivayet ettikleri hadis*"e lafzi mütevâtir denmektedir. Buna

göre, hadis ilk tabaka dediğimiz sahabeden itibaren aynı lafızlarla ve aynı tertipte rivayet edilmektedir. Bir değişikliğe uğramaksızın asli hâli korunarak sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Ravilerin hadisin metninde bazı kelimeleri kendi ifadeleriyle değiştirmeleri söz konusu olmamıştır.

- Hz. Peygamber'den böyle bir hadis nakledilmiş midir? Genel kabule göre, böylesi hadislerin sayısı yok denecek kadar azdır. Çünkü hadisi rivayet edenler sonuçta birer insandır, hafızaları bir kayıt cihazı gibi değildir. Hadisin lafızlarında ufak tefek de olsa birtakım değişiklikler yapmış olabilirler. Bu nedenle de tüm ravilerin aynı lafızlarla rivayet ettikleri mütevâtir bir hadis bulmak zorlaşmaktadır. Bununla birlikte kırktan fazla sahabiden rivayet edildiği belirtilen şu hadisin lafzi mütevâtir olduğu belirtilmiştir:

Mütevâtir hadis lafzi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır.

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

"Benim adıma bilerek yalan uyduran kişi cehennemdeki yerine hazırlansın." (*Buhârî*, İlm, 38).

Biz elimizdeki bir hadisin *her tabakada bir topluluk tarafından rivayet edilmesine ve lafızlarının aynı olmasına bakarak hadise lafzi mütevâtir* adı verilmektedir. Dolayısıyla lafızları arasında küçük farklılıklar arz eden hadis, lafzi mütevâtir sayılmamaktadır. Bu da lafzi mütevâtir hadislerin sayısını oldukça sınırlandırmaktadır.

- Ancak *bazı bilginler, baştan sonra yakın kelimelerle rivayet edilmiş ve her tabakasında bir topluluk tarafından aktarılmış hadislere de lafzi mütevâtir demektedirler.* Buna göre, bir hadisin lafzi mütevâtir sayılması için baştan sonra aynı lafızlarla ve aynı tertipte gelmesi şart değildir. Birkaç kelime farklılığı onu lafzi mütevâtir saymamıza engel değildir. Zira hadis sonuçta aynı hadistir. Yeter ki farklı hadisler olduklarını gösteren bir işaret bulunmasın.

Ülkemizin önde gelen hadisçilerinden Abdullah Aydınlı buna şu hadisi örnek vermektedir:

Müslümanların gündelik dinî yaşantılarını düzenleyen hadislerin büyük kısmı mütevâtirdir.

حَدَّثَنَا اِبْنُ أَبِي عُمَرَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا وَبَلَّغَهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَلُزُومُ جَمَاعَتِهِمْ فَإِنَّ الدَّعْوَةَ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Abdullah b. Mesud'dan: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup belleyen, muhafaza eden ve (duymayanlara) ulaştıran kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü nice insan vardır ki bilgiyi, onu kendisinden daha iyi anlayan kimselere taşır. Üç şey vardır ki onlarda Müslümanın kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, Müslümanların önderlerinin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü dualarını onları peşlerinden kuşatır."* (*Tirmizî*, İlm, 7).

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ ثَنَا مُحَمَّدٌ هُوَ بْنُ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ : قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ بِالْخِيفِ مِنْ مِنًى فَقَالَ نَضَّرَ اللهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ أَدَّاهَا إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لاَ فِقْهَ لَهُ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلاَثٌ لاَ يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ إِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَطَاعَةُ ذَوِي الْأَمْرِ وَلُزُومُ الْجَمَاعَةِ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ مِنْ وَرَائِهِمْ

Cubeyr b. Mut'im'den: Rasûlullah Mina (tepesinin) eteğinde (ki mescidde) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup belleyen, sonra da onu duymamış olanlara nakleden kulun yüzünü ağartsın! Zira nice bilgi taşıyıcısı vardır ki iyi anlayışı yoktur. Kendisinden daha anlayışlı olan kimselere bilgi taşıyan nice kimse de vardır! Üç şey vardır ki onlarda müminin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, buyruk sahibi (idarecilere, âmirlere) itaat etmek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları onları peşlerinden kuşatır."* (*Dârimî*, Mukaddime, 24).

أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى ثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ أَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ عَنْ أَبِي الْعَجْلَانِ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَه فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالنَّصِيحَةُ لِكُلِّ مُسْلِمٍ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دُعَاءَهُمْ مُحِيطٌ مِنْ وَرَائِهِمْ

Müslümanların tatbik ederek kuşaklar boyunca birbirlerine aktardıkları sünnetler ve hadisler tevâtüren bize gelmiştir.

Ebu'd-Derdâ'dan: Rasûlullah bize bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: *"Allah, bizden bir söz işitip de onu işittiği gibi nakleden kimsenin yüzünü ağartsın! Zira nice (kendisine bir söz) nakledilen kimse vardır ki (onu) işitenden daha iyi anlayıp muhafaza eder. Üç şey vardır ki onlarda Müslüman kişinin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, her Müslümanın iyiliğini istemek ve Müslümanların cemaatine bağlı kalmak. Çünkü o (Müslümanların duası) onları arkalarından kuşatıcıdır."* (*Dârimî*, Mukaddime, 24).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَصْرٍ اَلْقَطَّانُ اَلْهَمْدَانِيُّ ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ثَنَا شِهَابُ بْنُ خِرَاشٍ عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَهُمْ فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا مَقَالَةً فَوَعَاهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لاَ فِقْهَ لَهُ وَ رُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

Umeyr'den: Hz. Peygamber kendilerine bir konuşma yapmış ve şöyle buyurmuştu: *"Allah, bizden bir söz işitip de onu belleyip muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü nice bilgi sahibi vardır ki onun iyi bir anlayışı yoktur. Bilgiyi, kendisinden daha iyi anlayan kimselere taşıyan nice insan da vardır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII/110).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحَضْرَمِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ اللَّيْثِ الْجَوْهَرِيُّ قَالَا ثَنَا بْنُ سَعِيدٍ ثَنَا اَلْوَلِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُوَقَّرِيُّ ثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : نَضَّرَ اللَّهُ مَنْ سَمِعَ مَقَالَتِي فَلَمْ يَزِدْ فِيهَا فَرُبَّ حَامِلِ كَلِمَةٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَوْعَى لهَا مِنْهُ

İbn Ömer'den: Hz. Peygamber veda haccında şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü işitip de ona ilave yapmayan kimsenin yüzünü ağartsın! Zira bir sözü, onu kendisinden daha iyi belleyip muhafaza edecek olan kimselere taşıyan nice insan vardır."* (Taberânî, *Mu'cemu's-Şâmiyyîn*, I/291).

Müslümanların ibadetlerinin aynı olması tevâtür sayesindedir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ

Zeyd b. Sâbit'ten: Ben Rasûlullah'ı şöyle buyururken işittim: *"Allah, bizden bir (başkasına) ulaştırıncaya kadar muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, kendisinden daha kavrayışlı kimselere taşıyan nice insan vardır. Nice bilgi taşıyıcısı da hiç iyi kavrayışlı değildir."* (*Ebû Dâvûd*, İlm, 10).

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ ثَنَا مَخْلَدُ بْنُ مَالِكٍ نَا عَطَّافُ بْنُ خَالِدٍ الْمَخْزُومِيُّ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَسْجِدِ الْخَيْفِ مِنْ مِنًى فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَحَفِظَهَا ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُؤْمِنٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالنُّصْحُ لِمَنْ وَلَّاهُ اللهُ عَلَيْكُمُ اَلْأَمْرَ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Enes b. Mâlik'ten: Rasûlullah Mina'daki Hîf Mescidi'nde bize hutbe okudu ve şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup muhafaza eden, sonra onu duymamış olana götüren kimsenin yüzünü ağartsın! Nice bilgi taşıyan vardır ki hiç iyi anlayışlı değildir. Bilgiyi, kendisinden daha iyi anlayana taşıyan nice bilgi taşıyıcısı vardır. Üç şey vardır ki onlarda mümin kişinin kalbi hainlik yapmaz: Ameli yalnız Allah için yapmak. Allah'ın size idareci kıldığı kimselerin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları onları peşlerinden kuşatır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IX/170).

İbadetler hem kitabi bilgiyle hem de ümmetin uygulamasıyla bize ulaşmıştır.

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُوسَى اَلْغَزِّيُّ بِغَزَّةَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ سَيَّارٍ عَنْ عَزَّةَ بِنْتِ عِيَاضٍ عَنْ جَدِّهَا أَبِي قِرْصَافَةَ جَنْدَرَةَ بْنِ خَيْشَنَةَ اَللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَضَّرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا فَرُبَّ حَامِلِ عِلْمٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ الْقَلْبُ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ الْوُلَاةِ وَلُزُومُ الْجَمَاعَةِ

Ebû Kırsâfe Cendere b. Hayşene el-Leysî'den: Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup da belleyip muhafaza eden kulun yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, daha iyi bilene taşıyan nice insan vardır! Üç şey vardır ki kalp onlarda hainlik yapmaz: Ameli yalnız Allah için yapmak, yöneticilerin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I/189).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي زُرْعَةَ وَ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ اَلدِّمَشْقِيَّانِ قَالَا ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ثَنَا عَمْرُو بْنُ وَاقِدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ مَيْسَرَةَ بْنِ حَلْبَسٍ عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَضَّرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ كَلَامِي ثُمَّ لَمْ يَزِدْ فِيهِ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى أَوْعَى مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُؤْمِنٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالْمُنَاصَحَةُ لِأُولِي الْأَمْرِ وَالِاعْتِصَامُ بِجَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Muaz b. Cebel'den: Rasûlullah şöyle buyurdu: *Allah, konuşmamı duyup da sonra ona eklemeler yapmayan kulun yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, daha iyi belleyip koruyana taşıyan nice insan vardır! Üç şey vardır ki onlarda müminin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, buyruk sahiplerinin iyiliğini istemek, Müslümanların cemaatine yapışmak. Çünkü duaları (onları) arkalarından kuşatır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX/82).

Görüldüğü gibi bu hadis hep yakın ifadelerle nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in aynı vakitte buyurduğu fakat raviler tarafından küçük farklılıklarla nakledilmiş bir hadis olarak gözükmektedir.

Tevatürün en güzel örneklerinden biri hac ibadetinin edasıdır.

Burada şunu unutmamak gerekir: Lafızlarında küçük farklılıklar olan hadisleri Hz. Peygamber'in ayrı zamanlarda buyurmuş olması her zaman muhtemeldir. Çünkü bir toplum inşa etmekte olan ve erdemli bir kuşak yetiştirmeye çalışan bir insanın, toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak zaman zaman aynı meselelere değinmesinden daha tabii bir şey olmaz. Hz. Peygamber de farklı zaman dilimlerinde farklı ifadelerle aynı hususa değinmiş, raviler de farklı zaman dilimlerinde dile

getirilmiş ifadeleri aktarmış olabilirler. Dolayısıyla farklılıklar arz eden ve aynı hadis gibi gözüken rivayetler ayrı ayrı kümelendirildiğinde ve başta sahabiler olmak üzere farklı tariklerle geldiğinde ortada en azından iki tane lafzi mütevâtir hadisin bulunduğu ihtimalini göz ardı etmememiz gerekir. Bu nedenle, benzer ifadeler içeren farklı hadisler gördüğümüzde, Allah Resulü'nün değişik zamanlarda aynı hususa değinmiş olabileceğini, yaklaşık ifadeler kullanmış olabileceğini zihnimizin bir köşesine not etmemiz gerekir. Elbette bunun tespiti, yaklaşık aynı lafızları içeren hadisler kümesinin iyice incelenmesine bağlıdır.

Bu arada lafzi mütevâtirin en yüksek konumunda Allah'ın kelamı Kur'an-ı Kerîm'in yer aldığını belirtelim. Zira yüce kitabımız Hz. Peygamber'in ashabına aktardığı hâliyle, olduğu gibi bizlere ulaştırılmıştır. Ancak Kur'an "hadis" olmadığı için "mütevâtir hadis" kapsamında değerlendirilmez. Ancak dinimizde lafzi mütevâtir olarak en sağlam ibare Kur'an nassıdır, demek durumundayız.

Manevi mütevâtir

"Yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp rivayet ettikleri, ortak manaya vurgu yapan hadis."

Buna göre, hadisi rivayet eden ravilerin sayısı her tabakada tevatür derecesine ulaşmaktadır ancak rivayet ettikleri hadis aynı lafızlarla gelmemektedir. Bununla birlikte aynı hususa vurgu yapmaktadırlar. Mesela raviler Hz. Ali'nin kahramanlığını, Hâtem-i Tâî'nin cömertliğini içeren farklı hikâyeler nakletseler fakat hiçbiri "Hz. Ali kahramandır, Hâtem cömerttir." dememiş olsalar bile anlattıklarından, Hz. Ali'nin kahraman biri olduğu, Hâtem'in de cömert olduğu sonucu çıkar. Keza bir kimsenin sadaka verdiğine dair rivayetler gelse bunların bir kısmında deve tasadduk ettiği, bir başkasında koyun tasadduk ettiği, bir başkasında da inek tasadduk ettiği aktarılsa bu rivayetler ortak olarak söz konusu kişinin tasaddukta bulunduğunu ortaya koymuş olur.

Konumuzla ilgili olarak hadisten örnek verecek olursak: Yüz kadar farklı meseleleri içeren hadiste Hz. Peygamber'in dua ederken ellerini kaldırdığı nakledilmektedir. Bu da duada ellerin kaldırılmasının mütevatir haber yani kesin bilgi olduğunu ortaya koymaktadır. Mestlere meshedilmesi da farklı rivayetlerde çok sayıda sahabi tarafından rivayet edilmiş ve bunun caiz olduğu bu şekilde kesinleşmiştir. Bu iki örneğe bakarak manevi mütevâtir hadislerin sayısının çok fazla olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Örneğin beş vakit namaz ile rekat sayıları, oruç, zekat, hac gibi Müslümanların Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren birbirlerine aktardıkları ibadetler hep manevi mütevâtir derecesindedir. Kur'an'da bu ibadetlerden bahsedilmiş olmasaydı bile durum değişmezdi. Zira farklı lafızlarla da gelmiş olsa pekçok hadiste Hz. Peygamber'in günde beş vakit namaz kıldığı nakledilmektedir. Hiç kimse "Hz. Peygamber zamanında namaz vakitleri esasında dört vakitti daha sonra Müslümanlar buna bir vakit daha ilave ettiler. Peyga

Sahâbîler Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekliyle namazı, orucu, haccı ve diğer ibadetleri kendilerinden sonrakilere aktardılar. Hz. Peygamber'in bu hususlarda buyurduklarını çocuklarına ve diğer Müslümanlara öğrettiler. Böylece kartopu misali Allah Resulü'nün uygulamaları hem sözlü hem de uygulamalı olarak bizlere kadar geldi.

Dolayısıyla bu çeşit uygulamaları mütevatir sayabiliriz.

zamanında olmayan bir şey ihdas ettiler." diyemez. Günümüzde bir insanın namaz vakitlerinin esasında altı olduğunu, öncekilerin vakitlerden birini bizden gizlediklerini söylemesi ne kadar uygunsuz bir söz ise Hz. Peygamber zamanında kılınan namaz dört vakitti sonradan beşe çıkarıldı demesi de o kadar yakışıksızdır. Zira Müslümanların Hz. Peygamber'den görerek toplu olarak uyguladıkları ve kendilerinden sonraki kuşaklara aktardıkları namazların vakitlerinin sayısında değişikliğe gitmek aklen mümkün değildir, İslam ümmeti bunu hemen reddeder.

Tevatüren gelen uygulamalar sayesinde kulluğumuzu Hz. Peygamber gibi yaşayabilmekteyiz.

Mütevatir Hadisin Hükmü

Tevatürle gelen hadislerin senedlerini incelemeye gerek yoktur. Zira bir hadisin senedi onun sahih olup olmadığını tespit etmek amacıyla tetkik edilir. Mütevâtir hadiste ise tek tek ravileri incelemeye mahal bıraktırmayacak kalabalıkta bir ravi ropluluğu vardır ve bu söz konusu rivayetin sahih olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle kesin bilgi veren bir haberin sıhhat durumunun tetkik edilmesine ihtiyaç duyulmaz.

Fakat bunun anlamı, mütevâtiri oluşturan rivayetler incelenemez demek değildir. Zira *mütevâtir rivayeti oluşturan senedlerin her biri tek tek incelenebilir ve her biri hakkında bir değer hükmü verilebilir*. Bizim burada demek istediğimiz husus, hadis tariklerinin fazlalığı nedeniyle mütevâtir olduğunda "Acaba sahih bir hadis midir, değil midir?" diye onun tariklerini incelemeye ihtiyaç olmadığıdır. Sonuçta ortaya kesin bir bilgi koymaktadırlar. Ancak bu durum, mütevâtiri oluşturan hadislerin senedlerini tek tek incelememize mani değildir. Tetkik elbette yapılacaktır. Ancak bu tetkik mütevâtir hadis üzerinde olumsuz bir etki doğurmayacaktır.

Bahsettiğimiz hususu bir başka açıdan ele alırsak: Mütevâtir hadisin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda kuşku yoktur, kesin ve yakînî bilgi ifade eder. Sıhhatleri açısından eleştirilmeleri söz konusu olamaz. Bu nedenle mütevâtir hadisle amel etmek zaruridir. Bu hadislerin inkârı insanı küfre götürür. İnkâr eden insan, Allah Resulü hayattayken onun bir sözünü veya eylemini reddeden kimse gibidir. Zira biz o sözün veya eyleminin Allah Resulü'ne kadar sapasağlam bir şekilde ulaştığı bilindiği hâlde onu inkâr etmek, Resulullah'ı inkâr etmek demek olur. Böyle bir inkâr ise insanı İslam dairesinin dışına çıkarır.

Muhaddislerin hadisleri bizlere ulaştırmak için gösterdikleri çabayı anlamak içim Buhârî'yle ilgili ekteki haritaya bakınız.

Mütevatir hadislerin toplandığı kaynaklar

Mütevâtir kabul edilen hadisleri toplayan çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

- Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Ezhâru'l-Mutenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira*. 112 hadis içeren, fıkıh bablarına göre hazırlanmış bir çalışmadır. Suyûtî daha sonra bu çalışmasını *Katfu'l-Ezhâri'l-Mutenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira* adıyla özetlemiştir.
- Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadisi'l-Mutevâtir*. Suyûtî'nin üstte geçen kitabı ile diğer eserlerden derlenen ve 210

hadisi ihtiva eden bir çalışmadır.

Haber-i Vâhid (الْخبر الْواحد)

Vâhid kelimesi sözlükte "bir, tek" anlamına gelmektedir. Çoğulu âhâd'dır. "haber-i vâhid" ise; bir kişinin verdiği habere de denir. Bununla birlikte bu ifade hadis ilmi alanında, mütevâtir olmayan tüm haberleri adlandırmak amacıyla kullanılan genel bir terim olmuştur. Dolayısıyla bir haber mütevâtir hadis şartlarını taşımıyorsa haber-i vâhiddir. Bu açıklama ışığında haber-i vâhid kısaca; "*Mütevatir olmayan hadislere haber-i vâhid denilir.*" şeklinde tarif edilebilir.

Mütevâtir haberler bunları işitenler için ilm-i yakîn/ilm-i zaruri ifade ederken âhâd haberler ilm-i nazari ifade ederler, verdikleri bilgi zannidir, kesinlik arz etmez. İnsanda, gerek sened ve gerekse metin açısından bazı araştırmalar yaptıktan sonra o hadisin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığı veya ulaşmadığı hususunda bir kanaat oluşur. Bir başka ifadeyle, ravilerini tetkik eder, adalet ve zabt açısından durumlarını inceler, metninde bir problem olup olmadığına bakarız. Bu araştırma sonrasında hadisin kabulü veya reddi yönünde bir kanaat oluşur. Kabulü yönünde kanaati oluşursa onu delil olarak kullanırız.

Muhaddisler, mütevâtir hadiste bulunan "bir topluluk tarafından rivayet edilmiş olma" şartını taşımayan haber-i vâhidleri ravi sayılarına göre farklı isimlerle

tanımlamışlardır. Bu gruplandırma çalışmaları hadisleri daha iyi tahlil etmemizi sağlar. Ayrıca ravilerin sayısına ve durumuna göre hadislerin sıhhat durumu değişiklik arz edebildiği için bizlere çok yardımcı olur. Bu yüklü miras, muhaddislerin hadisler üzerinde ne kadar çok emek harcadıklarını ortaya koymaktadır.

Şimdi haber-i vâhidin kısımlarını tanıyalım:

Meşhur hadis (الحديث المشهور)

Şehr kökünden gelen meşhur, kelime itibarıyla insanlar arasında tanınan, bilinen anlamına gelmektedir. Dilimizde de bu anlamda kullanılmaktadır. Hadis terimi olarak ise "tevatür şartlarını taşımayan ve her nesilde ravi sayısı ikiden fazla olan veya üçten az olmayan hadis"tir. Bazı fıkıh bilginleri bu tür hadislere *müstefîz* adını vermişlerdir. Şu rivayet meşhur hadise örnektir:

Meşhur hadislerin bir kısmı, herkes tarafından bilinmekle beraber sahih olmayabilir.

إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ

"Sizden biri cumaya geleceği zaman yıkansın." (*Buhârî*, Cumua, 2).

Burada bir detaya dikkat çekmek gerekmektedir:

Hanefi usul âlimleri hadisleri mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklinde üçlü bir taksime tabi tutmuşlardır. Şayet âhâd haber ilk üç nesilde âlimlerce kabul görür ve

onların döneminde yaygınlık kazanıp şöhret bulursa bu hadise meşhur denir, demişlerdir. Onlara göre şu hadis böyledir:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ

"İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehadet etmek; namaz kılmak; zekat vermek; hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak." (*Buhârî*, İman, 1).

Bazen de isnâdı bulunsun veya bulunmasın, aslı olsun veya olmasın, halkın dilinde dolaşan hadislere de meşhur veya müştehir denilir. Ancak bu tür hadisler için müştehir tabirini kullanmak daha ayırt edici olmaktadır. Müştehir hadis konusuna ayrıca değinilecektir.

Halk arasında meşhur olan böylesi hadislere bir örnek verelim:

خَيْرُ الأُمُورِ أَوْسَطُهَا

"İşlerin en hayırlısı orta olanıdır." (Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, V/169).

Hükmü

Istılahi anlamdaki meşhur hadis sahih hadisin şartlarını taşıyorsa onunla amel edilir. Dolayısıyla hadisin birden fazla tarikle rivayet edilmesi, rivayetlerin birbirini kuvvetlendirmesi açısından önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Rivayetin muhaddislerin sahih hadislerde gerekli gördüğü şartlara da sahip olması gerekir. Bu durumda, söz konusu rivayet sıhhat incelemesi sonrasında hangi kategoride değerlendiriliyorsa onun hükmü odur. Sahihtir, hasendir, zayıftır veya mevzudur. Dolayısıyla rivayetin durumuna göre hüküm değişir. Bu açıklamalara bakılarak meşhur hadis kapsamında zikredilen her hadisin zikrettiğimiz ölçütler çerçevesinde değerlendirileceğini anlamış oluruz. Hadis ister halk arasında ister sufiler isterse fakihler arasında şöhret bulsun, fark etmez, her bir rivayet hadis bilginlerinin yöntemleri usulünce sıhhat testine tabi tutulur. Değerlendirme sonrasında onun sıhhatiyle ilgili karar verilir ve amel etmeye uygun olup olmadığı ortaya konur. Mevzû olduğu kabul edilen ve sûfiler arasında meşhur olan "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım." hadisi konumuza uygun bir örnektir.

Meşhur hadisler ravi ve metnin durumuna göre sıhhat açısından farklı durumlar arz edebilir.

Bununla beraber, yukarıda da değinildiği gibi, Hanefiler meşhuru hadisçilerden farklı tarif ederler ve meşhur hadisi, haber-i vâhid içerisinde değerlendirmezler. Onlara göre meşhur hadis, haber-i vâhid ile mütevatir arasında bir yerdedir. Böyle olunca hükmü de değişir. Onlara göre meşhur hadis ilm-i tuma'nîne yani kesine yakın

bilgi ifade eder. Bu tür hadislerle amel etmek vaciptir. İnkar eden dalaletle suçlanır.

Aziz Hadis (الحديث العزيز)

Ahad haberlerin ikinci kısmı *aziz*dir. Sözlük anlamı itibarıyla "değerli, kıymetli, şerefli" demektir. Türkçemizde "aziz dostum" derken aynı anlama vurgu yaparız. Istılahi olarak "*her tabakada en az iki ravi tarafından rivayet edilen hadis*"e denir. Esasında hadisin tek bir kişi tarafından rivayet edildiği zannediliyorken başka bir ravinin daha rivayet ettiği anlaşılmış, böylece birinci hadis değer kazanıp kuvvetlenmiştir. Bir anlamda, tek isnâdla nakledildiği sanılan ilk hadis, tespit edilen diğer isnâdla desteklenerek güçlenmiştir, değerlenmiştir.

Misal:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

"Sizden biri beni annesinden, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe tam iman etmiş olmaz." (*Buhârî*, İman, 7).

Bu hadisi sahabeden Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik'ten Katâde ve Abdulaziz b. Suheyb, Katâde'den Şu'be b. Haccâc ve Saîd, Abdulaziz b. Suheyb'den İsmail b. Uleyye ve Abdulvâris b. Saîd rivayet etmiştir. Görüldüğü üzere her tabakasında en az iki ravi bulunduğundan dolayı aziz olarak isimlendirilmiştir.

Ferd Hadis (الحديث الفرد)

Ferd lügatta bir, tek, yegâne manalarına gelmektedir. Türkçemizde kullandığımız "fert" kelimesi budur. *Hadis İlminde ise hadisin tek ravi tarafından rivayet edildiğini belirtmek için kullanılan bir ifadedir.* Bir hadisin metninin teferrüdünü yani tek ravi tarafından rivayet edilişini tespit etmek, hem metin hem de sened açısından önemlidir. Çünkü hadisin başkalarınca rivayet edilip edilmediğini belirlemek, metnini sıhhat yönüyle değerlendirmek ve en nihayet hakkında karar vermek açısından mühimdir.

Bir hadisin kaç senedle rivayet edildiğini tespit etmek onun hakkında değer hükmü verebilmek için çok önem arz eder.

Ferd hadisler, ferd-i mutlak ve bir yöne nispetle ferd (ferd-i nisbî) diye iki kısma ayrılmaktadır.

Ferd-i mutlak: (الفرد المطلق)

"Ondan sonrasında tarikleri çoğalmakla birlikte, bir raviden sadece bir kişinin rivayet ettiği hadistir." Tariften de anlaşılacağı üzere, bir hadisin metnini bir kişiden sadece tek ravi rivayet etmekte, ondan ise birden fazla ravi nakletmektedir.

Misal:

Abdullah b. Ömer'den sadece Abdullah b. Dînâr'ın rivayet ettiği hadis:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ وَعَنْ هِبَتِهِ

"Rasûlullah azatlı kölenin ölmesi durumunda velâyet hakkının[1] satın alınmasını ve hibe edilmesini yasakladı." (*Buhârî*, Itk, 10). Velâ: Kölenin ölmesi durumunda daha yakın asabesi yoksa, azat edenin ona vâris olması.

Ferd-i nisbî *(الفرد النسبي)*

"Bir yöne nispetle/bir yönüyle teklik arz eden hadis."

Ferd-i nisbînin birçok çeşidi bulunmaktadır. Burada bir örnekle yetinmek istiyoruz:

Bir şehirle kayıtlı hadis:

Sadece bir belde ehlinin birbirlerinden naklettikleri hadislerdir. Bu yönüne nisbetle ferd-i nisbî adı verilmiştir.

Misal:

كَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُضَحِّي بِكَبْشَيْنِ بِكَبْشٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِكَبْشٍ عَنْ نَفْسِهِ وَقَالَ كَانَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُضَحِّيَ عَنْهُ فَأَنَا أُضَحِّي عَنْهُ أَبَدًا

Ebû Nasr Ahmed b. Sehl > Salih b. Muhammed b. Habîb > Alî b. Hukeym > Şerîk > Ebu'l-Hasnâ > Hakem b. Uteybe tarikiyle Haneş'den rivayet edilen hadis: Hz. Ali kurbanda iki koç keserdi. Bunlardan birisini kendisi, diğerini de Rasûlullah adına keser ve şöyle derdi: 'Rasûlullah bana kendisi adına kurban kesmemi emretmişti. Ben de her zaman onun adına kesiyorum.' (Hâkim, *Ma'rife*, s. 96-7. Hadîs için bkz. *Ebû Dâvûd*, Dahâyâ, 2).

Hadis tek ravi tarafından nakledilmiş olabilir. Sıhhat şartlarını taşıyorsa onunla amel edilir.

Bu rivayeti sadece Kûfeliler nakletmiş olup sened başından sonuna kadar Kûfelilerden oluşmaktadır.

Bazı hadisler başka raviler tarafından rivayet edilmekle beraber sika olarak sadece bir kişi tarafından rivayet edilmişse buna da ferd-i nisbî denir.

Garîb Hadis (الحديث الغريب)

Garebe fiili vatanından uzak kaldı, ailesinden ayrı düştü manalarına gelmektedir. Sıfat-ı müşebbehe olan *garîb* ise -dilimizde de kullanıldığı üzere- ailesi olmayan, yurdundan uzak kimse demektir.

Istılahi olarak garîb hadisin tarifi şöyledir: "Ravinin şeyhinden (hocasından)

rivayetiyle tek kaldığı hadistir." Böyle bir hadis, yalnızlık yönüyle garîb'le benzeştiğinden bu adla isimlendirilmiştir.

Garib hadisin de bir çok çeşidi vardır. Bunlardan iki tane örnek vermekle yetineceğiz.

- *Sened ve metin yönüyle garîb hadis:* Sadece bir tarikle rivayet edilen hadistir. Ferd-i mutlak da buna girer.

Misal:

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ

Muhammed b. Fudayl'ın Umâre b. Ka'kâ' > Ebû Zur'a vasıtasıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadîs: *"İki kelime var ki bunlar Rahman nezdinde sevilir, söylenmesi lisana hafif gelir ancak mizanda ağırdırlar: Subhânellâhi ve bi hamdih ile subhânellâhi'l Azîm."* (*Buhârî*, Tevhîd, 58).

Bu hadis, Ebû Hureyre'den itibaren Muhammed b. Fudayl'a kadar sadece senedde zikredilenlerin birbirlerine nakletmeleri suretiyle rivayet edilmiştir.

- *Sadece sened yönüyle garîb hadis:* Bir hadisin bir raviden veya bir sahabiden veya birkaç raviden birkaç tarikle geldiği meşhur iken ravilerden birisinin teferrüd edip hadisi meşhur olduğu tarik dışında başka birisinden rivayet etmesidir.

Ferd hadis ile garîb hadis arasındaki fark:

Mutlak olarak "ferd" denildiğinde bununla daha ziyade ferd-i mutlak kastedilir, ferd-i nisbî murat edilmez. Ancak, ferd-i nisbî için "garîb" dendiği de olur. Ayrıca bazı âlimler ferd ile garîb arasında fark gözetmezler. Bununla birlikte evla olan ayrı hadis şekli olarak kabul edilmeleridir. Çünkü ferd hadisin bazı kısımları garîb hadis başlığı altına girmemektedir. Bazı şehirlilerin, bazı kabilelerin rivayetlerinde teferrüd ettikleri hadisler gibi.

Müslümanın dini yaşantısını inanca ve uygulamaya yönelik hadisler şekillendirdiğinden itikat ve fıkha dair hadislerin sıhhati hususunda çok titiz çalışmak gerekmiştir.

İtikadi ve Amelî Mezheplere Göre Mütevâtir ile Haber-i Vâhidin Sunduğu Bilginin Değeri

- Kelâm ve usul bilginleri haberleri üçe ayırmaktadırlar: Doğruluğu bilinenler, yalan olduğu bilinenler, doğru veya yalan olduğu bilinmeyenler. Bu ayrıma göre mütevâtir haberler doğruluğu bilinenler grubuna girmektedir. Zira bir haberin mütevâtir olması onun Hz. Peygamber'e kadar ulaştığının kesin olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle *mütevâtir haber kesin bilgi ifade etmektedir*. Hz. Peygamber'e aidiyeti kesinlik arz eden bir bilginin inkârı ise

insanı küfre götürmektedir. Çünkü bu kişi bir anlamda Hz. Peygamber'in bizatihi kendisini yalanlamış olmaktadır. Burada inkâr derken haberin varlığını inkâr etmeyi kastetmekteyiz. Yoksa mütevâtir haberin varlığını kabul etmekle birlikte bunun nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı bir düşünceye sahip olan kişi küfre nispet edilmez.

Kelami mezhepler itikadi konularda hadisleri delil olarak alırken çok sıkı davranmışlardır. Çünkü üzerlerine inanç bina edileceğinden dolayı aşırı hassas olmak gerekmekteydi.

- Haber-i vâhidin durumuna gelince: Resulullah Dönemi'nde güvenilir olduktan sonra tek kişinin verdiği haberle amel ediliyordu. Ancak özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlayan süreçte insanlar siyasi ve itikadi olarak farklı yollar tutmaya başlamış ve bazı gruplar kendi yollarının en doğru yol olduğunu göstermek amacıyla Allah Resulü'ne hadis isnâd etmeye başlamışlardır. Bu ise önceki dönemlerde var olan güven duygusunu büyük oranda yaralamış ve mütevâtir olmayan başka bir deyişle haber-i vâhid olan haberlerin dinde delil olup olmayışının sorgulanması sonucunu doğurmuştur.
  - *Kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre, âhâd hadisler tevatür derecesinde olmadıkları için, kesin bilgi arz etmeyip zan ifade ederler. Zan ifade eden deliller ise itikadda asli delil hüviyetinde olmadığından -istifade edilmekle birlikte- inanç konuları doğrudan bunların üzerine bina edilmez.* Zira zan ile doğruluk ihtimali ağır basmakla birlikte yanlış olma ihtimali de söz konusudur. Bu nedenle inanç konuları gibi esaslı meseleler zan ifade eden deliller üzerine inşa edilmez, temellerinin son derece sağlam olması gerekir. Nitekim İmam Mâtûrîdî haber-i vâhidlerin mütevâtir gibi olmadıklarından, gerçeği tam olarak yansıtamayacaklarını, bununla birlikte bu nasların ravilerinin ve metinlerinin tetkik edilmesi sonucunda ortaya çıkacak kanaate göre hareket edilebileceğini benimsemiştir. Eş'ariyye mezhebinin görüşleri de Mâtûrîdiyye'ye yakındır. Nitekim Ebu'l-Hasan el-Eş'arî haber-i vâhidin amelî konularda kesin olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler. Akâid alanına gelince Eş'arîler bu sahadaki haber-i vâhidlerin zan ifade ettiklerinden dolayı kesin delil teşkil etmeyeceğini benimsemişlerdir.
  - İnanç konularında durum böyle iken İslam Hukuku alanındaki duruma baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız: Fukahanın büyük çoğunluğu haber-i vâhidlerin fıkıh alanında delil olarak alınabileceğini benimsemişlerdir. Haber-i vâhid kesin bilgi gerektirmez ancak amel gerektirir demişlerdir. Burada unutmamamız gereken husus, haber-i vâhidin amel edilebilir sağlamlıkta bizlere kadar gelmiş olması gerektiğidir. Bu bağlamda Ebû Hanife, senedin sağlam olmasını arama yanında, Kur'an'daki açık/sarîh âyetlere aykırılık arz eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini benimsemiştir. (Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, 214-219). (Burada Hanefilerin haber-i vâhid tanımının hadisçilerden farklı olduğunu, meşhur haberin haber-i vâhid içerisine sokulmadığı, hatta meşhur hadisi de hadisçiler

gibi tarif etmediklerini hatırlayalım). Zira Hz. Peygamber'in, getirmiş olduğu kitaba aykırı bir söz söylemesi veya eylemde bulunması düşünülemez. Bunun yanında, akla aykırı haber-i vâhidlerin de reddedilmesi gerekir. Burada gözetilmesi gereken ince bir çizgi bulunmaktadır:

- Haber-i vâhidin çeşitli deliller ışığında reddedilmesi Hz. Peygamber'in yalanlanması demek değildir. Bilakis Allah Resulü'ne nispet edilen sözün kabul edilmemesi demektir. Ebû Hanife'nin bu yaklaşımı diğer mezheplerde de benzer şekilde yer almaktadır.
- Bunun yanında Hanefi bilginler meşhur hadislerin âhâd ile mütevâtir arasında yer aldığını ancak mütevâtire yakın olduğunu ve bu sebeple sunduğu bilginin kuvvetli zan ifade ettiğini, inkâr edenin dalaletle suçlandığını, amel etmenin de vacip olduğunu yukarıda ifade etmiştik.

KAYNAĞA YAKINLIĞINA GÖRE SENED ÇEŞİTLERİ

İsnâd, dine, kendisinden olmayan bir şeylerin katılmaması açısından son derece önemlidir. Bizler isnâdı yani hadislerin ravilerini tetkik etmek suretiyle Allah Resulü'nden gelen güvenilir rivayetleri tespit edebilmekteyiz. Hangi hadislerin sahih veya sahih olmadığını anlayabilmekteyiz. Bu hadislerle kelâmullahı sağlıklı bir şekilde yorumlayıp hadisler ışığında dinin buyruklarını tatbik etmekteyiz. Bu sebeple Abdullah ibnu'l-Mubârek "İsnad dindendir. İsnad olmamış olsaydı herkes istediğini söylerdi… Diniyle ilgili bir hususu isnâdsız öğrenmek isteyen, çatıya merdivensiz çıkmaya çalışan kimse gibidir." demiştir. İbn Sîrîn de hadisleri alırken isnâdın ne kadar önemli olduğuna dikkat çekerek "Bu ilim dindir. Dini kimden aldığınıza dikkat edin!" diye tavsiyede bulunmuştur. Sufyânu's-Sevrî'nin "İsnad müminin silahıdır. Silahı olmazsa (sahihleri tespit edip mevzuları ayıklamak için) ne ile savaşacak?" demesi de bu hususa vurgu yapmaktadır.

Son ravi ile Allah Rasulü arasındaki ravi sayısının azlığı veya çokluğu hadisin sıhhati hususunda etkili olabilmektedir.

İsnâd, Hz. Peygamber'den nakledilen hadisin onun tarafından söylendiğini ispat etmek için bir araçtır. Araştırmamız sonucunda bu aracın güvenilir veya güvenilmeyecek bir haberi bize ulaştırdığını tespit ederiz. İsnad olmadığında ise sözün Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını ispat edebileceğimiz bir delilimiz kalmaz. Çünkü onun Allah Resulü'ne kadar ulaştığını sened dışında ispat edebileceğimiz bir argümanımız yoktur. Bu ise senedin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayıdır ki muhaddisler isnâdları en ince ayrıntılarına varıncaya kadar tetkik etmişler ve ravilerin durumlarını açıklayan çalışmalar yapmışlardır. Onların çalışmalarından biri de isnâdları ravi sayıları itibarıyla incelemeleridir. Şimdi bu hususu ayrıntılı olarak ele alacağız.

Âli ve Nâzil İsnad (الإسناد العالى الإسناد النازل)

İsnadlar, içerdikleri ravi sayısına göre ikiye ayrılmaktadır. Ali ve nazil. Kelime anlamı itibarıyla *ali*, değerli, yüksek olan anlamına gelmektedir. *Nazil* de aşağı inen

anlamındadır. Istılahi olarak ise ravi sayısı az olan isnâda ali isnâd, çok olana da nazil isnâd denir. Bu hususu biraz açacak olursak:

Muhaddisler alacakları hadislerin senedlerinde yer alan ravi sayısının az olmasına ehemmiyet vermişlerdir. Zira sayının az olması, o rivayet ile Hz.Peygamber arasındaki kişi sayısının az olması demektir. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber'e daha kısa yoldan ulaşmasıdır. Bu ise hadisin olduğu gibi aktarıldığı yönündeki inancı kuvvetlendirir. Ravi sayısı arttığında ise Hz. Peygamber ile aradaki kişiler zinciri uzamaktadır. Bunun anlamı ise rivayetin aktarılmasında muhtemel hataların artması demektir. Zira insan sayısı ne kadar artarsa hata ihtimali de o derecede artacaktır. Bu nedenle muhaddisler hadisi alacakları kişi ile Hz. Peygamber arasındaki ravi sayısının olabildiğince az olmasını arzulamışlar, böylesi rivayetleri tespit etmeye ve bunlara eserlerinde yer vermeye gayret etmişlerdir.

Ravi sayısı az olan hadis, ravi sayısı çok olana göre daha güvence verir. Çünkü ravi sayısının çok olması hata ihtimalini artırır. Lakin bu durum her zaman için geçerli olmaz.

Burada hatırlatılması gereken çok önemli bir husus bulunmaktadır: *İsnaddaki ravi sayısının az olması, o hadisin mutlaka sahih olduğu anlamına gelmez.* Önemli olan isnâdın ali olması yanında bu isnâdda yer alan ravilerin de güvenilir olmalarıdır. Dolayısıyla isnâdında zayıf veya hadis uyduran birinin bulunduğu isnâdın ali olması onu diğer rivayetlere önceletmez. Bu nedenle, isnâdın hem ali olması hem de ravilerinin güvenilir kimseler olması gerekmektedir. Bu iki şarta sahip olduğu zaman o hadis, isnâdında pek çok ravi bulunan nazil isnâda göre daha değerlidir. Bununla birlikte isnâdı nazil olmakla birlikte, içerdiği raviler güvenilir kimselerden oluşan nice hadis, ravilerinde kusurlar bulunan pek çok ali isnâda göre daha muteberdir.

"Bir isnâd neye göre ali sayılıyor veya nazil kabul ediliyor?" diye son derece makul bir soru akla gelebilir:

Herhangi bir dönemde yaşamış olan ravinin, Hz. Peygamber'den aktardığı rivayette asgari olarak kaç ravinin bulunması gerektiği hesaplamalarla tespit edilebilir. Kaç yıl yaşadığından hareketle, kendisinden önceki insanların da ömürleri veya yaşadıkları dönem tespit edilerek Allah Resulü'nden kaç ravi vasıtasıyla hadisi aktarabileceği ortaya konulur. Bu durumda –diyelim ki- üç raviyle Hz. Peygamber'den hadis rivayet edebileceği tespit edilir ve de o kişi bu şekilde rivayet ederse bu isnâd ali isnâd olur. Ancak aynı şahıs beş kişi vasıtasıyla rivayet ederse bu sefer isnâd nazil olmuş olur. Aynı dönemde yaşamış olan iki kişinin rivayet ettikleri hadislerin karşılaştırılmasında da aynı durum ortaya çıkar. Biri beş kişi vasıtasıyla rivayet ederken ikincisi yedi kişi vasıtasıyla rivayet ediyorsa birincisi ali, ikincisi nazil olur. Bunu biraz daha açacak olursak:

Bazen aynı hadis metninin farklı isnâdlarının veya metinleri farklı olsa bile farklı isnâdların karşılaştırılması sonrasında ilk kaynağa diğerlerine göre en az ravi ile ulaşan isnâda ali isnâd, daha fazla ravi ile ulaşana da nazil isnâd denir. Dolayısıyla karşılaştırma sonrasında bir rivayet diğer rivayete veya rivayetlere göre ali veya nazil olabilmektedir. Örneğin Buhârî'nin Süleyman b. Harb > Şu'be > Vâsıl b. el-

Ahdeb > el-Ma'rûr b. Suveyd > Ebû Zer tarikiyle rivayet ettiği hadis:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنْ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمْ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ

Bu rivayette el-Ma'rûr şöyle demektedir: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Üzerinde bir cüppe, kölesinin üzerinde de bir cüppe vardı. Ona, kölesine de kendi elbisesinden giydirmesinin nedenini sorduk. Şöyle cevap verdi: Ben (bir defasında) bir adamla sövüşmüş ve onu anasından dolayı ayıplamıştım. O zaman Hz. Peygamber bana şöyle buyurdu: *"Ebû Zer! Sen onu anasından dolayı mı ayıpladın? Şüphesiz sen, kendisinde cahiliye izi bulunan birisin! Hizmetçileriniz, Allah'ın emrinize verdiği kardeşlerinizdir. Öyleyse kimin elinin altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmeyecekleri işler de yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, yardım edin."* (*Buhârî*, İman, 22).

Bu hadisi Müslim de, Muhammed b. el-Musennâ > Muhammed b. Ca'fer > Şu'be > Vâsıl el-Ahdeb > el-Ma'rûr b. Suveyd > Ebû Zer tarikiyle rivayet etmektedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنْ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا ذَرٍّ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ مِثْلُهَا فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ فَذَكَرَ أَنَّهُ سَابَّ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَيَّرَهُ بِأُمِّهِ قَالَ فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ وَخَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدَيْهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ عَلَيْهِ

Bu rivayette el-Ma'rûr şöyle demektedir: Ebû Zer'i kendi üzerinde bir cüppe, kölesinin üzerinde de bir cüppe varken gördüm... (*Müslim*, Eymân, 40) (Rivayetin senedinde düzenleme yapılmıştır).

Mütevâtir olanlar hariç, ravi sayısı ne kadar olursa olsun, her hadis incelendikten sonra amel edilmeyi hak eder.

Hadisçilerin hadislere durumlarına göre verdikleri isimler yüzyıllara dayanan bir çabanın ürünüdür.

Aynı dönemde yaşamış olan Buhârî ile Müslim'in aynı olayı anlatan iki rivayetini karşılaştırdığımızda, Buhârî'nin isnâdının beş raviden, Müslim'in isnâdının ise altı kişiden oluştuğunu görmekteyiz. Bu durumda Buhârî'nin isnâdı Muslim'inkine göre ali olmaktadır. Müslim'inki de Buhârî'ye göre nazil olmaktadır.

Âli ve Nâzil İsnadla İlgili Bazı Kavramlar

Senedler, Kaynak ile son ravi arasındaki ravilerin sayımına göre farklı isimler alırlar. İlk kaynak (Resulullah, sahâbe, tabiîn) ile son ravi arasındaki ravîler sayılır. Aradaki ravilerin sayısı iki ise bu isnâda "sünâî (الثنائى)" denilir. Eğer üç ise "sülâsî (الثلاثى", dört ise rübâî, beş ise humâsî, altı ise südâsî, yedi ise sübâî, sekiz ise sümânî, dokuz ise tusâ'i, on ise uşârî denilir.

Özet

- Allah'ın son elçisi Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin sıhhat durumlarını tespit etmek son derece önem arz etmektedir. Zira Kur'an yanında hadisler dinimizi öğrenmemiz için ikinci dayanağımızdır. Kur'an ile tek başına Müslümanlık inşası mümkün olmadığından Allah Rasûlü'ne dolayısıyla onun hadislerine ve sünnetlerine muhtacız.
- Hadîsler son derece önemli olmakla birlikte, delil olarak kullanacaklarımızın amel edilmeye uygun olması gerekir. Böylesi hadîsler ise iki yolla tespit edilir: Ravilerinin güvenilir olup olmadıklarının belirlenmesi ile hadîsin Kur'an, sahih hadîs, akıl gibi delillere aykırılık arz etmediğinin anlaşılması.
- Hadîslerin ravilerinin durumlarını tespit etmek rivayetlerin sıhhatini belirlemek için çok mühim olduğundan hadisçiler ravilerle ilgili tüm bilgileri toplamaya gayret etmişler ve bu alanda pekçok müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bu sayede bizler, herhangi bir hadisin senedinde geçen ravilerin durumlarını öğrenmek istediğimizde ilgili eserlere müracaat ediyoruz.
- Muhaddisler ravilerin tek tek durumlarını araştırmak yanında, bir hadisi rivayet eden ravilerin sayısı ile bir raviyle Hz. Peygamber arasında yer alan kişi sayısı açısından da rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu yolla hadisleri kategorize ederek nasıl değerlendirilecekleri ve hangi konumda kabul edilecekleri hususunda genel ölçütleri koymuşlardır. Tek ravi tarafından rivayet edilen veya bir açıdan diğer rivayetlere göre farklılık arz eden rivayetlere bakışımızın ne olması gerektiğinin temel kıstaslarını koymuşlardır. Bunun yanında, pekçok ravi tarafından rivayet edilen ve mütevatir olarak adlandırılan hadislerin sunduğu bilginin kesin olduğunu gerekçeleriyle izah etmişlerdir.
- **Mütevâtir Hadis:** Mütevâtir kelimesi *tevatür* kökünden türemiş ism-i faildir. Tevatür, art arda gelmek, peşpeşe olmak anlamındadır. Tevatür dilimizde de kullanılmaktadır. Ancak daha ziyade "bir haberin ağızdan ağıza yayılması, yaygın söylenti" manasındadır.
- Istılahi olarak "yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp rivâyet ettikleri hadîs"e mütevâtir denmektedir.
- **Haber-i Vâhid :** Vâhid kelimesi sözlükte "bir, tek" anlamına gelmektedir. Çoğulu âhâd'dır. "haber-i vâhid" ise; bir kişinin verdiği habere de denir. Bununla birlikte bu ifade hadîs ilmi alanında, mütevâtir olmayan tüm haberleri adlandırmak amacıyla kullanılan genel bir terim olmuştur. Dolayısıyla bir haber mütevâtir hadîs şartlarını taşımıyorsa, haber-i vâhiddir. Bu açıklama ışığında haber-i vâhid kısaca; "Mütevatir olmayan hadislere haber-i vâhid denilir." şeklinde tarif edilebilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Tevatür kelimesinin anlamı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Peşpeşe olmak
   b) Mesafeli olmak
   c) Güvenli olmak
   d) Kesin olmak
   e) Görünür olmak

   Senedin sadece bir tabakasında topluluğun mevcut olması. Buna göre, hadisin senedinin başında, sonunda veya ortasında bir yerde ravi sayısı tevatür için aranan şartın altına düşerse, o hadis mütevâtir sayılmaz. Bunun anlamı ise mütevâtir olabilmesi için her tabakasında topluluk kabul edilebilecek bir gurup tarafından rivayet edilmesi gerektiğidir.

2. Yukarıdaki paragrafta bir ifadenin yerinde farklı bir kelime olması gerekirdi. Yanlış ifade ile doğrusu aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Yanlış: Tevatür için. Doğrusu: Sıhhat için
   b) Yanlış: Senedinin başında. Doğrusu: Metninin başında
   c) Yanlış: Bir gurup tarafından Doğrusu: En az iki kişi tarafından
   d) Yanlış: O hadis mütevâtir sayılmaz. Doğrusu: O hadis sahih sayılmaz
   e) Yanlış: Senedin sadece bir tabakasında. Doğrusu: Senedin her tabakasında

   "Lafızlarında küçük farklılıklar olan hadisleri Hz. Peygamber'in ……. buyurmuş olması her zaman muhtemeldir."

3. Boş bırakılan yere hangi ifade gelmelidir?
   a) Hayatının son zamanlarında
   b) Ayrı zamanlarda
   c) Peşpeşe
   d) Mescidde
   e) Hanım sahabilere

4. Aşağıdakilerden hangisi manevi mütevatir olarak kabul edilebilir?
   a) Duada ellerin kaldırılması
   b) Kıssalar
   c) Hz. Peygamber'in fiziki özellikleri
   d) Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği
   e) Ölüye telkin vermek

5. Aşağıdakilerden hangisi Suyûtî'nin eseridir?
   a) Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadisi'l- Mutevâtir
   b) el-Ehâdîsu'l-Mutevâtira
   c) el-Ezhâru'l-Mutenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira
   d) el-Ehâdîs el-Muhtâra el-Mutevâtira
   e) ed-Dureru'l-Muntesira

"Âhâd haberler ……. ifade ederler."

6. Boş olan yere hangi ifade gelmelidir?
   a) İlm-i yakîn
   b) İlm-i zarûrî
   c) İlm-i gaybî
   d) İlm-i nazarî
   e) İlm-i matlûb

Âhâd haber ilk üç nesilde âlimlerce kabul görür ve onların döneminde yaygınlık kazanıp şöhret bulursa bu hadise meşhur denir.

7. Bu kimlerin görüşüdür?
   a) Hanefiler
   b) Şâfiîler
   c) Mâlikîler
   d) Hanbelîler
   e) Zâhirîler

"İşlerin en hayırlısı orta olanıdır."

8. Bu hadis için aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Hanefi usul alimlerine göre meşhur bir hadistir.
   b) Halk arasında meşhur olan bir hadistir.
   c) Mütevatir bir hadistir.
   d) Müstefîz hadistir.
   e) Aziz hadistir.

"Ondan sonrasında tarikleri çoğalmakla birlikte, bir raviden sadece bir kişinin rivayet ettiği hadistir."

9. Bu, hangi hadisin tarifidir?
   a) Ferd-i nisbî
   b) Bir şehirle kayırlı hadis
   c) Sened ve metin yönüyle garîb hadis
   d) Sadece sened yönüyle garîb hadis
   e) Ferd-i mutlak

İsnaddaki ravi … az olması, o hadisin mutlaka sahih olduğu anlamına gelmez. Önemli olan isnâdın ali olması yanında bu …yer alan ravilerin de güvenilir olmalarıdır. Dolayısıyla isnâdında zayıf veya hadis …… birinin bulunduğu isnâdın ali olması onu diğer rivayetlere önceletmez.

10. Yukarıdaki paragrafta boş bırakılan yerlere sırasıyla hangi kelimeler gelmelidir?
    a) Sayısının-isnâdda-nakleden
    b) Hatasının-isnâdda-uyduran
    c) Sayısının-isnâdda-alan
    d) Sayısının-isnâdda-uyduran
    e) Sayısının-senedde-bilgisi az

Cevap Anahtarı

1.a, 2.e, 3.b, 4.a, 5.c, 6.d, 7.a, 8.b, 9.c, 10.d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadisevi Yayınları. Aydınlı, Abdullah. (2009). Hadis Tesbit Yöntemi, , İstanbul: Rağbet Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi. Ankara: DİB Yayınları.

Başaran, Selman – Sönmez, M. Ali. (1993). Hadis Tarihi ve Usulü. Bursa. Çakan, İsmail Lütfi. (2008). Hadis Usulü. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Hamidullah, Muhammed. (1967). Muhtasar Hadis Tarihi. Çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Bahar Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1998). Hadis Tarihi. Ankara: Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları. Koçyiğit, Talat. (2003). Hadis Usulü. Ankara: TDV Yayınları.

Mustafa Ertürk, Haber-i Vâhid, DİA, XIV/349

Okiç, Tayyib. (1959). Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Yardım, Ali. (1984). Hadis I-II. İzmir: Dokuzeylül Üniv.Yayınları.

Yıldırım, Enbiya. (2013). Hadis Meseleleri. İstanbul: Rağbet Yayınları

Yıldırım, Enbiya. (2015). Hadiste Metin Tenkidi. Ankara: Otto Yayınevi

Yusuf Şevki Yavuz, Haber-i Vâhid, DİA, XIV/352-355

Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Usulü. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları. Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Tarihi. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

HADİS USULÜ-III

SIHHATİNE GÖRE HADİSLER

İÇİNDEKİLER

- Sahih Hadis ve Çeşitleri
- Hasen Hadis ve Çeşitleri
- Zayıf Hadis ve Çeşitleri
- Zayıf Hadisle Amel ve Zayıf Hadisi Tanıma Yolları

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Sıhhat açısından hadis çeşitlerini öğrenebilecek,
  - Sahih hadisin tanımını, çeşitlerini, kaynaklarını ve hükmünü öğrenebilecek,
  - Hasen hadisin tanımını, çeşitlerini ve hükmünü öğrenebilecek,
  - Zayıf hadisin çeşitlerini öğrenebilecek,
  - Zayıf hadislerle amel etme hususundaki görüşleri öğrenebilecek,
  - Zayıf hadisleri tanıma yollarını öğrenebileceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

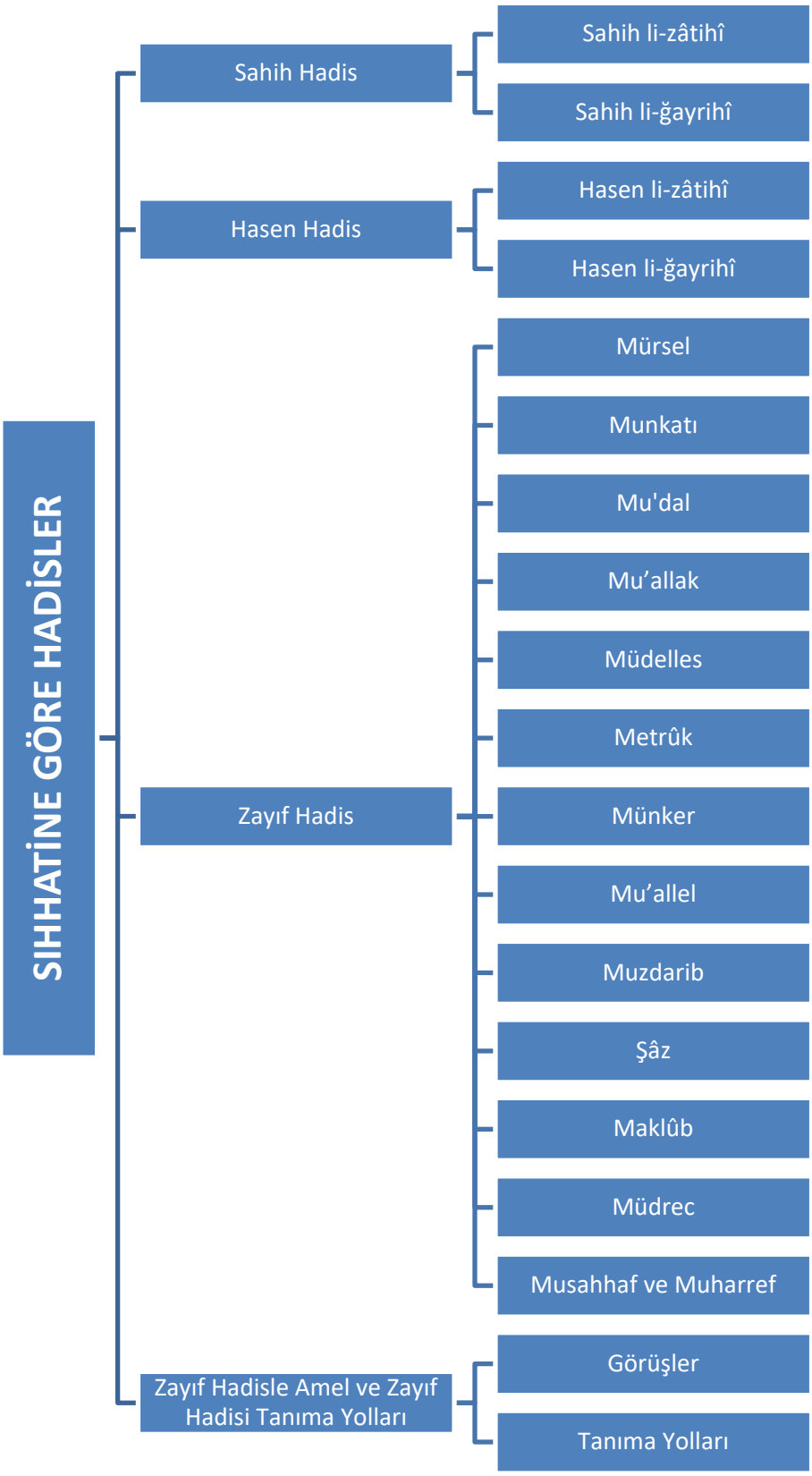
HADİS TARİHİ VE USÛLÜ

Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

ÜNİTE

12

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

SIHHATİNE GÖRE HADİSLER
Sahih Hadis
Sahih li-zâtihî
Sahih li-ğayrihî
Hasen Hadis
Hasen li-zâtihî
Hasen li-ğayrihî
Zayıf Hadis
Mürsel
Munkatı
Mu'dal
Mu’allak
Müdelles
Metrûk
Münker
Mu’allel
Muzdarib
Şâz
Maklûb
Müdrec
Musahhaf ve Muharref
Zayıf Hadisle Amel ve Zayıf Hadisi Tanıma Yolları
Görüşler
Tanıma Yolları

GİRİŞ

Hadis ilmiyle uğraşan âlimler, hadisleri farklı açılardan ele alıp sınıflandırmışlar ve bunun sonucu olarak onlara birbirlerinden farklı isimler koymuşlardır. Şöyleki onlar hadisleri kaynağı yani ait olduğu kişi açısından kudsî, merfû, mevkûf ve maktû olmak üzere dört kısma ayırmışlardır. Âlimler, her tabakada rivayet eden râvi sayısı açısından hadisleri mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Yine hadis tarihi boyunca âlimler, hadisleri sıhhatleri yani Hz. Peygamber'e ait olup olmamaları açısından ele alıp inceleyerek onları sahih, hasen, zayıf ve mevzû olmak üzere dört kısma ayırmışlardır.

Hadislerin tasnifinin altın çağı olan hicri üçüncü asırda Buharî ve Müslim sadece sahih hadisleri içeren "Sahih" adlı eserlerini, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce ise sahih, hasen ve az da olsa zayıf hadisleri içeren "Sünen" adlı eserlerini yazmışlardır. Hicri üçüncü ve dördüncü asırlarda telif edilen râvî cerh-ta'dîli ve tabakât kitaplarında râvilerin yalancı olduğuna delil olması açısından mevzû hadislere yer verilmişti. Hicri beşinci asırdan günümüze kadar geçen süre içerisinde ise sadece mevzû hadisleri içeren birçok kitap yazılmıştır.

Mütevatir olarak nakledilen hadislerin Hz. Peygamber'e ait oldukları hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır yani onların hepsi kesin olarak sahihtir. Âhâd denilen meşhûr, azîz ve ferd/garîb hadisler ise sahih, hasen, zayıf ve hatta mevzû olabilirler. Bu ünitede sıhhat açısından hadis çeşitleri olan sahih, hasen ve zayıf hadisi çeşitleriyle birlikte tanıtmaya çalışacağız.

SAHİH HADİS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الصَّحِيحُ)

Sahih Hadisin Tanımı

Adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadise, sahîh hadis denir.

Sahih hadis; adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadistir. Bu tanıma göre bir hadisin sahih olabilmesi için şu beş şartı taşıması gerekir:

- Râvilerin adalet sahibi olması: Hadisin senedinde yer alan her bir râvinin, Müslüman, büluğ çağına ermiş, akıllı, dinin emirlerini yapıp yasaklarından kaçınan ve kişiliğe zarar verici söz ve davranışlardan sakınan olması gerekir. Bu özellikleri taşıyan râviye âdil denilir.
- Râvilerin zabt sahibi olması: Zabt; râvinin, ezberinden rivayet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivayet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması demektir. Dolayısıyla bir hadisin sahih olabilmesi için senedde yer alan bütün râvilerin, rivayetlerini değişiklik yapmadan hafızada tutabilmeleri gerekir.
- Senedin muttasıl/kesiksiz olması: İlk râviden son râviye kadar, râviler arasında kopukluk olmaması, yani senedde yer alan râvilerden her birinin hadisi, kendisinden hadis naklettiği hocasından bizzat almasıdır.

- Hadisin şâz olmaması: Sika yani adalet ve zabt sahibi râvinin rivayet ettiği hadisin, diğer sika râvilerin rivayetlerine aykırı olmamasıdır.
- Hadisin muallel olmaması: Hadisin, sıhhata zarar verecek gizli bir kusurunun bulunmaması.

Bir hadisin sahih olabilmesi için bu şartların hepsini taşıması gerekir, kendisinde bu şartlardan biri eksik olan hadise, sahih adı verilmez.

Sahih Hadisin Çeşitleri

Sahih hadis yukarıda zikredilen özellikleri bizzat veya herhangi bir destekle taşımasına göre, bir başka ifadeyle bu şartları en üst seviyede taşıyıp taşımamasına göre iki kısma ayrılır:

Sahih li-Zâtihî (اَلصَّحِيحُ لِذَاتِهِ)

Râvileri adâlet ve zabt sıfatları yönünden en üst derecede, senedi muttasıl, şâz ve muallel olmayan hadise, "sahih li-zâtihî" denir.

Sahih li-zâtihî diye adlandırılan hadis, yukarıda belirttiğimiz sıhhat şartlarını bizzat taşıyan hadistir. Yani senedinin başından sonuna kadar sika râvilerin muttasıl bir senedle birbirlerinden rivayet ettikleri şâzz ve muallel olmayan hadistir.

Makbul râvilerin hepsi aynı derecede değildir. Adalet ve zabt sıfatlarını taşıma hususunda bazı râviler, bazılarından daha üstündür. Bir hadisin sıhhatinin derecesi, râvilerinin adalet ve zabt sıfatlarındaki derecelerine göredir. Bu sebeple râvileri adalet ve zabt sıfatları yönünden en üst derecede olan, senedi muttasıl, şâz ve muallel olmayan hadise sahih li-zâtihî denir. *Sahih hadis denilince, sahih li-zâtihî anlaşılır*.

Örnek

- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ شُبْرُمَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ أَحَقُّ النَاس بِحُسْنِ صَحَابَتِي. قَالَ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أَبُوكَ

•Bize Kuteybe b. Saîd rivayet etti, (o dedi ki) bize Cerîr, Umâre b. el-Ka'ka b. Şübrüme'den, o da Ebû Zür'a'dan, o da Ebû Hureyre (r.a.)'dan şöyle dediğini rivayet etti. Rasûlullah'a bir adam gelerek şöyle sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar içinde güzelce hizmet ve sohbet etmeye en layık olan kimdir?" Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Annendir." buyurdu. Adam: "Sonra kimdir?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Annendir." buyurdu. Adam "Sonra kimdir?" diye sorunca Hz. Peygamber yine "Annendir." buyurdu. Adam; "Sonra kimdir?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Sonra babandır." buyurdu. (Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Birr ve's-Sıla, 1; İbn Mâce, Edeb, 1.)

Râvilerinden birinin zabtındaki kusur sebebiyle hasen li-zâtihî olarak isimlendirilen bir hadis, kendisi gibi veya daha iyi durumdaki bir isnâd veya hadisle desteklenmesi durumunda sahîh li-ğayrihî olur.

Bu hadisin senedindeki râvilerin hepsi, adalet ve zabt sahibidir, isnâdı muttasıldır, şâz ve muallel de değildir. Dolayısıyla bu hadis, sahih hadisin şartlarını bizzat taşıdığı için *sahih li-zâtihî*dir.

Sahih li-Ğayrihî (اَلصَّحِيحُ لِغَيْرِهِ)

Muttasıl bir isnâdla rivayet olunmuş, şâzz ve muallel olmayan fakat râvilerinden birinin zabtının tam olmaması gibi bir eksiklik sebebiyle sahih olamayan, ancak bu eksikliği başka bir rivayetle giderilerek sahih derecesine çıkan hadistir. Bir başka ifadeyle râvilerinden birinin zabtındaki kusur sebebiyle hasen li-zâtihî olarak isimlendirilen bir hadis, kendisi gibi veya daha iyi durumdaki bir isnâd veya hadisle desteklenmesi durumunda sahih li-ğayrihî olur.

Örnek

- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ

- "Ümmetime zorluk verecek olmasaydım, onlara her namaz kılmaya kalktıklarında dişlerini misvaklamayı emrederdim". (Tirmizî, Tahâret, 18.)

Bu hadisin râvilerinden Muhammed b. Amr, doğruluk ve saygınlıkla şöhret bulmuş kişilerdendir. Ancak hafızasının zayıf olduğu söylenerek tenkid edilmiştir. Bundan dolayı bu hadis, hasen lizâtihi'dir. Ancak bu hadis başka isnâdlarla da rivayet edilmiştir. Şöyle ki Buhârî bu hadisi Ebu'z-Zinâd > A'rec> Ebû Hureyre isnâdıyla rivayet etmiştir. (Bkz. Buhârî, Cumu'a, 8.) Bu rivayet, Muhammed b. Amr'ın bu hadiste hata yapmış olma ihtimalini ortadan kaldırmış ve böylece hadis, hasen li zâtihî derecesinden *sahih li-ğayrihî* derecesine yükselmiştir.

Sahih Hadisin Hükmü

Sahih hadisle amel etmek vaciptir.

Sahih hadisle amel etmek; hadis, usul ve fıkıh âlimlerinin icmâsı ile vaciptir. Dinde, kendisiyle amel edilmesi gereken bir hüccet/delildir, onunla amel etmeyi terk etmek caiz değildir. Delil olma yönünden sahih hadisin, râvi sayısı yönünden meşhûr, azîz ve ferd olması arasında bir fark yoktur.

Sadece sahih hadisleri bir araya getirmek amacıyla birçok kitap yazılmıştır. Bunların en meşhurları, Buhârî (ö. 256/869) ve Müslim'in (ö. 261/874) *el-Câmiu's-Sahih* adlı kitaplarıdır. Bu eserlere *Sahih-i Buhârî* ve *Sahih-i Müslim* de denir. Bu iki esere *Sahihayn* denilmiş ve Kur'ân'dan sonra en güvenilir kitaplar olarak kabul edilmişlerdir.

Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadıkları diğer sahih hadisleri Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *Sünen*'lerinde, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/923) *Sahih*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahih*'i, Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i ve Beyhâkî'nin (ö. 458/1065) *Sünen*'inde bulabiliriz. Sahih hadisler sadece Sahihayn'da aranmaz, Sahihayn dışında da sahih hadis kitapları vardır ve

onlarda da sahih hadis bulunmaktadır. Dolayısıyla "Bir hadis Sahihayn'da yoksa o sahih değildir." şeklindeki bir anlayış yanlıştır.

HASEN HADİS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الْحَسَنُ)

Hasen Hadisin Tanımı

Hüsn kökünden türemiş olan hasen kelimesi sözlükte iyi, güzel anlamına gelmektedir. Hadis terimi olarak hasen hadis; sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber bir veya birkaç râvisinin zabtı, sahih hadis râvilerine nispetle daha az olan hadis demektir. Hasen hadis, sahih ile zayıf arasında yer alan fakat sahih'e daha yakın olan bir hadis çeşitidir. Hasen terimi hicri üçüncü asırda Alî b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd gibileri tarafından kullanılmıştır. Ancak bu ifadeyi en çok kullanan ve tanımını ilk yapan muhaddis Tirmizî olmuştur.

Hasen Hadis Çeşitleri

Hasen hadisler ikiye ayrılmaktadır:

Hasen li-Zâtihî (اَلْحَسَنُ لِذَاتِهِ)

Hasen li-zâtihî; râvilerinin hepsi adalet sıfatına sahip olduğu hâlde râvilerinden bir veya birkaçının zabt sıfatı tam olmayan, muttasıl bir senedle şâz ve muallel olmaksızın rivayet edilen hadistir. Başka bir ifadeyle sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber râvilerinden bir veya birkaçının zabt sıfatı tam olmayan hadistir. Bu tanımlardan anlaşıldığına göre, hasen hadis de sahih hadis gibi;

Hasen li-zâtihî; râvilerinin hepsi adâlet sıfatına sahip olduğu hâlde râvilerinden bir veya birkaçının zabt sıfatı tam olmayan, muttasıl bir senedle şâz ve muallel olmaksızın rivayet edilen hadistir.

- Adalet sıfatına sahip râviler tarafından rivayet edilmiştir.
- İsnâdı Hz. Peygamber'e kadar muttasıldır yani râvileri arasında kopukluk yoktur.
- Diğer güvenilir râvilerin rivayetlerine aykırı değildir yani şâz değildir.
- Sıhhatine zarar verecek herhangi bir gizli kusuru yoktur yani muallel değildir ancak râvilerinden bir veya birkaçının zabt sıfatı tam değildir.

Hasen li-zâtihî olan bir hadis, kendisi gibi veya kendisinden daha kuvvetli başka bir tarikle/isnâdla rivayet edildiğinde veya bir şahidi bulunduğunda *Sahih li-ğayrihî* derecesine yükselir. Çünkü hasen li-zâtihî olan bir hadisin râvi/râvilerinin hafızaları hakkında meydana gelen tereddüt, hadisin başka bir isnâdla rivayet edilmesiyle ortadan kalkar. Râvisinde bulunan kusur, başka isnâdla rivayet edilmek suretiyle giderilemeyen hasen hadis, *hasen li-zâtihî* adını alır.

Örnek

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي قَالَ : قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ أَبَرّ؟ قَالَ:أُمَّكَ . قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: أُمَّكَ . قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: أُمَّكَ . قَالَ قُلْتُ : ثُمَّ مَنْ؟ قَالَ: ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ .

•Bize Muhammed b. Beşşâr rivayet edip (dedi ki), bize Yahya b. Saîd haber verip (dedi ki), bize Behz b. Hakîm haber verip (dedi ki), bana babam dedemden şöyle dediğini rivayet etti: Ben, “Ey Allah'ın Elçisi! Kime iyilikte bulunayım?” dedim; “Annene.” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene.” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene.” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Sonra babana, sonra da daha yakın olana, daha yakın olana." buyurdu. (Tirmizî, Birr, 14.)

İsnâdındaki bir veya birkaç râvisinin zabt sıfatının zayıf olması sebebiyle aslında zayıf olan, ancak zayıflığı başka rivayetlerin desteğiyle giderilerek hasen niteliğini kazanan hadise, hasen li-ğayrihî denir.

Bu hadisin senedinde bulunan Behz, adalet sahibi olmasına rağmen bazı rivayetleri sebebiyle tenkide uğramış olması, onun zabtının azlığını gösterir. O, zabt yönünden sahih hadis râvileri seviyesinde değildir. Bundan dolayı bu hadis, Behz’in dedesinin başından geçen bir olay olarak hasen li-zâtihîdir ve başka senedlerle de rivayet edilmediği için sahih li-ğayrihî seviyesine çıkamamıştır.

Hasen li-Ğayrihî (اَلْحَسَنُ لِغَيْرِهِ)

İsnâdındaki bir veya birkaç râvisinin zabt sıfatının zayıf olması sebebiyle aslında zayıf olan, ancak zayıflığı başka rivayetlerin desteğiyle giderilerek hasen niteliğini kazanan hadise, hasen li-ğayrihî denir.

Örnek

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ يَعْنِي الْكُوفِيَّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَطِيَّةَ وَ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ فَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي الْحَضَرِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ....

•Bize Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî el-Kûfî anlattı (o dediki), bize Ali b. Hâşim İbn Ebî Leylâ'dan o da Âtiyye ve Nâfi'den onlar da İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber'le mukim ve yolcu iken namaz kıldım, onunla mukim iken öğle namazının farzını dört rekât kıldım, ondan sonra iki rekât (sünnet) namaz kıldım. Onunla birlikte yolculukta iken öğle namazının (farzını) iki rekât olarak kıldım, onun peşine iki rekât daha (sünnet) kıldım...." (Tirmizî, Cumu'a, 41.)

Bu hadisin isnâdında bulunan *İbn Ebî Leylâ* ve *Atiyye* doğru sözlüdürler fakat hafızalarının zayıf olduğu söylenerek tenkid edilmişlerdir. Bu sebeple bu hadis zayıftır. Fakat Tirmizî bu hadisi, hafızası yönünden tenkid edilmiş İbn Ebî Leylâ'nın bulunduğu başka bir zayıf senedle de rivayet etmiştir. Bu zayıf rivayetler birbirini desteklediğinden bu hadis, hasen li-ğayrihî derecesine yükselir. Bu sebeple Tirmizî bu hadise Hasen demiştir. Hasen li-ğayrihî, Hasen li-zâtihî'den bir alt derecede yer alır.

Senedinde kizb, ittihâm bi'l-kizb, kesretü'l-ğalat ve fısk sebebiyle cerh edilmiş râvilerin bulunduğu zayıf hadisler, başka senedlerle rivayet edilseler bile hasen li-ğayrihî seviyesine yükselemezler.

Her zayıf hadis, başka rivayetlerle desteklenerek hasen li-ğayrihî derecesine yükselemez. Senedinde kizb (yalancılık), ittihâm bi'l-kizb (yalanla itham edilmek), kesretü'l-ğalat (hadis rivayetinde çok hata yapmak) ve fısk (büyük günah işlemek, küçüklerde ısrar etmek) sebepleriyle cerh edilmiş râvilerin bulunduğu zayıf hadisler, çok zayıftırlar, başka isnâdlarla rivayet edilseler bile hasen li-ğayrihî seviyesine yükselemezler.

Hadisçiler, fakîhler ve usulcülere göre hasen hadis, sahih hadis gibi dinde delil olarak kullanılır ve hükmüyle amel edilir. Âlimler sadece hasen hadisleri bir araya getirmek amacıyla müstakil kitaplar yazmamışlardır. Ancak Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Darekutnî Sünen adlı eserlerine birçok hasen hadis almışlardır.

ZAYIF HADİS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الضَّعِيفُ)

Sahîh ve hasen hadisin şartlarından bir veya bir kaçını taşımayan hadise, zayıf hadis denir.

Zayıf Hadisin Tanımı

Sahih ve hasen hadisin şartlarından bir veya birkaçını taşımayan hadise, zayıf hadis denir. Buna göre bir hadis, ya isnâdının herhangi bir yerinde kopukluk olması veya râvilerinden bir veya birkaçının adalet veya zabt yönünden tenkid edilmesi sebebiyle zayıf olur.

Zayıf Hadisin Çeşitleri

Zayıf hadisler isnâddaki kopukluk sebebiyle mürsel, munkatı, mu'dal, mu'allak, müdelles kısımlarına; râvilerin adalet veya zabt kusuru sebebiyle ise metrûk, münker, muallel, müdrec, maklûb, şâz, muzdarib, musahhaf ve muharref kısımlarına ayrılır. Şimdi zayıf hadisin çeşitlerini sırasıyla tanıyalım:

İsnâddaki İnkitâ'/Kopukluk Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri

İsnâdın kopuk olmasından maksat, isnâdın başından, ortasından veya sonundan bir veya birçok râvinin düşmesiyle isnâd zincirinin kopuk hâle gelmesidir. İsnâddaki kopukluk sebebiyle zayıf olan hadisler; kopukluğun bulunduğu yere, kopukluğun sayısına ve gizli olup olmamasına göre farklı isimlerle anılmışlardır. Bu açıdan zayıf olan hadisler mürsel, munkatı, mu'dal, mu'allak ve müdelles hadislerdir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyeceğiz:

Mürsel Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُرْسَلُ)

Bir tâbiînin, "Hz. Peygamber (SAS) şöyle dedi." veya "Şöyle yaptı." veya "Huzurunda şöyle yapıldı." ifadeleri ile doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir. Mürsel hadis denince işte bu çeşit *Tâbiî mürseli* akla gelir.

Örnek

- حَدَّثَنِي عَنْ مَالِك عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ فَقَالَ انْظُرَا مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ فَإِنْ هُوَ إِذَا جَاؤُهُ حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ رَفَعَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ أَعْلَمُ فَيَقُولُ لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ.

- Atâ b. Yesâr'dan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kul hastalandığında Allah ona iki melek gönderir ve "Bakın ziyaretçilerine ne diyor?" buyurur. (Onlar bakarlar ki) O kişi yanına ziyaretçileri geldiğinde Allah'a hamd ve övgüde bulunuyor. Onlar -Allah en iyi bilen olduğu hâlde- durumu hemen Allah'a ulaştırırlar. O zaman yüce Allah şöyle buyurur: "Kulumun ölmesini takdir etmişsem onu Cennete koymam onun benim üzerimdeki hakkıdır, eğer sağlığına yeniden kavuşturursam beden ve kanını daha hayırlı bir beden ve kanla değiştirip günahlarını bağışlamam o kulumun benim üzerimdeki hakkıdır. " (Muvatta, Ayn, 3.)

Bir sahâbînin, hadisi kendisinden öğrendiği diğer sahâbîyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den yaptığı rivayete *Sahâbî mürseli* denmektedir.

Atâ b. Yesâr (ö. 126), Tâbiûn tabakasından bir âlimdir. Dolayısıyla isnâdda bu hadisi Hz. Peygamber'den duyup kendisine nakleden bir sahâbî râvi olmalıdır. Atâ, o râviyi söylemeden hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir. Dolayısıyla bu hadis Tâbiî mürselidir.

Bazı sahâbîler zaman zaman Hz. Peygamber'den görüp duyduklarını birbirlerinden öğrenmişlerdir. İşte bir sahâbînin, hadisi kendisinden öğrendiği diğer sahâbîyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den yaptığı rivayete *Sahâbî mürseli* denir. Abdullah İbn Abbâs ve Abdullah İbn Zübeyr gibi küçük sahâbîler bu çeşit hadisleri çokça rivayet etmişlerdir.

Örnek

- حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلاَنَ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْمَعْنَى وَاحِدٌ قَالاَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ يَحْيَى قَالَ عَبْدٌ هُوَ ابْنُ عَبَّادٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرِضَ أَبُو طَالِبٍ فَجَاءَتْهُ قُرَيْشٌ وَجَاءَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَعِنْدَ أَبِى طَالِبٍ مَجْلِسُ رَجُلٍ فَقَامَ أَبُو جَهْلٍ كَىْ يَمْنَعَهُ وَشَكَوْهُ إِلَى أَبِى طَالِبٍ فَقَالَ : يَا ابْنَ أَخِى مَا تُرِيدُ مِنْ قَوْمِكَ . قَالَ: إِنِّى أُرِيدُ مِنْهُمْ كَلِمَةً وَاحِدَةً تَدِينُ لَهُمْ بِهَا الْعَرَبُ وَتُؤَدِّى إِلَيْهِمُ الْعَجَمُ الْجِزْيَةَ . قَالَ : كَلِمَةً وَاحِدَةً . قَالَ: كَلِمَةً وَاحِدَةً . قَالَ : يَا عَمِّ قُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ . فَقَالُوا : إِلَهًا وَاحِدًا، مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِى الْمِلَّةِ الآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلاَّ اخْتِلاَقٌ . قَالَ فَنَزَلَ فِيهِمُ الْقُرْآنُ (صَ وَالْقُرْآنِ ذِى الذِّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) إِلَى قَوْلِهِ (مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِى الْمِلَّةِ الآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلاَّ اخْتِلاَقٌ).

•İbn Abbâs (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebû Tâlib hastalanmıştı. Kureyş onu ziyarete geldi. Hz. Peygamber (SAV) de amcasını ziyarete gelmişti. Ebû Tâlib'in yanında bir kişilik oturma yeri vardı. Ebû Cehil kalkıp oraya Rasûlullah'ın oturmasına engel olmaya çalıştı, sonra Rasûlullah'ı Ebû Tâlib'e şikayet ettiler. Ebû Tâlib Rasûlullah'a: 'Ey kardeşimin oğlu milletinden ne istiyorsun?' dedi. Rasûlullah şöyle buyurdu: 'Onlardan bir kelime istiyorum ki Arapların hepsi bunlara boyun eğecek acemler de kendilerine cizye ödeyeceklerdir.' Ebû Tâlib: 'Bir kelime mi?' diye sordu. Rasûlullah: 'Bir kelime.' buyurdu ve şöyle devam etti: 'Ey amca! Lâ İlâhe İllallah deyiniz." Bunun üzerine hepsi birden: 'Biz bunu önceki dinlerin hiçbirinde duymadık, bu uydurmadan başkası değildir.' dediler. Bunun üzerine onlar hakkında Sâd 1-7. ayetler indi." (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 38.)

Bu hadisin sahâbî râvisi İbn Abbâs 619 yılında doğmuştur. Ebû Tâlib ise 622'de vefat etmiştir. Bu tarihte daha üç yaşlarında olan İbn Abbâs'ın bu olaya şahit olması düşünülemez. Dolayısıyla İbn Abbâs bu olayı, olaya tanıklık eden başka bir sahâbîden duymuş fakat onu söylememiştir. Bu sebeple bu hadis sahâbî mürselidir. Âlimlerin çoğunluğuna göre *sahâbenin mürsel rivayetleri sahihtir, dolayısıyla delil olarak kullanılırlar ve kendileriyle amel edilir.* Çünkü senedden düşen râvi, çoğu kez bir sahâbî olmaktadır. Sahâbîlerin ise hepsi âdildir; dolayısıyla senedden düşen sahâbî râvi hakkında bilgi sahibi olmamak hadisin sıhhatine zarar vermez.

Sahâbenin mürsel rivayetleri sahihtir, dolayısıyla delil olarak kullanılırlar ve kendileriyle amel edilir.

Tâbîûnun mürselleri ile amel edip etmeme konusunda ise farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin en önemlileri şunlardır:

- Mürsel hadis zayıftır, onunla amel edilmez. Çünkü mürsel hadisin senedinde, sahâbî râvisiyle birlikte bir veya birkaç râvinin de düşmüş olma ihtimali vardır. Senedden Sahâbî dışında düşürülmüş olan râvi veya râvilerin durumları bilinmediği için böyle bir hadis zayıftır. Hadisçilerin çoğunluğu ile usulcü ve fıkıhçıların birçoğu bu görüştedir.
- Mürsel hadis sahihtir, onunla amel edilir. Çünkü sika râvinin, kendisinden hadisi aldığı hâlde senedde zikretmediği râvi sika olmadığı zaman, hadisi Hz. Peygamber'den doğrudan nakletmesi caiz değildir. Ayrıca bilinmektedir ki özellikle Tabiûn nesli, hadisleri çoğu zaman sahâbîlerden almışlardır. Sahâbilerin hepsi ise âdildir. Dolayısıyla onların senedden düşürülmüş olmaları, hadisin sıhhatine zarar vermez. Ebû Hanife, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.
- Mürsel hadis bazı şartlarla kabul edilir. Bu şartlar şunlardır:
  - İrsali yapan râvi, büyük tâbiîlerden olacak,
  - Ya başka bir tarikten müsned veya mürsel olarak rivayet edilmiş olmalı veya bir sahabînin sözüne uygun düşmeli veya âlimlerin çoğu mürsel hadisin gereğince amel etmiş olmalıdır. İmam Şâfiî bu görüştedir.

Mürsel hadisler hakkında Ebû Dâvûd (ö. 275) *el-Merâsîl,* İbn Ebî Hâtim (ö. 327) *el-Merâsîl* ve Alâî (ö. 761) *Câmiu't-Tahsîl li Ahkâmi'l-Merâsîl* adlı eserleri yazmışlardır.

Munkatı Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُنْقَطِعُ)

İsnâddaki sahâbî râviden sonra bir veya peşpeşe olmamak şartıyla iki râvisi atlanmış olan hadise, *munkatı hadis* denir. İsnâddan düşen râvinin kim olduğu bilinmediği için munkatı hadis zayıftır. Hâkim en-Neysâbûrî, isnâdında "bir adam", "bir kadın" gibi ifadelerle ismi açıkça zikredilmeyen yani müphem/kapalı bir lafızla zikredilen râvilerin bulunduğu hadisleri de munkatı saymıştır. Bir hadisin munkatı olduğu, isnâddaki râviler arasında hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığının araştırılmasıyla tesbit edilir.

Senedinden peş peşe iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadise, mu'dal hadis denir.

Örnek

- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَعْفَرِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعًا عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُسَامَةَ بْنِ الْهَادِ عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ أَبِي الْوَلِيدِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُرَاقَةَ الْعَدَوِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُذْكَرُ فِيهِ اسْمُ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ

- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Davûd b. Abdillah el-Ca'ferî > Abdulazîz b. Muhammed > Yezîd b. Abdillah b. Üsâme b. el-Hâd > el-Velîd b. Ebi'l-Velîd > Osman b. Abdillah b. Sürâka el-Adevî > Ömer b. el-Hattâb'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim : "Kim, içinde Allah'ın adının anılacağı bir mescid yaparsa Allah da onun için Cennette bir ev yapar." (İbn Mâce, Mesâcid, 1.)

Bu hadis, munkatı' bir hadistir. Çünkü hadisin senedinde yer alan râvilerden Osman b. Abdillah, Hz. Ömer'den hadis dinlememiştir. Dolayısıyla senedde bu hadisi Osman'a nakleden bir râvi olmalıdır, bu râvi ise senedde zikredilmemiştir.

Munkatı hadis, bütün âlimlere göre zayıftır. Zayıflık, senedden düşmüş olan veya adı açıkça söylenmeyen râvinin hâlinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Mu'dal Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُعْضَلُ)

Senedinden peş peşe iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadise, mu'dal hadis denir. Peş peşe iki veya daha fazla râvi düşmesinin, senedin başında, ortasında ve sonunda olması arasında herhangi bir fark yoktur. Bu çeşit hadislerin zayıf olmasının sebebi, isnâddan düşen râvilerin adalet ve zabt yönünden durumlarının bilinmemesidir. Mu'dal hadis, isnâdından iki veya daha fazla râvi düştüğü için mürsel ve munkatı hadisten daha zayıftır.

Örnek

- حَدَّثَنِي عَنْ مَالِك أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ قَالَ آخِرُ مَا أَوْصَانِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ وَضَعْتُ رِجْلِي فِي الْغَرْزِ أَنْ قَالَ : أَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ

- Mâlik'ten Muaz b. Cebel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Yolculuğa çıkmak üzere) deveye binerken Rasûlullah'ın bana en son tavsiyesi; "Ey Muaz! İnsanlara karşı ahlakını güzelleştir!" olmuştur." (Muvatta, Câmi', 15.)

İmam Mâlik (ö. 179/795) Etbâu't-Tâbiîn'dendir. İmam Mâlik ile sahâbî olan Muâz b. Cebel arasında peş peşe olmak üzere ikiden fazla râvi düşmüştür. Bu sebeple bu hadis, mu'dal hadistir.

İsnâdının başından bir veya peşpeşe daha fazla râvisi düşürülerek daha yukarıdaki râviden nakledilen hadise, *mu'allak hadis* denir.

Mu'allak Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُعَلَّقُ)

İsnâdının başından bir veya peşpeşe daha fazla râvisi düşürülerek daha yukarıdaki râviden nakledilen hadise, *mu'allak hadis* denir. İsnâdın başı, hadis kitabının müellifinin tarafıdır. Bazı âlimler, isnâdın tamamı düşürülerek rivayet edilen merfû, mevkûf ve maktû hadisleri de mu'allak saymışlardır.

Örnek

- قَالَ بَهْزٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : اَللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنْ النَّاسِ.

- Behz, babasından o da dedesinden Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah, kendisinden utanılmaya başkalarından daha layıktır." (Buhârî, Ğusl, 20.)

Buhârî bu hadisi, "Kimsenin olmadığı yerde çıplak olarak yıkanma ve tesettürle yıkanan –ki tesettür daha iyidir- kimse" adlı bab başlığında rivayet etmiştir. H. 194

yılında doğan Buhârî, 160 yılında vefat eden Behz b. Hakîm'e yetişmemiştir, dolayısıyla aralarında başka râvi veya râviler vardır ki onları senedde zikretmemiştir.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserinde 1341 adet mu'allak hadis bulunmaktadır. Ancak o, bu mu'allak hadisleri bâb/konu başlıklarında zikretmiştir. Buhârî bunlardan 160'ı hariç diğerlerini eserinin diğer yerlerinde muttasıl/tam senedli olarak rivayet etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, bu mu'allak hadislerin muttasıl isnâdlarını araştırıp bularak *Tağlîku't-ta'lîk* adlı eserinde zikretmiştir. Dolayısıyla el-Câmiu's-Sahih'teki mu'allakların, aslında muttasıl olduğu ortaya konulmuştur. Buhârî'nin, bu hadisleri bâb başlıklarında mu'allak olarak zikretmesi, onun, senedleri vererek eserinin hacmini büyütmemek düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Müdelles Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُدَلَّسُ)

Bir kusuru veya genellikle hoş görülmeyen bir özelliği gizlenip onların bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet edilen hadise, *müdelles hadis* denir. Hadisi, kusurunu gizleyerek rivayet etmeye *tedlîs*, hadiste kusuru gizleyen râviye ise *müdellis* denir.

Tedlîs (hadiste kusur gizleme)'nin birçok şekli vardır, en sık görülenleri şunlardır:

- a) İsnâd Tedlîsi (تَدْلِيسُ الْإِسْنَادِ) : Bir râvinin, çağdaşı olduğu hâlde kendisiyle görüşmediği veya görüştüğü hâlde kendisinden hadis almadığı bir hocadan, bir hadisi "kale" ve "an" ifadelerini kullanarak ondan işittiğini zannettirecek şekilde rivayet etmesidir. Yani râvi, karşılaştığı hocadan işitmemiş olduğu herhangi bir hadis rivayet ederse bu hadis müdelles sayılır. Yine râvi, çağdaşı olan bir hocadan, onunla hiç karşılaşmadığı hâlde ondan işitmiş gibi hadis rivayet ederse bu hadisler de müdelles olur. Bu şekilde rivayet edilen müdelles hadislerde, müdellis râvi,حَدَّثَنَا / haddesenâ ve أَخْبَرَنَا /ahberenâ gibi tabirleri kullanmaz aksine قَالَ فُلَانٌ kale fülân (Fülan dedi) veya عَنْ فُلَانٍ /an fülân (Fülandan) tabirlerini kullanır.
- b) Tesviye Tedlîsi (تَدْلِيسُ التَّسْوِيَةِ) : Râvinin, hocasından rivayet ettiği hadisin isnâdında, birbiriyle karşılaşan iki sika râvi arasında yer alan zayıf bir râviyi düşürerek isnâdda hep sika râvilerin bulunduğu izlenimini vermesine denir. Bu çeşit tedlîs, en kötü tedlîstir. Çünkü tesviyeden sonra senedi bu hâlde gören kişi, isnâdı "sika bir râvinin, diğer bir sikadan rivayeti" şeklinde algılar ve o hadisin sahih olduğuna hükmedebilir.
- c) Şuyûh Tedlîsi (تَدْلِيسُ الشُّيُوخِ) : Râvinin, hadis rivayet ettiği hocasını herkes tarafından bilinen isim, künye, lakap, nisbetle değil, bilinmeyen isim, künye, nesep veya bir sıfatla isimlendirmesidir. Râvi, bu çeşit tedlîsle ya zayıf olan veya kendisinden yaş bakımından küçük olan hocasını gizlemeyi amaçlamaktadır.

Bir kusuru veya genellikle hoş görülmeyen bir özelliği gizlenip onların bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet edilen hadise, *müdelles hadis* denir.

Örnek

- حَدَّثَنَا عَبْدُاللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلَمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِتَمْرٍ وَسَوِيقٍ
- Bize Abdullah babasından, o da Süfyan'dan, o da Zührî'den, o da Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber Safiyye'nin düğününde hurma ve kavuttan düğün yemeği verdi." (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 110.)

Bu hadis müdellestir. Çünkü Süfyân, bu hadisi hocası Zührî'den doğrudan almamıştır, aksine hadisi Zührî'den rivayet eden Vâil b. Dâvûd'u ve onun oğlu Bekr b. Vâil'i isnâddan düşürmüş ve عَنْ الزُّهْرِيِّ diyerek doğrudan Zührî'den aldığını hissettirecek şekilde rivayet etmiştir. Böylece Süfyân, bu rivayette isnâd tedlîsi yapmıştır.

Râvinin Cerhi/Tenkidi Sebebiyle Zayıf Hadis Çeşitleri

Münekkidler, râvileri on noktadan inceleyerek haklarında "sika" veya "zayıf" hükmünü vermişlerdir. Bu on cerh noktasına el-Metâinu'l-Aşere denir.

Râviler, aşağıda belirteceğimiz on noktadan incelenerek cerhedilirler. Bunlardan beş tanesi adalet, beş tanesi ise zabt sıfatına yöneliktir. Bu on cerh noktasına el-Metâinu'l-Aşere (اَلْمَطَاعِنُ الْعَشَرَةُ) denir.

a- Adalet sıfatına yönelik tenkid noktaları:

- Kizbu'r-Râvi (كِذْبُ الرَّاوِي) : Râvinin Hz. Peygamber'in söylemediği ve yapmadığı bir şeyi kasden ona nispet ederek rivayet etmesi.
- İttihâmu'r-Râvi bi'l-Kizb (اِتِّهَامُ الرَّاوِي بِالكِذْبِ) : Râvinin rivayet ettiği hadislerde yalan söylediği tesbit edilmemiş olmakla birlikte günlük hayatta yalan söylemiş olması.
- Fısku'r-Râvi (فِسْقُ الرَّاوِي) : Râvinin büyük günah işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmesi.
- Cehâletu'r-Râvi (جَهالَةُ الرَّاوِي) : Râvinin kim olduğunun veya durumunun bilinmemesi.
- Bid'atu'r-Râvi (بِدْعَةُ الرَّاوِي) : Râvinin dinin esaslarına aykırı bir inanca sahip olması.

b- Zabt sıfatına yönelik tenkid noktaları:

- Kesretü'l-Ğalat (كَثْرَةُ الْغَلَطِ) : Râvinin rivayetlerinde çok yanlış yapması.

- Fartu'l-Ğafle (فَرْطُ الغَفْلَةِ) : Râvinin rivayetlerinde çok dalgın ve çok dikkatsiz olması.
- Vehm (اَلْوَهْمُ) : Râvinin doğru olduğunu zannederek hadisi yanlış rivayet etmesi.
- 4-Muhalefetü's-Sikât (مُخَالَفَةُ الثِّقَاتِ) : Râvinin, diğer güvenilir râvilerin rivayetlerine aykırı rivayette bulunması.
- Suu'l-Hıfz (سُوءُ الحِفْظِ) : Râvinin hafızasının zayıf olması, unutma sebebiyle sık sık yanılması.

İşte bu hususlardan bir veya birkaçının kendilerinde bulunması sebebiyle cerh edilen yani zayıf sayılan râvilerin rivayet ettikleri hadisler zayıf sayılmıştır. Ancak râvilerin cerhine/zayıf sayılmasına sebep olan noktaya göre rivayet ettikleri hadislere farklı isimler verilmiştir. Ayrıca sika olan râviler de insan olmaları sebebiyle zaman zaman rivayetlerinde hata yapmışlardır. İşte bunların hatalı olarak rivayet ettikleri hadisler de zayıf sayılmış ve rivayetlerinde yaptıkları hatanın çeşidine göre de farklı isimlerle anılmışlardır. Râvideki kusur sebebiyle zayıf olan hadisler metrûk, münker, muallel, muzdarib, şâz, maklûb, müdrec, musahhaf ve muharreftir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim:

Metrûk Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمَتْرُوكُ)

Metrûk hadisler çok zayıftır, onlara hiçbir şekilde itibar edilmez.

Hiçbir sikanın rivayetine aykırı olmaksızın, yalancılıkla itham edilme (müttehem bi'l-kizb), çok hata yapma (kesretü'l-galat), çok dalgın olma (fartu'l-gafle), fasık olma (fısk) kusurlarından birini taşıyan râvinin tek başına rivayet ettiği hadise metrûk hadis denir. Hadis rivayetinde kasden yalan söylediği bilinmemekle beraber, günlük hayatta yalan konuştuğu bilinen râvinin rivayeti, Hz. Peygamber'in hadislerinde de yalan söyleyebileceğinden endişe edildiği için reddedilir, metrûk diye isimlendirilir. Metrûk hadisler çok zayıftır, onlara hiçbir şekilde itibar edilmez.

Örnek

- حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ مُوسَى صَاحِبُ الدَّقِيقِ عَنْ فَرْقَدٍ عَنْ مُرَّةَ بْنِ شَرَاحِيلَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا خَبٌّ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ وَأَوَّلُ مَنْ يَقْرَعُ بَابَ الْجَنَّةِ الْمَمْلُوكُونَ إِذَا أَحْسَنُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَفِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَوَالِيهِمْ

- Ebû Saîd > Sadaka b. Mûsâ > Ferkad > Mürre b. Şerâhîl > Ebû Bekr es-Sıddîk'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (SAS) şöyle buyurdu: "Hiçbir cimri, hilekâr, hain ve idaresindekilere kötü davranan cennete giremez…" (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 4.)

Zayıf bir râvinin, sika/güvenilir bir râviye veya râvilere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetinde tek kaldığı hadise, münker hadis denir.

Bu hadis, metrûk bir hadistir çünkü bu hadisi Sadaka b. Mûsâ'dan başkası rivayet etmediği gibi, Sadaka'nın kendisi ve hocası Ferkad'ın çok zayıf râviler olduğu söylenmiştir.

Münker Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُنْكَرُ)

Zayıf bir râvinin, sika/güvenilir bir râviye veya râvilere aykırı olarak rivayet ettiği ve bu rivayetinde tek kaldığı hadise, *münker* hadis denir. Kendisine aykırı olarak rivayet edilen sika râvinin rivayetine ise ma'rûf denir. Ma'rûf hadis sahih kabul edilir.

Örnek

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بن عُثْمَانَ بن أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالا حَدَّثَنَا حُبَيِّبِ بن حَبِيبٍ أَخُو حَمْزَةَ الزَّيَّاتُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْعَيْزَارِ بن حُرَيْثٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ أَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَحَجَّ الْبَيْتَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ .

- Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe > Babası Ebû Şeybe > İkisi Hubeyyib b. Habîb'den > Ebû İshâk > el-Ayzâr b. Hureys > İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Rasûlullah (SAS) : "Kim namazı kılar, zekâtı verir, hacca gider, ramazan orucunu tutar ve misafiri ağırlarsa cennete girer." buyurdu. (Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, XII, 136.)

Dış görünüşü bakımından sahih olmakla beraber, bu sıhhati yok edecek gizli bir illete/kusura sahip olduğu anlaşılan hadise, muallel hadis denir.

Bu hadis, münker bir hadistir çünkü hadisin râvilerinden Hubeyyib b. Habîb zayıf râvidir ve hadisi Hz. Peygamber'in sözü olarak rivayet etmiştir. Hâlbuki bu hadisi sika bir râvi olan Ma'mer yine Ebû İshâk tarikiyle, Hz. Peygamber'in değil, İbn Abbâs'ın sözü olarak rivayet eder. Zayıf râvi Hubeyyib'in rivayeti, sika râvi Ma'mer'in rivayetine aykırı olduğu için Hubeyyib'in rivayeti münker yani zayıf, Ma'mer'in rivayeti ma'rûf yani sahihtir.

Muallel Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُعَلَّلُ)

Dış görünüşü bakımından sahih olmakla beraber, bu sıhhati yok edecek gizli bir illete/kusura sahip olduğu anlaşılan hadise, muallel hadis denir. Bu hadise ma'lûl hadis de denilmiştir. İllet ya hadisin senedinde veya metninde bulunur. Bu illet ortaya çıkarılıncaya kadar hadis sahih hükmünü taşır fakat illet ortaya çıkarıldıktan sonra hadis muallel veya ma'lûl olur.

Bir veya birden fazla râviden birbirine aykırı şekillerde rivayet edilen ve râvilerin adâlet ve zabt sıfatları yönünden eşit derecede olmaları sebebiyle aralarında bir tercih yapılamayan hadislere *muzdarib hadis* denir.

Örnek

- حَدَّثَنَا ابْنُ نَمِيرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَضْحَكُ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ : يُعِيدُ الصَّلَاةَ وَلَا يُعِيدُ الْوُضُوءَ
- Ebû Süfyân'ın Câbir b. Abdillah'tan rivayetine göre Hz. Peygamber'e namazda gülen adamın durumu soruldu, O: "Namazı iade eder, abdesti iade etmez." buyurdu. (Ebû Ya'lâ, Müsned, V, 367.)

Bu hadisin isnâdı muallel'dir. Şöyle ki bu açıklama Hz. Peygamber'e değil, Câbir b. Abdillah'a aittir. Bu hadisin Hz. Peygamber'e nisbeti gizli bir kusurdur. Aslında mevkûf olan hadis, merfû olarak rivayet edilmekle muallel olmuştur. Hadisin sahih rivayeti ise şöyledir:

Örnek

- حَدَّثَنَا ابْنُ نَمِيرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَضْحَكُ فِي الصَّلَاةِ فقال : يُعِيدُ الصَّلَاةَ ولاَ يُعِيدُ الْوُضُوءَ

- Ebû Süfyan'dan rivayet edildiğine göre Câbir b. Abdillah'a namazda gülen adamın durumu soruldu, O: "Namazı iade eder, abdesti iade etmez." dedi. (Ebû Ya'lâ, Müsned, V, 367.)

Hadis tarihinde hadislerin illetlerini ortaya koymak amacıyla birçok âlim kitap yazmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: Alî b. el-Medînî'nin (ö. 234/848) *Kitâbu'l-İlel'i*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Kitâbu'l-İlel ve Marifeti'r-Ricâl'i*, Tirmizî'nin *el-İlelü'l-Kebîr* ve *el-İlelü's-Sağîr*'i, İbn Ebî Hâtim'in *İlelü'l-Hadîs*'i, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlelü'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*'si. Bu son eser bu konuda en kapsamlı olanıdır.

Muzdarib Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُضْطَرِبُ)

Bir veya birden fazla râviden birbirine aykırı şekillerde rivayet edilen ve râvilerin adalet ve zabt sıfatları yönünden eşit derecede olmaları sebebiyle aralarında bir tercih yapılamayan hadislere *muzdarib hadis* denir.

Bu tanımdan anlaşıldığına göre muzdarib hadisin birbirine aykırı çeşitli rivayetleri vardır, her bir rivayetin râvileri ise adalet ve zabt yönünden birbirine yakındır. Bunların arasını cem etme ve birini diğerine tercih etmek imkânı yoktur. Bu durumda her bir rivayete muzdarib adı verilir. Çünkü bir hadisin rivayetleri arasında görülen bu çeşit zıtlıklar, onlardan birinin hatalı olduğunu gösterir. Hatalı olan rivayeti tesbit imkânı bulunmayınca rivayetlerin hepsi muzdarib yani zayıf kabul edilmektedir.

Izdırab; *bazen tek bir râviden* meydana gelir; bu onun aynı hadisi farklı şekillerde rivayet etmesiyle olur. *Bazen de birçok râviden* meydana gelir ki bu, aynı hadisi rivayet eden râvilerden her birinin kendi rivayetini diğer râvilerin rivayetlerine aykırı olarak rivayet etmesiyle olur.

Birbirine aykırı rivayetlerden birini diğerine tercih etme veya makbul bir yöntemle aralarını cem etme imkânı bulunması durumunda hadisteki ızdırab ortadan

İki rivayetten birini diğerine tercih etme mümkün olunca tercih edilen rivayetle amel edilir, rivayetlerin aralarını cem etme mümkün olunca da bütün rivayetlerle amel edilir.

kalkar. İki rivayetten birini diğerine tercih etme mümkün olunca tercih edilen rivayetle amel edilir, rivayetlerin aralarını cem etme mümkün olunca da bütün rivayetlerle amel edilir. Birbirine aykırı rivayetlerden birini tercih mümkün olursa tercih edilene mahfûz, bırakılana ise şâz denir. Tercihi imkânsız kılan duruma da ızdırab denilir. Izdırab çok defa hadisin isnâdında, bazen de metninde olur.

Örnek

- حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ عَنْ شَيْبَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ شِبْتَ قَالَ شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَاتُ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ .

- İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Ebû Bekir (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! İhtiyarladığını görüyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (SAS): "Beni Hûd, Vâkıa, Amme yetesâelûn ve İze'ş-şemsü küvviret sûreleri ihtiyarlattı." buyurdu. (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 6.)

Bir hadisin çeşitli rivayetlerindeki râvileri sika olmakla beraber, isim, neseb ve künyeleri üzerinde ihtilaf edilmişse bu hadise muzdarib denilse bile onun sahîh veya hasen hadis olmasına zarar vermez.

Bu hadis, isnâdı yönünden muzdaribtir. Çünkü bu hadisi bazıları Ebû İshâk'tan mürsel olarak, bazıları yukarıdaki rivayette olduğu gibi mevsûl olarak, bazıları Ebû Bekir'in, bazıları Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, bazıları da Hz. Aişe'nin müsnedi olarak rivayet etmekte ve hadisin her rivayetteki râvileri sika olduğu için birbirine tercih edilememektedir.

Bir hadisin çeşitli rivayetlerindeki râvileri sika olmakla beraber, isim, neseb ve künyeleri üzerinde ihtilaf edilmişse bu hadise muzdarib denilse bile onun sahih veya hasen hadis olmasına zarar vermez.

Örnek

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مَدُّوَيْهِ حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ قَالَتْ: سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الزَّكَاةِ فَقَالَ: إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ .

- Fatıma b. Kays'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah'a zekâtı sordum veya ona zekât soruldu. Bunun üzerine o: "Şüphesiz (kişinin sahip olduğu) malda, zekâttan başka da (vermesi gereken) hak vardır." buyurdu. (Tirmizî, Zekât, 27.)

Örnek

- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ أَنَّهَا سَمِعَتْهُ تَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ .

- Fatıma b. Kays'ın Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittiği rivayet edilmiştir: "(Kişinin sahip olduğu) Malda, zekâttan başka (vermesi gereken) hak yoktur." buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir. (İbn Mâce, Zekât, 3.)

Sika/güvenilir bir râvinin, kendisinden daha sika bir râviye veya râvilere aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadise, şâz hadis denir.

Görüldüğü gibi bu hadisin her iki rivayeti de Fâtıma b. Kays'tan rivayet edildiği hâlde metinler birbirine aykırıdır. Bazı âlimler bu iki rivayeti birbirine tercih edememiş, dolayısıyla hadisi muzdarib saymışlardır. Bazı âlimler ise bu iki rivayet arasındaki ızdırabı, Tirmizî rivayetinde bazı zayıf râvilerin bulunduğunu, dolayısıyla İbn Mâce rivayetinin sahih olduğunu söyleyerek gidermişlerdir.

Bir hadisin rivayetleri arasındaki ihtilaf/aykırılık, rivayetlerden farklı hükümler çıkarılmasına sebep olacak şekilde ise hadisi muzdarib kılar. Ancak bir hadisin . . .

fazla rivayetlerinde hadisin anlamında önemli değişikliklere sebep olmayacak şekildeki lafız farklılıkları hadisi muzdarib kılmaz, bu lafız farklılıkları hadisin mana ile rivayet edilmesinden kaynaklanmış sayılır ki bu şekilde hadisleri rivayet etmek caiz görülmüştür. Muzdarib hadis konusunda İbn Hacer (ö. 852/1448) *el-Mukterib fî Beyâni'l-Muzdarib* adlı eserini yazmıştır.

Şâz Hadis (اَلْحَدِيثُ الشَّاذُّ)

Sika/güvenilir bir râvinin, diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak rivayet ettiği hadise, şâz hadis denir.

Kendisine aykırı olarak rivayet edilen daha sika/güvenilir râvinin veya râvilerin rivayetine ise *"mahfûz"* denir ve sahih kabul edilir. Şâz hadisle amel edilmez ancak onun karşısındaki mahfûzla amel edilir. Sika bir râvinin, kendisinden daha sika bir râvi veya râvilerin rivayetine aykırı rivayette bulunması senedde ve metinde olabilir.

Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un, Süfyân b. Uyeyne tariki ile Amr b. Dînâr'dan > onun da İbn Abbâs'ın kölesi Avsece'den > onun da İbn Abbas'tan rivayet ettiği aşağıdaki hadis seneddeki şüzûza örnektir.

Örnek

- حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَوْسَجَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلاً مَاتَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَدَعْ وَارِثًا إِلاَّ عَبْدًا هُوَ أَعْتَقَهُ فَأَعْطَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِيرَاثَهُ

- "Hz. Peygamber (SAS) zamanında bir adam vefat etti, arkasında mirasçı olarak kimse bırakmadı, yalnızca azad ettiği kölesi vardı. Hz. Peygamber (SAS) adamın mirasını köleye verdi." (Tirmizî, Ferâiz, 14; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 8.)

Görüldüğü üzere bu hadis Süfyân b. Uyeyne tarikiyle muttasıl bir senedle rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc de ittisal yönünden Süfyân b. Uyeyne'ye mutâbaat etmiştir. Bu hadisi başka bir rivayette ise Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr > Avsece isnâdıyla İbn Abbâs'ı zikretmeden mürsel olarak rivayet etmiştir. Hammâd sika bir râvi olmasına rağmen İbn Abbâs'ı zikretmemek suretiyle Süfyân ve İbn Cüreyc'e muhalefet etmiştir. Böylece Hammâd'ın rivayeti şâz, Süfyân b. Uyeyne'nin rivayeti ise mahfûz olmuştur.

Örnek

- حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكْعَتَيْ الْفَجْرِ فَلْيَضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ

- Bişr b. Muâz el-Akadî > Abdulvâhid b. Ziyâd > el-A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre'den Rasûlullah (SAS)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden biriniz sabah namazının iki rekâtını kılınca sağ tarafı üzerine yatsın." (Tirmizî, Salât, 311.)

Bu hadis, şâz bir hadistir. Şöyle ki A'meş'ten bu hadisi rivayet eden Abdulvâhid b. Ziyâd, sika bir râvidir fakat o, A'meş'ten bu hadisi rivayet eden diğer bütün sika râvilere muhalefet etmiştir. Şöyle ki diğer râviler bu hadisi, Hz. Peygamber'in *sözü olarak değil*, aksine "Hz. Peygamber sabah namazının iki rekâtını kılınca sağ tarafı üzerine yatardı." şeklinde *O'nun fiili/davranışı olarak* rivayet etmişlerdir. Abdulvâhid ise yukarıda görüldüğü gibi hadisi Hz. Peygamber'in sözü olarak rivayet etmiş ve bu rivayetinde tek kalmıştır. Râvi Abdulvâhid'in rivayetine şâz, diğer râvilerin rivayetine ise mahfûz denilmiştir.

İsnâdında bir veya birkaç râvinin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivayet edilen hadise, maklûb hadis denir.

Maklûb Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمَقْلُوبُ)

İsnâdında bir veya birkaç râvinin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivayet edilen hadise maklûb hadis denir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere takdim-tehir/yer değiştirme senedde veya metinde olur. Hadislerin sened ve metinlerinde yapılan yer değiştirmeler, bazen râvinin yanılması sonucu ortaya çıkmış, bazen de kasden/bile bile yapılmıştır. Kasden hadiste değişiklik yapan râviler kezzâb/yalancı ve rivayet ettikleri bu tür hadisler ise maklûb olmakla birlikte mevzû/uydurma hadis sayılmışlardır. Bir râvinin yanlışlıkla takdim ve tehir ederek rivayet ettiği hadisler ise maklûb yani zayıf sayılmışlardır.

Mesela bir hadisin isnâdında yer alan Ka'b b. Mürre'nin, Mürre b. Ka'b denilerek rivayet edilmesi *İsnâdda kalb'e*/değiştirmeye örnektir.

Müslim'in Ebû Hureyre tarikiyle rivayet ettiği "Allah'ın kıyâmet gününde yedi sınıf insanı arşının gölgesinde gölgelendireceğini" (Müslim, Zekât, 91.) haber veren hadisin *metninde kalb*/değiştirme meydana gelmiştir. Şöyle ki Müslim râvilerinden

biri, hadisin altıncı grup insanları haber veren حَتَّى لاَ تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ kısmında, يَمِينُهُ kelimesi ile شِمَالُهُ kelimesini yer değiştirmiştir. Bu sebeple bu hadis, maklûb bir hadistir.

Bu hadisin maklûb olmayan sahih rivayeti, Buhârî, Tirmizî ve Nesâî'deki حَتَّى لاَ تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ şeklindedir. (Buhârî, Zekât, 16; Tirmizî, Zühd, 53.)

Sened veya metnine, râvilerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivayet edilen hadise, *müdrec hadis* denir.

Müdrec Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُدْرَجُ)

Hadisin râvilerinden birinin, sened veya metne herhangi bir maksatla bir ekleme yapmasına idrâc denir. Sened veya metnine, râvilerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivayet edilen hadise ise *müdrec* hadis denir.

İdrâc denilen ekleme, hadisin ya senedinde veya metninde olur. İsnâdına ekleme yapılmış hadise *müdrecü'l-isnâd*, metnine ekleme yapılmış hadise ise *müdrecü'l-metn* denir.

Müdrecü'l-İsnâd **(**مُدْرَجُ الْإِسْنَادِ**):** İsnâdda idrâc en çok şu şekilde olur: Bir hadis, birçok râvi tarafından farklı isnâdlarla rivayet edilmiş olur. Bir râvi, aynı hadisi bu râvilerin hepsini tek bir isnâd içinde birleştirerek rivayet eder fakat isnâdlar arasındaki farkı belirtmez.

Örnek

- حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ ؟ قَالَ : أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ : أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ أَنْ تُزْنِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ

- Muhammed b. Beşşâr > Abdurrahman b. Mehdî > Süfyân > Vâsıl > Ebû Vâil > Amr b. Şurahbîl > Abdullah'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah'a: "Ey Allah'ın Elçisi! En büyük günah hangisidir?" dedim. O; "Seni yaratmış olduğu hâlde Allah'a ortak koşmandır." buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim, O: "Seninle beraber yemek yiyeceği korkusuyla çocuğunu öldürmendir." buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim, O: "Komşunun hanımıyla zina etmendir." buyurdu. (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 26.)

Bu hadisin senedinde idrâc vardır. Vâsıl'ın rivayetinde Amr b. Şurahbîl bulunmamalıdır. Ancak Abdurrahmân b. Mehdî, Vâsıl'ın rivayetiyle, diğer râvilerin rivayetlerini karıştırmış ve diğer rivayetlerdeki Amr b. Şurahbîl'i eklemiştir.

Bir râvinin, metnin aslından olmayan bazı sözler ilave ederek bu sözlerin hadisin aslından olmadığını belirtmeksizin rivayet ettiği hadis, müdrecü'l-metn'dir.

Müdrecü'l-Metn (مُدْرَجُ المَتْن) **:** Bir râvinin, metnin aslından olmayan bazı sözler ilave ederek bu sözlerin hadisin aslından olmadığını belirtmeksizin rivayet ettiği hadis, müdrecü'l-metn'dir.

Hadisin râvisi tarafından eklenen ve hadisten olmayan sözler, ya hadis metninin başında veya ortasında veya sonunda olur. İdrâc en çok, bir sahabî veya bir tabiî veya daha sonra gelenlerden birinin sözünün herhangi bir ayırım yapılmaksızın Hz. Peygamber'in sözüne eklenmesi şeklinde hadisin sonunda olur. Hadis metinlerinde görülen idrâc; ya hadisteki bazı garip lafızların açıklanması veya dinî bir hükmün belirtilmesi veya hadisten çıkarılan bir hüküm şeklindedir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin rivayet ettiği aşağıdaki hadis, metni müdrec hadistir ve idrâc hadisin başında olmuştur.

Örnek

- أبو قَطَن وَشَبَابَةُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رسول الله : أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ
- Ebû Katan ve Şebâbe > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (SAS): "Abdesti eksiksiz alınız, cehennemde yanacak ökçelerin vay hâline!" buyurdu.

Bu hadisin baş tarafındaki "أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ /Abdesti eksiksiz alınız" sözü, Ebû Hureyre'ye ait bir sözdür. Ebû Katan ve Şebâbe, hadisi Şu'be'den rivayet ederken, Ebû Hureyre'nin sözünü Hz. Peygamber'in sözünden ayırmadan rivayet etmişlerdir.

Hadise yanlışlıkla yapılan eklemelerden dolayı hadis zayıf olur. Şu kadar var ki hadis metnindeki garip kelimelerin açıklanması şeklindeki eklemeler hadisin sıhhatine zarar vermez. Müdrec hadisleri bir araya getirmek amacıyla, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463) *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec fi'n-Nakl* ve İbn Hacer (ö. 852) *Takrîbü'l-Menhec bi Tertîbi'l-Müdrec* adlı eserleri yazmışlardır.

Musahhaf ve Muharref Hadis (اَلْحَدِيثُ الْمُصَحَّفُ وَالْمُحَرَّفُ)

Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivayet edilen hadise, *musahhaf* hadis denir. Bu çeşit hatalar, yazılışları birbirine benzeyen harflerde meydana gelir ki aslında noktalı olan bir harften noktanın düşürülmesi veya noktasız bir harfin noktalanması şeklinde olur. Hadisi böyle hatalı rivayet etmeye tashîf denir.

Örneğin bir kelimedeki ز /ze harfinin noktasını düşürerek, ر /ra harfi şeklinde rivayet etmek bir tashîftir.

Sened veya metnindeki bir kelimede hareke, harf ve yazı değişikliği yapılarak rivayet edilen hadise ise muharref hadis denir. Hadisi böyle hatalı rivayet etmeye tahrîf denir. Örneğin عَاصِمٌ kelimesini, وَاصِلٌ şeklinde değiştirmek bir tahrîftir.

Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivayet edilen hadise, musahhaf hadis denir.

İlk dönem hadisçileri, sened veya metinde ister hareke ister harf ve isterse yazılış değişikliği olsun her çeşit hata ile rivayet edilen hadise, musahhaf hadis demişlerdir. Fakat sonraki asırlarda hadisler, kendilerinde meydana gelen hata çeşidine göre, musahhaf ve muharref hadis diye farklı isimlendirilmiştir.

Tashîf ve tahrîf, hadisin senedinde veya metninde meydana gelir. Hadis metinlerinde meydana gelen tashîf ve tahrîfler, çok defa hadisin manasının bozulmasına yol açar.

Örnek

- Tirmizî, Sünen adlı eserinde Hz. Peygamber'in abdest alışı ile ilgili bir hadisi rivayet ettikten sonra, Şu'be b. el-Haccâc'ın aynı hadisi Hâlid b. Alkame'den rivayet ettiğini خَالِدُ بْنُ عَلْقَمَةَ yerine مَالِكُ بْنُ عَرْفَطَةَ dediğini zikreder. Burada râvi ismini oluşturan kelimelerde harf, hareke ve kelime değişikliği hatası yapılmıştır.

Örnek

- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ جَمِيعًا عَنْ إِسْمَعِيلَ قَالَ ابْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنَا إِسْمَعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنِي سَعْدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ ثَابِتِ بْنِ الْحَارِثِ الْخَزْرَجِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ .

- Ebû Eyyûb el-Ensârî'den Hz. Peygamber (SAS)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim ramazan orucunu tutar, sonra da onun arkasından Şevvâl'den altı günü oruçlu geçirirse bütün sene oruç tutmuş gibi olur." (Müslim, Sıyâm, 204; Ebû Dâvûd, Sıyâm, 58; Tirmizî, Savm, 53; İbn Mâce, Sıyâm, 33.)

Musahhaf ve muharref hadislerle ilgili önemli kaynaklar; Hasen b. Abdullah el-Askerî (ö. 382)'nin Tashîfâtu'l-Muhaddisîn, Dârekutnî (ö. 385)'nin et-Tashîf, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388)'nin Islâhu'l-Ahtâ'i'l-Hadisiyye ve Suyûtî (ö. 911)'nin et-Tatrîf fi't-Tashîf adlı eserleridir.

Bu hadis ise, kendisinde tashîf ve tahrîf bulunmayan bir hadistir. Ancak bu hadisi yine Ebû Eyyûb tarikiyle rivayet eden Ebû Bekr es-Sûlî isimli bir râvi, metinde geçen سِتّاً /sitten kelimesinde tashif yaparak onu, شَيْئًا /şey'en şekline çevirmiştir. Böylece Ebû Bekr es-Sûlî'nin rivayet ettiği hadis, musahhaf hadis olmuştur.

Musahhaf ve muharref hadislerle ilgili müstakil eserler yazılmıştır. En önemlileri şunlardır: Hasen b. Abdullah el-Askerî (ö. 382)'nin *Tashîfâtu'l-Muhaddisîn*'i, Dârekutnî (ö. 385)'nin *et-Tashîf*'i, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388)'nin *Islâhu'l-Ahtâ'i'l-Hadisiyye* ve Suyûtî (ö. 911)'nin *et-Tatrîf fi't-Tashîf* adlı eserleridir.

ZAYIF HADİSLE AMEL VE ZAYIF HADİSİ TANIMA YOLLARI

Zayıf Hadisle Amel

Zayıf hadis, tenkid edilen râvilerinin onu doğru bir şekilde ezberlemiş ve nakletmiş olma ihtimalini taşıdığı için onunla amel etme konusunda âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak burada şunu belirtmek uygun olacaktır. Zayıf hadislerin hepsi aynı seviyede zayıf değildir. Şöyle ki:

- Bazı hadisler, isnâdlarında yer alan râvilerden bir veya birkaçı yalancı, yalancılıkla itham edilen veya fuhş-u ğalat sahibi yani rivayetlerinde hatası çok olduğu için *çok zayıftır.* Bu çeşit zayıf hadisler başka isnâdlarla takviye edilerek hasen li-ğayrihî seviyesine yükselemezler.
- Bazı hadisler ise bu üç kusur dışındaki diğer kusurları taşımaları sebebiyle zayıftırlar fakat *çok zayıf değillerdir.* Örneğin senedde kopukluk olması, râvinin hafızasının kötü veya rivayetleri birbirine karıştıran olması vb. sebeplerle hadis zayıf olur fakat çok zayıf sayılmaz. Bu çeşit zayıf hadisleri takviye eden zayıf isnâdlı başka hadisler bulunursa bu takviye ile hasen li-ğayrihî seviyesine yükselirler.

Subhî Sâlih; "Hiç şüphe yoktur ki zayıf rivayetler ne dinî bir hüküm ve ne de ahlaki bir fazilet için kaynak olur. Çünkü bu hadisler zan bildirir, zan ise gerçek anlamına gelmez. Amellerin faziletleri de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindendir. Bu sebeple bu prensipleri, çürük bir temel üzerine, paramparça olacağı bir uçurum kenarına kurmak doğru olmaz." der.

Zayıf hadislerle amel etme konusunda her dönemde âlimler farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu farklı görüşler genel olarak üç grupta toplanmaktadır:

- Zayıf hadislerle her konuda amel edilir. Yani zayıf hadis, ister ahkâm yani helal, haram, farz, vacib bildirsin isterse amellerin faziletleri ile ilgili olsun onunla amel edilir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd bu görüştedir. Ancak onlara göre de üç şart vardır:
- Zayıf hadis, *çok zayıf olmamalıdır* çünkü çok zayıf olan hadisle hiçbir şekilde amel edilmez.
- Zayıf hadisin ifade ettiği konu hakkında, *başka sahih hadis* bulunmamalıdır.
- Zayıf hadise *zıt olan başka sahih hadis* bulunmamalıdır.
- Zayıf hadislerle hiçbir konuda amel edilmez. İçeriği ister helal-haram konularında olsun isterse amellerin faziletleri konusunda olsun zayıf hadisle

amel edilmez. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Müslim, İbn Hazm (ö. 456/1063) ve Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Günümüz âlimlerinden Subhî Sâlih de; "Hiç şüphe yoktur ki zayıf rivayetler ne dinî bir hüküm ve ne de ahlaki bir fazilet için kaynak olur. Çünkü bu hadisler zan bildirir, zan ise gerçek anlamına gelmez. Amellerin faziletleri de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindendir. Bu sebeple bu prensipleri, çürük bir temel üzerine, paramparça olacağı bir uçurum kenarına kurmak doğru olmaz." diyerek aynı görüşü paylaşır. Yusuf el-Kardâvî de zayıf hadislerle amel etmeye pek ılımlı bakmayıp sakıncalarını dile getirmektedir.

- Zayıf hadislerle ahkâm konuları dışında, sadece amellerin faziletleri konusunda amel edilebilir. Âlimlerin çoğu bu görüştedir. Nevevî ve Aliyyü'l-Karî ise, âlimlerin bu görüşte ittifak ettiğini söylerler.

İbn Hacer, amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edebilmek için şu üç şartın bulunması gerektiğini ifade etmiştir:

- Zayıf hadis yalancı, yalancılıkla itham edilen ve fuhş-u ğalat sahibi yani çok hata yapmakla tanınan bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis gibi çok zayıf olmayacak,
- Zayıf hadisin muhtevasının, Kur'ân-ı Kerim ve sahih sünnetten çıkarılan genel bir hükmün altına girmesi, yani İslam dininin genel esaslarından birine uygun olması,
- Zayıf hadisle amel ederken onun Hz. Peygamber'e kesin olarak ait olduğuna inanılmaması. Çünkü zayıf hadisin Hz. Peygamber'e ait olmama ihtimali söz konusudur.

Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847), Müslim, İbn Hazm (ö. 456/1063) ve Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148)'ye göre zayıf hadislerle hiçbir konuda amel edilmez. Günümüz âlimlerinden Subhî Sâlih de bu görüştedir.

Zayıf Hadisi Tanıma Yolları

Zayıf hadisleri tanımak ve öğrenmek, bu konuda yazılmış kaynakları tanıyıp onlara müracaat etmekle mümkündür. Bu amaçla muhaddisler, zayıf hadisleri bir araya toplayan ve zayıflık sebeplerini belirten eserler yazmışlardır. Böylece zayıf hadislerden takviye edilmeye uygun olan, amellerin faziletleri konusunda amel edilebilecek olan ve bu iki özelliği taşımayan çok zayıf hadisler ortaya konmuştur. İşte zayıf hadisleri tanımak için şu yollar takip edilir:

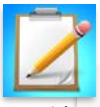
- Zayıf râvileri tanıtmak amacıyla yazılan eserlere bakmak. Cerh-Ta'dîl âlimleri bu kitaplarda zayıf râvilerden bahsederken rivayetlerinin zayıf olduğunu belirtmek veya râvilerin zayıf olduğuna delil olarak göstermek amacıyla onların zayıf rivayetlerini verirler. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır:
  - Buhârî (ö. 256)'nin Kitâbu'd-Duafâi's-Sağîr'i,
  - Nesâî (ö. 303)'nin Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn'i,

Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl*, Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs* ve Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı kitaplarında bulunan hadislerin zayıf oldukları belirtilir.

- Ukaylî (ö. 322)'nin Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr'i,
- İbn Hibbân (ö. 354)'ın Kitâbu'l-Mecrûhîn'i,
- İbn Adiyy (ö. 365)'in el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'i,
- Dârekutnî (ö. 385)'nin ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn'i,
- İbnu'l-Cevzî (ö. 597)'nin Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn'i,
- Zehebî (ö. 748)'nin Mîzânu'l-İ'tidâl'i ve el-Muğnî fi'd-Duafâ'sı,
- İbn Hacer (ö. 852)'nin Lisânu'l-Mîzân'ıdır.

- Râvilerin cerh edilmesi dışındaki sebeplerden dolayı zayıf olan mürsel, müdrec, musahhaf ve muallel hadisleri belirtmek amacıyla yazılmış olan kitaplara bakmak. Meselâ, Hattâbî musahhaf hadisleri bir araya getirmek maksadıyla Islâhu Hatai'l-Muhaddisîn adlı eserini, Dârekutnî ise muallel hadisleri göstermek amacıyla el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye adlı eserini yazmıştır.
- Âlimlerin, zayıf hadisleri içerdiklerini söyledikleri kitaplara bakmak: Mesela Hakîm et-Tirmizî'nin Nevâdirü'l-Usul, Deylemî'nin Müsnedü'l-Firdevs ve Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-Evliyâ adlı kitaplarında bulunan hadislerin zayıf oldukları belirtilir. Özellikle bu kitaplarda bulunup da diğer hadis kitaplarında bulunmayan hadislerin zayıf olduğu kabul edilmiştir.
- Müellifleri tarafından hadislerin sıhhat durumlarının belirtildiği kitaplara bakmak. Mesela, Tirmizî Sünen'inde birçok zayıf hadisi sebeplerini zikrederek belirtmiştir. Aynı şekilde Suyûtî de el-Câmiu's-Sağîr isimli eserinde hadislerin sıhhat durumunu açıklamıştır. Ayrıca günümüz hadis âlimi Nâsıruddîn Elbânî'nin çeşitli kaynaklardaki hadisleri sıhhat durumuna göre gruplandırarak bir araya topladığı Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahiha ve'd-Daîfa adlı eserinden de faydalanılabilir.

Bireysel Etkinlik

- Siz de Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* isimli eserinde kendisine zayıf dediği bir hadisi tespit ediniz.

Özet

- Sıhhat yani sağlamlık bakımından hadisler sahih, hasen, zayıf ve mevzû olmak üzere dörde ayrılır. Adalet ve zabt sahibi râvilerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâzz ve muallel olmayan hadise, sahih hadis denir. Sahih hadis, sahih li-zâtihî ve sahih li-ğayrihî olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sahîh ve zayıf hadis arasında bir hadis çeşiti olan hasen hadis de hasen li-zâtihî ve hasen li-ğayrihî olmak üzere ikiye ayrılır. Adalet sahibi olup ta zabt sıfatı tam olmayan/biraz zayıf olan râvi veya râvilerin, muttasıl bir senedle, şâz ve muallel olmaksızın rivayet ettikleri hadise hasen li-zâtihî denir. İsnâdındaki bir veya birkaç râvisinin zabt sıfatının zayıf olması sebebiyle aslında zayıf olan, ancak zayıflığı başka rivayetlerin desteğiyle giderilerek hasen niteliğini kazanan hadise, hasen li-ğayrihî denir.
- Sahih hadisle amel etmek; hadis, usul ve fıkıh âlimlerinin icmâsı ile vaciptir. Dinde, kendisiyle amel edilmesi gereken bir hüccet/delildir, onunla amel etmeyi terk etmek caiz değildir. Delil olma yönünden sahîh hadisin, râvi sayısı yönünden meşhûr, azîz ve ferd olması arasında bir fark yoktur.
- Sahih ve hasen hadisin niteliklerinden birini veya bir kaçını taşımayan hadise zayıf hadis denmiştir. Zayıf hadis, isnâdından düşen râvinin düştüğü yer ve sayısına göre, mürsel, munkatı, mu'dal, mu'allak ve müdelles olmak üzere beşe ayrılır. Zayıf hadis, isnâdındaki bir râvi veya râvilerin tenkid edilme şekline göre metrûk, münker, mu'allel, muzdarib, şâz, maklûb, müdrec, musahhaf ve muharref olmak üzere sekize ayrılır.
- Zayıf hadislerin hepsi aynı seviyede zayıf değildir. Bazı hadisler, isnâdlarında yer alan râvilerden bir veya birkaçı yalancı, yalancılıkla itham edilen veya fuhş-u ğalat sahibi yani rivayetlerinde hatası çok olduğu için *çok zayıftır.* Bazı hadisler ise bu üç kusur dışındaki diğer kusurları taşımaları sebebiyle zayıftırlar fakat *çok zayıf değillerdir.* Örneğin senedde kopukluk olması, râvinin hafızasının kötü veya rivayetleri birbirine karıştıran olması vb. sebeplerle hadis zayıf olur, fakat çok zayıf sayılmaz. Zayıf hadislerle amel konusunda farklı üç görüş vardır. Bunlar şöyledir: 1- Zayıf hadislerle her konuda amel edilir. 2- Zayıf hadislerle hiçbir konuda amel edilmez. 3- Zayıf hadislerle ahkâm konuları hariç, sadece amellerin faziletleri konusunda amel edilebilir. Âlimlerin çoğu bu görüştedir. İbn Hacer, amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edebilmek için şu üç şartın bulunması gerektiğini ifade etmiştir: a) Zayıf hadis yalancı, yalancılıkla itham edilen ve fuhş-u ğalat sahibi yani çok hata yapmakla tanınan bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis gibi çok zayıf olmayacak b) Zayıf hadisin muhtevasının, Kur'ân-ı Kerim ve sahih sünnetten çıkarılan genel bir hükmün altına girmesi, yani İslam dininin genel esaslarından birine uygun olması c) Zayıf hadisle amel ederken, onun Hz. Peygamber'e kesin olarak ait olduğuna inanılmaması. Çünkü zayıf hadisin Hz. Peygamber'e ait olmama ihtimali söz konusudur.
- Zayıf hadisler birkaç yolla tanınabilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: 1-Zayıf râvileri tanıtmak amacıyla yazılan eserlere bakmak 2-Mürsel, müdrec, musahhaf, mu'allel hadisleri belirtmek amacıyla yazılmış olan kitaplara bakmak 3-Âlimler tarafından içerdikleri hadislerin zayıf olduğu belirtilen kitaplara bakmak 4-Müellifleri tarafından hadislerin sıhhat durumlarının belirtildiği kitaplara bakmak. Mesela Suyûtî *Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde bir araya getirdiği hadislerin sıhhat durumunu açıklamıştır.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi seneddeki kopukluktan kaynaklanan zayıf hadis çeşitlerinden biri değildir?
   a) Mu'allak Hadis
   b) Mevkûf Hadis
   c) Müdelles Hadis
   d) Mürsel Hadis
   e) Munkatı Hadis

2. Aşağıdakilerden hangisi sahih hadiste bulunması gereken şartlardan biri değildir?
   a) Râvilerin adalet sahibi olması
   b) Râvilerin zabt sahibi olması
   c) Senedin muttasıl olması
   d) Hadisin şâz ve muallel olmaması
   e) Hadisin mütevatir olması

3. Hiçbir sikanın rivayetine aykırı olmaksızın yalancılıkla itham edilme (müttehem bi'l-kizb), çok hata yapma (kesretü'l-galat), çok dalgın olma (fartu'l-gafle), fasık olma (fısk) kusurlarından birini taşıyan râvinin tek başına rivayet ettiği hadise ne denir?
   a) Muallel
   b) Münker
   c) Metrûk
   d) Şâz
   e) Mevzû

4. Aşağıdakilerden hangisi şâz hadisin tanımıdır?
   a) Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivayet edilen hadise denir.
   b) Sened veya metnine, râvilerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivayet edilen hadise denir.
   c) Sika/güvenilir bir râvinin, diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak rivayet ettiği hadise denir.
   d) Sened veya metnindeki bir kelimede hareke, harf ve yazı değişikliği yapılarak rivayet edilen hadise denir.
   e) İsnâdında bir veya birkaç râvinin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivayet edilen hadise denir.

5. Aşağıdakilerden hangisi râvideki kusur sebebiyle zayıf olan hadis değildir?
   a) Muzdarib
   b) Muallel
   c) Şâz
   d) Müdrec
   e) Mu‘allak

6. Sened veya metnine, râvilerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivayet edilen hadise ne ad verilir?
   a) Müdelles
   b) Maklûb
   c) Mevkûf
   d) Müdrec
   e) Münker

7. Aşağıdaki âlimlerden hangisine göre zayıf hadislerle her konuda amel edilir?
   a) Ahmed b. Hanbel
   b) Müslim
   c) Buhârî
   d) İbn Hazm
   e) İbn Hacer

8. Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivayet edilen hadise ne ad verilir?
   a) Münker
   b) Musahhaf
   c) Muharref
   d) Şâz
   e) Muallel

9. “Takrîbü’l-Menhec bi Tertîbi’l-Müdrec” adlı eser aşağıdaki âlimlerden hangisine aittir?
   a) Buhârî
   b) Dârekutnî
   c) Nevevî
   d) İbn Hacer
   e) Aynî

10. Sahihayn ifadesi, aşağıdaki seçeneklerde verilen hangi iki esere verilen isimdir?
    a) Sahih-i Buhârî - Sünenü Tirmizî
    b) Sahih-i Müslim - Sünenü Tirmizî
    c) Sahih-i Buhârî - Sahih-i Müslim
    d) Sahih-i Buhârî - Sünenü Ebî Dâvûd
    e) Sahih-i Müslim - Sünenü Ebî Dâvûd

Cevap Anahtarı

1.b, 2.e, 3.c, 4.c, 5.e, 6.d, 7.a, 8.b, 9.d, 10.c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed Naim. (1984). Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi. (Mukaddime) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadisevi.

Aydınlı, Abdullah. (2003). Hadiste Tesbit Yöntemi. İstanbul: Kitabevi.

Buhârî, Muhammed İsmâil. (1981). el-Câmiu's-Sahih. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. (1981). es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebû Zehv, Muhammed. (1984). el-Hadis ve'l-Muhaddisûn. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Itr, Nurettin. (1997). Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1981). es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbnu's-Salâh. (1986). Ulûmu'l-Hadis. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

Kasımî, Cemâlüddîn. (1987). Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Koçyiğit, Talat. (1985). Hadis Istılahları. Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1997). Hadis Usulü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mahmûd et-Tahhân. (1996). Teysîru Mustalahi'l-Hadis. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif.

Müslim. (1981). el-Câmiu's-Sahih. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. (1996). Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadis. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Subhî es-Sâlih. (1981). Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları. çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Suyûtî, Celâlüddîn. (1993). Tedrîbü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Tâhir el-Cezâirî. (t.y.). Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usuli'l-Eser. Beyrut: Dâru'l-Marife.

Tehânevî, Zafer Ahmed. (1982). Yeni Usul-i Hadis. çev. İbrahim Canan. İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. (1981). es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2010). Hadis Tarihi ve Usulü. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

HADÎS USÛLÜ IV YAYGIN (MÜŞTEHİR) VE UYDURMA (MEVZÛ') HABERLER

İÇİNDEKİLER

- Yaygın (Müştehir) Haberler
  - Yaygın Haberlerle İlgili Eserler
- Uydurma Haberler
  - Tarihçesi
  - Hadis Uydurma Sebepleri
  - Uydurma Şekilleri
  - Tanıma Yolları
  - Uydurma Hadislerin Zararları
  - Hadis Uydurma ve Rivayetinin Hükmü
  - Uydurma Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler ve Literatür

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Halk arasında hadis diye bilinen sözlerin mahiyetini bilecek,
  - Uydurma haberler hakkında genel bilgi edinecek,
  - Hadis uydurma sebeplerini ve tanınma yollarını öğrenecek,
  - Uydurma haberlerin zararlarını öğrenecek,
  - Hadis uydurma faaliyetlerine karşı alınmış olan tedbirleri ve ilgili literatürü öğreneceksiniz.

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

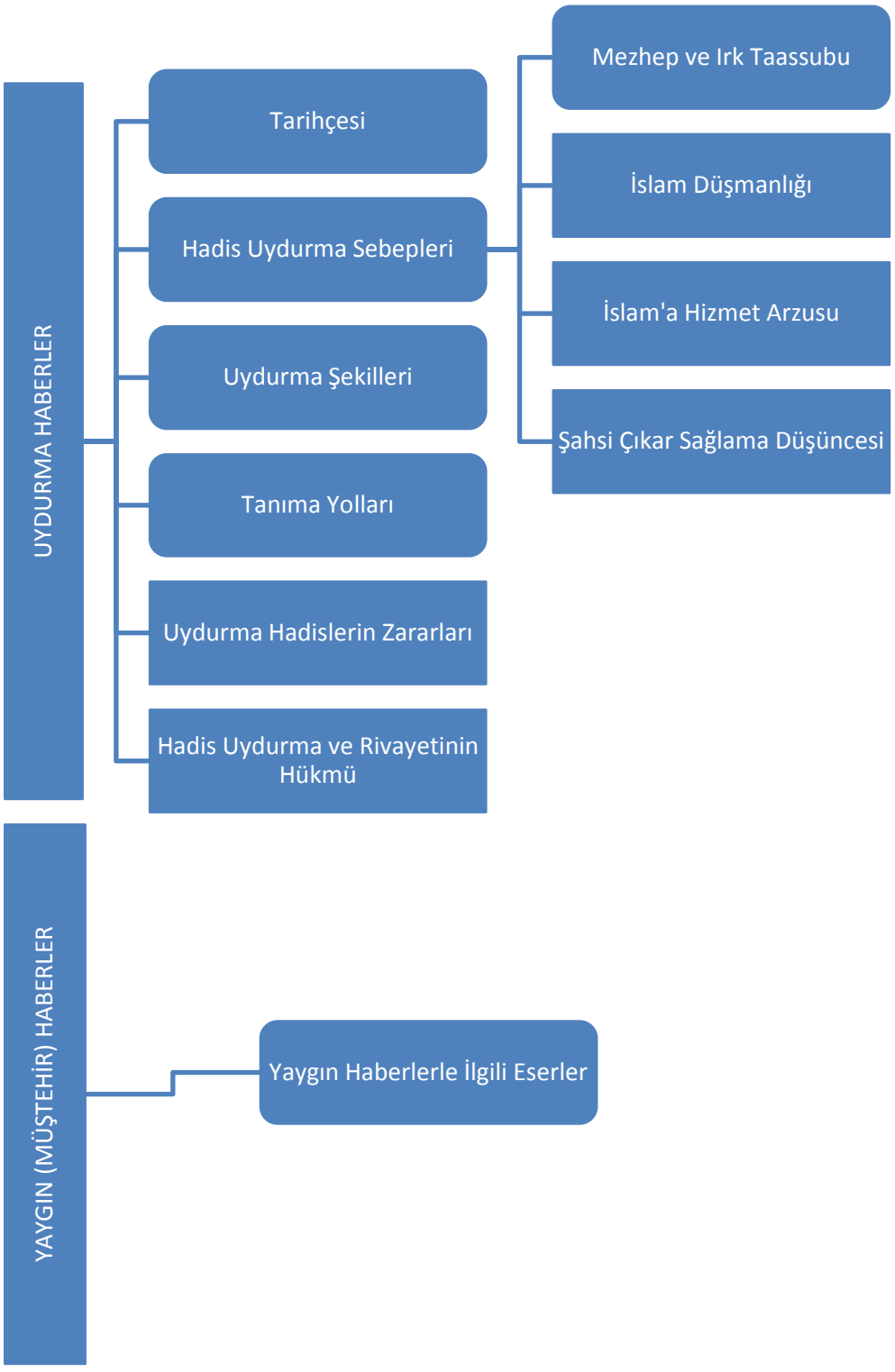
HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof.Dr.
Nihat YATKIN

ÜNİTE

13

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

UYDURMA HABERLER
Tarihçesi
Hadis Uydurma Sebepleri
Mezhep ve Irk Taassubu
İslam Düşmanlığı
İslam'a Hizmet Arzusu
Şahsi Çıkar Sağlama Düşüncesi
Uydurma Şekilleri
Tanıma Yolları
Uydurma Hadislerin Zararları
Hadis Uydurma ve Rivayetinin Hükmü
YAYGIN (MÜŞTEHİR) HABERLER
Yaygın Haberlerle İlgili Eserler

GİRİŞ

Başlangıçta Kur'an ve Sünnet'in şekillendirdiği Müslüman toplumlar, her ne kadar ilerleyen dönemlerde kısmen Kur'an ve Sünnet bilincinden uzaklaşmış olsalar da gelenek, örf ve yaşantılarının arka planında yine de Kur'an ve Sünnet'in izleri görülmektedir. Bu itibarla, isnadı olsun veya olmasın, *halk dilinde yaygın olan ve hadis olduğu ileri sürülen çok sayıda sözler vardır.* İşte halk arasında hadis diye dolaşan bu sözlere, ıstılahi anlamda kullanılan *meşhur hadis* (her tabakada en az üç ravisi olan)'ten farklı olmak üzere *meşhur* yahut *müştehir hadis* denilmektedir. Biz buna yeni bir adlandırma ile *yaygın haberler* de diyebiliriz. Bununla birlikte bazı meslek grupları arasında meşhur olan hadisleri de aynı kategoride değerlendirebiliriz. Şunu belirtmek gerekir ki bu tür haberlerin hadis diye yaygınlaştırılmasında, genellikle bir kasıt ve art niyet olduğu söylenemez.

İsnadı olsun veya olmasın, halk dilinde yaygın olan ve hadis olduğu ileri sürülen çok sayıda sözler vardır.

Buna mukabil, yine hadis olduğu ileri sürülen fakat hadisle bir ilgisi bulunmayan ve kasıt, art niyet yahut bilinçsiz iyi niyet sonucu Hz. Peygamber'e nispet edilen bazı haberler söz konusudur. Bu haberlere, hadis ıstılahında *mevzû* yahut *muhtelak* hadis denilmektedir. Türkçe bir karşılık vermek gerekirse bunlara, *uydurma haberler* diyebiliriz. Bu rivayetler için bir defasında hadis, sonra haber dediğimizin farkındayız. Bunun nedeni bazıları, uydurma da olsa, sened ve metne sahip olması dolayısıyla şekil yönünden hadis gibi görünmesi ve uyduran kişinin onun hadis olduğunu iddia etmesidir. Diğer taraftan Emir San'anî (1182/1768) ve Abdullah b. Ahmed Safevî (918/1512), bu haberleri hadis diye niteleyen, hatta zayıf hadisler kısmından sayanları tenkit ederek bunların hadisle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Bu ünitede önce *yaygın haberler*den bazı örnekler vererek ilgili literatürden bahsedeceğiz daha sonra ünitenin asıl konusunu teşkil eden *uydurma haberler*i ele alacağız.

YAYGIN (MÜŞTEHİR) HABERLER

İsnadı dikkate almaksızın sadece yaygınlığı esas alınan anlamında *meşhur/müştehir hadis*, belirli ilim dallarındaki şöhretine göre; "hadis âlimleri arasında meşhur", "fıkıh âlimleri arasında meşhur", "usül âlimleri arasında meşhur", "bütün âlimler arasında meşhur", "halk arasında meşhur" şeklinde kısımlara ayrılarak ifade edilebilir. Bunların her birini örneklendirelim:

- Sadece hadisçiler arasında meşhur olanlara örnek:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَنَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ

"Nebî (s.a.s.) bir ay süre ile ruku'dan sonra kunut yaparak Ri'l ve Zekvân kabilelerine beddua etmiştir." (Buhârî, Vitr, 7, İ'tisâm, 16; Müslim, Mesâcid, 299, 300)

- Fıkıh âlimleri arasında meşhur:

أَبْغَضُ الْحَلَالِ إِلَى اللهِ الطَّلَاقُ *"Yüce Allah'ın hiç hoşlanmadığı helal, boşanmaktır."* (Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbn Mâce, Talâk, 1)

- Usül âlimleri arasında meşhur:

رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ *"Ümmetim hata, unutkanlık ve zorlama sonucu yaptığından sorumlu tutulmayacaktır."* (İbn Mâce, Talâk, 16)

- Bütün âlimler arasında meşhur:

اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ *"Müslüman Müslümanın kardeşidir."* (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58)

- Halk arasında meşhur:

مَنْ غَشَّنا فَلَيْسَ مِنَّا *"Bizi aldatan bizden değildir."* (Müslim, İman, 164; Ebû Dâvûd, Buyu', 50)

اَلْمُؤْمِنُ مِرْآتُ الْمُؤْمِنِ *"Mü'min, mü'minin aynasıdır."* (Ebû Dâvûd, Edeb, 49; Tirmizî, Birr, 18)

اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ *"Dünya ahiretin tarlasıdır."* (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 412)

Halk dilinde dolaşan sözlerin çoğunluğunu hadisler teşkil eder ancak bunların sıhhat dereceleri aynı değildir.

Yaygın Haberlerle İlgili Eserler

Halk dilinde dolaşan sözlerin çoğunluğunu hadisler teşkil eder ancak bunların sıhhat dereceleri aynı değildir. Diğer taraftan hadis olmayanlar da bir hayli yekûn tutar. Dolayısıyla bu sözlerin öncelikle hadis olup olmadıkları, daha sonra da hadis olanlarının *tahrîci* (kaynaklarının tespiti) ve sıhhat durumlarının ortaya konulması, doğru bilginin tespiti ve istifade edilebilmeleri için bir zorunluluktur. Zira bu sözlerin bir kısmı, metin tetkikleri yapılmamış tarihî eserlerden, bir kısmı da vaiz, mutasavvıf ve tarihçi gibi meslek sahibi kişilerin sözlerinden kaynaklanmıştır, denilebilir. Üstelik bu tür haberler, zaman zaman kötü niyetli kişiler tarafından istismar edilerek hadis diye kullanılmışlardır.

Kur'an'la birlikte dinin temel kaynağını oluşturan sünnetin tespiti, ayıklanması ve korunmasında, *tarihte eşi benzeri görülmemiş gayret ve mesai* sarfeden âlimler, bu alanda da çaba göstermiş ve müstakil eserler te'lif etmişlerdir.

Aslında *mevzu* hadislerle ilgili çalışmaların bir uzantısı sayılabilecek bu ilimlerin ilk örneğini, *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ* isimli eseriyle Bedreddîn ez-Zerkeşî (794/1392) vermiştir. Bununla beraber İbn Hacer Askalânî (852/1448) ve

Suyûtî (911/1505)'nin de alanla ilgili eser verdiklerini hatırlatmakla yetinerek, iki önemli eserden bahsetmek istiyoruz.

- Bunlardan ilki, es-Sehâvî diye meşhur olan Muhammed b. Abdirrahman (902/1496)'a ait, *el-Mekâsidu'l-Hasene* isimli eserdir. Abdullah Muhammed es-Sıddîk'in neşri ile Beyrut'ta 2006 yılında yapılan ikinci baskısında, 1354 söz alfabetik olarak incelemeye tabi tutulmaktadır. Her söz, baş taraftaki sıra rakamını takip eden "hadis" kelimesi ile başlamakta, metnin peşinden de niteliği ile ilgili açıklamalar gelmektedir. Bu değerlendirmeler, yerine göre kısa olduğu gibi uzun açıklamaları da ihtiva etmektedir. Alfabetik olarak incelenen sözler, kitabın sonunda konularına göre bir tertip içinde de verilmiş bulunmaktadır.
- El-Mekâsidu'l-Hasene esas alınarak İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (1162/1749) tarafından kaleme alınan, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs* isimli çalışma bu sahanın en faydalı ve kullanışlı eseridir. Aclûnî, Sehâvî'nin adı geçen eserindeki, önem arz etmeyen uzun sened nakillerini kısaltmış, hadisi kitabına almış olan müellif ve sahâbî raviye işaret etmekle yetinmiştir. Ayrıca diğer önceki kaynaklardan istifade etmeyi de ihmal etmemiştir.

İki cilt hâlinde basılmış olan eser, 3281 sözü incelemektedir. Rakamlardan sonra sözleri parantez içinde alfabetik olarak incelemeye tabi tutmaktadır. Ancak alfabetik sırlama pek dikkatli yapılmadığı için bazen aranılan sözü, bulunması gerekli yerin biraz önünde veya arkasında bulmak mümkün olmaktadır. Kitabın sonunda *el-Mekâsıd'*da olduğu gibi sözlerin konularına göre bir fihristi yer almaktadır.

Hemen herkesin hadis olarak bildiği, "Habibim! Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım" rivayeti gerçekte hadis değildir.

Şimdi bu eserden, sürekli karşılaştığımız ve hadis olarak takdim edilen bir sözü örnek olarak vermek istiyoruz:

لَوْلاكَ لَوْلاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ *"Sen olmasaydın (Habîbim) sen, kâinatı yaratmazdım."*

Bu söz kitapta, kısaca şöyle açıklanmaktadır: "es-Sağânî, *mevzu/uydurma* olduğunu söyledi. Ancak ben, her ne kadar bu söz hadis değilse de manası doğrudur, derim." (Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* II, 214).

Burada dikkat çeken bir husus, sözün hadis olmamasına rağmen manasının doğru olduğuna vurgu yapılmasıdır. Demek ki bir sözün Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti ile *hadis* ismini alması ile hadis olmadığı hâlde manasının doğru olduğu; dolayısıyla kendisinden istifade edilebilmesinin arasının ayırt edilmesi gerekmektedir. Manası doğru diye piyasaya hadis olarak sürülmesi doğru değildir.

UYDURMA HABERLER

Giriş'te belirtildiği üzere *mevzû* hadis tabiri, Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması anlamında kullanılmaktadır. Mevzû hadisler, *muhtelak*, *bâtıl* ve *masnu* kelimeleriyle de ifade edilmekte, hadis uyduran kimseye de *vazzâ'* denmektedir.

Tarihçesi

Hadis uydurma faaliyetinin başlangıcına dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu faaliyet ta bidayette, yani Hz. Peygamber Dönemi'nde başlamış; Rasûlullah (s.a.s.);

> مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّار *"Kim bile bile bana isnad ederek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın."* (Buhârî, İlim, 38; Müslim, Mukaddime, 2; İbn Mâce. Mukaddime. 4)

hadisini, kendisine nispet edilen uydurma bir rivayet nedeniyle söylemiştir. Ancak bu iddiayı doğrulayacak bir kanıt gösterilmemiştir.

İslâm karşıtları, yaptıkları iftiranın Hz. Peygamber tarafından hemen ortaya çıkarılacağı endişesiyle onun sağlığında buna cesaret edememişlerdir.

Aksine Hz. Peygamber'in, muhtelif hadislerinde ileride birtakım yalancıların ortaya çıkacağını, onların daha önce duyulmamış sözleri hadis diye ortaya atacaklarını, fitneye düşmemek için onlardan sakınılması gerektiğini belirtmesi ve kendi ağzından yalan uydurmanın başkasının ağzından yalan uydurmaya benzemediğini (Müslim, Mukaddime, 1, 7), bunu bilerek yapanların cehenneme gireceğini ifade ederek ashâbını uyarması, o devirde yalancıların ortaya çıkmasını engellemiştir.

İslam karşıtları, yaptıkları iftiranın Hz. Peygamber tarafından hemen ortaya çıkarılacağı endişesiyle onun sağlığında buna cesaret edememişlerdir. Özellikle ilk iki halife döneminde de böyle bir fırsat ellerine geçmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun sünnetinin korunmasına yönelik, az rivayet etme, ilk defa duyulan bir hadis için şahit istenmesi veya yemin ettirilmesi, Kur'an ve maruf sünnet ile karşılaştırılması gibi, alınan ciddi tedbirler böyle bir faaliyetin önünü kesmiştir.

"Sahâbenin en çok kızdığı, hiç hoşlanmadığı huy yalancılıktı."

Sahâbenin tavrına baktığımızda, son derece güvenli bir ortam olduğunu görmekteyiz. Her bir sahâbî hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'den işitmemekle birlikte, hiç tereddüt etmeden, bizzat işiten sahâbîden alıyor; karşı tarafın yalan söyleyebileceğini aklının ucundan bile geçirmiyordu. Berâ b. Âzib (72/691) anlatıyor; "Hepimiz hadisleri doğrudan Rasûlullah'tan işitmezdik, işimiz gücümüz vardı. Ancak insanlar yalan söylemezdi ve hadisi işiten işitmeyene rivayet ederdi." (Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl,* s. 235) Keza Enes b. Mâlik (93/717), "Biz yalan söylemeyen bir topluluktuk." (Fesevî, *el-Marife,* II, 534) der, Hz. Aişe (58/677) de

"Sahâbenin en çok kızdığı, hiç hoşlanmadığı huy yalancılıktı." (Ahmed b. Hanbel, VI, 152) şeklinde açıklamalar yapardı.

Ne var ki bu güven ortamı fazla sürmemiş, İslam tarihinde *"el-fitnetü'l-kübrâ / büyük fitne"* diye tanımlanan, Hz. Osman'ın H. 35 senesinde şehit edilmesi ile başlayan, Hz. Ali'nin halife olması üzerine cereyan eden Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı ile devam eden gelişmeler sonucunda siyasi ve itikadi gruplaşmalar ve ayrışmalar başlamıştır. Bu siyasi grupların mensuplarından bazı kimselerin kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın düşüncelerini tenkid etmek gayesiyle argüman arayışına girmeleri, hadis uydurma faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Siyasi ayrışmalar neticesi başlayan hadis uydurma girişimlerinin, yalancılığı ile tanınan ve peygamberlik iddiasında bulunduğu nedeniyle katledilen Muhtâr es-Sekafî (67/687) zamanında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Zira Muhtâr es-Sekafî zamanına kadar isnadın sorulmadığını ifade eden haber (Müslim, Mukaddime, 2) de bu durumu teyit etmektedir.

Abdullah b. Abbâs'ın (68/687), *"Hz. Peygamber şöyle buyurdu, Hz. Peygamber böyle buyurdu." diyerek hadis rivayet eden Büşeyr el-Adevî'yi dinlemeyip bunun gerekçesini de "Hadise yalan karışmadan önce birisi; 'Hz. Peygamber şöyle buyurdu' dediği zaman gözlerimiz ona dikilir, kulaklarımız onun sözlerine eğilirdi fakat doğru yalan demeden rastgele konuşulmaya başlandıktan sonra artık bildiğimiz şeylerden başkasını almaz olduk."* (Müslim, Mukaddime, 4; Dârimî, Mukaddime, 38) şeklindeki açıklaması, uydurma faaliyetlerinin artmasıyla insanlar arasında güven duygusunun zayıfladığını ve gruplaşmalardan sonra hadis uydurmanın hız kazandığını göstermektedir.

Siyasi ve itikadi ayrılıklar neticesine ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Mücessime, Müşebbihe, Kerrâmiye gibi mezhepler, kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın fikirlerini çürütmek maksadıyla hadis üretirken diğer taraftan Emevi-Abbasi çekişmesinde de karşılıklı kendilerini öven ve karşı tarafı yeren hadisler uydurmaktan geri durulmamıştır.

Emevi ve Abbasiler Dönemi'nde İslam coğrafyasının genişlemesi, birçok farklı din ve kültüre mensup insanın İslam hâkimiyeti altına girmesiyle sonuçlanmış; bunlardan İslam'ı şartlar gereği kabul etmek zorunda kalan bazı kimseler, İslam inancını zayıflatmaya ve intikam almaya kalkışmışlardır. *Zındık* diye isimlendirilen bu kimseler bunu yaparken bazen bir Şiî, bazen bir zâhid veya İslam âlimi kılığında faaliyet göstermişlerdir. Bunlar, Yüce Allah'ın sıfatlarıyla ilgili, "Allah Teâlâ melekleri kolunun kıllarından yarattı." ve buna benzer akıl ve mantık dışı sözleri hadis diye ortaya atmışlardır. En küçük bir iyilik yapana cennetin kapılarını açan, en ufak bir günah işleyeni de cehennemin dibine atan uydurma hadislerin de kaynağı zındıklar olmuştur.

Hadis Uydurma Sebepleri

Tarihi seyrini özetlediğimiz hadis uydurma girişiminin, yukarıda bir nebze değinildiği üzere çok yönlü sebepleri söz konusudur ve bunların büyük bir kısmı art niyet ve maksatlı olmakla birlikte iyi niyet taşıyanları da vardır. Tarihi boyunca görülen uydurma sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

Mezheb ve ırk taassubu

Siyasi ve itikadi ayrılıklar, her bir grubun, kendi görüşlerini desteklemek ve karşı tarafın düşüncelerini de çürütmek maksadıyla Kur'an-ı Kerîm ve hadislerden delil getirmeye sevketmiştir. Kur'an'ın başlangıçta yazılarak korunmuş olması, gruplara, ayet metinlerini tahrif etmelerine müsaade etmemiş olsa da onları, kendi görüşleri doğrultusunda tefsir etmişler, hadisleri de aynı şekilde aşırı bir zorlama ile kendi görüşlerine uygun olarak yorumlamayarak, ihtiyaç duyduklarında hadis uydurmuşlardır.

Siyasi fırkalar içinde *hadis uydurma hareketini ilk defa başlatan Şîa'dır*. Hz. Ali ve taraftarlarının üstünlüğüne, hilafetin ondan haksız yere alındığına, ilk üç halife ve Muaviye ile onları sevenlerin yerildiğine dair çok sayıda hadis uydurulmuştur. İş o derece ileri gitmiştir ki bir Yahudi dönmesi olan Abdullah b. Sebe, *Hz. Ali'nin Rasûlullah (s.a.s.)'ın halifesi olduğunu, öldükten sonra dünyaya nebî olarak tekrar döneceğini veya hâlâ yaşadığını, onda ilahi bir taraf bulunduğunu, bulutta gizlendiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeğin de kamçısı olduğunu ileri sürmüştür.* (Kandemir, *DİA,* XXIX, 493) Buna mukabil Şîa'nın cephe aldığı kimseler de karşılık vermek üzere muhalifleri aleyhinde çok sayıda hadis uydurmuşlardır.

Emevi-Abbasi çekişmesinde Abbasi hilafetinin lehinde pek çok hadis üretilmiş, Hz. Peygamber'e nispet edilmek suretiyle Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, Mansûr ve Mehdî-Billah gibi Abbasi halifeleri övülmüş, Emevi taraftarları da onlara karşılık vererek Abbasiler'i tenkid eden sözde hadisler nakletmişlerdir.

İslam devletinin sınırları genişleyip muhtelif din ve mezhep mensuplarının düşüncelerinin yayılmasıyla yeni problemler ortaya çıkmış, Allah'ın sıfatları tartışmalara konu olmuş ve böylece kelâm mezhepleri boy göstermeye başlamıştır. Mu'tezile gibi mezheplerin devlet tarafından desteklenmesi üzerine mezhepler arasındaki ihtilaflar büyümüş, onlar da siyasi gruplar gibi tezlerini hadis uydurarak desteklemeye çalışmışlardır.

Fıkıh mezheplerine baktığımızda, her ne kadar onların imamları Hz. Peygamber adına hadis uydurmanın şiddetle karşısında olsalar da hizipleşme fikri bazı mutaassıp taraftarlarını sarmış, bunlar da az da olsa hadis uydurma faaliyetinin içinde bulunmuşlardır.

Emeviler'in Arap milliyetçiliği politikası, öncelikle, hükümranlıklarını kaybeden İranlılar olmak üzere İslamiyet'i yeni kabul eden milletlerde milliyetçilik duygusunun uyanıp gelişmesine neden olmuştur. Arap ırkçılığını savunanlar Araplar ve Arapça'yı öven hadisler uydururken onların muhalifleri de Araplar'ı ve Arapça'yı yeren hadislerle birlikte kendi milletlerini ve belli başlı şehirlerini metheden hadisler icat etmişlerdir.

İslam düşmanlığı

Hadis uydurma faaliyetlerinde en zararlı olanı, görünürde İslam'a girmiş olan fakat bir türlü İslam'a ısınmayan ve onun gelişmesini, yayılmasını içlerine sindiremeyenlerdir. İslam fütuhatıyla ülkelerini, saltanatlarını, dinlerini ve mabetlerini kaybederek yüzyıllar boyu hakir gördükleri Araplar'ın hâkimiyeti altına giren bazı unsurlar, dini konularda şüphe ve istifhamlar oluşturarak İslam inancını sarsmaya ve böylece intikam almaya kalkışmışlardır. Zındık diye anılan bu kimseler her kılığa bürünerek; bazen bir şiî, bazen bir zâhid ve sûfî veya bir İslam âlimi kisvesiyle faaliyet göstererek çok sayıda hadis uydurmuşlardır.

Bu zındıklardan biri, hurafeler ve uydurmalarla doldurduğu kitabını bir ağacın kovuğuna yerleştirip kurşunla kapatmış, bir süre sonra ortaya çıkıp falan yerdeki ağacın içinde bir kitap bulunduğu, o kitabta yazılanlara uyulması gerektiğinin kendisine rüyasında gösterildiğini söylemiştir. (Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 135)

Aynı şekilde zındıklardan Abdulkerin b. Ebi'l-Avcâ (160/766), asılmak üzere yakalandığı zaman, *"Dininizde helali haram, haramı helal göstermek üzere bin hadis uydurdum."* diyerek nasıl azılı bir İslam düşmanı olduğunu itiraf etmiştir. (Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 135)

Diğer taraftan Gulât-ı Şîa diye bilinen ve Hz. Ali'yi, dini ölçülerin dışına taşarak aşırı derecede metheden Râfizîler, muhtelif fırka ve mezheplere sızmak suretiyle Yüce Allah'ın sıfatlarıyla ilgili akıl ve mantık dışı sözleri hadis diye piyasaya sürmüşlerdir. Bunların*, Allah Teâlâ'nın melekleri kolunun kıllarından yarattığını, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'ı Mina'da üzerinde yün cübbeyle boz bir deveye binmiş olarak, mi'racda ise incilerle bezenmiş bir taç giymiş hâlde gördüğünü* ifade eden uydurma sözleri, işin boyutları hakkında yeterince fikir vermektedir.

İslam'a hizmet etmek arzusu

Müslümanlara emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, onları güzel amellere teşvik ve kötülüklerden sakındırmak maksadıyla; Allah katında değerli bir iş yaptığını zanneden zâhid ve mutasavvıf kılığına girmiş kimseler, amellerin faziletine dair hadis uydurmanın, dinî bakımdan sakıncasının bulunmadığı inancıyla hareket etmişlerdir. Bu düşünce ile hadis uyduranlar İslam için en tehlikeli sınıfı oluşturmuşlardır. Çünkü bunlar, halkın sevip saydığı, hareketlerini örnek aldığı kişilerdi. Bu itibarla onların hadis diye naklettikleri sözler, hiç tereddüt edilmeden

Cihanı titretiyorken nidây-ı "men kezebe…"
İştimiyor mu, nedir, bir bakın şu bî-edebe:
Lisân-ı pâk-i Nebîden yalanlar uyduruyor,
Sıkılmadan da "Sevap işledim." deyip duruyor.
Mehmet Akif Ersoy

hadis diye kabul görecek, aksine ihtimal bile verilmeyecek, böylece onlar, dini tahrif etmek için gayret eden kötü niyetli kimselerden daha zararlı olacaklardı.

Bu tür uydurmacıların en belirgin özelliği aşırı mübalağacılık olduğundan, en küçük bir iyilik yapana, Hz. Peygamber'in diliyle cennetin kapılarını ardına kadar açmışlar, en ufak bir günah işleyeni de cehennemin dibine atmışlardır. Bu rivayetler daha çok namaz, oruç ve Kur'an okuma gibi ibadetlerle ilgili olmuştur. Mesela, *kuşluk namazını tarif edildiği şekilde kılana yetmiş peygamber sevabı* verilmiş, *sigara dumanı giren vücuttan imanın çıkacağı* ileri sürülmüştür. Bu gruba mensup Meysere b. Abdirabbih adlı yalancı, "Kim şu sûreyi okursa şu kadar sevap kazanır." şeklindeki sözleri, insanları Kur'an okumaya teşvik etmek için uydurduğunu söylemiştir.

Üstelik bu gruptakiler, Hz. Peygamber'in, "Kim benim adıma bilerek hadis uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın." mealindeki hadisine bazı kelimeler eklemişler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın halkı yanıltmak için hadis uyduranları kınadığı, kendilerinin bu işi dini savunmak için yaptıklarını ileri sürmüşlerdir.

Şahsi çıkar sağlamak düşüncesi

Dünya menfaati elde etme peşinde koşan bazı çıkarcılar, idarecilerin arzu ve yaşamlarına uygun sözleri, sahih hadislere ilave ederek yahut tamamen uydurarak bu emellerine ulaşmaya çalışmışlardır. Mesela Gıyâs b. İbrahim isimli sözde âlim, Halife Mehdî'nin güvercin yarıştırma merakını, لَا سَبَقَ إِلَّا فِي نَصْلٍ أَوْ خُفٍّ أَوْ حافِرٍ أَوْ جَنَاحٍ *"Ok, deve, at, kuş yarışlarından başkası için ödül almak helal olmaz."* hadisini, hemen bir senedle Hz. Peygamber'e nispet ederek onaylamıştır. Bundan hoşnut olan Mehdî, kendisine bol miktarda bahşiş vererek ödüllendirmiş fakat daha sonra *(أَوْ جَنَاحٍ Kuş)* kelimesinin hadisten olmadığını, onun kendi hatırı için ilave edildiğini öğrenince Gıyâs'a hakeret etmiş ve onu yalana sürüklediler diye güvercinleri kestirmiştir. (Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 136)

Bunlardan bir kısmı da mallarına rağbeti artırmak için mesela, patlıcanın her derde deva olduğu, ayvanın kalbi temizlediği türünden sözleri Hz Peygamber'e onaylatarak ticari kazanç sağlamaya çalışmışlardır.

Birinden intikam almak, verdiği asılsız bir fetvaya dinî bir dayanak bulmak için hadis uyduranların yanında isteğe bağlı olarak uydurma hadis siparişi alanların da mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. (Kandemir, *DİA,* XXIX, 94)

Uydurma Şekilleri

Hadis uydurucuları, tabiri caizse, "Minareyi çalan, kılıfını hazırlar." kabilinden, işlerini ustaca yapmaya; ilk bakışta kendilerini ele vermemeye çalışmışlardır. Hadislerin Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olduğu, dolayısıyla Müslümanların bu konudaki titizliğini hesaba katmayarak;

- Uydurdukları sözleri sahih hadislere karıştırmak,
- Bu sözlerin baş tarafına hadis âlimlerince makbul olan bir sened eklemek,
- Bu güne kadar kimsenin rivayet etmediği bir hadisi rivayet ediyormuş kanaatini uyandırmak için senedler üzerinde değişiklik yapmak,
- İki hadisin sened ve metnini birbirine karıştırmak,
- Seneddeki bir raviyi silip yerine kendi adını yazmak,
- Hiç karşılaşmadığı bir şahıstan hadis öğrendiğini iddia etmek gibi hilelere başvurmuşlardır.

Mesela, Hz. Peygamber'in savaşa giderken Medine'de yerine bıraktığı Hz. Ali'ye, *"Musa'ya göre Harun ne ise bana göre de sen osun."* sahih hadisinin başına, *"(Ey Ali), Medine ikimizden biri bulunmadıkça düzelmez."* kısmını, Hafs b. Ömer b. Dinar isimli bir uydurmacı ilave etmiştir. (Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 137)

Tanıma Yolları

İslam âlimleri hadis uyduranları ve uydurdukları haberleri tespit edip onları teşhir etmekle kalmamış, bir rivayetin uydurma olduğunun alametlerini de belirleyerek, uydurma haberlerin İslam'a ve Müslümanlara verebileceği zararlar konusunda hassas davranılmasını temin etmeyi gaye edinmişlerdir.

Bir hadisin uydurma olduğunun en önemli belirtisi, onu nakledenlerden yalancı olanlarının tespit edilmesidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bir hadisin uydurma olduğunun en önemli belirtisi, onu nakledenlerden yalancı olanlarının tespit edilmesidir. Ricâlle ilgili kitaplarda özellikle *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* isimli eserlerde hadis uyduran kimseler *kezzâb (çok yalancı), vadda' (çok haber uyduran)* ifadeleriyle anılmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerde hadis uydurduğu tespit edilen bir kişinin senedde bulunması, söz konusu haberin uydurma olduğunun en önemli belirtisidir. Ancak burada, ayrıntılara da girmek suretiyle, önce uydurma hadislerin alametleri, sonra da uydurmacıların tanınma yollarından bahsedeceğiz.

Uydurma hadislerin alametleri ve tanınma yolları

- *Lafızlarda veya manada bozukluk*

Hz. Peygamber, "Efsahu'l-Arab" yani Araplar'ın en güzel konuşanı idi.

Hadis diye nakledilen sözlerin dil kuralları açısından tutarsız, içeriğinin bir peygamberin sözüne yakışmayacak şekilde anlamsız ve ölçüsüz olması, o sözün uydurma olduğunun en belirgin işaretidir. Çünkü Hz. Peygamber, "Efsahu'l-Arab" yani, Araplar'ın en güzel konuşanı idi. *"Yeşile ve güzel kadına bakmak görme duygusunu artırır."*, yatsı namazını kılmayan kimseye Yüce Allah'ın, *"Ben senin rabbin değilim, kendine başka bir ilah ara."* diyeceğini ifade eden ve buna benzer uydurma haberler bunlara örnek gösterilebilir.

"Kim bir gün oruç tutarsa bin hac ve bin umre sevabı kazanır." gibi az bir amele çok sevap ve küçük bir günah işleyene de şiddetli ceza terettüp ettiren sözler de mana itibarıyla bozuk ve ölçüsüz kabul edilmişlerdir.

- *Güvenilir hadis kaynaklarında bulunmamak*

Son derece ilmî ölçütler oluşturan ve buna göre hadisleri ayıklayan hadis âlimleri, sahih hadisleri müstakil eserlerde bir araya getirmeye gayret etmişler, bunun sonucunda başta *"Kütüb-i Sitte"* diye meşhur olan altı kitap olmak üzere, te'lif edilen çok sayıda eser günümüze intikal etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerde bulunmayan, daha çok vaaz, bazı tefsir ve tarih kitaplarında bulunan hadislerin uydurma olduğu ihtimali bir hayli fazladır.

- *Kur'an ve sahih sünnete aykırı olmak*

Hadis diye nakledilen bir haberin Kur'an'ın sarih nassına ve meşhur sünnet verilerine aykırı olması, onun uydurma olduğunun alametidir. Mesela, *"Dünyanın ömrü yedibin senedir, biz yedinci binin içindeyiz."* şeklindeki rivayet, kıyametin ne zaman vuku bulacağını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade eden âyet ve hadislere aykırıdır. (İlgili âyet ve hadislerden bir kısmı için bkz., A'raf 7/187; Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1)

Zina mahsulü çocuk hakkında, *"Zinadan doğan çocuk cennete giremez."*, bir başka rivayette, *"…içki içen melʿundur, komşusu da melʿundur, onun yanında oturan da melʿundur."* denilmektedir. Hâlbuki zina mahsulü olan çocuğun, o günahın işlenmesinde hiçbir tesiri olamayacağı gibi; içki içmek suretiyle ilahi emri ihlal eden birinin günahından da komşusunun sorumlu tutulamayacağı aşikârdır. Zira Yüce Allah, bir âyet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır:

> "Hiçbir günahkâr bir başkasının günah yükünü üslenmez." (İsrâ, 17/15)

- *Akla, his, müşahede ve tarihi olaylara aykırı olmak*

Bilinen bir husustur ki İslam akla ve akletmeye son derece önem vermiş, Yüce Allah ancak akıl sahiplerine sorumluluk yüklemiştir. O'nun elçilik görevini hakkıyla yerine getiren Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri de akl-ı selime uygun sadır olmuşlardır. Dolayısıyla normal akla ters düşen, yorumlanması mümkün olmayan hadislerin varlığı düşünülemez. Mesela, *"Nûh'un gemisi Kâbe'yi yedi defa tavaf ederek Makam'ın arkasında iki rekât namaz kıldı."* uydurmasının normal akıl ve sağlam bir mantıkla bağdaştırılması mümkün değildir. Aynı şekilde*, Allah Teâlâ'nın kendisini kısrağın terinden yarattığını* ileri süren mevzû haberin de akılla izah edilir bir yanı yoktur.

Senedde yer alan ravilerin hoca-talebe ilişkisi, başka bir deyişle senedin ittisalinin tespiti ravilerin doğum, özellikle de ölüm tarihlerinin bilinmesine bağlıdır.

"600/1203 tarihinden sonra doğacak olanlara Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur." şeklindeki uydurma haberin ne mantıkla ne de gerçekle bir alakası vardır. Zira bu tarihten sonra yaşayan insanlar arasında İslam'a, Müslümanlara ve hatta bütün insanlara değerli hizmetlerde bulunmuş olanların listesi hayli uzun olsa gerektir.

Hadis usulünde tarih ilminin önemli bir yeri vardır. Senedde yer alan ravilerin hoca-talebe ilişkisi, başka bir deyişle senedin ittisalinin tespiti ravilerin doğum, özellikle de ölüm tarihlerinin bilinmesine bağlıdır. Süfyân es-Sevrî (161/777)'nin, *"Raviler yalan söylemeye başlayınca biz de onlara tarih silahı ile karşı koyduk."*

ifadesi bunu teyit etmektedir. Hassân b. Yezîd ise*, "Yalancıları tanımak hususunda bize tarih kadar yardım eden bir şey yoktur. Raviye ne zaman doğduğunu sorarız, şayet rivayet ettiği şeyhin vefat tarihini biliyorsak onun cevabına bakarak yalan mı, yoksa doğru mu söylediğini anlarız."* diyerek tarih bilgisinin önemine açıkça işaret etmektedir.

Buna bir misâl olmak üzere Ufeyr b. Maʿdân'ın naklettiği şu olayı verebiliriz: *"Ömer b. Musa (157/774) Humus'a geldiği zaman mescide giderek etrafını sardık. O ikide bir* حدّثنا شيخُكُم الصّالح *diyerek hadis rivayet ediyordu. Bunu o kadar tekrarladı ki dayanamayarak 'Bu sâlih şeyhimiz kimdir? Adını söyleyin de bilelim.' dedim. Şeyhimizin Hâlid b. Maʿdân olduğunu öğrenince 'Onunla nerede ve zaman görüştün?' diye sordum. 108 (726)'de Ermeniyye gazâsında görüştüklerini söylemesi üzerine, 'Ey şeyh, dedim, Allah'tan kork, Hâlid b. Maʿdân 104 (722)'de vefat etti. Sen ise, onunla ölümünden dört sene sonra görüştüğünü iddia ediyorsun! Üstelik o hiçbir zaman Ermeniyye'de savaşmamıştır!..'"*

Hadis metinlerini birbirinden nakleden şahısların hoca-talebe konumlarının tespitinde esas olan tarih bilgisinin önemi kadar tarihi gerçekler de bir hadisin uydurma olup olmadığını tespitte esas olmaktadır. Muhaddislerin metin tenkidi yaptıklarına da örnek olmak üzere şu uydurma hadisin tahlil ve tenkidi konuyu aydınlatacak mahiyettedir:

Hadisin metni şu şekilde gelmektedir: *"Hz. Aişe diyor ki Peygamber (s.a.s.)'in Hz. Fâtıma'nın boynunu birçok defalar öptüğünü görerek bunun sebebini öğrenmek istedim. Cevaben buyurdular ki 'Yâ Hümeyrâ, bilmez misin ki miraca çıktığımda Allah Teâlâ'nın emriyle Cebrâîl beni cennete götürdü ve bir benzerini görmediğim, kokusu hoş ve meyvesi nefis olan bir ağacın yanında durduk. Cebrâîl'in soyarak bana ikram ettiği o meyveleri yedim. Yüce Allah bunlardan bende bir menî yarattı. Dünyaya döndüğümde Hatîce ile münasebette bulundum; neticede Fâtıma'ya hamile kaldı. İşte ben o ağacın kokusunu özledikçe Fâtıma'nın boynunu öper ve o kokuyu alırım…'"*

Bu hadisin tenkidinde İbnu'l- Cevzî der ki "Bunun uydurma olduğunda, işin uzmanları bir tarafa hadis talebeleri bile şüphe etmez. Bunu uyduran kimsenin zerre kadar tarih bilgisine sahip olmadığı meydandadır. Zira Hz. Fâtıma, Peygamber (s.a.s.)'e nübüvvet gelmeden beş sene önce doğmuştur. Bu uydurmayı icat edenden daha cahil olanlar, bu haberi duyup nakletmişler ve tariklerinin çoğalmasına yol açmışlardır. Burada mîracdan söz edilmesi ise ayrı bir rezalettir. Çünkü mîrac, Hz. Hatice'nin vefatından sonra ve hicretten bir yıl önce meydana gelmiştir. Hicretten sonra da Hz. Peygamber Medine'de on sene ikamet etmiştir.

Verilen misallerden, tarihi gerçeklerle uzlaşmayan haberlerin yalan olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu nedenle hadis tenkitçileri biyografi ve kronoloji bilgisine son derece önem vermişler ve bunlardan azami ölçüde istifade etmişlerdir. (Kandemir, *Mevzû Hadîsler,* s. 176 vd.)

Uydurmacıların tanınması bazen bizzat kendi itirafından kaynaklanır.

Hadis uydurucularını tanıma yolları

Uydurmacıların tanınması bazen bizzat kendi itirafından kaynaklanır. Bu ya takibat yoluyla ya da pişmanlık duygusu ile olur. Mesela, Abdulkerim b. Ebi'l-Avcâ üvey babası muhaddis Hammâd b. Seleme'nin kitaplarını tahrif etmiş, bu kişileri takip etmekle görevli "sâhibu'z-zenâdıka" kuruluşunun görevlileri tarafından yakalandığında helali haram, haramı helal göstermek üzere çok sayıda hadis uydurduğunu itiraf etmiştir. (Kandemir, *DİA*, XXIX, 494)

Ağlayarak Kâbe'yi tavaf eden bir ihtiyara niçin ağladığı sorulunca, *"Rasûlullah'a karşı yalan söyleyerek 50 hadis uydurdum, onları halk arasında yaydım."* demesi, pişmanlık duygusundan kaynaklanan itirafa örnektir. (Çakan, *Hadis Usûlü,* s. 137)

Arkadaşlarının veya durumdan haberi olanlardan herhangi birinin haber vermesi de uydurmacıların tanınmasını sağlar.

Ebü'l-Hasan İbn Arrâk (963/1556), mevzû hadisleri müstakil bir eserde toplamak maksadıyla kaleme almış olduğu *Tenzîhu'ş-Şeri'a* adlı eserinin baş tarafında, 1790 yalancının ismini alfabetik sırayla vererek ümmeti onların zararlarından koruma hususunda önemli bir ikazda bulunmuştur.

Hâlâ uydurma hadisler mesnet kılınarak üzerlerine hüküm bina kılınmaya çalışılmakta ve zihinler bulandırılmaktadır.

Uydurma Hadislerin Zararları

Maksatları ne olursa olsun hadis uyduranlar bu faaliyetleri ile İslam'a ve Müslümanlara, belki de uzantısı günümüze kadar sirayet eden büyük zararlar vermişlerdir. Her ne kadar bunlara karşı ciddi önlemler alınmış olsa da hâlâ uydurma hadisler mesnet kılınarak üzerlerine hüküm bina kılınmaya çalışılmakta ve zihinler bulandırılmaktadır.

Yüce Allah, bir taraftan vahyin tebliği ile görevlendirdiği elçisine, aynı zamanda vahyin açıklanması görevini de tevdi etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de insanlığa en güzel örnek olarak takdim edilen, emir ve yasaklarına riayet edilmesi istenen Hz. Peygamber bu misyonunu kâmilen yerine getirmiş, dinin doğru anlaşılmasında büyük çaba sarfetmiştir.

Ne var ki ilerleyen zamanlarda hadis diye ortaya atılan sözler Müslümanların dini anlama ve yaşamalarını bir ölçüde zorlaştırmıştır. Siyasi düşüncelerini veya mezheplerini dinin önüne geçiren, kendilerini haklı göstermek için peygamberlerine iftira edenler, Müslümanlar arasında daha çok bölünmelere sebep olmuşlardır.

Eski dinlere ve kültürlere ait hurafeleri Peygamber diliyle cazip hâle getirmeye çalışan zındıklar veya cahil vaizler dine ilgi duyanları ondan soğutmuşlardır. Kur'an ve hadsilerde ibadete ve iyliğe özendiren, kötülüklerden sakındıran emir ve yasaklar ölçülü bir şekilde verildiği hâlde bu ölçülerin göz ardı edildiği uydurma haberler Müslümanların ya aşırı ümide kapılmasına yol açmış yahut onları aşırı korkuya iterek dinden uzaklaştırmıştır.

Hadis Uydurma ve Rivayetinin Hükmü

Hz. Peygamber'e isnat ederek kasten yalan söylemenin haram olduğu hususunda ittifak vardır. Dolayısıyla hadis uydurma, Allah'ı inkârdan sonra en büyük günah sayılmıştır. Hatta büyük hadis âlimi Zehebî; *"Cumhûr-u ulemaya göre terğîb (teşvik) veya terhîb (sakındırma) ile ilgili konularda hadis uyduranın küfrüne hükmolunmasa da helal ve harama dair hadis uyduranın, icma ile küfrüne hükmolunur."* demek suretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir.

Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre, ne şekilde ve hangi maksatla olursa olsun, kasten Hz. Peygamber'e yalan isnat eden, küfürden sonra en büyük günahlardan (kebâirden) birini işlemiş olur ve hiçbir rivayetine itibar olunmaz.

Hadis uydurma, dinin tebliğcisi Hz. Peygamber'e iftira etmektir ve aynı zamanda bu bir şahsa değil, onun getirdiği dine de iftira etmek anlamına gelmektedir. Bu ise, hadis uydurmanın büyük bir vebal olması için yeterli bir sebeptir. Yukarıda geçen من كذب ... hadisi bunun açık bir kanıtıdır.

Uydurma olduğunu bildiği hâlde onu rivayet eden ve uydurma olduğunu da açıklamayan kimse de en büyük günahlardan birini işlemiş olur.

Diğer taraftan uydurma olduğunu bildiği hâlde onu rivayet eden ve uydurma olduğunu da açıklamayan kimse de en büyük günahlardan birini işlemiş olur. Zira Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak şöyle buyurur:

> مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ ; Her kim, yalan olduğunu bildiği hâlde bana isnat ederek hadis rivayet ederse o da yalancılardan biridir. (Müslim, Mukaddime, 1)

Uydurma olduğunu bilmeden nakledecek olursa günah işlemiş olmaz. Ancak çok titiz davranması gerekli bir konuda gereken dikkati göstermediği ve araştırma yapmadığı için ciddi kusur işlemiş olur.

Uydurma hadislerin, Müslümanları uyarmak, dini tahriften korumak ve öğretim maksadıyla; durumun açıklanması suretiyle nakledilmesinde sakınca olmadığı gibi bu bir vecibedir.

Uydurma Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

İslam'ı tebliğ görevini Hz. Peygamber'den devralmış bulunan âlimler, özellikle de muhaddisler, hadislerin istismar edilmesine imkân vermeyecek ilmî tedbirleri almaktan geri durmamışlardır.

Tabiînden büyük âlim Muhammed b. Sîrîn'in (110/728), *"Önceden isnad sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince ravilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinden olanların hadisleri alınır, bidʿat ehlininki ise terkedilirdi."* (Müslim, Mukaddime, 5; Dârimî, Mukaddime, 38) şeklindeki haberi, *fitne olayından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetlerine karşı tedbir olarak isnad uygulanmaya başladığını göstermektedir.*

İsnad uygulaması sonunda hem sened hem de metin tenkidini büyük bir titizlikle gerçekleştirmişler ve bu alanda çok sayıda ilim dalları geliştirmişlerdir.

Hadis rivayetinde isnad uygulamasını takiben hadisleri nakleden kimselerin güvenilirliklerini tespit amacıyla cerh ve taʿdil faaliyeti başlamış; böylece hadis uyduranlar ve uydurdukları hadisler tespit edilerek teşhir edilmiştir. Bu yapılırken hadis rivayetinde bulunmuş ravileri tam anlamıyla tanıtmak maksadıyla biyografi (hâl tercümesi), tabakât, tarih ve vefayât kitapları yazmışlardır.

Uydurma faaliyetlerinin önünü kesen isnad uygulaması ve cerh-taʿdil çalışmaları ile yalancı ravileri tespit edip teşhir eden İslam âlimleri, bir taraftan da sahih hadisleri müstakil kitaplarda toplamaya gayret etmişler, özellikler hicri üçüncü asırda sahih hadisleri bir araya getiren eserler telif etmişlerdir.

Diğer bir ilmî tedbir de hadis diye uydurulmuş sözleri toplamak amacıyla eserler telif etmek olmuş ancak bu faaliyet hadis tarihi sürecinde ilk devirlerde değil, hicri VI. asrın başlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Bu kitaplardan ve genel anlamda konuyla ilgili eserlerden bir kısmı kısaca tanıtılacaktır.

Hadis eserlerinin telif edilmeye başladığı hicri ikinci ve üçüncü asırlarda mevzu hadisleri bir araya getiren müstakil kitaplar yazılmamıştır.

Uydurma Hadislerle İlgili Eserler

Yukarıda değinidiği üzere, hadis eserlerinin telif edilmeye başladığı hicri ikinci ve üçüncü asırlarda mevzu hadisleri bir araya getiren müstakil kitapların yazıldığı bilinmemektedir. Bu dönemin genel telif anlayışı isnadını zikretmek şartıyla sahih, zayıf ve hatta mevzu hadisleri bir arada vermekti. Bu yüzden ilk dönem hadis kaynaklarında oranları farklı olmakla birlikte mevzu hadisler yer almaktadır. Mevzû hadisleri müstakil eserlerde toplama faaliyetinin yaklaşık hicri beşinci asırdan itibaren başladığı söylenebilir. Uydurma hadislerle ilgili eserlerin genel başlığı *el-Mevzûât'tır*. Konuyla ilgili başlangıçtan itibaren yazılan eserlerin tamamını burada vermek mümkün değildir. Dolayısıyla yaygın olarak kullanılan mevzuat kitapları kısaca tanıtılacaktır.

- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (597/1201) *el-Mevzûât*'ı: Uydurma olduğu tespit edilen 1850 haber fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir. Ancak müellif bazı zayıf, hasen hatta sahih hadisleri de eserine almakla eleştirilmiştir.
- Suyûtî'nin (911/1505) *el-Leâli'l-Masnûa*'sı: İbnu'l-Cevzî'nin söz konusu eserindeki yanlışlıkları ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Tenkitleri sırasında, İbnu'l-Cevzî'nin mevzu dediği haberlerin öyle olmadığını isp¬+

etmek için bazen birkaç sahifeyi bulan mutabâ' ve şevâhid getridiği veya hiçbir fikir beyan etmeyerek ona muvafakat ettiği görülmektedir.

- İbn Arrâk'ın (963/1556) *Tenzîhu'ş-Şerîa*'sı: Bahsi geçen iki eseri özetleyip onlarda bulunmayanları da fıkıh konularına göre bir araya getirmiştir. Bu sebeple kendisinden öncekilere ihtiyaç bırakmayacak bir mutevaya sahiptir. Müellif, kitabın mukaddimesinde mevzu haberlerin alametleri, " ... من كذب " hadisini rivayet eden sahâbîlerin isimleri, hangi maksatlarla hadis uydurulduğu ve hadis uyduranların isimlerini vermiştir.
- Ali el-Kârî'nin (1014/1605) *el-Esrâru'l-Merfûa*'sı: 625 uydurma rivayet alfabetik olarak zikredilmiştir. 17 sahifeyi bulan mukaddimesinde, " ... من كذب " hadisinin muhtelif tariklerinden, kıssacıların ve vaizlerin durumlarından, zındıkların hadis uydurma faaliyetlerinden ve İslam âlimlerinin bunlara karşı açtığı mücadeleden vs. bahsetmektedir.
- Şevkânî'nin (1250/1834) *el-Fevâidu'l-Mecmûa*'sı: Uydurma hadislerle ilgili kendisinden önceki eserlerin bir özeti ve değerlendirmesi mahiyetinde olup, 1423 uydurma rivayet konularına göre verilmiştir.
- Günümüzde mevzu hadisler konusunu müstakil olarak inceleyen eserler de telif edilmiştir. Ünitenin hazırlanışında kendisinden istifade edilen M. Yaşar Kandemir'in *Mevzû Hadisler*'i ayrıca Sadık Cihan'ın *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi* ve Ömer b. Hasan Fellâte'nin *el-Vaz' fi'l-Hadîs*'i, konuyla ilgili bilinmesi gereken eserlerdir.

Bireysel Etkinlik

- Mevzûât kitaplarından inanç, ibadet, ilim ve muamelata dair uydurulan hadislerden hareketle bunların toplum üzerindeki etkilerini araştırarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde bir yazı yazınız.

Özet

•YAYGIN (MÜŞTEHİR) HABERLER

•Halk arasında hadis diye bilinen, isnadlı-isnadsız çok sayıda söz dolaşmakta ve bunlar bir anlamda dini yaşayışa şekil vermektedir. Hadis ıstılahında bunlara, seneddeki ravi sayısı açısından, her tabakada en az üç ravisi bulanan *meşhur hadis*ten farklı olmak üzere *meşhur* yahut *müştehir* haber denilmektedir.

•UYDURMA HABERLER

•Tarihi süreçte, söylemediği ve yapmadığı hâlde Hz. Peygamber'e nispet edilen haberler söz konusudur ki bunlara ıstılahta *mevzû* veya *muhtelak* hadis adı verilmektedir. Bu haberlerin hadis diye isimlendirilmesi, uydurma da olsa sened ve metne sahip olması, şekil yönünden hadis gibi görünmesi ve uyduran kişinin onun hadis olduğunu iddia etmesi sebebiyledir.

•Tarihçesi

•Hadis uydurma faaliyeti, İslam tarihinde "el-fitnetü'l-kübrâ/büyük fitne" diye tanımlanan Hz. Osman'ın H. 35 senesinde şehit edilmesi ile başlayan, Hz. Ali'nin halife olması üzerine cereyan eden Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı ile devam eden gelişmeler sonucunda siyasi ve itikadi gruplaşmalar ve ayrışmalar başlamıştır. Bu siyasi grupların mensuplarından bazı kimselerin kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın düşüncelerini tenkid etmek gayesiyle argüman arayışına girmeleri, hadis uydurma faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

•Uydurma Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

•Uydurma faaliyetlerinin önünü kesen isnad uygulaması ve cerh-taʿdil çalışmaları ile yalancı ravileri tespit edip teşhir eden İslâm âlimleri, bir taraftan da sahih hadisleri müstakil kitaplarda toplamaya gayret etmişlerdir.

•Diğer bir ilmî tedbir de hadis diye uydurulmuş sözleri toplamak amacıyla eserler telif etmek olmuştur. Ancak bu faaliyet hadis tarihi sürecinde ilk devirlerde değil, hicri VI. asrın başlarından itibaren görülmeye başlamıştır.

•Uydurma Şekilleri

•Uydurdukları sözleri sahih hadislere karıştırmak,

•Bu sözlerin baş tarafına hadis âlimlerince makbul olan bir sened eklemek,

•İki hadisin sened ve metnini birbirine karıştırmak,

•Seneddeki bir raviyi silip yerine kendi adını yazmak,

•Hiç karşılaşmadığı bir şahıstan hadis öğrendiğini iddia etmek.

•Hadis Uydurucularını Tanıma Yolları

•Bu haberlerin mevzû oldukları; uyduranın itirafı, Kur'ân'a, sahih hadislere, tarihe, akla aykırı olması, hadisin lafzında veya manasında bozukluk olması, elde mevcut sahih hadis kitaplarında bulunmaması, senedindeki ravilerden birinin yahut birkaçının yalancı olduğunun tespiti gibi yöntemlerle belirlenmiştir.

•Hadislerin rivayet döneminde alimler; isnad sorma, cerh-ta'dil, sahih hadisleri müstakil eserlerde toplama ve mevzû hadisleri ayrı kitaplarda bir araya getirme gibi faaliyetlerle hadis uydurmaya karşı tedbirler almışlardır.

Özet (devamı)

- **Hadis Uydurma ve Rivayetinin Hükmü**
- Hz. Peygamber'e isnat ederek kasten yalan söylemenin haram olduğu hususunda ittifak vardır.
- Âlimlerin çoğunluğuna göre, ne şekilde ve hangi maksatla olursa olsun, kasten Hz. Peygamber'e yalan isnat eden, küfürden sonra en büyük günahlardan (kebâirden) birini işlemiş olur ve hiçbir rivayetine itibar olunmaz.
- **Uydurma Hadislerle İlgili Eserler**
- Uydurma hadislerle ilgili eserlerin genel başlığı *el-Mevzûât*'tır.
- Hicri altıncı asrın başlarından günümüze kadar olmak üzere mevzû hadisleri içeren bir çok kitap yazılmıştır. Bunların en önemlileri arasında:
- Suyûtî'nin (911/1505) el-Leâli'l-Masnûa,
- İbn Arrâk'ın (963/1556) Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati'l-Mevzûa,
- Ali el-Kârî'nin (1014/1605) el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa adlı eserleri sayılabilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Seneddeki ravi sayısı açısından her tabakada en az üç ravisi bulunan hadise ne ad verilir?
   a) Müştehir
   b) Mütevatir
   c) Meşhur
   d) Garib
   e) Makbul

2. Uydurma hadislerin ıstılahtaki ismi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Metrûk
   b) Muhtelak
   c) Münker
   d) Merdûd
   e) Mahfûz

3. Keşfu'l-Hafâ isimli eser hangi konuya dair telif edilmiştir?
   a) Mevzû hadisler
   b) Makbul hadisler
   c) Zayıf Hadisler
   d) Müştehir hadisler
   e) Garib hadisler

4. Siyasi fırkalar içinde hadis uydurma hareketini ilk defa başlatan fırka hangisidir?
   a) Hariciler
   b) Şîa
   c) Mu'tezile
   d) Mücessime
   e) Kaderiyye

5. Aşağıdakilerden hangisi hadis uydurma şekillerinden biri değildir?
   a) Uydurdukları sözleri sahih hadislere karıştırmak
   b) İki hadisin senedini ve metnini biribirine karıştırmak
   c) Seneddeki bir raviyi silip yerine kendi adını yazmak
   d) Uydurduğu sözün başına hadis âlimlerince makbul bir sened eklemak
   e) Uydurduğu sözü hocalarından birine nispet etmek

6. "Efsahu'l-Arab" terkibinin Türkçe karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Arapların en akıllısı
   b) Arapların en soylusu
   c) Arapların en güzel konuşanı
   d) Arapların en yararlısı
   e) Arapların en masumu

7. Aşağıdakilerden hangisi bir hadisin uydurma olduğunun alameti değildir?
   a) Lafızlarda ve manada bozukluk
   b) Güvenilir hadis kaynaklarında bulunmak
   c) Kur'an ve sahih sünnete aykırı olmak
   d) Akıl, his ve müşahedeye aykırı olmak
   e) Tarihi olaylara aykırı olmak

8. Hadis uydurmanın hükmü aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Küfür
   b) İrtidat
   c) Haram
   d) Mekruh
   e) Tahrimen mekruh

9. Tenzîhu'ş-Şerîa isimli eserin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?
   a) Aclûnî
   b) Ali el-Kârî
   c) Şevkânî
   d) İbn Arrâk
   e) Suyûtî

10. "Önceden isnad sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince ravilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinden olanların hadisleri alınır, bidʿat ehlininki ise terkedilirdi." sözü kime aittir?
    a) Ebû Hanife
    b) İmam Mâlik
    c) Muhammed b. Sîrîn
    d) Abdullah b. Mübârek
    e) Abdullah b. Abbâs

Cevap Anahtarı

1.c, 2.b, 3.d, 4.b, 5.e, 6.c, 7.b, 8.c, 9.d, 10.c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1985). Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs. Beyrut. Müessesetü'r-Risâle.

Ahmed b. Hanbel. (1992). Müsned, İstanbul. Çağrı Yayınları.

Ahmed Naim. (1984). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi. (Mukaddime) Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadis Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadisevi.

Buharî, es-Sahîh. (tsz.). İstanbul. el-Mektebetü'l-İslamiyye.

Çakan, İsmail Lütfi. (2008). Hadis Usûlü. İstanbul. MÜİFAV Yayınları.

Dârimî. (1987). Sünen. Beyrut. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Ebû Dâvud. (1988). Sünen. Beyrut. Müessesetü'l-Kütübü's-Sekafiyye.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed. Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa. (1981). Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Mâce. (tsz.). Sünen. İstanbul. el-Mektebetü'l-İslamiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. (1995). Kitâbu'l-Mevzûât. Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kandemir, M. Yaşar. (1991). Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi. Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kandemir, M. Yaşar. (2004). "Mevzû". DİA. C. XXIX. TDV Yayınları.

Mâlik. (tsz.). Muvatta. Kahire. Daru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye.

Müslim. (tsz.). Sahîh. İstanbul. el-Mektebetü'l-İslamiyye.

Nesâî. (1988). Sünen. Beyrut. Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. el-Mekâdisu'l-Hasene. Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Tirmizî. (tsz.). Sünen. Beyrut. Daru'l-Fikr.

Yücel, Ahmet. (2010). Hadis Tarihi ve Usûlü. İstanbul. Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

HADİS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ

Atatürk Üniversitesi
Açıköğretim Fakültesi

HADİS TARİHİ VE USULÜ

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

ÜNİTE

14

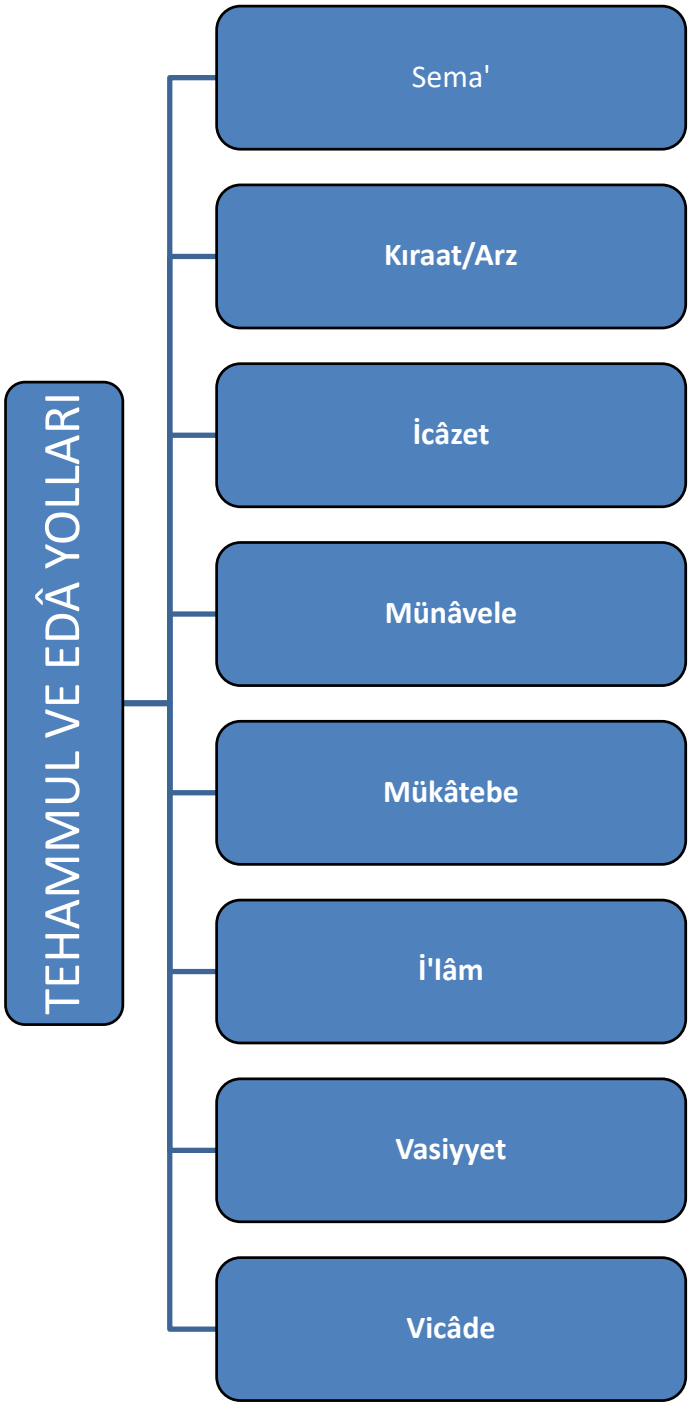
İÇİNDEKİLER

- Tehammul ve Edâ
- Tehammul ve Edâ Yolları
- Tehammul ve Edâ Mekânları
- Tehammul ve Edâ Adabı

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadis ilmindeki tehammul ve edânın anlamını öğrenebilecek,
  - Tehammul ve edâ yollarını ve tehammul ve edâ sîgaları kavrayabilecek,
  - Tehammul ve edânın yapıldığı mekânlar hakkında bilgi edinebilecek,
  - Tehammul ve edâ esnasında gerek hocaların ve gerekse talebelerin dikkat etmesi gereken adabı öğrenebileceksiniz.

© Bu ünitenin tüm yayın hakları Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi'ne aittir. Yazılı izin alınmadan ünitenin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

TEHAMMUL VE EDÂ YOLLARI
Sema'
Kıraat/Arz
İcâzet
Münâvele
Mükâtebe
İ'lâm
Vasiyyet
Vicâde

GİRİŞ

Hadisler, Hz. Peygamber'den gelen haberler olduğuna göre, bu haberlerin bazı mekânlarda ve birtakım usullerle öğrenilip öğretilmesi gerekir. İster programı önceden belirlenen örgün öğretim olsun isterse belirli bir mekân ve zamanla sınırlı olmayan yaygın eğitim olsun, bunların yapıldığı birtakım mekânlara ihtiyaç duyulur. Burada sırasıyla, tehammul ve edanın anlamı, yolları, mekânları ve adabından bahsedilecektir.

Bireysel Etkinlik

- İlk dönemlerde hadisler nasıl öğrenilir ve gelecek nesillere nasıl nakledilirdi?

TEHAMMÜL VE EDA

Daha önce, 1. ve 2. ünitede kısaca bahsdeilen bu kavramlar, bu ünitede daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Arapça'da öğrenim için genellikle, te'allüm (تعلم)", öğretim için de "ta'lîm (تعليم)" kelimeleri kullanılır. Bununla beraber Hadis ilminde hadis öğrenimi için "zorlanarak yüklenmek" manasındaki "tehammül (تحمُّل)", öğretimi için de "bir görevi yerine getirmek" manasındaki "eda (أداء)" kelimeleri kullanılır.

Tehammül kelimesi Arapçada, "haml (حمل)" kökünden olup "tefe''ul (تفعُّل)" babındandır. "Tefe''ul" babı, bir şeyi zorlanarak elde etmek manasına gelir. İlmi öğrenmek, aynı zamanda birtakım zorlukları da yüklenmek manasına geldiği için, "yükleme" manasında olan "haml" kökünden müştak/türemiş olan "tehammül" kelimesi kullanılır. Bu kelime kullanılarak hadis öğrenmenin zorluğuna işaret edilir.

"Eda (أداء)" kelimesi ise "yerine getirme, ödeme" anlamlarına gelmektedir. Hadis öğretimi için "eda" kelimesi kullanılarak öğrenilen hadislerin başkalarına öğretilmesi sorumluluğuna işaret edilir.

Hadis öğrenmeye "tehammul", öğretmeye de "eda" denilir.

Türkçedeki tahammül kelimesi; bir kimsenin, olaylar karşısında gücünün son aşamasına kadar dayanması manasında kullanılır. Bu anlamda "Sana tahammül edemiyorum.", "Tahammül sınırlarımı aştı." gibi ifadeler kullanılır. Hadis öğrenmek için gösterilen çabalar bazı zorlukları içermekte olup bunlara katlanmak için epeyce bir çaba harcanması gerekmektedir. Hadis öğrenmenin bu yapısından dolayı, normalde öğrenme manasına gelen "teallüm" kelimesi yerine, bir şeyi zorla yüklenmek manasına gelen "tehammül" kelimesi kullanılmıştır. Kısacası hadis öğrenmek zor bir süreç olduğu için, bunu öğrenmenin zorluğunu gösteren ve "zorlanarak yüklenmek" manasına gelen tehammül kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime ile hadis öğrenmek kastedilir. Tehammülü'l-Hadis, hadis öğrenmek demektir.

Bir Müslüman'ın öğrendiği, tehammül ettiği hadisleri bir başkalarına öğretme sorumluluğu bulunduğu ve bunu öğretmek onun borcu olduğu için, öğretme işine de kinaye yoluyla "eda" denilir. Bu kelime Türkçede de kullanılır. "borcu eda etmek" bu kullanımlardan biridir. Mesela namaz insanların Allah'a ödemesi gereken bir borç olduğu için, "namazı eda etmek" tabiri kullanılır. Bu mantıkla, öğrenilen hadisleri başkalarına öğretme borcunu ifa etmeye de "eda" denilir. Buna göre hadislerin edası, başkalarına öğretilmesi demek olur.

Özetle hadislerin öğrenilmesine *tehammül,* başkalarına öğretilmesine de *eda* denilir. *Tehammülü'l-Hadis*, hadis öğrenimi; *Tehammül ve eda* ise hadis öğrenimi ve öğretimi demektir.

TEHAMMÜL VE EDA YOLLARI

Daha önce anlatıldığı gibi hadisçilere göre hadis öncelikle; Hz. Peygamber kaynaklı her haber demektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait her şeyin öğrenilmesi demek, aynı zamanda hadis öğrenimi demektir. Ona ait şeyleri öğrenmek için kullanılan bütün argümanlar; aynı zamanda hadislerin öğrenilmesi için kullanılmış olmaktadır. Bu manada Hz. Peygamber'in öğretim için kullandığı bütün yollar, aynı zamanda hadislerin öğretilmesi için kullanılmış sayılmaktadır. Bir bilgi, ya doğrudan kaynağından ya da başkası vasıtasıyla dolaylı olarak öğrenilir. Doğrudan alındığında ya görülür ya da duyulur. Başkasından alındığında ya kaynağına sorularak teyit edilir ve o bilgiyi kullanmak için izin istenilir ya o bilgilerin kayıtlı olduğu malzeme bizzat alınır ya telif hakkı alınır. Bir başkasına ait bilgilere günümüzde genel olarak bu veya benzer şekillerde ulaşıldığı gibi, rivayet asrında da hadis hocalarının bildiği veya yazdığı hadisler buna benzer yollarla elde edilirdi.

Usulsüz Vusûl Olmaz
Hedefe bazı usuller takip edilerek ulaşılabilir.

Bu yollar daha sonraları detaylandırılarak ifade edilmiştir. Hadisi tehammül eden kimsenin, tehammül ediş şekli ile başkalarına rivayet ederken kullandığı lafızlar son derece önem arzetmektedir. Zira bir hadisin bizzat hocadan öğrenilmesi ile hocayla karşılaşılmaksızın onun gıyabında veya vefatından sonra dolaylı yollardan alınması arasında fark vardır. İşte bir hadisin, hocadan doğrudan ya da dolaylı yollardan alındığını gösteren birtakım rivayet sîgaları bulunmaktadır. Hadis ilminde bunlara *tehammul ve eda sîgaları* denilir.

Tehammül ve edâ yolları kuvvetliden zayıfa doğru şöyle sıralanır:
Semâ', Kıraat, İcâzet Münâvele, Kitâbet, İ'lâm Vasiyyet, Vicâde.

Tehammul ve eda sîgaları, bir râvînin hadis aldığı hocasından hadisi hangi şekilde öğrendiğini gösteren lafızlardır. Sika bir ravinin hadisi hocadan "Dinledim." diyerek rivayet etmesiyle, "Bana ulaştı ki…" diyerek rivayet etmesi arasında sıhhati etkileyecek türden farklılıklar bulunmaktadır. Birincisinde, talebenin hadisi bizzat hocanın ağzından duyduğu kesin bir dille ifade edilmekte iken diğerinde dolaylı bir ifade kullanılmaktadır. İkinci ifadeye göre hadis hocadan bizzat değil de başka bir yolla alınmıştır. Bu durumda hadis, hocadan intikal eden yazılı bir malzeme yoluyla alınmış olabilir. Veya arada başka bir ravi vardır, ama durumu zayıf olduğu için adı zikredilmemiş olabilir. Bu ve benzeri durumlar, her zaman söz konusu olabilir. İşte hadisin sıhhatine zarar verebilecek durumları tespit edebilmek için, hadisin tehammül ve edası esnasında kullanılan sîgalar önemli sihhat göstergelerinden sayılmaktadır.

Hadislerin tehammul ve eda yolları ile, bu esnada kullanılan sîgaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Sema (سماع)

Sema'; hadis hocasının (şeyh) hadisleri okuması, talebenin veya talebelerin de (tâlib veya tullâb) bizzat ondan dinleyerek alması anlamına gelmektedir. Burada hocanın hadisleri, ezberinden veya kitabından okuması mümkün olduğu gibi, yazdırması ve talebeler tarafından yazılıp not edilmesi de mümkündür.

Hocanın bizzat talebelerine yazdırması şekline imlâ (إملاء) denilmektedir. Bu metot semanın en üst derecesidir. Bu metotla alınmış olan bir hadis rivayet edilirken "حدّثنى فُلانٌ إملاءً""Fülan bana imla yoluyla anlattı." şeklindeki eda sîgası kullanılır.

Semanın diğer tarzlarıyla alınan bir hadis, eda edilirken bazı sîgalar kullanılır. Bunlar kuvvetliden zayıfa doğru şu şekildedir:

Sema; dinleyerek öğrenme metodudur.

- "سمِعتُ فلانا" yani "Fülandan dinledim/duydum."
- "حَدَّثَنى فلان" yani "Fülan bana söyledi/anlattı ki,"
- "أخْبَرَنِى فلان" : "Fülan bana haber verdi ki,"
- "أَنْبأنا فلان", "نَبّأنا فلان": "Fülan bize haber verdi ki,"
- "قال لى فلان", ذكر لى فلان": "Fülan bana söyledi."
- "ذكر", "قال": "Dedi.", "söyledi."

Eğer râvî "حَدَّثنا" "Bize söyledi/anlattı." ve "سَمِعْنا" "Dinledik." gibi eda sigalarını cemi/çoğul sigasıyla söylerse; hadisi şeyhinden/hocasından başkalarıyla birlikte tehammül etmiş olduğunu gösterir.

Kıraat (قرائة) veya Arz (عَرْض)

Kıraat, okuyarak öğrenme metodudur.

Tehammülün ikinci yolu, "Kıraat ale'ş-şeyh (**قِرائة على الشيخ**)"" veya "Arz (**العرض**)"dır. *Kısaca arz veya kıraat diye isimlendirilen bu metot; bilahare şeyhinden/hocasından rivayet edebilmek için hadisleri onun huzurunda okumaktan ibarettir.* Bu okumada; ister tâlib/talebe/öğrenci bizzat okumuş olsun, ister mecliste hazır bulunan diğer bir talebe okumuş da o dinlemiş olsun; hadisler ister kitaptan, ister ezberden okunmuş olsun hepsine birden kıraat/arz denilir. Kıraat/Arz için okuyan talebeye ise "kârî (**قارى**)" denilir.

Arz yoluyla alınan bir hadis başkalarına rivayet/eda edilirken aşağıdaki sîgalar kullanılır:

- Bizzat talebe okumuş ise; "**قَرَأتُ على فلان**" "Falancanın huzurunda okudum." der. Kendisi hazır bulunmuş başkası okumuş ise; "**قُرِءَ عليه و أنا أسمَعُ**" "Fülanca Hoca'nın huzurunda okunuyorken ben de dinliyordum." der.

Duruma göre kıraat yoluyla tehammül edilen hadisin eda şekilleri değişebilir. Aşağıda bunlar gösterilmiştir.

- "**حدثنا بقرائتى**" "Benim okumam suretiyle bize anlattı.", "**أسْمَعُ**" "**حَدَّثَنا قِراءةً عليه و أنا**" "Bize kıraat yoluyla anlattı ben de dinliyordum."
- "**أخبرنا بقرائتى**" "Bana, benim okumam suretiyle haber Verdi." veya "**قراءة**"

عليه و أنا أسمع أخبرنا "Bize kıraat yoluyla haber verdi ben de dinliyordum."

- **أنبأنا** "أنبأنا بقرائتى" "Bana, benim okumam suretiyle haber Verdi." veya "**قراءة عليه و أنا أسمع**" "Bize kıraat yoluyla haber verdi ben de dinliyordum."
- "قال لنا بقرائتى" "Bana, benim okumam suretiyle söyledi." veya "**قال لنا قراءة عليه و أنا أسمع**""Bize kıraat yoluyla söyledi ben de dinliyordum."

İcazet (إجازة)

İcazet; sema ve kıraat olmaksızın hadis âliminin belirli şartlar dâhilinde bütün veya bir kısım rivayetlerini öğrencinin rivayet etmesine izin vermesidir.

İcazet,
rivayet için izin verme-alma metodudur.

Hocanın bizzat okuttuğu talebesine, okuttuklarını rivayete izin vermesi anlamındaki icazet, tartışmasız kabul görürken diğer farklı şekillerinde ihtilaflar söz konusudur.

Rivayete izin verilen hadislere "mücâz (مُجاز)", izin veren muhaddise "mucîz (مَجِيز)", izin alan muhaddise, "müzâzün-leh (مُجازٌ له)", izin verilen malzemeye "mücâzun bih (مجاز به) bu işleme de "icazet (إجازة)" denilir.

İcazetin bir çok çeşidi bulunmaktadır. Hatta bunu on kısma ayıranlar da vardır. En meşhurları aşağıdaki gibidir:

- Belirli bir kimsenin, belirli hadisi/hadisleri/hadis kitabını rivayet için, belirli bir kimseye rivayet izni vermesi. "Buhârî'nin kitabını rivayet için sana icazet veriyorum (أَجَزْتُ لَكَ كِتَابَ الْبُخَارِيِّ)." ifadesinde olduğu gibi. Dikkat edilirse burada icazet veren belirli, icazet verdiği kitab belirli, icazet verdiği kişi belirlidir.
- Belirli bir kimsenin, belirli olmayan hadisi/hadisleri rivayet için, belirli bir kimseye rivayet izni vermesi. "Bildiğim bütün hadisleri rivayet için sana icazet verdim (أَجَزْتُ لَكَ جَمِيعَ مَسْمُوعاتِى)" gibi.

Münâvele hadis, yazılı malzemenin elden teslimi metodudur.

- Belirli bir kimsenin, belirli olan bir kitabı meçhul şahsa rivayet izni vermesi. "Kitabımı rivayet etmeye Müslümanlara izin verdim (أجزت كتابى للمسلمين)." gibi.
- İcazet-i Âmme (الاجازة العامة): Burada mücazün leh, yani icazet verilen muhatab belirli olmayıp genel olmaktadır. "Bütün Müslümanlara icazet verdim (أَجَزْتُ لِلْمُسْلِمِينَ)." gibi.
- İcazet-i Mu'allaka (الاجازة المعلقة): İcazeti belirli veya belirsiz olan bir kimsenin dilemesine bağlamaktır. "Fülan her kimi arzu ederse ona icazet verdim (أجزت لِمَنْ شاءَ فُلانٌ)." gibi.
- Ma'duma icazet: Ortada olmayan birine icazet vermek. "Fülanın doğacak çocuğuna icazet verdim (أجزت لِمَنْ يولَدُ لِفُلانٍ)." gibi.
- Bilahere tehammül edilecek rivayet için icazet vermek. "İleride öğreneceğim ne varsa sana izin verdim (أَجَزْتُ لك ما صَحّ مِنْ مَسْموعاتِى)." gibi.
- İcazetle tehammül edilen hadislere icazet vermek. "Rivayet için izin ve icazet aldığım haberler (ما أُجِيزَ لِى)" gibi. Benden rivayet etmene izin verdim (أجزتك ما أجيز لي روايته).

Münâvele (مناولة)

Kendisinden nakil ve rivayet etmesi için hocanın, öğrencisine bir kitap veya yazılı bir metin vermesine münâvele denir. Bu usulün sünnetteki delili, Hz. Peygamber'in Batn-ı Nahle'ye gönderdiği seriyye komutanı Abdullah b. Cahş'a bir mektup verip Medine'den ayrıldıktan iki gün sonra açıp okumasını ve gereğiyle amel etmesini emretmiş olmasıdır.

Münavele yoluyla tehammül edilen bir hadis rivayet edilirken; "حدثنا مُناوَلَةً (Bana münavele yoluyla anlattı)", "ناولنى (Bana eliyle verdi)" gibi özel olarak münaveleye delalet eden lafızların yanında, "أخبرنا" ,"حدثنا" gibi belirli bir eda yoluna has olmayan eda sigaları da kullanılabilir.

Kitâbet-Mükâtebe (كتابة- مكاتبة)

Mükâtebe; hadis hocasının, rivayet hakkı bulunan hadislerinin tamamını veya bir kısmını yakında ya da uzakta bulunan bir kimseye yazıp göndermesidir. Bu usulde, yazılıp gönderilen metinlerin değişikliğe uğramasından emin olunması amacıyla, götüren kimsenin güvenilir olması, bu mümkün değilse metnin mühürlenmesi şartı aranmıştır.

Mükâtebe, yazıp teslim etme veya gönderme metodudur.

Bu yolla alınan hadisler rivayet edilirken; "**أَجَزْتُكَ ما كَتَبْتُ لك** (Sana yazdığım hadisleri rivayet için sana icazet verdim)", "**كَتَبَ إِلَيَّ فلان** (Fülan bana yazdı ki...)"

"**أخبرنا فلانٌ مُكاتَبَة** (Fülan bana mükatebe yoluyla haber verdi.)" gibi eda sigaları kullanılır.

İ'lâm (إعلام)

İ'lâm; hocanın hadis veya hadis kitabını öğrenciye göndererek bunları sema yoluyla aldığını ifade etmesi ve fakat rivayeti için izin verdiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamasıdır. Bu metot hakkında ihtilaf olmakla birlikte ilk dönemlerde yaygın olduğu söylenemez. Daha önce gördüğümüz icazet, münâvele, mükâtebe denilen tehammül yolları, açık ya da gizli bir şekilde rivayet iznini işaret etmektedir. Bunun dışındaki i'lâm, vasiyet, vicâde, özelliklede i'lâm, böyle değildir. Bu sadece bir bildirmedir. Bu tür bildirimden sonra, talebenin hocadan rivayete izinli olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Hadisçilerden bir kısmı, bunun caiz olabileceği görüşündedirler.

Hocanın hadis yazılı malzemeyi vasiyeti metodudur.

Hoca, i'lâm/bildirimde bulunurken "هذه روايتى (Bu/bunlar benim rivayetlerimdir.)" şeklinde bir ifade kullanır.

Vasiyyet (وصية)

Vasiyyet; ölmek veya yolculuğa çıkmak üzere olan hocanın, rivayet izninden söz etmeksizin, kitabını öğrencilerinden birine vasiyet etmesidir. Bunda zımnî bir rivayet izni vardır diyenler yanında bu yolla elde edilen hadislerin rivayetini caiz görmeyenler de vardır. Bu metotla hadis alınmışsa genelde "أَوْصَى إِلَيَّ (Bana v

etti.)” veya buna benzer bir ifade kullanılır.

Vicâde (الوجادة)

Vicâde; bir hadis âliminin herhangi bir müellif veya ravinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı hadislerini bulup ele geçirmesine denir. Kitabın müellifi ile bulan (vâcid) arasında muâsarat (aynı asırda yaşama), sema‘, icazet gibi herhangi bir ilişkinin bulunması veya bulunmaması neticeyi değiştirmez. Ancak rivayet ederken aşağıda bazı örnekleri verilen ve vicâdeye delalet eden bir eda sîgası kullanılmalıdır.

- **وَجَدْتُ** (Buldum.)
- **وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلانٍ** (Falanın el yazısıyla buldum.)
- **قَرَأْتُ في كِتابِ فُلانٍ** (Falanın kitabında okudum.)
- **قرأت في كتاب فلان بِخَطِّهِ** (Falanın kitabında el yazısıyla okudum.)
- **بَلَغَنِي** (Bana ulaştı.)

Hadisler, ilk asırda daha çok sözlü rivayet edilirken ikinci ve üçüncü asırda daha çok yazılı rivayet edilmiş ancak bunun yanında sözlü rivayete de devam edilmiştir. Bu dönemlere “rivayet asrı” denilir. Rivayet asrının başlarında hadisler, çoğunlukla sema ve kıraat metotlarıyla alınıp nakledilmekteydi. Daha sonraları İslam coğrafyası genişleyip, hadis hocaları uzak diyarlara dağılıp, hocalarla doğrudan karşılaşma imkânı epeyce zorlaştığı yıllarda icazet, münâvele ve mükâtebe metotları kullanılmaya başlandı. Bu sıralarda İ‘lâm, vasiyet ve vicâde metotlarına nadiren müracaat edilmekteydi. Rivayet asrı bitip, kitaptan nakil dönemi başlayınca, hem icazet metodunun kullanımı hem de i’lam, vasiyet ve vicâde yollarının kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu dönemde vicâde metodunun kullanımında da artış olduğu söylenebilir. Son dönemlerde bizler, sadece vicâde metodunu kullanmaktayız. Zira hadis kitaplarını önümüzde veya kütüphanelerde hazır bulup, onlardan öğrenip öğretmeye devam ediyoruz.

Vicâde; bulmaya dayanan bir metotdur.

Eda Sîgalarıyla İlgili Bazı Kısaltmalar

- *“حدثنا”* eda sigasının kısaltması; bazen “**نا**”, bazen “**ثنا**”, bazen de “**دثنا**” şeklinde yapılmıştır.
- “**أخبرنا**” sigasının kısaltması ise genellikle “**انا**” şeklinde yapılmıştır.
- Bu arada, senedlerde bazen “**ح**” şeklinde bir kısaltma görülür. Bu kısaltma “hâ” diye okunup geçilir. Buna tahvîl “hâ”sı denilir ve senedin değiştiğini gösterir.
- Senedlerdeki, “**حدثنا**”, “**أخبرنا**”, “**سمعنا**”,”**أنبأنا**” veya bunların anlamını içeren kelime ve kısaltmalardan önce, senedde yazılı olmasa bile bir “**قال** (Dedi ki…)” kelimesi varsayılarak okunur ve tercüme edilir.

Tablo 14.1. Bu tabloda tehammül ve eda lafızları kırmızıyla gösterilmiştir

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: **سمعت** رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Buhârî, İlm, 22; Tirmizî, Rü'yâ, 9)

Tablo 14.2. Bu tabloda tehammül ve eda lafızları farklı renklerde gösterilmiş, tercümede de her sîga Arapça metindeki renkte gösterilmiştir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قال: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قال: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ،

"**Bize** Müsedded **anlattı**, dedi k**i** bize Bişr anlattı, dedi ki bize İbn Avn, İbn Sîrin'den o da Abdurrahman b. Ebî Bekre'den, o da babasından anlattı:…"

(Buhârî, İlm, 9; Dârimî, Mukaddime, 72)

TEHAMMÜL VE EDA MEKÂNLARI

Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i *"usvetün haseneh (güzel bir örnek)"* olarak takdim edip, ona itaati zorunlu kılınca, Müslümanlar Hz. Peygamber'in her hâlini takip etmeye başladılar. Hz. Peygamber'in bizzat öğrettiği hususlar ve ona ait dolaylı bilgiler, ashap tarafından sürekli takip ediliyordu. Onlar bu takibi, ona ait her şeyi öğrenmek, uygulamak ve daha sonraki nesillere aktarmak amacıyla yapıyorlardı. Dolayısıyla ashap, nerede olursa olsun, sürekli olarak, bizzat Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen hususları, bazen de dolaylı olarak, onda görülen söz ve davranışları öğrenmeye gayret gösteriyorlardı.

Hz. Peygamber öğretime 7-24 devam etmiştir. Öğretimde "zaman sınırlaması" yoktur.

Rasûlullah Dönemi'nde bu şekilde devam eden öğretim faaliyetlerini belirli bir kurumla sınırlandırmak doğru değildir. Zira Hz. Peygamber, öğretim faaliyetlerine çoğunlukla mescitte devam etmesine rağmen, bu faaliyetler sadece mescitle sınırlı değildi. O bazen evinde misafirlere, bazen çarşıda-pazarda etrafını saranlara, bazen sadece hanımlara, bazen sadece erkeklere, bazen oyun oynayan çocuklara, bazen yolculukta, bazen savaşta velhasıl her yerde ve her zamanda, günümüz ifadesiyle 7-24, yani yedi gün yirmi dört saat her zaman ve mekânda İslam'ı öğretiyordu. Onun öğrettiği Kur'ân dışındaki her şey, ondan kaynaklandığı için aynı zamanda hadis oluyordu ve dolayısıyla hadisler, her yer ve zamanda öğreniliyordu. Bunun için Hz. Peygamber Dönemi hadis öğretimi, yaygın öğretim şeklinde ve değişik mekânlarda cereyan etmiştir.

Hz. Peygamber öğretime her yerde devam etmiştir. "mekân sınırlaması" yoktur.

Rasûlullah Dönemi'nde öğretim mekânlarını bir veya birkaç yere tahsis etmek doğru olmamakla beraber, onun hayatında öğretim işlerinin yoğunlaştığı bazı mekânlardan da bahsedilebilir. Bunlardan biri yukarıda da değinildiği gibi *Mescid-i Nebevîdir. Özellikle buradaki Suffa diye ayrılan bölüm, genç ve bekâr sahabilerden oluşan bazı talebelere tahsis edilmişti ve burada öğrenim gören talebelere Ashâbu Suffe denilirdi.*

Mescid-i Nebevî'ye ilaveten, Hz. Peygamber'in, nübüvvetinin ilk yıllarında tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu Dâru'l-Erkâm'ı (Erkâm'ın evi) da öğretim mekânları arasında sayabiliriz. Burası, sonraki dönemlerde de bir müddet öğretim faaliyetleri için kullanılmıştır. *O dönemlerde Mescid-i Nebevî'nin yanındaki Dâru'l-Kurrâ diye isimlendirilen yeri de öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler arasında zikretmek mümkündür*. Aslında Mahreme b. Nevfel'in evi olan bu mekân, öğretim faaliyetleri için de kullanılmaktaydı. "Kurra" kelimesinin Kur'ân'la ilgili bir kavram olması hasebiyle buranın daha çok Kur'ân'ın öğretildiği bir mekân olduğu izlenimi uyanabilir. Ancak ilk dönemlerde Kurrâ kelimesinin genel olarak Kur'ân'ı ve sünneti bilenler için kullanıldığı hatırlanınca, hicretten sonra bazı evlerin birer mektep gibi kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Hatta bazılarına göre bu ev, daha sonraları kurulan medreselerin doğmasında ilham kaynağı olmuştur.

Öğretim mekânları belirginleşmeye başlıyor.

Hz. Peygamber'in vefatıyla, hadislerin öğrenilmesi için başvurulacak kaynak artık sahâbe idi. Ashapın ezberinde veya yazılı malzemesinde bulunan hadisler, ya mescitlerde, ya da farklı mekânlarda bir vesile ile öğrenilmeye çalışılıyordu. Yukarıda da değinildiği gibi, hadis öğrenmek için yolculuklar "er-Rihle fî Talebi'l-Hadis (الرحلة فى طلب الحديث)" yapılıyor, bazen dışarıdan hac, umre, ticaret vs. gibi bir vesileyle Mekke ve Medîne'ye gelen Müslümanlar, ashabı yakalayıp ya akıllarında olan problemleri arz edip cevap niteliğindeki hadisleri dinliyorlar ya da Hz. Peygamber'e ait her şeyi, herhangi bir kayıtlama/sınırlama olmadan öğrenmek istiyorlardı. Bu ara gerek Mekke ve Medine'deki gerekse başka coğrafyalara dağılan bazı sahabîler, hadis meclisleri oluşturuyor, toplanan kalabalıklara buralarda hadis öğretiyorlardı.

Sonraki Dönemler

Mescitler, öncelikli olarak ibadet mekânı olarak kurulmuştur. Bununla beraber bazılarında öğretim faaliyetleri de yapılmıştır.

Zaman geçtikçe Müslümanlar farklı coğrafyalara dağılmış, farklı medeniyetlerle irtibat kurmuş, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış, yeni kurumlar kurulmuş, öğretim faaliyetleri de bundan nasibini almıştır.

Ashapdan sonra da hadis öğretimi, bir müddet, *mecâlis* denilen büyük toplantılar şeklinde devam etmiştir. Bu toplantılar için çoğunlukla mescidler kullanılmıştır. Bazı hadisçiler oralarda hadis meclisleri, ders halkaları oluşturmuş ve öğrencilerine bildikleri hadisleri rivayet etmişlerdir. Hatta bazı hadis âlimleri evlerinde oluşturdukları hadis meclislerinde öğretimlerine devam etmişlerdir.

İlerleyen yıllarda, İslamî ilimler teşekkül edip bağımsız bilim dalları oluşmaya başlayınca, hadisin öğrenimi ve öğretimi konusunda bazı mekânlar ve usuller belirginleşmeye başlamıştı. Zira hadisin ehemmiyeti ve gittikçe artan talep, bu işin belirli bir yerde ve usulde olmasını gerekli kılmıştı. Başka bir ifadeyle, şimdiye

kadar yaygın eğitim şeklinde devam eden hadis öğretimi, örgün eğitimle desteklenmeye başlamıştı. Bu durum aynı zamanda, hadisin öğrenim ve öğretimi işinin belirli kurallara göre yapılmasını da beraberinde getirmiş ve onu belirli bir metodolojisi olan bilim dalı hâline gelmesini sağlamıştır.

İlk dönemlerde cami ve mescitler birer öğretim kurumu olarak kullanılırken zamanla her türlü İslami ilmin öğretildiği medreseler teşekkül etmiş, hatta bununla yetinilmemiş, zamanla sadece hadis öğretimine tahsis edilen dâru'l-hadis denilen medreseler de kurulmuştur.

Mescidler/Câmiler

Yukarıda da değinildiği gibi, Hz. Peygamber Dönemi için sadece hadis öğrenimine tahsis edilen belirli bir kurumdan bahsetmek doğru değildir. Bununla beraber mescitler bu işlerin yoğun olarak yapıldığı kurumların başında gelir. Hz. Peygamber'in kadın-erkek herkese ders verdiği Mescid-i Nebevî'de, Suffe denilen bir bölüm vardı. Buranın öğrencileri sürekli orada kalır, ibâte ve i'âşe (konaklama ve yeme) işleri Hz. Peygamber, dolayısıyla Müslümanlar tarafından karşılanır, onlar da Hz. Peygamber'in her hâlini takip eder, her şeyi ondan öğrenirlerdi.

Mescidin bu fonksiyonu, ashap ve devam eden iki nesilde (tabiîn ve etbâu't-tâbiîn) de devam etmiştir. Hatta ileriki yıllarda, hadis öğretimine tahsis edilen bazı kurumlar olmasına rağmen, mescitler hadis öğretimi faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Yani medreselerin kuruluşundan sonra mescitler hadis öğretimine son vermemiş, medreselerin yanında hadis öğretimi mekânı olmaya devam etmişlerdir. Mescidlerdeki hadis öğretimi faaliyetleri, dâru'l-hadisler kurulduktan sonra da bu şekilde devam etmiştir. Fakat hadis öğretimi konusunda mescitler, örgün öğretimin değil, daha çok yaygın öğretimin mekânı olmuştur.

Mescidlerde değişik ilim meclisleri kurulurdu. Bunlar arasında hadislerin müzakere edilip yazdırıldığı meclislere *"meclisu'l-ilm" veya "meclisu'l-imlâ"* denilirdi. Bu meclislerde öğrenciler, hocanın etrafında toplanıp halka şeklini aldıkları için *"halka"* da denilirdi. Hatta bu isimlendirme Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren kullanılmıştır. Mescitlerdeki halkalar; ders veren hocanın şöhretine uygun olarak genişler, büyür, bazen hocanın/şeyhin sesi işitilemez olurdu. Bu durumda devreye hocanın/şeyhin sesini, duyamayanlara ulaştıran ve kendilerine "müstemlî (المستملى)" denilen yardımcılar girer, bunlar hocanın söylediklerini yüksek sesle tekrar etmek suretiyle arka taraftakilere duyurmaya çalışırlardı.

Bu durum son asırlara kadar devam etmiştir. Mesela Osmanlı Dönemi'nde zaman zaman bazı yerlerdeki câmiler hadis öğretimi için kullanılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin tesbitine göre, Van, Diyarbakır, Bor ve Kayseri'deki bazı camilerde hadis dersleri okutulmaktaydı.

Medreseler, sadece öğretime tahsis edilen kurumlardır.

Günümüzde de durum aynıdır. Her ne kadar günümüzdeki câmi ve mescitler, birinci derecede, namaz kılma yeri olarak kullanılmaktaysa da bununla beraber, bazı câmi ve mescitlerde gerek namaz öncesi ve sonrasında oluşturulan ders halkalarında gerek vaazlarda ve gerekse hutbelerde hadisler okunmakta, bir nevi yaygın hadis öğretimine devam edilmektedir.

Medreseler

Medreselerin ne zaman inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber kaynaklarda medrese adıyla anılan ilk eserin, Fakîh ve muhaddis Ebu Bekr es-Sıbğî (ö.342/954) tarafından Nişabur'da kurulan Dâru's-Sünne olduğu söylenmektedir.

Şüphesiz İslam tarihinde inşa edilen birçok medrese vardır. Bunların ilkleri arasında; 349/960 tarihinde Ebu'l-Velîd el-Emevî'nin Nişabur'da yaptırdığı medrese, 354/965 tarihinden önce İbn Hibbân et-Teymî'nin yine Nişabur'da inşa ettirdiği medrese, 402/1011'den önce yine Nişabur'da yapılan es-Sa'îdiyye Medresesi ve 405/1014'ten önce Nişaburda yaptırılan Sabunî Medresesi sayılmaktadır.

Bununla beraber, medrese denilince Alpaslan'a ve ardından oğlu Melikşah'a vezirlik yapmış olan Nizâmu'l-Mülk tarafından Nişabur ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizamiye medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfehan, Âmül, Mısır, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye medreseleri inşa edilmiştir. Daha sonra çeşitli İslam ülkelerinde çok sayıda medreseler açılmıştır.

Konumuz açısından *medreselerin önemi, aynı zamanda hadis öğretimi merkezleri olmalarından kaynaklanmaktadır.* Hadislerin öğretildiği mescitlerin yanında, bazı medreselerde hadis kürsüleri de kurulmuştur. Mesela el-Melikü'z-Zâhir Baybars, kurduğu bir medresede hadis ilmine bir kürsü tahsis etmiş, onu başka medreseler de takip etmiştir. Hatta bu kürsülerde zaman zaman önemli hadisçiler de dersler vermişlerdir. Mesela İbn Hacer el-Askalânî ve es-Suyûtî gibi önemli hadisçiler, el-Umerî'nin 757 yılında kurduğu dâru'l-hadiste, dersler vermişlerdir.

Medreselerde diğer İslami ilimler de okutulmaktaydı. "Dâru'l-Hadîs"lerde ise sadece hadis okutulmuştur.

Medreselerde hadis dersleri okutulduğunu gösteren çeşitli tarihî bilgiler vardır. Mesela Evliya Çelebi İstanbul için şöyle demektedir: "Cümle selâtin medreselerinde, Müslim, Buhârî, Meşarık hadisleri, râvîleriyle tilavet olunur." O devamla, "Kayseri'de her camide olduğu gibi her medresede de ilm-i hadis görenler bulunur." demektedir. Harput medreselerinden bahsederken "Cümlesinde ilm-i hadis görülür." demektedir. Bitlis için, "Halkı ğâyetu'l-ğâye (son derece) zekiyyu't-tab' (temiz tabiatlı) olup bu medreselerde ilm-i kıraat, hadis ve

tefsir ile meşgul olurlar." demektedir. Merzifon medreseleri için de benzer ifadeleri kullanmaktadır.

Bu anlatılanlardan hareketle, medreselerin diğer İslami ilimlerin yanında hadis öğretim merkezleri de olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü okutulan dersler arasında, Arapça, tefsir, fıkıh, belağat vs.nin yanında hadis de bulunmaktaydı. Başka bir ifadeyle medreseler, sadece hadis öğretimine tahsis edilen kurumlar değildi. Ancak okutulan dersler arasında hadis de vardı. Bu açıdan medreseler, hadis öğretiminin yapıldığı mekânlardan sayılmalıdır.

Dâru'l-Hadisler

Medreselerde sadece hadis okutulmayıp, diğer İslami ilimler de okutulmaktaydı. Böyle olunca zamanla sadece hadislerin belirli bir programa göre okutulduğu "Dâru'l-Hadis" denilen müesseseler icad edilmiştir.

Arapça'da "yer, mekân, ev" anlamlarına gelen "dâr" ile, hadis kelimesinden oluşan "dâru'l-hadis"; "hadis okutulan yer" anlamına gelmektedir. Bu yerler için yaygın olarak dâru'l-hadis ifadesi kullanılır. Bununla beraber zaman zaman, "Dâru's-Sünneti'n-Nebeviyye", "Dâru's-Sünneti'l-Muhammediyye" gibi isimler de kullanılmıştır.

Bu kurumların kuruluşuna Nişâbur öncülük etmiştir. Yukarıda bahsedilen müftü ve muhaddis Ebû Bekr es-Sıbğî (ö.342/954), kendisine ait dâru's-sünnenin işlerini yürütmesi için talebesi Hâkim en-Nîsâbûrî'ye vasiyette bulunmuştur. Bu durum, hicri IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında dâru's-sünnenin kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Nişabur'da kurulan dâru's-sünne'den farklı olmamakla beraber, *dâru'l-hadis adıyla müstakil bir öğretim müessesesi, ilk defa VI.asırda Dımeşk'te (Şam) kurulmuştur.* Sultan Nuruddin Mahmûd Zengî (ö.569/1173) tarafından kurulduğu için bu kuruma "Dâru'l-Hadisi'n-Nuriyye" adı verilmiştir. Bazı araştırmacılara göre kuruluşu, h.566 (1170) tarihidir. Buranın ilk müdürü de İbn Asâkir olmuştur. 1893 yılında geçirdiği yangın sonucunda birkaç duvarı dışında tamamen tahrip olmuştur.*Eyyubîler ve Memlükler Devri'nde de birçok dâru'l-hadis kurulmuştur.* Fâzıliyye (593/1196), Urviyye (617/1220), el-Eşrefiyye (630/1232), Kürusiyye (641/1243), Nâsıriyye (654/1256), Şukayşakıyye (657/1259), Sükkeriyye (674/1275), Nefîsiyye (696/1297), Sâmerriyye (696/1297), Devâdâriyye (698/1299) bunlardandır. Bunların bazıları, dâru'l-hadis diye vakfedilmiş olan zengin konaklarıydı.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde, Anadolu'da Çankırı, Sivas ve Konya'da da dâru'l- hadîs kurulmuştur.

Bir başka dâru'l-hadis, Eyyubî sultanlarından el-Meliku'l-Kâmil tarafından kurulmuştur. 621 (1224) yılında kurulan bu dâru'l-hadis, kurucusuna nisbetle "el-Medresetü'l-Kâmiliyye" adını taşımaktadır.

VIII. (XIV.) yüzyılın sonlarında Kâhire'de bulunan 73 medresenin iki tanesi dâru'l-hadisti.

Dâru'l-hadis kurumlarından Anadolu toprakları da nasibdar olmuştur. Anadolunun birçok şehrinde dâru'l-hadis kurulmuştur. *Çankırı, Sivas ve Konya'da kurulan dâru'l-hadisler bunlardan sadece bazılarıdır.*

Günümüzde Taş Mescid diye adlandırılan Çankırı'daki dâru'l-hadis, Osmanlı döneminde medrese diye adlandırılmaktadır. Orijinal kitabesiyle günümüze kadar gelen bu dâru'l-hadis, 640 (1242) yılında yaptırılmıştır.

Çankırı dâru'l-hadisinden otuz yıl sonra, ikinci bir dâru'l-hadis Sivas'ta yaptırılmıştır. Sivas'taki çeşitli medreslerden özellikle Çifte Minareli Medrese dâru'l-hadis diye tanıtılmaktadır. Fakat son dönemde yapılan bazı araştırmalar, Sivas'taki dâru'l-hadisin, Çifte Minareli Medrese değil, Sâhibiye Medresesi olduğunu göstermektedir.

Anadoluda kurulan ve güzel bir san'at eseri de olan üçüncü dâru'l-hadis, Konya'da, Selçuklu vezirlerinden, Sahib Ata adıyla tanınan Fahruddin Ali b. Huseyn tarafından inşa ettirilmiştir. Aynı zamanda "İnce Minare Dâru'l-Hadisi" ismiyle şöhret bulan bu dâru'l-hadisin tam olarak ne zaman kurulduğu ihtilaflı olmakla beraber, 675 (1276) ve 678 (1279) tarihleri gerçeğe daha yakın görünmektedir.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde yapılan bu dâru'l-hadislere Osmanlılar Dönemi'nde de ilavelerde bulunulmuştur.

Osmalı Dönemi'nde ilk dâru'l-hadis I.Murad Dönemi'nde (1360-1389) Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından İznik'te yaptırılmıştır.

Bununla beraber *ilk dönem Osmanlı dâru'l-hadislerinin en meşhuru II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı dâru'l-hadistir.* Bu dâru'l-hadis, Sultan II. Murad tarafından Edirne'de 828/1435 tarihinde yaptırılmıştır. Bugün binasından hiçbir iz kalmayan dâru'l-hadiste önemli âlimler görev yapmışlardır.

II. Bayezid Dönemi'nde Amasya'da Abdullah Paşa Dâru'l-Hadisi kurulmuştur (890/1485).

Kanûnî Sultan Süleyman Devri'ne gelince dâru'l-hadis sayısında bir artış olduğu gözlemlenir. Bu manada Amasya'da ve İstanbu'un çeşitli semtlerinde birçok dâru'l-hadis yaptırılmıştır.

II. Selim zamanında da dâru'l-hadis yaptırma geleneği sürmüştür. Bu dönemde Birgi'de, Kasımpaşa'da, Üsküdar'da, Edirne'de dâru'l-hadisler yaptırılmıştır.

Bu gelenek devam etmiş III. Murad Dönemi'nde yüksek pâyeli dâru'l-hadisler yaptırılmıştır. Atik Vâlide, Câfer Ağa, Mehmed Ağa, Sinan Paşa, Zekeriya Efendi dâru'l-hadisleri bu tür kurumlardandır. Daha sonraki padişahlar olan, III. Mehmed, I.Ahmed, IV. Mehmed, III. Ahmed, I. Mahmud, dönemlerinde de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dâru'l-hadisler yaptırılmıştır.

Bireysel Etkinlik

- Erzurumdaki Ahmediye Dâru'l-Hadîs'ini izleyiniz.

Yukarıda, bazılarının yapıldığı yerlerden, bazılarının isimlerinden bahsedilen bu dâru'l-hadisler, şüphesiz bu sayılanlarla sınırlı değildir.

Son dönem müsteşrik/oryantalist/şarkiyatçılarından Goldziher, bir başka oryantalist olan Kremer'in görüşünü paylaşarak, dâru'l-hadislerin kısa ömürlü olduklarını, bir müddet sonra tamamen ortadan kalktıklarını iddia etmiştir. Bunun sebebi olarak, sonraki Müslümanların, bu müesseseleri ayakta tutacak İslami ruhun gerektirdiği dinamizme sahip olmadıklarını göstermiştir. Bu görüşü ileri süren Goldziher, dâru'l-hadis kuruluşlarının Arap âleminin sınırlarını aşıp Selçuklulara ve Osmanlı İmparatorluğu'na, hatta kendi memleketi olan Macaristan hudutlarına kadar yayıldığını hiç dikkate almamıştır. Halbuki bu müesseseler son yüzyıla kadar devam etmiştir.

Mesela Evliya Çelebî'nin Saray Bosna'da gördüğü on dâru'l-hadisten biri ve en meşhuru olan Gâzi Hüsrev Bey'in yaptırdığı dâru'l-hadis, 1940'lara kadar müderris Ahmed Burek tarafından idare edilmekteydi. Hatta son dönemlerde kurulan yeni dâru'l-hadisler de vardır. Bunlardan biri, 1933 yılında Mekke'de kurulan üç sınıflık bir dâru'l-hadistir.

Dolayısıyla dâru'l-hadisler Ebû Bekr es-Sıbğî (ö.342/954) ile IV. asırda başlayıp, son yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde o kadar dâru'l-hadis vardır ki meşhur sehhâh Evliya Çelebi, gezdiğiyerlerdeki dâru'l-hadisleri sayıp dökmek yerine bazen dâru'l-hadis olmayan yerleri belirtmiştir. Mesela o, İstanbul'daki Beşiktaş semti için, "Dâru'l-hadisi yok." ifadesini kullanmıştır. Yine Kanlıca semti için, "Medrese, dâru'l-hadis gibi şeyleri yoktur." demiştir.

Evliya Çelebi, Anadolu'daki dâru'l-hadislerin sayısı hakkında şunları söylemektedir: Erzurum'da bir, Urfa'da üç, Ayntâb'da (Antep) yedi, Adana'da üç, Tokat'ta bir, Amasya'da bir, Ankara'da üç, Beypazarı'nda bir, Manisa'da yedi, Akhisar'da bir, Bursa'da müteaddit dâru'l-hadisler, İznik'te bir, İzmir'de bir, Denizli'de bir, Adalya (Antalya)da bir, Ozkur köyünde bir, Mudurnu'da bir, İstanbul tarafında Hasan Efendi ve Mehmet Efendi dâru'l-hadisleri, Eyüp semtinde birkaç dâru'l-hadis, ve Edirne'de birçok dâru'l-hadis bulunmaktadır.

Hadis ilminin Türkiye'de yeniden canlanmasını sağlayan merhum Bosna'lı âlim Muhammed Tayyip Okiç, Balkanlardaki dâru'l-hadisler hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu esnada, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Yugoslavya (Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna ve Hersek) gibi ülkelerde birçok dâru'l-hadisi saymaktadır.

Bütün bunlardan hareketle, Goldziher'in ileri sürdüğü değerlendirmelerin ne kadar gerçeğe aykırı olduğu görülmektedir. Çünkü o, hicri VII. asırdan sonr

müesseselerin tamamen ortadan kalktığını ileri sürüyordu. Halbuki XI. asırda ve yalnız Evliya Çelebi'nin tesbit ettiği dâru'l-hadisler bile büyük bir sayıyı bulmaktadır.

Mimari yönden medreselerle farklı olmayan dâru'l-hadisler, bazı istisnaları olmasına rağmen, eskiden beri ihtisas medreseleri olarak değerlendirilmişlerdir. Müfredatları, okutulan eserler çok net bilinmemekle beraber, bazılarında, Sahîhu'l- Buhârî, Sahîhu Müslim, Mesâbîhu's-Sünne, Meşâriku'l-Envâr gibi eserlerin okutulduğu bilinmektedir. Dâru'l-hadisler, hadislerin belirli usullere göre, belirli hocalar tarafından ve belirli bir programda öğretildiği için hadis öğretiminin örgün öğretim kurumları olarak vasıflandırılabilirler.

TEHAMMÜL VE EDA ADÂBI

Tehammül ve edanın olmazsa olmazları yukarıda sayılmıştı. Burada ise onun adabından bahsedilecektir. Tehammül ve edanın hem hocaya/şeyhe hem de talebeye/öğrenciye yönelik bazı âdâbları bulunmaktadır.

Başta hocanın uyması beklenilen bazı hususlar vardır. Bunların başında, hocanın iyi niyetli ve ihlaslı olması gelmektedir. Zira Hz. Peygamber, "Ameller niyetlere göre değer kazanır." buyurmuştur. Buna ilaveten hadis hocasının üstün ahlaki meziyetlere sahip olması gerekir. Hz. Peygamber, "Ben üstün ahlâkı tamamlamak için gönderildim." buyurmuştur. Âlimler, nebilerin varisleri olduğuna göre, onların da bu meziyeti üst seviyede taşımaları gerekmektedir. Hocanın ayrıca bu işe ehliyetli olması, bunama vs. gibi mesleğini yapamayacağı durumlarda hocalığı bırakması, kendisinden daha bilgili olanlara öncelik tanıması, hadise ve hadis meclislerine saygılı olması, bildiklerini ve öğrendiklerini gelecek nesillere aktarmak için eserler yazması da uyması beklenilen adaplardandır.

Hem hadis hocasının hem de hadis öğrencilerinin uyması beklenilen bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlara âdâb denilir.

Hadis hocasının uyması beklenilen kurallar olduğu gibi, *talebenin uyması gereken kurallar da vardır.* Bunların başında; ihlaslı ve samimi olması, öğrendikleriyle amel etmesi ve amel etmek üzere öğrenme gayretinde olması, hadis ehlinden öğrenmeye çalışması bu manada uzun yolculuklara veya çeşitli meşakkatlere katlanması, hocalarına saygılı olması, arkadaşlarıyla uyumlu olması, bildiklerini onlarla paylaşması, istikrarlı olması ve bıkkınlığa kapılmaması, hadisi, Hadis usulü kriterlerine uygun olarak tedris etmesi gibi hususlar gelmektedir.

Özet

- Her bilgi gibi, hadisler de gelecek nesillere öğrenilip öğretilmek suretiyle nakledilmiştir. Hadislerin öğreniminin zorluğunu göstermek için, kelimenin "zorlanarak yüklenmek" manasına gelen "tehammül" formu kullanılmıştır. Buna göre "tehammül" kelimesi hadis öğrenimi manasına gelmektedir. Öğrenilen hadislerin başkalarına öğretilmesi dinî bir zorunluluk olduğu için, yerine getirilmesi zorunlu olan bir görevi ifa etme manasına gelen "edâ" kelimesi kullanılmıştır. Böylece hadis öğrenimine tehammül, öğretimine de edâ denilmiştir.
- Hadis öğrenim ve öğretiminde kullanılan bazı yollar vardır. Sekiz ana başlık hâlinde anlatılan tehammül ve eda yolları kuvvetliden zayıfa doğru şunlardır: Semâ, Kıraat, İcazet, Münâvele, Kitâbet, İ'lam, Vasiyyet, Vicâde. Bu yollarla alınan hadisler, rivayet edilirken bazı sîgalar kullanılır. Bunlara da tehammül ve edâ sîgaları denilir. Her tehammül ve edâ yoluyla ilgili bazıları farklı, bazıları da ortak kullanılan birtakım tehammül ve eda sîgaları bulunmaktadır.
- Bu metotlara ilaveten, bir de hadis öğrenim ve öğretiminin yapıldığı mekânlar bulunmaktadır. İlk zamanlarda Hz. Peygamber'in Mescidi ve Müslümanların olduğu her alan bir öğrenim mekânı sayılıyordu. Zamanla öğretim işleri belirli kurumlarda yapılmaya başlandı. Bu manada hadis öğrenimi için mescidler, medreseler ve dâru'l-hadîsler kullanılmaya başlandı. Günümüz dünyasında bu üç kuruma ilaveten, lise ve fakülte düzeyinde bazı örgün öğretim kurumları da hadis öğrenim ve öğretimine katkıda bulunmaktadır.
- Son olarak, hadis öğrenim ve öğretiminin bir de adabı vardır. Bu adapların bir kısmı hocayla, bir kısmı da talebeyle ilgilidir. Öğrencinin uyması gereken adaplar; ihlas ve iyi niyet, bildiğiyle amel etmek, ehlinden öğrenmek, saygılı olmak, öğrendiği hadisleri arkadaşlarıyla paylaşmak, metodolojiye/usule önem vermek şeklinde sayılabilir. Hocanın uyması beklenen adaplar ise; ahlaklı olmak, ehliyetli olmak, ihlaslı olmak, iyi niyetli olmak, yeterli olmadığını anladığı zaman hocalığı bırakmak, hadis meclislerine özen göstermek, eser yazıp ilmi faaliyetleri devam ettirmek şeklinde sayılabilir.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Tehammul kelimesinin anlamıyla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
   a) "Haml" kökünden türemiştir.
   b) "Tefe''ul" babındandır.
   c) Öğrenmedeki zorluğa işaret eder.
   d) Öğrenilenlerin başkalarına aktarılmasının zorunlu olduğunu gösterir.
   e) Hadis öğrenmeye denir.

2. Hadis İlminde kullanılan "Eda" kelimesinin anlamıyla ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
   a) Bir râvî ismidir.
   b) Namazın ifası anlamına gelir.
   c) Hadis öğretmeye denilir.
   d) Bir tür rivayet sîgasıdır.
   e) Hadis öğrenmeye denilir.

3. Aşağıdakilerden hangisinde tehammul ve eda sîgaları kuvvetliden zayıfa göre sıralanmıştır?
   a) Sema, kıraat, arz, icazet, kitabet, münâvele, i'lam, vasiyet
   b) Sema, kıraat, icazet, kitâbet, münâvele, vicâde, i'lam, vasiyet
   c) Sema, kıraat, i'lam, vasiyet, vicâde, mükatebe, münâvele, icazet
   d) Sema, kıraat, icazet, münâvele, mükatebe, i'lâm, vicâde, vasiyet
   e) Sema, kıraat, icazet, münâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyet, vicâde

4. Hadislerin hocadan dinlenerek öğrenilmesine ne denir?
   a) Kıraat
   b) Arz
   c) Arzu'l-Kıraat
   d) Sema
   e) İsmâ'

5. Hocanın, elinde bulunan hadis malzemesini öğrencisine elden vermesine ne denir?
   a) Münâvele
   b) Mükâtebe
   c) İcazet
   d) Vasiyyet
   e) İ'lâm

6. وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلانٍ ifadesi, bir hadisin hangi yolla alındığını gösterir?
   a) Vasiyyet
   b) Vicâde
   c) Münâvele
   d) Mükâtebe
   e) Kırâat

7. Hangi eda sigasının kısaltması "انا" şeklindedir?
   a) حدثنا
   b) أخبرنا
   c) أخبرنى
   d) حدثنى
   e) وجدنا

8. Aşağıdakilerden hangisi hadis öğretim kurumlarından sayılmaz?
   a) Mescid-i Nebevî
   b) Kuba mescidi
   c) Dâru'l-Erkâm
   d) Ashapa ait çarşılar
   e) Dâru'l-Kurrâ

9. Aşağıdakilerden hangisi hadislerin müzakere edilip yazdırıldığı yerler için kullanılamaz?
   a) Mescid
   b) Meclisu'l-ilm
   c) Meclisu's-şûrâ
   d) Meclisu'l-imlâ
   e) Halka

10. Aşağıdakilerden hangisi dâru'l-hadis adıyla müstakil olarak yapılmıştır?
   a) Dâru's-Sünneti'n-Nebeviyye
   b) Dâru's-Sünneti'l-Muhammediyye
   c) es-Sıbgî'nin yaptırdığı Dâru's-Sünne
   d) Medresetü'l-Kâmiliyye
   e) Dâru'l-Hadisi'n-Nûriyye

Cevap Anahtarı

1.d, 2.c, 3.e, 4.d, 5.a, 6.b, 7.b, 8.d, 9.c, 10.e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Atay, Hüseyin. (1983). Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, İstanbul: Dergah Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2009). Hadis Tesbit Yöntemi, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Birışık, Abdulhamit. (2003). "Medrese". DİA, (XXVIII, 333-338). İstanbul: TDV Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi. Ankara: DİB Yayınları.

Bozkurt, Nebi. (1993). "Dâru'l-Hadis". DİA, (VIII, 527-529). İstanbul: TDV Yayınları.

Bozkurt, Nebi. (2003). "Medrese". DİA, (XXVIII, 323-327). İstanbul: TDV Yayınları.

Coşkun, Selçuk. (2010). Sünnet ve Gelenek. Erzurum. Salkımsöğüt Yayınları.

Coşkun, Selçuk. (2011). Hadise Bütüncül Bakış, İstanbul, İFAV Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (2008). Hadis usulü. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Hamidullah, Muhammed. (1967). Muhtasar Hadis Tarihi. Çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Bahar Yayınları.

İşpirli, Mehmet. (2003). "Medrese". DİA, (XXVIII, 327-332). İstanbul: TDV Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1998). Hadis Tarihi. Ankara: Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (2003). Hadis usulü. Ankara: TDV Yayınları.

Okiç, Tayyib. (1959). Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Yardım, Ali. (1993). "Dâru'l-Hadis". DİA, (VIII, 529-532). İstanbul: TDV Yayınları.

Yardım, Ali. (1984). Hadis I-II. İzmir: Dokuzeylül Üniv.Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). Hadis usulü. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). Hadis Tarihi. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.